

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

MISIR'DA İNGİLİZ İDARESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
(1882-1957)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Selçuk AYDIN

Tarih Ana Bilim Dalı

Tarih Programı

KASIM, 2024

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

MISIR'DA İNGİLİZ İDARESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
(1882-1957)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Selçuk AYDIN
(Y2112.370004)

Tarih Ana Bilim Dalı
Tarih Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet BİLGİN

KASIM, 2024

TEZ SINAV TUTANAĞI

İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jüri üyeleri önünde, tarihinde tez savunma sınavı yapılan'nın tezi* ile** kararı verilmiştir.

JÜRİ

1. Üye (Tez Danışmanı) : Doç. Dr. Mehmet BİLGİN
2. Üye : Dr. Öğr. Üyesi Cem DÜZEN
3. Üye : Dr. Öğr. Üyesi Efe GÜZELOĞLU

ONAY

İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun
..... tarih ve sayılı kararı

(*) Oybirliği/Oyçokluğu hâli yazı ile yazılacaktır.

(**) Kabul kararı hâli yazı ile yazılacaktır.

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Mısır'da İngiliz İdaresi Üzerine Bir İnceleme (1882 1957)" adlı tezin, proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça'da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim. (19/11/2024)

Selçuk AYDIN

ÖNSÖZ

İdare, belli bir amacın gerçekleştirilmesi için kurulan, örgüt veya bu amaca ulaşmak için yürütülen planlı insan faaliyeti anlamına gelmektedir. Bu anlamda idare, hem örgütü, hem de bu örgütün faaliyetlerini ifade eder. İdare olgusu beşerî faaliyetin her alanında görülür. Himaye, uluslararası ilişkilerde devletlerin birbirini tek taraflı olarak koruma altına alması uygulamasına verilen addır. Himaye ve idare kuran ülkeler ele geçirdikleri güçsüz milletleri iç ve dış politik dengelere göre diğer ülkelerin siyasetlerini dikkate alarak yönetmek durumunda oldukları için himaye ve koruma sistemi ile ülkeleri idare ettiler. İngiltere, ele geçirdiği bölgeleri idare etmek için iç ve dış politikalarına uygun olarak farklı idare şekilleri uyguladı. İngiltere, dolaylı yönetim tarzı ve örtülü himaye koruma sistemini uygulayarak idare ettiği bölgelerde düzenleri güç kullanarak değiştirdi ve zenginliklerini kendi ülkesine aktardı ve bu politikayı uygulayarak rakibi olan devletlere karşı üstünlük sağladı.

Bu çalışmada Afrika ülkelerinden Mısır'ın, İngiltere yönetimi altındaki durumu, çeşitli ülkelerle Mısır üzerinden ilişkileri ve Ortadoğu'yu şekillendirme süreci araştırılmıştır. Bu çalışma konusunun belirlenmesinde ve hazırlanma sürecinin her aşamasında değerli bilgilerini ve zamanını benden esirgemeyerek her fırsatta çalışmamla yakından ilgilenen; fikir, görüş ve eleştirileriyle yol gösteren değerli hocalarım Doç. Dr. Elvin YILDIRIM ve Doç. Dr. Mehmet BİLGİN'e teşekkürlerimi bildiririm.

Kasım, 2024.

Selçuk AYDIN

MISIR'DA İNGİLİZ İDARESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME (1882-1957)

ÖZET

1882-1957 yılları arasında Mısır'da İngiliz idaresini konu alan bu çalışmada, Büyük Güçlerin Mısır'a ilgisi, İngiltere'nin Mısır'ı işgali ve bu işgalin Büyük Güçlere kabul ettirilmesi, İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesi, Mısır'da İngiliz idaresinin kurulmasından, İngiltere'nin Mısır'ı terk etmesine kadar geçen süreçte önemli gelişmelere yer verilmiştir. İngiltere, Mısır'daki işgalini ve idaresini kabul ettirebilmek için diplomatik yollarla Fransa, Almanya Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya'ya tavizler verdi. Osmanlı ile görüşmeler yaparak Mısır'daki örtülü himaye yönetimini kabul ettirdi. Mısır'da, siyasi, sosyal, kültürel, eğitim, din ve konuşma dili reformlarını uygulamaya koydu.

Mısır'da 1906'da çıkan Dinşavay Olayı, milliyetçilik açısından önemli bir olaydır. İngilizler, insanlara idam, hapis ve çeşitli cezalar vererek kontrol sağladı. Mısır halkında milliyetçilik akımı gelişti. İngilizler, Mısır'daki idaresini yeniden düzenleme yoluna gitti. Mısırlıları idareye katarak, milliyetçileri bölmeye çalışmıştır.

Çalışma aynı zamanda İngilizlerin, istihbarat görevlileriyle Ortadoğu'yu nasıl şekillendirdiği, Mısır'da uyguladığı değişik idare şekilleri, Hindistan Deniz Yolu'nu ve bölgenin güvenliğini nasıl temin ettiği gibi konuları bir bütün içerisinde açıklama iddiasındadır.

İngiliz tahakkümüne karşı Mısır halkının başlattığı milliyetçi hareket, ilerleyen süreçte siyasal bir güç odağı olmuştur. Saad Zağlul'un 1919'da önderlik ettiği Vefd Partisi ve kadın hareketinin protestoları ve geniş kitlesel eylemleri ile Mısır halkı daha da bilinçlendi. 1956-1957 yılları arasında Sudan Cumhuriyeti ve Mısır Cumhuriyeti iki ayrı devlet olarak ortaya çıktı. İngiliz idaresi de 1957'da yönetimi Mısır Cumhuriyeti Hükümeti'ne bıraktı.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Mısır, İmparatorluk, Hidivlik, Protektora, Vefd.

AN EXAMINATION OF BRITISH ADMINISTRATION IN EGYPT (1882-1957)

ABSTRACT

This study, covering the period from 1882 to 1957, explores British administration in Egypt, including the interests of the Great Powers in Egypt, Britain's occupation of Egypt, and the process of securing British control with the consent of the Great Powers. It also examines the establishment of British rule, key developments throughout the period of British administration, and the eventual withdrawal of British forces from Egypt. In order to justify and consolidate its occupation and rule, Britain made diplomatic concessions to France, Germany, Austria-Hungary, Russia, and Italy. Through negotiations with the Ottoman Empire, Britain secured a covert protectorate over Egypt. The British implemented various reforms in political, social, cultural, educational, religious, and linguistic spheres.

The Denshawai Incident of 1906 in Egypt was a significant event from a nationalist perspective. The British enforced control through executions, imprisonments, and various punishments. This sparked the growth of Egyptian nationalism. In response, the British adjusted their administration in Egypt, attempting to integrate Egyptians into governance while simultaneously attempting to divide nationalist movements.

The study also claims to explain issues such as how the British shaped the Middle East with their intelligence officers, the different forms of administration they implemented in Egypt, and how they ensured the Indian Sea Route and the security of the region.

The nationalist movement initiated by the Egyptian people against British dominance gradually became a political force. With Saad Zaghlul leading the Wafd Party in 1919, along with protests and mass actions by the women's movement, the Egyptian people became increasingly aware of their political agency. Between 1956 and 1957, the Republic of Sudan and the Republic of

Egypt emerged as two separate states. In 1957, British administration handed over control to the Government of the Egyptian Republic.

Keywords: Britain, Egypt, Empire, Khedivate, Protectorate, Wafd.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ONUR SÖZÜ	i
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
I. GİRİŞ	1
II. BÜYÜK GÜÇLERİN İLGİ ODAĞINDA MISIR	17
A. Fransa Ve Mısır	32
B. Rusya Ve Mısır	42
C. Osmanlı Ve İngiltere Arasında Mısır	48
D. Süveyş Kanalı'nın Açılması	61
III. MISIR'IN İNGİLTERE TARAFINDAN İŞGALİ VE BU İŞGALİN DİĞER GÜÇLERE KABUL ETTİRİLMESİ.....	67
A. Mısır'ın İngiltere Tarafından İşgali'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yansımaları	71
B. Mısır'ın İngiltere Tarafından İşgali Ve Fransa	74
C. Mısır'ın İngiltere Tarafından İşgali Ve Rusya.....	79
D. Mısır'ın İngiltere Tarafından İşgali Almanya Ve Avusturya-Macaristan	83
E. Mısır'ın İngiltere Tarafından İşgali Ve İtalya	88
IV. İNGİLTERE'NİN MISIR'A YERLEŞMESİ.....	93

A. Hidivlik Dönemi	110
B. İngiltere'nin Mısır'a Ekonomik Müdahalesi	118
C. İngiltere'nin Mısır'da Ortadoğu Askeri İstihbarat Merkezi Oluşturması Ve Ortadoğu'yu Şekillendirmesi	122
D. İngiltere'nin Mısır'da Kültürel Olarak Organizasyonları	136
V. MİSİR'DA İNGİLİZ İDARESİ'NİN KURULMASI	143
A. İngiltere'nin Mısır'da Protectorate (Himaye Ve Koruma) Dönemi	148
B. Mısır'da Yeni Siyasi Ve Kültürel Organizasyonlar.....	151
C. İngiltere'nin Mısır'da Hidivliği Kaldırıp, Kavalalı Soyuna Sultanlık Ve Krallık Ünvanı Vermesi.....	157
D. Mısır'da Krallığın Devrilmesi Cumhuriyetin Gelmesi.....	161
VI. SONUÇ.....	171
VII.KAYNAKÇA	175
ÖZGEÇMİŞ	209

KISALTMALAR LİSTESİ

AL	: Arap Ligi
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
Bs.	: Baskı
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed	: Editör
MC	: Milletler Cemiyeti
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı
s	: Sayfa
S	: Sayı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.C	: Türkiye Cumhuriyeti

I. GİRİŞ

Baharat Yolu'nu ele geçirmeyi amaçlayan, 1502'de Ümit Burnu'nu keşfederek, Hint Okyanusu'na açılan Portekizliler, zamanla Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ni kontrol etti ve bölgede ticareti ellerinde tutan Müslüman tüccarları engelledi. Kızıldeniz'de Portekizlilere karşı zor durumda kalan Mısır Memlûk Devleti, bu gelişmelerle ilgili Osmanlı'dan yardım istedi.¹

1511'de Mısır'a yardım gönderen Osmanlı, 1517'de Mısır'ı fethetmeden önce Mısır Memlûk Devleti Kızıldeniz'de etkinliği kaybetti. Osmanlı donanması, Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'nda Portekiz tehlikesini önlemek için 1519'da Hint Okyanusu'na açıldı. Hint Okyanusu'nda 1519-1540'da Portekiz ile mücadele eden ve mücadeleyi kaybeden Osmanlı donanması Kızıldeniz'e geri çekildi.²

Portekiz'den sonra İspanya, 1581'den beri Hint Okyanusu'nda etkili olmaya başladı fakat bu mücadeleyi İspanya kaybetti. Osmanlı, İspanya ve Portekiz ile hem Akdeniz³ hem de Kızıldeniz'de mücadele etti. Hollanda ve İngiltere 1590-1635'te Kızıldeniz ve Akdeniz'de ticarete etkili olmaya ve Osmanlı'ya saldırmaya başladı.⁴

Mısır'ı fetheden Yavuz Sultan Selim, Çerkez Memlûklar'dan olan Sudun Bey⁵'in oğulları Kasım ve Zülfikar yardımıyla, Mısır Eyaleti'nde Kasımî ve

¹ Mehmet Korkmaz, "XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz'de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri", T. C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012, s. 9.

² Dion Priatma, "16. Ve 19. Yüzyıllar Arasında Osmanlı ve Açe Sultanlığı İlişkileri", T.C Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015, s. 9.

³ Tufan Turan, "Osmanlı Devleti-İspanya İlişkileri (1774-1876)", T.C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2013, s. 44.

⁴ Harun Yılmaz, "17. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz Ve Basra Körfezi'ne Karşı Politikası", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2017, s. 2.

⁵ Sudun Bey Yavuz Sultan Selim tarafından yıkılan Memluk Devleti'nin ileri gelen Çerkez asıllı yöneticilerinden biridir. Bkz, Kamuran Şimşek, "Tarih-i Cevdet'e Göre Napolyon Ve Mısır

Fikarî partilerini oluşturdu. Çerkez Fikarî ve Kasımîler arasında devlet görevlerine gelmek için başlayan çekişmeler zaman zaman çatışmalara döndü. Fikarîler 1730'da mücadeleyi kazanarak, Mısır Eyaleti'nde önemli görevleri ele geçirdi. Mısır Memlûkluları'ndan ve Kazdağlı hanedanı'nın⁶ üyelerinden olan Bulutkapan Ali Bey, 1768'deki Osmanlı-Rus Savaşından istifade ederek, Mısır'ın bağımsızlığı için Rusya destekli bir isyan çıkardı. Bu isyan 1773'te Osmanlı'nın Mısır Eyaleti'ne vali olarak atadığı Kara Halil Paşa⁷ tarafından bastırıldı.⁸ Fakat Mısır Eyaleti'nin idaresi 1783'te Memlûk kökenli, Murad ve İbrahim Beyler'in yönetimine geçti.⁹ Mısır Eyaleti'nde yönetimi ele geçiren Memlûk Beyleri, Rusya'nın yardımıyla bağımsız olmaya çalıştı. Osmanlı, isyan çıkaran Memlûkluları engellemek ve tutuklamak için Mısır Eyaleti'ne Gazi Hasan Paşa'yı gönderdi. Bir beyanname yayınlayarak, işe başlayan Gazi Hasan Paşa Memlûkluların isyanını sona erdirdi.¹⁰

İhtilalden sonra Fransa; 1792'de, Konvansiyon Meclisi tarafından idare ediliyordu. Bu idare, "Koalisyon Savaşları" ile meşgul ve Avrupa ile rekabet durumundaydı. Osmanlı 1793'te ordularını modernleştirmeye başladı ve Sultan III. Selim, modern ordu kurma çalışmalarını Fransız uzmanlarının yardımıyla gerçekleştirdi. Fransa'da, 1795'te Direktuar Meclisi kuruldu.¹¹ General Napolyon Bonapart idaresindeki Fransız ordusuyla, Avusturya ve Rusya'yı İtalya'da yendikten sonra, 1798'de önce Malta'yı ardından Mısır Eyaleti'ni işgal etti. Amacı Akdeniz ticaretini, İngiltere'nin hâkimiyetindeki Hindistan Deniz Yolu'nu ele geçirmek ve sömürge elde etmektir.¹² Mısır Eyaleti'ni işgal eden Fransız

Meselesi'', Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli, 2012, s. 23.

⁶ Şeyda Şerife Gül, "18. Yüzyılda Mısır'da Şeyhü'l-Beledilik'', Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2018, s. 47.

⁷ Osman Onur Genç, "Osmanlı Mısır'ında Bir Yerel Hazine Örneği 'Keşufiyye' (1711-1795)'', Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2021, s. 142.

⁸ Selda Güner. "Mısır'ın Son Memlûk Beyleri (1801-1806)", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 11, S. 22, Güz 2015, s. 227-266. Bkz s. 231.

⁹ Ceylan Seyidoğulları, "Mısır'ın İşgali Sırasında Bir İngiliz Asker Thomas Walsh Ve Osmanlılar Hakkındaki Gözlemleri (1800-1801)'', T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2022, s. 66.

¹⁰ Necmi Ülker, "XVIII. Yüzyılda Mısır ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Mısır Seferi'', **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. 9, S. 1, Haziran 1994, s. 1 – 30. Bkz s. 11.

¹¹ Fahir Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 16. Bs, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017. s. 67.

¹² Esra Sarıkoyun Değerli, "İngiltere'nin Doğu (Şark) Politikası (1882-1914)'', **Akademik Bakış - Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 14, Nisan 2008, s. 1-15. Bkz s. 4.

kuvvetlerinin komutanı General Napolyon Bonapart bir beyanname yayınlayarak. Osmanlı Padişahı'nın ve Müslümanların dostu olduğunu beyan etti. Amacının Mısır Eyaleti'ni, İngiltere yanlısı isyancı Memlûklulardan temizlemek olduğunu açıkladı.¹³ Fransız işgali sonucu, Memlûklular Sudan yönüne ve Sina'ya doğru çekildi.

Mısır Eyaleti'ni işgal eden Fransız işgal kuvvetlerinin komutanı General. Napolyon Bonapart'ın sonraki hedefi, 1799'da Filistin ve Suriye Bölgeleri'nden Akka'ya kadar olan toprakları işgal etmektir. Mısır'ı doğal sınırlarına ulaştırmak ve karadan gelebilecek düşman ordularını engellemek iddiasıyla harekete geçti. Akka Muharebesi'nde Osmanlı ordusuna mağlup olan Fransız ordusu, Mısır'a geri çekildi. Bunun üzerine General Napolyon Bonapart, 1800'de Mısır'ı tahliye konusunda Osmanlı ile anlaştı ve El Arış Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşmayı Osmanlı'nın Müttefiki olan İngiltere kabul etmediği için savaş yeniden başladı. Fransa, Osmanlı'yı 1801'de yenilgiye uğrattı. Bu savaştan sonra General Napolyon Bonapart'ın Mısır'daki ordunun yönetimine atadığı General Klêber, bir Mısırlı tarafından öldürüldü. Fransa'ya karşı Osmanlı-İngiliz ittifak orduları liman kenti Ebuhr'ı ele geçirdi. General Klêber'in yerine geçen General Menou, İngiltere ve Osmanlı ile yeni bir tahliye anlaşması imzalayarak, Mısır'dan çekildi.

Mısır'dan Fransa'ya geri dönen General Napolyon Bonapart Fransa'da yönetimi ele geçirdi. General Napolyon Bonapart, Fransa'da direktuarlığı devirerek, kendi konsüllüğünü kurdu. General Napolyon Bonapart başkonsül ünvanı alarak, Fransa'da 1804'te imparatorluk ilan etti ve tacını giydi. Fransa'da I. Napolyon Bonapart'ın başkonsüllüğü irsi imparatorluğa dönüştü.¹⁴

İngiltere, Mısır'da kendi çıkarları için Memlûkluları destekledi ve korudu. Mısır Eyaleti'nde 1803-1811'de Çerkez asıllı Kölemen yöneticileri ile Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve Arnavutlar arasında çatışmalar oldu. Bu süreçte Osmanlı-Mısır Eyaleti idarecileri ile düzeni bozan bu gruplar arasında mücadeleler

¹³ Yaşar Demir, "XIX. Asır Türk-Fransız İlişkilerinde Dönüm Noktası: Napolyon'un Mısır'ı İşgali ve Sonrası Oluşan Diplomatik Durum", **21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum**, C. 2, S. 5, Eylül 2015, s. 130 – 146 Bkz s. 132.

¹⁴ Ateş Uslu, "Yurttaşlığa Dayalı Ulus ve Ötesi: Fransa'da Ulus ve Ulusçuluk (XIX.-XX. Yüzyıl) / Civic Nation and Beyond: Nation and Nationalism in France (19th-20th Centuries)", **Mülkiye Dergisi**, C. 37, S. 4, Ocak 2014, s. 79-117 Bkz s. 86.

gerçekleşti. Bu mücadeleler süreci sonucunda 1805'te Kavalalı Mehmet Ali Paşa Mısır Eyaleti Valisi oldu.¹⁵ İngiltere, 1801'de Mısır'a askerlerini çıkartarak, Memlûkluları desteklemeye başladı. İngiltere 1803'te Mısır'dan çekildi.¹⁶ Kavalalı Mehmet Ali Paşa 1807'de tekrar Mısır'a çıkan İngiliz askerlerini İskenderiye'de mağlup etti. Mehmet Ali Paşa, İskenderiye'de 1811'de Memlûk isyancılarının elebaşlarını katlederek Mısır Eyaleti'nde etkinliğini arttırdı.¹⁷

Kavalalı Mehmet Ali Paşa idaresinde Mısır Eyaleti, Fransa'dan askeri, ekonomi ve idari alanda yardımlar alarak gelişmiş bir ülke haline geldi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mora ve Suriye yönetimi karşılığında, Rum isyanında Osmanlı'ya yardım etti. Fakat Avrupalı güçlerin olaya müdahil olmasıyla, Kavalalı İbrahim Paşa ve Osmanlı donanması mağlup oldu. Osmanlı-Rus Savaşı'nın yapıldığı 1828-1829'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Osmanlı'ya yardım etmedi. Yunan ayaklanması 1830'da Yunanistan'ın kurulmasıyla sonuçlandı. Fransa, Cezayir'i 1830'da işgal etti. Böylece Osmanlı, toprağının bir kısmını bağımsız ulus devlet olarak kaybederken, önemli bir kısmını da yitirdi. Bu durum Osmanlı'nın sarsılmasına yol açtı.¹⁸ Mehmet Ali Paşa son olarak Anadolu ve Rumeli ordu komutanlığının, oğlu İbrahim Paşa'ya verilmesini istedi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa idaresinden memnun olmayan Mısırlılar Suriye'ye sığındı. Bunun üzerine Osmanlı'nın Suriye Valisi Abdullah Paşa ile Kavalalı'nın arası açıldı. Kahire Eyalet'i savaşa başladı. Kavalalı İbrahim Paşa, Filistin-Suriye üzerinden Antakya'ya ulaştı. Belen ve Konya muharebelerinde 1832'de Osmanlı mağlup oldu. Mısır kuvvetleri Kütahya'ya ulaştı ve İbrahim Paşa'ya İstanbul'a ilerleme fırsatı doğdu. Bu aşamada sorun uluslararası hale geldi.

İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya'nın soruna bakış açıları farklı idi. İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, Rusları boğazlardan çıkarmanın bir yolunu düşündü. İngiltere ve Avusturya, Osmanlı'ya destek oldular. Fransa, Mısır'ı desteklemeye karar verdi, İngiltere ve Avusturya tarafsız kaldılar. Rusya,

¹⁵ Umut Çevik, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Valiliği Döneminde (1805-1848) Mısır'da Uyguladığı Tekel Ekonomisi", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi**, C. 3, S. 2, Aralık 2022, s. 245 – 265. Bkz s. 247.

¹⁶ Selda Güner, "Londra'da Bir Memlûk Beyi: Muhammed Bey Elfi (Ekim-Aralık 1803)", **Gazi Akademik Bakış**, C. 9, S. 17, Aralık 2015, s. 41 – 69. Bkz s. 45.

¹⁷ Kamuran Şimşek, "Mehmet Ali Paşa Ve Vehhâbiler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 21, S. 42, Temmuz 2021, s. 19 – 46. Bkz s. 23.

¹⁸ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, 10. Bs, Der Yayınları, İstanbul 2015, s. 158.

Osmanlı'yı destekledi ve 1833'te Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı imzalayarak boğazlara yerleşti. Büyük Güçler ile Rusya'nın bu duruma müdahil olmasıyla, Kavalalı ve İstanbul Hükümeti ile antlaşma yapıldı. Kavalalı İbrahim Paşa, Suriye ve Mısır Eyaleti'ne çekildi.¹⁹ İngiltere ile Baltalimanı Antlaşması 1838'de imzalandı. Buna göre İngiltere için gümrük vergileri indirilerek İngiliz tüccarlarına önemli haklar verildi. Osmanlı ve Mısır Eyaleti'nde tekellilik kaldırıldı.

Osmanlı ve Mısır Eyaleti tarafı Kütahya Antlaşması'nı bozarak 1839'da Nizip'te karşılaştı ve Nizip Savaşı sonucunda, Osmanlı savaşı kaybetti. İngiltere, Almanya, Avusturya, Rusya'nın baskısıyla Londra'da 1840'ta bir kongre düzenlendi. Kongrede alınan kararlar, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya iletildi. Bu kararlara göre; Mısır Eyaleti'nde idare, babadan oğula geçecek şekilde, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ailesine bırakıldı. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya, Filistin ve Güney Suriye kaydı hayat şartıyla verildi. Şartlar 10 gün içinde kabul edilirse barış sağlanacaktı. Kavalalı Mehmet Paşa bu planı onaylamadı ve Osmanlı ile barış olmadığını ilan etti. Osmanlı, Avusturya ve İngiltere'nin donanmaları, Suriye, Lübnan ile Mısır Eyaleti'nde Kavalalı Mehmet Ali Paşa güçlerini mağlup ederek bu şartları onaylattı. İngiltere, Almanya, Avusturya ve Rusya'nın baskılarıyla Osmanlı, Mısır Eyaleti'ni yeniden topraklarına katmaktan vazgeçti ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'da Mısır Eyaleti'yle yetinmek durumunda kalarak isteklerinden geri adım attı. Osmanlı, İngiltere, Almanya ve Avusturya'nın baskılarıyla Mısır Eyaleti konusunda yeni statü belirlemek amacıyla 1841 Fermanı'nı ilan etti ve Mısır özerk hale geldi.²⁰

Rusya, 1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın devam edemeyeceğini anladı ve boğazlardaki üstün durumunu kaybetmemek için boğazları milletlerarası hale getirme fikrini ortaya attı. İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya 1841'de Rusları boğazlardan çıkarmak ve boğazları kendi etkilerine almak için harekete geçtiler ve Londra Boğazlar Sözleşmesi'ni imzaladılar. Boğazların güvenliğinin İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya ve Rusya'nın etkinliğinde olmasını kararlaştırdılar.

¹⁹ Doğançan Bay, "Mısır'ın Modernleşme Sürecinde Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Reformlarının Yeri", **Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi**, C. 7, S. 2, s. 127 – 141. Bkz s. 129.

²⁰ Ramazan Ata, "Mısır Meselesi Ve Osmanlı Devletinde Paradigma Değişmesi", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 6, S. 2, Aralık 2011, s. 307-322. Bkz s. 308.

Savaş ve barış zamanında hem ticaret gemilerinin hem de savaş gemilerinin geçmesi şartı kabul edildi. Böylece boğazlar milletler arası sorun haline geldi.²¹ General Napolyon Bonapart'ın 1798 Kahire Savaşı ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın 1831 İsyanı'yla, Fransa ile İngiltere'nin Mısır'a ilgileri arttı. Bu güçler için, Süveyş Kanalı ve Hint Deniz Yolu'nun rekabeti önem kazandı. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın 1846'da hastalığının ilerlemesi sonucu Mısır Eyaleti'ni, ailesinden gelenler yönetmeye başladı.

Mısır'da Firavunlar dönemi, İslam devleti halifeliği egemenliği, Osmanlı Türk idaresi, 1798 General Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgali ve 1854 Mehmet Said Paşa dönemine kadar, kanal açma düşüncesi vardı. Mehmet Said Paşa, 1854'de Mısır Eyaleti'nin idaresine geldiğinde, Mısır Eyaleti ekonomisini ticaretini geliştirmek, Mısır Eyaleti'ni kalkındırmak için Akdeniz ve Kızıldeniz'i birbirine bağlamak düşüncesindeydi. Fransa Konsolosu Ferdinand De Lesseps'te bu kanalın açılmasını istedi. Mehmet Said Paşa, Ferdinand De Lesseps'e kanal açma imtiyazını tek taraflı olarak verdi. Fakat bu imtiyazı Osmanlı'nın kabul etmesi gerekti. Osmanlı ise Rusya ile Kırım'da savaştaydı. Bu durumda hiçbir devlete kayırmacılık, ayrımcılık yapılamayacaktı. Kanal, bütün devletlerin ticaret gemilerinin geçişine açılacaktı ve tarafsız bir bölge olacaktı. Ferdinand De Lesseps, Osmanlı'nın izni olmadan 1859'da kanalı yapmaya başladı. III. Charles Louis Napolyon Bonapart bu soruna müdahil oldu, Avusturya ve İtalya'yı Akdeniz limanlarının öneminin daha çok artacağına ikna etti. İngiltere, kanalı açtırmamak, Fransa ise açtırmak amacıyla birbirleriyle mücadele ettiler. 1863'te İsmail Paşa, Mısır Eyaleti'ni idare etmeye başladı. Mısır'ın bağımsızlığını kazanmak için Osmanlı ile iyi geçinmek, barış yoluyla amacını gerçekleştirme politikası güderek Girit ve Eflak-Boğdan isyanlarında 1866'da Osmanlı'ya yardım kuvvetleri gönderdi. Bu yardımların karşılığında Osmanlı, İsmail Paşa'ya kanal açma imtiyazını ve 1867'de Hidiv unvanını verdi. Mısır Eyaleti yeni bir statüye kavuşarak Mısır Hidivliği kuruldu.

Süveyş Kanalı 1869'da açıldı. Ferdinand De Lesseps, Süveyş Kanalı hisselerini satmak için devletlere çağrı yaptı. Osmanlı ve İngiltere kanal

²¹ Hacer Zorlu Uğur, "Türk Boğazlarının Önemi Ve Montrö Sözleşmesi İle Sağlanan Denge Rejimi", *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, Aralık 2016, s. 36 – 47. Bkz s. 39.

hisselerini almadı, Fransa ve Mısır Hidivliği ise kanal hisselerini aldı. Kanal bir Fransız-Mısır Hidivliği ortak şirketi olarak idare edildi. Hidiv İsmail Paşa 1875'te Habeşistan Seferi'ne çıktı. Bu seferde başarısız oldu ve Mısır Hidivliği maliyesi bozulma sürecine girdi. Mısır Hidivliği, İngiltere ve Fransa'dan borç aldı. Hidiv İsmail Paşa borçlarını ödeyemeyince, Süveyş Kanal Şirketi hisselerini satışa çıkardı. İngiltere, 1875'te Rotschild bankasından borç alarak Süveyş Kanalı Şirketi'nin Mısır Hidivliği hisselerini satın aldı. Mısır Hidivliği, borçlarını ödeyemeyince, 1876'da Stephen Cave rapor oluşturdu, Mısır Hidivliği maliyesinin idaresi bir İngiliz-Fransız ortak komisyonuna verildi ve Mısır Borçlar Sandığı kuruldu.

İngiltere, Mısır Hidivliği'nde Fransa ile hem anlaşma hem de çatışma halinde bulundu. İngiltere'nin önceden Osmanlı topraklarını koruma politikası vardı. İngiltere bu politikasını değiştirdi. Osmanlı'yı, 1878 Berlin Konferansı'nda desteklemek, yardım etmek ve Rusya'ya karşı topraklarını korumak karşılığında, Kıbrıs konusunda antlaşma imzaladı ve bir yüksek komiser eşliğinde askerleri ile adaya yerleşti. İngiltere, 1882'de Hint Deniz Yolu'nu korumak ve Süveyş Kanalı'nın güvenliğini sağlamak amacıyla Mısır Hidivliği'ni işgal etti. Osmanlı, bu olaylara karşı bir müdahaleye girişmedi ve yalnızca protesto etmekle yetindi.²² Berlin Kongresi'nde, Ermeni ve Bulgaristan sorunları ile Osmanlı'nın Asya topraklarını şekillendirmek, birbirleriyle anlaşamayan küçük Arap Şeyhlikleri'nin kurulmasını sağlamak, ayrıca ulusçuluğu kullanıp Arapları Osmanlı'ya karşı isyan ettirmek ve hilafet merkezini değiştirmek şeklinde politikalar uygulamaya başladı.²³ Osmanlı'da Sultan II. Abdülhamid döneminde dış politikada değişiklikler yaşandı. İmparatorluğun siyaseti gereğince İslamcılık ve Panislamizm ideolojisi doğrultusunda, Dünya Müslüman Birliği'ni oluşturmak düşüncesi politikasına ağırlık verildi. Bunun yanı sıra Osmanlı'nın, İngiltere'yi sömürgelerinde rahatsız etmek, şeklinde bir politikası vardı, İngilizlerin ise amacı Osmanlı'yı parçalamaktı.²⁴ İngiltere, etkisini Aden Protektora'sı, Mısır Hidivliği

²² Mustafa Atmaca, "Süveyş Kanalı'nın Stratejik Önemi Ve Mısır Ekonomisi'ne Katkısı", T.C. Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmalar Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008, s. 5.

²³ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin yükseliş Ve Çöküşleri 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim Ve Askeri Çatışmalar**, Çev. Birtane Karanıkçı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; 2001, s. 238.

²⁴ Bernard Lewis, **Ortadoğu**, Çev. Selen Y. Kölay, Ankara, Arkadaş Yayınevi; 2006, s. 329.

ve Sudan, Yunanistan Krallığı Yedi Ada Yönetimi ve Kuveyt Şeyhliği Bölgeleri'nde arttırarak, Osmanlı'yı çevirmeyi başardı.²⁵

Alacaklı olan ülkelerin baskılarıyla, 1879'da Mısır Hidivliği'nde Hidiv İsmail Paşa görevden azledildi ve Hidiv Mehmet Tevfik Paşa atandı. Bu arada milliyetçiler 1879'da isyan ettiler. Hidiv Mehmet Tevfik Paşa, isyancıların isteğini kabul ederek, Harbiye'ye Mahmut Sami El Barudi Paşa'yı, Başbakanlığa da Ahmet Arabi Paşa'yı atadı. İngiltere ve Fransa'nın halkı galeyana getirmesi sonucu Mısır halkı, hem Mısır Hidivliği'nde yabancı yönetici kesime, hem de Osmanlı idaresine isyan etti. İngiltere, Mısır Hidivliği'nin işgali ile Süveyş Kanalı'nı kontrolü altına aldı. Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Rusya da bu nedenle bu sonuca itiraz etti.

Sultan II. Abdülhamid, sorunu çözmek için buraya iki ayrı heyet göndermesine karşın, bu girişimler de başarısız oldu. Bu devletler ile İtalya, İstanbul'a gelerek bir konferans topladılar, Mısır hakkında kararlar aldılar. Osmanlı bu toplantıların bir kısmına katılmamasına rağmen, son toplantılara katıldı. İngiltere, Fransa bir gruba, Avusturya-Macaristan, Almanya Rusya ve İtalya diğer gruba ayrıldılar. İngiltere müdahale etmeme kararına, zorunlu olmadıkça ibaresini koydu. İngiltere donanma ve ordularını Mısır Hidivliği'ne gönderdi. İngiliz kuvvetleri 1882'de Tel El Kebir Muharebesi'ni kazanarak Mısır Hidivliği'ni işgal ettiler. Bu olay karşında Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya, İtalya ve Osmanlı sesini çıkarmadı. İngiltere ve Osmanlı arasında 1885-1887 antlaşmaları imzalandı. Bu antlaşmalara göre, Mısır Hidivliği'nde Osmanlı, İngiliz komiserleri olması ile tahliye konularını içerdi ancak tahliye gerçekleşmedi. Fransa, Mısır Hidivliği'ndeki İngiltere'nin işgal idaresini tanımadı.²⁶ Mısır Hidivliği'nin güneyinde 1881'de başlayan Mehdi Hareketi, 1885'te devlet kurma hareketine dönüştü ve İngiltere'yi Sudan'a yerleşme konusunda rahatsız etti. İngiltere-Mehdi mücadelesi 1885'ten 1899'a kadar sürdü ve İngiltere kazandı.²⁷ Fransa ile İngiltere 1884'te antlaşma yapmasına rağmen Fransa, İngiltere'nin Mısır Hidivliği'ni boşaltması, Mısır

²⁵ William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2008, s. 117.

²⁶ Peter Mansfield, **Ortadoğu Tarihi**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul, Say Yayınları, 2012, s. 147.

²⁷ Zachary Lockman, **Hangi Ortadoğu? Oryantalizm Tarih Siyaset**, Çev. Burcu Birinci, İstanbul, Küre Yayınları, 2012, s. 102.

Hidivliği'nin tarafsızlığının sağlanması ve borçlar konusunda iki taraf ta anlaşılamayınca ilerleme kaydedilmedi.²⁸

İngiltere, Fransa'ya karşı Akdeniz'de bir yeni güç ve destek arayışına girdi. İtalya ve İngiltere 1887'de anlaştı. Buna göre Ege ve Akdeniz'de durumun korunması, İtalyanların İngilizleri Mısır Hidivliği için desteklemeleri İngiltere'nin, Trablusgarp'ta İtalya'yı desteklemesi kararları alındı. Avusturya-Macaristan ve İngiltere 1887 Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma, mevcut durumun korunması karşılığında gerçekleşti. Avusturya-Macaristan bir bildirge ile İngiltere-İtalya ittifakına katıldı. İngiltere, 1888'de Osmanlı, Almanya, Avusturya-Macaristan, İspanya, Fransa, İtalya, Hollanda ve Rusya ile İstanbul Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşmaya göre bütün devletlerin, hem savaş hem de barış zamanında kanaldan geçişi kabul edildi. Fakat bu devletler Süveyş Kanalı'nın güvenliğini bozmayacaktı.

Almanya ile uzlaşamayan İngiltere, Fransa ile yeni arayışlara girdi. Sömürgeler konusunda bazı ilerlemeler gerçekleştirdiler. İngiltere, Fransa ile Mısır Hidivliği konusunda uğraşırken, başka bölgelerdeki konularla da ilgilenmek zorunda kaldı. Bu arada, Fransız-Rus ittifakı oluştu. Fransa, İngiltere'yi de ittifaka davet etmeyi düşündü. Ancak Rusya, politikası gereğince Osmanlı-Almanya ilişkilerinin gelişmesini istemedi. Almanya, 1899'da Osmanlı'dan demiryolu imtiyazını elde ederken İngiltere bu duruma sessiz kaldı. Rusya ve Almanya bazı konularda çatışmaya başladı. Fransa, İngiltere konusunda 1901'de tedirgin oldu. Rusya'ya karşı İngiliz-Japon ittifakı 1902'de kuruldu. Buna karşı Fransa ve Rusya, Kore ve Çin'in bağımsızlığını güvenlik altına almak için bazı şartlar ortaya koydu. İngiltere-Japon ittifakının olması, İngiltere'yi Fransa'ya yaklaştırdı ve diğer yandan Fas sorunu ortaya çıktı. Fransa, Cezayir'i işgalinden sonra Fas'a göz koydu. İtalya'da diplomatik ve ticaret ilişkileri dolayısıyla Fas'ı sömürge olarak almak istedi. Fas konusunda Fransa ve İtalya 1900'de antlaşma yaptı. Bu antlaşmaya göre İtalya, Fas'ı Fransa'ya bıraktı. Fransa'da, Trablusgarp'ı İtalya'ya bıraktı. Fachoda Krizi'nden sonra Fransa, Fas konusunda ilerlemeye devam etti. Fas, İngiltere himayesini isteyerek Fransa ile üç antlaşma

²⁸ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu Cilt 1 Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Mkm Yayınları, 2012, s. 65.

yaptı. İspanya'da 1902'de paylaşım katılmak istese de, bu gerçekleşmedi ve İngiltere ile Fransa 1904'te antlaşma imzaladı. Fransa Mısır Hidivliği'ni İngiltere'ye, İngiltere'de Fas Krallığı'nı, Fransa'ya bıraktı.²⁹

İngiltere, Osmanlı'yı koruma politikasını bırakarak, Araplarla ilgili düşünce ve politikalarını değiştirdi. Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki politikası, Arapların kendisine bağlı ve kendi içlerinde kavga halinde olan şeyhlikler, prenslikler şeklinde bulunmaları idi. Önemli olan bu politikanın gerçekleşmesi ve bir İsrail Devleti kurmak için Osmanlı'nın bölgeden çıkarılmasıydı. İngiltere, bu durumu sağlamak amacıyla Osmanlı padişahı ve yetkililerin bölge halkı üzerinde dini, idari olarak etkilerini azaltmak zamanla da kaldırmak düşüncesindeydi. İngiltere Müslümanlar arasında din ve ulus ayrımı politikalarını, İngiliz Mısır yüksek komiseri ve askeri komutanı aracılığıyla uyguladı. İngiltere, Batı Arabistan istihbarat ağını oluşturdu. İngiliz istihbarat elemanları, Mısır Sultanlığı üzerinden faaliyetlerine başladılar. Bu ağlar sayesinde, 1916'da Arap Büro oluşturuldu. Ortadoğu ve Anadolu Bölgeleri birinci hedeftiler. Bölgede İngiliz siyasetini şekillendirmek için arkeoloji ve antropoloji bilimleri önemli araçlardı. Çöl haritaları, geçitler, su kaynakları ve demiryolları ile ilgili istihbarat toplandı. Ajanlar, şeyhler, kabile reisleri ile ittifak görüşmeleri yaptılar, kendilerine taraf ve taraf olmayan kabilelerin durumları ile ilgili notlar aldılar. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı'nın İttifak devletleriyle savaşa katılması sonucu, İngiliz istihbarat ajanları, Arap milliyetçileri ile ilgilenmeye, onları yanlarına çekmeye başladılar. Arapların yaşadığı bölgelerde faaliyetler yürüttüler. İngilizler kendi sömürgelerinde cihat ilanına karşı, bu ilanı etkisiz kılmaya çalıştılar. İngiliz ajanlar, bilgi paylaşımı ve koordinasyon konusunda Londra'ya şikâyetlerini iletiler. İstihbarat merkezi Mısır Sultanlığı, Kahire yapıldı. Ajanlar, İngiltere, Hindistan, Mısır Sultanlığı ve tarafsız basın için materyaller hazırladılar. Suriye Vilayeti, Mekke Şerifliği ve Anadolu Vilayetleri'nde istihbarat ve propaganda hedefi olarak ajanların teminini sağladılar. Ajanlar, Almanya ve Osmanlı hakkında bilgiler topladılar. İngiltere, önemli akademisyenler, arkeologlar, dil bilimciler, politikacılar, bankacılar, sömürge yöneticileri, gazeteciler, konsoloslar, Türk jandarmaları gibi çeşitli mesleklerden

²⁹ T.C. G Fraser vd., **Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu**, Çev. Füsun Doruker, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2011, s. 15.

oluşan istihbaratçılar ağını kurdu. Modern istihbarat teknikleri kullanılarak, Arap Büro, bir düşünce kuruluşu haline getirildi.³⁰ Hint Müslümanları hariç, diğer Müslümanlara çalışma yapıldı. Ajanlar, Mısır Sultanlığı üzerinden Ortadoğu ve Arap Bölgeleri'ne ilerlediler, tahrikleriyle Arap isyanı 1916'da çıkarıldı. Osmanlı, İngiliz, Fransız ve onların desteklediği Arap isyancılar arasında mücadeleler başladı ve mücadelelerde İngiliz ve Fransızlarla onların desteklediği Arap isyancılar başarılı oldular. Akabinde Mekke Şerifliği, Suriye ve Halep Vilayetleri, Bağdat, Basra ve Musul Vilayetleri, Cebel-İ Lübnan Mutasarrıflığı, Kudüs-i Şerif Mutassarrıflığı ve Yemen Vilayeti 1918'de İngiliz, Fransız ajanlar ve Arap isyancıların eline geçti. Ajanlar, Araplara, danışmanlık, karar alma, strateji ve istihbarat konularında öncülük ettiler.³¹

Mısır Hidivliği'nde İngiliz idaresinin yerleştirilmesi süreci tarihte önemli bir gelişmedir. İngiltere Mısır Hidivliği'nde otoritesini sağlarken Fransa, İtalya ve Almanya'nın Afrika'da toprak ele geçirmelerine izin verdi. Ancak bu devletler verilen tavizlerle yetinmeyerek daha fazla ilerlemek isteyerek, Afrika'da çatışmalara sebep oldular.

Bu çalışmanın amacı, 1882-1957 yılları arasında İngiltere'nin Mısır'daki idare şekillerinin incelenmesi sürecinde Britanya'nın, Kahire'yi kendine bağlamak amacıyla uyguladığı yöntemleri ortaya koymaktır.

Çalışma, İngiltere'nin Mısır'da idare düzenini kurarken sosyal, kültürel, ekonomik, askeri ve istihbarat açısından nasıl yararlandığını, İngiltere'nin, Mısır'da çeşitli yönetim sistemlerini uygulayarak otoritesini kurduğu ve denetimi sağladığını ortaya koymaktadır. İngiltere'nin Mısır üzerinden Ortadoğu'ya nasıl yerleştiğini aşamalar şeklinde incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmada, İngiltere'nin Hint Deniz Yolu'nu ve kolonilerini denetim altına almasını, Süveyş kanalı'nın politik ve coğrafi önemini ve Mısır üzerinden Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya-Macaristan ve İtalya ile diplomatik

³⁰ Mustafa Çabuk, "İngiltere'nin Ortadoğu'daki İstihbarat Merkezi: Arap Büro 1916-1920", **Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Belgi Dergisi**, C. 2, S. 12, Ocak 2019, s. 1130 – 1147. Bkz s. 1131.

³¹ M. Talha Çiçek, "Şerif Hüseyin İsyanının Türk Arap Kimlik İnşasına Etkisi'nin Analizi", T. C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2007, s. 50.

ilişkilerini kapsayarak Mısır'daki, İngiliz idaresinin Ortadoğu üzerindeki kontrol ve gücünü arttırmasını incelemeyi hedeflemektedir.

Soru olarak, İngiliz idaresinin Mısır'da nasıl yerleştirildiği, İngiltere açısından Süveyş Kanalı'nın neden önemli olduğu, İngiltere'nin Mısır'da ekonomik sistemini niçin yerleştirme sorunu yaşadığı ve Hint Deniz Yolu'nun korunması sorununun ne zaman ortaya çıktığı gibi sorular bulunmaktadır.

Birinci bölümde Büyük Güçlerin ilgi odağında Mısır konusu ele alındı. Bu bölümde İngiliz idaresinin Mısır'da nasıl yerleştirildiği sorusuna cevap arandı.

Bu çalışmanın ilk sorusu, İngiliz idaresinin Mısır'da nasıl yerleştirildiği ve bu konuda ilk buluntu Mısır'da, İngiliz idaresini önceden Hindistan genel vali yardımcılığı görevinde bulunan, Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'nun 1883'te Kahire'ye gelerek 1907'ye kadar kurduğu tespit edilmiştir. İngiltere'nin ilk olarak 1840 Londra Antlaşması yaptığına ulaşıldı. İngiltere'nin, Almanya ve Avusturya'yla birlikte, Osmanlı'ya hazırlattığı 1841 Fermanı ile Mısır'ın yönetim sistemine müdahale ettiği ve özerklik verilmesine yardımcı olduğuna ulaşılmıştır. İngiltere, Mısır Hidivliği'ne Büyük Güçlerin ve Osmanlı'nın müdahalesinen çekindiği için 1883'te yerli hidiv ve arkasında İngiliz başkonsolosu'nun bulunduğu dolaylı bir yönetim sistemi kurduğu tespit edilmiştir. İngiltere'nin 1914'te Osmanlı, Birinci Dünya Savaşı'na girdiği zaman Mısır Hidivliği'ni ilhak etme politikasını uygulamaya çalıştığı ancak bundan vazgeçerek hidivlik sistemini kaldırıp yerine sıkıyönetim ilan ederek, sultanlık sistemi getirdiğine ulaşılmıştır. İngiltere, Mısır'da 1919'da milliyetçilerle mücadele etmiştir ancak isyanların bastırılmasında başarısızlığı ortaya çıkınca, 1922'de Mısır'a tek taraflı olarak anayasa ve Krallık sistemiyle bağımsızlık tanıdığı bu durumun da 1952'ye kadar sürdüğü tespit edilmiştir. Mısır'daki İngiliz İdaresi'nin 1957'ye kadar devam ettiğine ulaşılmıştır.

İkinci bölümde Mısır'ın İngiltere tarafından işgali ve bu işgalin diğer güçlere kabul ettirilmesi konusu ele alındı. Bu bölümde İngiltere açısından Süveyş Kanalı'nın neden önemli olduğu sorusuna cevap arandı.

İkinci soru İngiltere açısından Süveyş Kanalı'nın neden önemli olduğudur. Buluntu olarak İngiltere'nin, Süveyş ve Mısır bölgesine askeri olarak, Hint Deniz Yolu'nu koruma amacıyla 1798'den sonra Fransızlara karşı mücadele verdiğine

ulaşılmıştır. İngiltere'nin, Portekiz ile ittifak oluşturarak, Fransa'yı İskenderiye'den çıkartmak için Akdeniz'de mücadele ettiği tespit edilmiştir. İngiltere'nin, 1803 ile 1807 arasında İskenderiye'de yerel güçleri, Osmanlı ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya karşı korumak için bölgede savaştığına ulaşılmıştır. İngiltere'nin, Süveyş Kanalı'nın açılmasını Hint Deniz Yolu'nun korunmasına sorun oluşturacağı gerekçesiyle 1866'ya kadar yapılmasını engellemeye çalıştığı tespit edilmiştir. İngiltere'nin Mısır Hidivi'nin Süveyş Kanalı hisselerini satmak istemesi üzerine yaptığı teklifi değerlendirip, Süveyş Kanalı hisselerini 1875'te satın aldığına ulaşılmıştır.

Üçüncü bölümde İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesi konusu ele alındı. Bu bölümde İngiltere'nin Mısır'da ekonomik sistemini niçin yerleştirme sorunu yaşadığı sorusuna cevap arandı.

Üçüncü soru İngiltere'nin Mısır'da ekonomik sistemini niçin yerleştirme sorunu yaşadığıdır. Buluntu olarak İngiltere'nin, 1882'de Süveyş Kanalı'nı denetimine almak amacıyla, Mısır Hidivliği'ni bütün olarak işgal ettiği tespit edilmiştir. İngiltere'nin, 1838'de Osmanlı ile Baltalimanı Antlaşması'nı imzalayarak Osmanlı ve Mısır'da tek el sistemini kaldırdığı ve gümrük vergilerini indirdiğine ulaşılmıştır. Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın, 1876'da İngiltere ve Fransa'ya olan borçlarını ödeyemediği ve bunun üzerine İngiltere'ye başvurduğu ve mali uzman istediğine ulaşılmıştır. İngiltere'nin, 1876'da Stephen Cave'yi mali uzman olarak Mısır Hidivliği'ne gönderdiğine ve bu şekilde Mısır Borçlar Sandığı kurarak, ekonomisini yerleştirmeye çalıştığı tespit edilmiştir. İngiltere'nin, Mısır Hidivliği'nde Fransa ile ikili mali kontrol sistemini kurduklarına, Mısır Hidivliği'ne İngiliz ve Fransız mali uzman denetçiler atadıklarına ulaşılmıştır. İngiltere, Mısır Hidivliği'nde Fransa'nın ikili mali kontrol sisteminden çıkarılmasını ve ekonomi sisteminin kendisine bırakılmasını istedi ve bunun için Mısır Hidivliği Hükümeti'nden destek alarak, Fransa'yı ekonomi sisteminden çıkardığı tespit edilmiştir.

Dördüncü bölümde Mısır'da İngiliz idaresinin kurulması konusu ele alındı. Bu bölümde Hint Deniz Yolu'nun korunması sorunun ne zaman ortaya çıktığı sorusuna cevap arandı.

Dördüncü soru Hint Deniz Yolu'nun korunması sorununun ne zaman ortaya çıktığıdır. Buluntu olarak İngiltere açısından Hint Deniz Yolu ve bölgeyi koruma politikasının 1878'den sonra önem kazandığına ulaşılmıştır. İngiltere'nin, Hint Deniz Yolu'nu savunma amacıyla ilk olarak İskenderiye, Kahire ve Süveyş'i 1882'de askeri olarak koruma oluşturmak amacıyla işgal ettiği tespit edilmiştir. İngiltere'nin, 1894'te Sina Yarımadası'na ilerlemek amacıyla faaliyet gösterdiğine ulaşılmıştır. Osmanlı'nın 1906'da Akabe'yi işgalinin, İngiltere tarafından Hint Deniz Yolu'nun güvenliği açısından tehdit oluşturduğu tespit edilmiştir. İngiltere diplomatik ve askeri müdahaleyle, Osmanlı ile anlaşarak Mısır Hidivliği'nin sınırlarını belirlediklerine ulaşılmıştır. İngiltere'nin Hint Deniz Yolu'nun koruması açısından, Ortadoğu'yu ele geçirme amacı ile Mısır Sultanlığı üzerinde istihbarat merkezi oluşturarak, Arapları kontrol ve denetimine aldığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmamızda, Osmanlı tarihi kronikleri olarak Ahmet Cevdet Paşa Tarihi, Cabi Tarihi, Nuri Tarihi, Asım Tarihi, Şânizade Tarihi ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi katoloğundaki belge özetleri kaynakları imkânlar dâhilinde kullanıldı. Çalışmada, Timoty Mitcheel'in Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi kaynağı'nda kullanıldı. Ahmet Cevdet Paşa Tarihi, Mısır ile ilgili konularda Osmanlı Devlet Arşivi'ndeki belgelere dayanarak daha çok askeri açıdan yaklaşmaktadır. İdari konulara ise kısmen değinmektedir. Cabi Tarihi Mısır ile ilgili idari açıdan daha geniş bilgiler vermektedir. Askeri düzeyde fazla bilgi sunmamaktadır. Asım Efendi Tarihi, ekonomi alanında detaylı konular içermektedir ancak idari açıdan da kısıtlı bilgi bulunmaktadır. Şânizâde Tarihi, Mısır'ı içeren siyasi ve sosyal alanlarda önemli bilgileri kapsamaktadır. Ekonomi konusunda ise farklı bilgiler içermemektedir. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi katoloğundaki belge özetleri gibi kaynaklar diplomasi ile ilgili içerikler sunmaktadır. İdari ve sosyokültürel açılardan ise fazla bilgi vermemektedir. Timothy Mitchell'in Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi kaynağında, siyasi, ekonomi, sosyokültürel alanlarda geniş anlamda önemli bilgiler bulunmaktadır. Diplomasi ile ilgili bilgi vermemektedir.

Edward Said'in Oryantalizm teorisi, Ronald Robinson ve John Galleger'in "Periphery Teorisi"si, P.J. Vatikiotis'in The History Of Modern Egypt, Avi

Slaim'in The Politics Of Partition: King Abdulllah, The Zionits, and Palestine 1921-1951, James L. Gelvin'in The Modern Middle East, Albert Hourani'nin A History Of The Arap Peoples, David Fromkin'in A Peace To End All Peace, E. Lawrance'nin Lawrance Of Arabia Ve Arap Büro'su üzerine çalışmalar adlı kaynaklar imkânlar elvermediğinden bu çalışmada kullanılamadı ilerideki çalışmalarda imkânlar sağlandığı zaman bu kaynaklar kullanılabilir.

Çalışma ile Mısırdı İngiliz idaresi şekillerinin uygulanması konusunda inceleme yapıldı. Bu alanda daha önceden geniş çaplı bir çalışma yapılmadığını ve araştırmaların oldukça sınırlı olduğunu görüyoruz. Çalışmamız ile alana katkı sağlanmak istendi.

Çalışmada araştırma yöntemlerinden, nitel araştırma yöntemi kullanıldı. Dökümantasyon ve doküman analizi tekniğine göre yapıldı. Nitel araştırma yönteminin bir türü olarak kayıt tutma yöntemine göre T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ne gidilerek, Osmanlıca Belge özetleri olmak kaydıyla belge toplandı. Ayrıca tez, kitap, makale, kongre bildirileri, seminer bildirileri, sempozyum bildileri literatüre uygun olarak toplandı ve incelendi. Nitel araştırma yönteminin başka bir türü olarak dökümantasyon ve doküman analizine göre litüretüre uygun olarak toplanan kaynaklar, Osmanlıca belge özetleri, tez, makale, kitap, kongre bildirileri, seminer bildirileri, sempozyum bildirileri bilimsel olarak analiz edilmiştir.

II. BÜYÜK GÜÇLERİN İLGİ ODAĞINDA MISIR

Afrika Kıtası'nın ortasında, Burundi'den doğarak güney kuzey istikametinde akan, taşkınlarıyla çevresinde bereketli topraklar oluşturarak havzaları ile birlikte 11 Afrika devletini etkileyen ve büyük bir delta oluşturarak Akdeniz'e dökülen Nil Nehri boyunca aşağı ve yukarı olmak üzere iki bölgeye ayrılan Mısır, Afrika Kıtası'nın kuzey doğusunda yer alır.³² Mısır, doğu ve batı ticaret yolları üzerindedir. Özellikle doğudan, Çin ve Hindistan'dan gelen, Hint Okyanusu'nu geçerek, Kızıldeniz'in kuzeybatı ucundaki Süveyş Kanalı vasıtası ile kesintiye uğramadan, Akdeniz'e ulaşan stratejik bir deniz yolunun Mısır topraklarından geçmesi nedeniyle Mısır, konumunun etkisiyle, önemli bir ülke oldu ve bu nedenle merkezi özellik kazandı.

Nil Nehri'nin mevcudiyeti Mısır'a bereketli topraklara sahip olmak gibi bir değer kazandırdı. Tarımsal ürünlerinin önemi, ilk çağlardan beri Pers, Büyük İskender ve Roma'dan Osmanlı'ya uzanan bir çizgide büyük imparatorlukların ilgi alanı içinde olmasına yol açtı. Süveyş Kanalı vasıtası ile kesintisiz bir deniz ticaretinin kilit noktası olması Mısır'ı modern çağda yükselen Büyük Güçlerin ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel çıkarları adına çatışma alanı haline getirdi.³³

Bu özelliklerinden dolayı Osmanlı Mısır'a çok önem veriyordu. Yavuz Sultan Selim, 1517'de Memlûklularla yaptığı Mercidabık ve Ridaniye Savaşları'ndan sonra Memlûk Devleti'ni sona erdirerek Mısır'a egemen oldu. Kahire'de ikamet eden son Abbasi Halifesi El-Mütevekil Alallah Muhammed'den halifelik devralınarak Osmanlı'nın tüm İslam âlemi üzerindeki nüfuzu arttırıldı. Osmanlı, Kuzey Afrika'dan Hindistan ve Türkistan'a kadar

³² Recep Efe (Ed.), **Nil: Eskiçağdan Ortaçağ'a Mısır'a Hayat Veren Nehir**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 229.

³³ Mehmet Sel, "19.Yüzyılda Osmanlı Coğrafyasında Batılı Ülkelerin Nüfuz Mücadelesi", Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale, 2018, s. 1. Halil İbrahim Erol, "Şanizade Mehmet Ataullah Efendi'nin Tarih Anlayışı", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010, s. 73.

Müslüman topluluklarını etkisine aldı³⁴, Ancak 18. Yüzyılda Osmanlı genel siyaseti ve kendisini zorlayan sorunlar yaşadı.

18'inci yüzyılda İngiltere'de sanayi devriminin gerçekleşmesi sonrası yeni bir düzen kurulmuştu.³⁵ Bu düzen, geleneksel üretimde makineleşmenin getirdiği etki ile üretim fazlası oluşturdu. Bu da pazar bulma sorunu ve hammadde ihtiyacını meydana getirdi. Özetle "Sanayi İnkılabı", ortaya çıkardığı gereksinimlerle Avrupa'da devletlerarası ilişkilerde sömürge çekişmesini hızlandırdı. İngiltere, endüstriyel güç oldu. Bu devletler listesine daha sonra Rusya da geldi. Fransa, 18. Yüzyıl'da Avrupa'da büyük devlet olmak için çeşitli güçlerle mücadele etti. Dünyanın büyük sömürgeci güçleri İspanya ve Portekiz'in yerine Hollanda ve İngiltere etkin oldu. Fransa, deniz aşırı bölgelerde İngilizlerle savaştı ve sonunda İngiltere'nin üstünlüğünü kabul etti. İspanya ise Hint Adaları'ndan tahsil ettiği gelirleri, İtalya ile yaptığı savaşlarda yok etti. Bu arada İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya'nın "Şark Meselesini" belirtmekte fayda vardır. Büyük Güçlerin³⁶ Osmanlı'yı Balkanlar'dan çıkarmak düşüncesi varken şark meselesi, endüstri inkılabından sonra ekonominin gelişmesiyle yön değiştirerek, Osmanlı'yı parçalamak ve paylaşmak düşüncesiyle yeni bir yöne girdi.³⁷

Osmanlı, ekonomik değeri yüksek olan geniş ve önemli topraklara sahipti. Bu ülke üzerinde istekleri olan büyük devletler, milliyetçilik ve bağımsızlık fikirlerini uyandırdılar. Bu ülkeler, Mısır'a girmek ve Doğu Akdeniz'e hâkim olma amacıyla Balkanlar ve Mora'da isyanlar başlattılar. Osmanlı'nın tek dayanağı ise İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya arasındaki rekabeti arttırmak ve devletin yıkılmasını engelleme siyasetidir. İngiltere, hem Amerika hem de Fransa ile savaştığından, Rusya ile dost olmaya çalıştı. Fakat

³⁴ Özlem Tok, "XVII. Yüzyılda Mısır Eyaleti", T.C. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri 2002, s. 3. Ahmed Cevdet Paşa, **Osmanlı Tarihi Tarih İ Cevdet**, Çev. Dündar Günday, C. 1, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 1972, s. 45.

³⁵ Hümeysra Eker, "İngiltere'de Sanayi Devrimi ve Liberal Felsefe", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994, s. 6.

³⁶ Büyük Güçler, İngiltere, Fransa, Avusturya Macaristan, Almanya, İtalya ülkeleridir Bkz. Fahri Maden, " Büyük Güçlerin Berlin Antlaşması'nın Uygulanmasına Yönelik Baskıları", **History Studies**, C.5, S. 1, Ocak 2013, s. 267-286. Bkz s. 268.

³⁷ Mehmet Refik Bürüngüz, "Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Sömürgecilik ve Emperyalizm Algısı", Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2013, s. 13.

Rusya'nın, Avrupa'daki deniz devletleriyle olan ilişkileri, İngiltere'yle daha önce yapmış olduğu anlaşmayı etkisiz hale getirdi. Rus Çarlığı'nın sıcak denizlerde egemenlik kurmak istemesi üzerine, imparatorluk yollarını tehlikede gören İngiltere, Osmanlı'nın varlığını Rusya'ya karşı tampon olarak kullandı. Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunması yönünde bir dış siyaset izledi.

General Napolyon Bonapart, Fransa'nın çıkarları için Osmanlı'nın müttefikliğinin devam etmesinin gerektiğini açıkladı. General Napolyon Bonapart idaresindeki Fransız kuvvetleri ile Adriyatik Denizi'nin güneydoğusunda bulunan Yedi Ada'yı aldıktan sonra, özellikle Yunanlılara, Balkanlara ulaşan özgürlük ve eşitlik propagandasını başlattı. Mısır'la savaşta güçlükleri ortadan kaldırmak için, Osmanlı'da Mora İsyanı'nın oluşması için çalıştı. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'a yolladığı belgede, Fransa'nın halka isyan tahrikleri yaptığı ve bölgeyi almak istediği bildirildi.³⁸

General Napolyon Bonapart, İngiltere'nin zenginlik kaynakları olan Hindistan'a ulaşmak için Mısır'ın ele geçirilmesini isteyerek şu şekilde düşündü “ Güçsüzleşen Türkler, Fransızları hızlıca ticaret güvenliğini sağlamaya yönelik karar almaya yönlendirdi”. Fransa idaresi için, Osmanlı çökmek durumunda bulunduğu, korunması önemli değildi. Fransız komutanları, İskenderiye ve Kahire'de savaşa zorlayan nedenlerden ilki de bölgede ki Osmanlı egemenliğini sonlandırmak ve Mısır'ın İngiltere'nin eline geçmesini engellemekti. Fransa, diğer açıdan Süveyş Bölgesi'ni kontrol etmek ve İngiltere'nin kolonileriyle iletişimini koparmayı düşündü. Fransa'nın fikrine göre General Napolyon Bonapart, antlaşma onayladıktan sonra başkente geldiğinde, Mısır'ın ele geçirilmesini arzulayan Dışişleri Bakanı Charles Maurice De Talleyrand Périgord ile uzlaştı.³⁹ Mısır, doğal kaynakları, Kızıldeniz'in coğrafi konumu ve ticareti arttırma imkânıyla ekonomik yönden çok önemliydi. Arap özerk liderlerinin, Fars Yöneticisi'yle müttefiklik oluşturmaları, tersanelerinin yapılmasını sağladığında General Napolyon Bonapart'ın Mısır'a yerleşmesi, Hint Okyanusu'ndaki İngiltere

³⁸ Mehmet Kocaoğlu, “Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841)”, **Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 4, 1997, s. 195 – 210. Bkz s. 61. Ahmed Cevdet Paşa, **Osmanlı Tarihi Tarih İ Cevdet**, Çev. Dündar Günday, C. 3, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 1972, s. 1675.

³⁹ Azmi Süslü, “Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri, 1798-1807”, **Belleten**, C. 47, S. 185, Ocak 1983, s. 259 – 280. Bkz s. 262. Mehmet Ali Beyhan, “Şanizade Tarihi'nin Kaynaklarından Cabi Tarihi”, **Osmanlı Araştırmaları**, C. 5, S. 5, s. 239-283. Bkz. s. 269.

donanmasına müdahale etmesine olanak verebilirdi. General Napolyon Bonapart, Mısır'a asker göndererek doğudaki Fransız çıkarlarını koloni haline getirmeye çalıştı. Savaşın amacı, Hint Kolonisi ile iletişim yolları kurmak, kolonide İngiltere sömürgelerine müdahale etmektir. General Napolyon Bonapart'ın düşüncesi İngiltere'yi ulaşabildiği bütün doğu sömürgelerinden atmak, Fransızların egemenliğini gerçekleştirmek ve bölgede bir kanal yapmaktır. Fransa'nın Mısır'ı işgali, Şark Meselesi açısından bir önemli revizyonizmi ifade etmektedir. Öncelikle Fransa, Haçlı Seferleri'nden sonra, doğuda güçlü savaşlar yaptı ve ilk yıllarda başlayan Türk-Fransız dış siyasetinin değiştirildiğini gösterdi. İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya baskın güç olarak, Osmanlı üzerinde egemenliklerini sağlamaya çalıştı.⁴⁰

General Napolyon Bonapart, Fransa'nın birincil düşmanı İngilizleri gördü, onları Mısır'dan uzaklaştırmak, ticaret yaptıkları yerlerini almak ve Hint Okyanusu'ndaki egemenliğini sonlandırmayı düşündü. Planı başarmak için İskenderiye'nin alınmasını amaçladı. Fransa yöneticileri fikirlerini meclise tasdik ettirdi. General Napolyon Bonapart Mısır'a ordu yollayarak Kuzey Afrika'da Fransa çıkarlarını İngiltere karşısında güçlendirmeye çalıştı, sömürgeci bir güç yapma planı gerçekleşti. Osmanlı'nın tepkisini azaltmak için de Fransa'nın temel fikrinin Mısır'da bulunan Memlûk Beyleri'nin zorba idaresini kaldırmak olduğu, Fransa tarafından kendi dış görevlisine Osmanlılara konuyu anlatması bildirildi. Önemli olayda Osmanlı'nın desteğini almak için Charles-Maurice De Talleyrand Périgord'un İstanbul'a yollanması fikri oluştu. Ancak bu amaç gerçekleşmedi.⁴¹

XVIII. yüzyıl, Osmanlı'nın Rusya ve Avusturya ile sürekli mücadele ettiği bir devirdi. Bu devletlerle muharebelerin yapıldığı sırada, askeri lider ve yönetici I. Napolyon Bonapart, İtalya saldırısı yapılmadan bilinmeyen bir generaldi. Osmanlı askerlerini talim etmek amacıyla Paris'ten komutanlar talep edilmesi sonucu Osmanlı'ya ulaşmayı planlayarak, Fransa'ya bir dilekçe verdi. General Napolyon Bonapart bu belgesinde, ülkesinin menfaatleri için Osmanlı İmparatorluğu'nun devam etmesinin önemli bulunduğunu bildirdi. İtalya

⁴⁰ Kamil Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali Ve Tahliyesi (1798-1801)", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, C. 10, S. 2, 2008, s. 141-183. Bkz s. 146.

⁴¹ Bernard Lewis, **Ortadoğu'da Irk Ve Kölelik**, Çev. Enver Günsel, İstanbul, Truva Yayınları, 2006, s.149. Seydi Vakkas Toprak, "Nuri Tarihi (Metin- İnceleme)", T.C İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2011, s. 80.

Cumhuriyetleri'nde Fransa askerlerine komutan olarak görevlendirildikten ve Avusturya'yla mücadelede başarılı olduktan sonra fikirleri deðişti. General Napolyon Bonapart'a göre, Osmanlı İmparatorluğu sona ermek üzere bulunduğundan Osmanlıları korumaya yer yoktu. Fransa'nın çıkarları Mısır'a gitmeyi gerektirdi.⁴² General Napolyon Bonapart'ın Avusturya savaşı zafer ile sonuçlanarak, Avusturya'yla ile antlaşma yapıldı. Antlaşmayla, İtalya Cumhuriyeti'ne ait Korfu ve Tiran'a yakın önemli sahiller Fransızlara verilerek, Fransa ile Osmanlı hudut komşusu oldu. Veneto ile birlikte yakın bazı yerler de Avusturya'ya verildiğinden, Venedik Cumhuriyeti yıkıldı.⁴³ Dalmaçya Bölgesi'ni alan Fransızlar, Sırp, Hırvatlar ve Rumlar arasında devrim düşüncelerinin yayılmasına etki ederek, gayrimüslim halkların Osmanlı'ya isyan etmelerine etki ettiler.⁴⁴ General Napolyon Bonapart, Fransızların düşmanı olarak İngilizleri algılayarak, onları Mısır'dan uzaklaştırmak, Mısır'daki ticareti kontrol etmek ve Hint Sömürgesi'nde İngiltere egemenliğini bitirmek istedi. Hindistan'a giden yollar üzerinde bulunan Mısır'ı almak gerektiğini düşündü. İngiltere'yi barış yapmaya yöneltecek, Fransa'da iktidarı kazanacak şekilde ün sahibi olacaktı. General Napolyon Bonapart 1797 Antlaşması'nın onaylanmasından sonra başkente ulaştığında, Fransızların sömürge sahibi olmasını düşünen Fransız diplomatla uzlaşarak, iki hükümet görevlisi bu düşüncelerini Direktuvar Meclisi'ne tasdik ettirdi. General Napolyon Bonapart, Osmanlı'ya savaş açmadan 19 Mayıs 1798'de Mısır'ı almak için Toulon'dan hareket etti. General Napolyon Bonapart, Toulon'dan denize açıldıktan beri büyük değer gören Malta'yı aldı. Akdeniz'de Fransa gemilerini bulmakla sorumlu Amiral Horatio Nelson İskenderiye yakınına ulaştı. Amiral Horatio Nelson, mektup yollayarak Fransa'nın gemiler aracılığıyla Mısır'ı almak için denize açıldığını belirterek destek olmayı önerdi.⁴⁵ General Napolyon Bonapart Fransız

⁴² Yaşar Demir, "XIX. Asır Türk Fransız İlişkilerinde Dönüm Noktası: Napolyon'un Mısır'ı İşgali ve Sonrası Oluşan Diplomatik Durum", **21.Yüzyılda Eğitim Ve Toplum**, C. 2, S. 5, Eylül 2015, s. 130 – 146. Bkz s. 136.

⁴³ İhsan Fırat, "Vienna Sisteminde Devletlerarası Münasebetlerde Osmanlı İmparatorluğu", T.C Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2003, s. 9.

⁴⁴ Mehmet Sel, "19. Yüzyılda Osmanlı Coğrafyasında Batılı Ülkelerin Nüfuz Mücadelesi", Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2018, s. 10.

⁴⁵ Emrah Maral, Değişim Dönüşüm Ve Buhran Döneminde Osmanlı Devleti 1789-1807, Ankara, İksad Yayınevi, 2023, s. 287.

ticaretini zarara uğratan, Mısır halkını zorba olarak idare eden Memlûk Beyleri'nin yenilgiye uğratılacağını belirtti. Vatandaşlar İslam dininden olduğundan onlara, bilgin kişilere, din yapılarına özel önem verilmesi ve korunmasını ilan etti. General Napolyon Bonapart idaresindeki Fransız donanması 1 Temmuz 1798'de İskenderiye'ye yaklaşarak İskenderiye'yi aldı. General Napolyon Bonapart Mısırlılara, talan etmek için gelmediğini, hedefinin Kölemenlerin zalimliğinden Mısırlıları korumak Kölemenlerin Fransa vatandaşlarına uygun olmayan tavırlarının cezalarını vermek konularını içerdiğini bildirdi. General Napolyon Bonapart İslam dininin kurallarını bildiği ve uyguladığını, Fransızlarla mücadele etmedikleri zamanda herkesin huzurlu olacağını bildirdi.⁴⁶ Fransa ile Murat Bey komutasındaki ordular Kahire'ye yakın Piramitler mahallinde muharebe yaptılar. 20-21 Temmuz 1798'deki bu muharebede General Napolyon başarılı olarak Kahire'ye girdi.

Mısır'ı almak konusunda önemli isteği olan General Napolyon Bonapart, Osmanlı'ya savaş açmadan 19 Mayıs 1798'de Tolon'dan denize açıldı. General Napolyon Bonapart'ın bir heyeti Mısır'a getirmesinin nedeni, doğu eserlerini araştırtıp Fransa'ya öğretmek, Fransa'nın ilim, teknik alanında gelişmelerini bölgede tatbik ettirmekle iktisaden ilerleterek kendilerine yarar sağlamaktı. Bu davranış genişleme siyaseti, fikrini belirtmesi açısından çok değerlidir. General Napolyon Bonapart, Malta'yı alarak İskenderiye'ye çıktı ve Kahire'yi alarak Mısır'ı işgal etti. General Napolyon Bonapart, İslam dinine saygılı olacağını ve herkesin din inanç konusunda özgür yaşayacağını belirtti.

Bununla beraber Avrupa devletleri'nin açıklamaları, görüşleri birbirlerinden farklı oldu. Almanlar, Fransızların davranışını beğenmedi ve Osmanlıların Fransızlarla mücadele etmesini istedi. Osmanlılar da, Almanların fikrini uygun gördüğünü savaş ileri bir tarihe almasının sebebi olarak savaş önlemlerinin bitmediğini Almanya elçisine bildirdi. Avusturya ise o zamanda Fransa ile barış yaptığı için bir savaş sırasında tarafsız durumda olacağını belirtti. Bu olaylar sırasında, Fransa ile müttefiki dış görevlilerinin halleri durumunda, Osmanlılarla mülakat isteğinde bulundu. Yapılan mülakatta İspanya büyükelçisi, Osmanlı'nın

⁴⁶ Mehmet Biçici, Osmanlı Devleti'nden Ayrılma Sürecinde Mısır'da Arap Milliyetçiliği, Ankara, iksad yayınevi, 2020, s. 93.

son günlerde uyguladığı girişimlerin, verdiği talimatların Fransız karşıtı hazırlıklar konusunda acele edildiğini dile getirdi. Osmanlılar, daha Fransızlara harp açmadığını vatandaşlarda bulunan düşmanca tutumların sakinleştirilmesi için böyle bir tedbir aldıklarını ifade etti. Portekiz, Fransa'ya karşıt İngiltere ile müttefik oldu, Portekiz donanması, Amiral Horatio Nelson'a destek olmak için Mısır'a ulaştıysa da ise de harbe katılamadı. İngiliz komutanın İtalya'ya ulaştığını haber alarak müzakere sağlamak için denize açıldı. İtalyanlar, Osmanlılar ile Müttefiklik kurdu, milletleri yakınlaştıran neden, General Napolyon Bonapart'ın Cisalpin Cumhuriyetleri ve Malta Şövalye idaresini almasının, İtalyanlarda yarattığı telaş oldu.⁴⁷

General Napolyon Bonapart'ın İskenderiye'yi almaya girişmesi, Fransızları Mısır'da etkili güç yapacaktı. Diğer Avrupa devletleri elbette sorunun gelişmesini değiştirebilecek güçler değildi. Fransa'nın Mısır'daki halini değiştirebilecek iki devlet, Rusya ve İngiltere'dir. XIX. yüzyılda Avrupa'nın öne çıkan büyük güçlü devleti İngiltere'dir. Sonradan ortaya çıkan Almanya ve İtalya etkili olana kadar sorunları çözmede İngiltere ve Fransa'nın düşünceleri, Avrupa'da gelişmeleri tayin etti. Her iki büyük güç ittifakla davranarak dünya politikasında birçok konuda anlaşmaya başladılar. Almanya diğer şehir devletleriyle birleşmesiyle, bölgesinde önemli devlet haline geldi. İzlediği politika ile Osmanlılarla artan ilişkileri İngiltere Fransa, Avusturya Rusya ve İtalya'yı endişelendirdi. Almanya'ya yaklaşan bir Osmanlı, İngiltere ve Fransa için önemli bir problem idi. Her iki güç Almanya'nın genişleyen nüfuzunu engellemeye teşebbüs etseler de, Osmanlı dâhili hali ile eski politikası sayesinde Birleşik Prusya ile gelişen ilişkilerini durdurmadı.⁴⁸

Fransa'yı, Mısır'dan çıkarmak için Osmanlı, Rusya ve İtalya'yla kendi aralarında birleşti ve İngiltere de Portekiz'le ittifak yaptı. Fransa, Mısır üzerinden Suriye ve Filistin'e geldi. Burada yapılan Osmanlı-Fransız Savaşı'nda, İngiltere ve Avusturya'nın Osmanlı'ya yardımıyla Fransa yenildi ve Mısır'a çekildi. 1801

⁴⁷ Yaşar Demir, "XIX. Asır Türk-Fransız İlişkilerinde Dönüm Noktası: Napolyon'un Mısır'ı İşgali ve Sonrası Oluşan Diplomatik Durum", **21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum**, C. 2, S. 5, Eylül 2015, s. 130-146. Bkz s. 140. Antepli Seyyid Mütercim Ahmed Âsım Efendi (1755-1819), Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809) 2. Cilt, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Tarih ve Toplum Bilimleri Serisi, T 6014, T 6018.

⁴⁸ Mary Fulbrook, **Almanya'nın Kısa Tarihi**, Çev. Sabri Gürses, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011, s. 134.

anlaşmasıyla Fransa Mısır'dan ayrıldı. İngiltere 1801'de Memlûkluları desteklemek için Mısır'a geldi ve 1803'te Mısır'dan ayrıldı. İngiltere aynı amaçla 1807'de Mısır'a tekrar geldi. Fakat İngiliz kuvvetleri Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya yenilerek deniz yoluyla geri çekildi.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Osmanlı'da gerçekleşen yeniliklerin çoğaltılmasını yaptı. Yönettiği Mısır Eyaleti'ni modernleşme sürecine soktu. Osmanlı askerleri, Fransa modelini örnek aldı, Kavalalı Mehmet Ali Paşa aynı şekilde devam etti, Mısır Eyaleti'ne gelen İbrahim Ağa'nın idaresinde "Nizam-ı Cedid" birlikleri kuruldu. Kahire'de ilk Harbiye Mektebi kurulduğunda, Joseph Anthelme Sève, Süleyman Paşa El-Faransavî gibi Müslüman olan Fransız subaylardan yararlanıldı. Fransa, bu gelişmeyle Mısır üzerinde ilgisini arttırdı.⁴⁹ Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mısır donanmasını, Fransız ve İtalyanlardan yaralanarak yeniledi. İdari, askeri, eğitim, tarım ticaret ve ulaşım alanlarında yaptığı yeniliklerle Mısır Eyaleti'ni çağdaş hale getirmeye çalıştı. Mısır Eyaleti'nde yaptığı yenilikler, Osmanlı'nın hem tepkisini hem de ilgisini çekti. Kavalalı Mehmet Ali Paşa planladığı çeşitli düzenlemeleri İstanbul'dan önce gerçekleştirdi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, bunun sonucu olarak, Doğu Akdeniz'de önemli bir güç oldu.⁵⁰

Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mısır Eyaleti'ni Fransızlardan kurtardıktan sonra yönetime geldi. Mısırlılardan, kuvvet toplayarak ordusunu genişletti. İngiltere'nin, ekonomi siyasetine Mısır Eyaleti'ni katarak çeşitli tarım ürünleri üretti. Mısır Eyaleti, ticaretle İngiltere Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya'nın ihtiyaçlarını karşıladı.⁵¹

Osmanlı'da bulunan çeşitli Hristiyan cemaatlerden biri de Ortodoks Hristiyan olan tebaadı. Ortodoks Hristiyan tebaa, çoğunluk olarak Ege Denizi'nin batısında bulunan Mora Yarımadası'nda yaşıyordu. Osmanlıların 19. Yüzyılda

⁴⁹ Arzu Ertuğrul, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa Dönemi'nde Mısır'da Edebi Ve Kültürel Hayat (1805-1848)", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018, s. 68.

⁵⁰ Khaled Fahmy, **Paşa'nın Adamları Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır**, Çev. Deniz Zarakoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 9. Ahmed Cevdet Paşa, **Osmanlı Tarihi Tarih İ Cevdet**, Çev. Dündar Günday, C. 5, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 1972, s. 2601.

⁵¹ Clive Ponting, **Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi**, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Alfa Yayınları, 2011, s. 670.

güçsüzleşmesini, içte ve dışta büyük problemlerle karşılaştığını gören Rumlar, birbirleriyle rekabet halinde Doğu Akdeniz’de var olmak isteyen Büyük Güçlerin⁵² de desteğiyle Osmanlı’ya karşı ayaklandılar. General Napolyon Bonapart, Yedi Ada’yı alınca, özellikle Yunanlara ve Balkanlara yönelen milliyetçilik propagandaları yaptı. Rusya, Ortodoks din adamları vasıtasıyla etkinliklerini yaygınlaştırıyordu. Bu ayaklanma sürerken Osmanlı, Tepedelenli Ali Paşa isyanı ile uğraştığından güçsüzleşti. Bu ayaklanmayı bitirmek için Mısır Eyaleti yönetiminden destek talep etti. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mora ve Girit yönetimlerinin verilmesiyle destek olacağını açıkladı. Kavalalı İbrahim Paşa, 1826’da Mora’da bu isyanı bitirdi. Bu geçici durumdan sonra İngiltere, Fransa ve Rusya 1827’de Mora’ya müdahale etti. Navarin savaşında Osmanlı-Mısır müttefik donanmaları mağlup oldu. Bunun üzerine Mısır, kuvvetlerini Mora’dan geri çekti. İngiltere, Fransa ve Rusya, 1827’de Londra Protokolü’nü yaptılar Osmanlı’ya bağlı muhtar bir Yunanistan kurulması kararı aldılar. Osmanlı bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Osmanlı-Rus Savaşı 1828-1829’da başladı. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Mısır Eyaleti, Osmanlı’ya yardım etmedi ve Osmanlı kuvvetleri mağlup oldu. 1829’da imzalanan Edirne Antlaşması ile Osmanlı bağımsız Yunanistan’ı tanımaya mecbur oldu.⁵³

Kavalalı Mehmet Ali Paşa, 1828’de Osmanlı İmparatorluğu’ndan kendisi ve oğlu Kavalalı İbrahim Paşa’ya Anadolu ve Rumeli komutanlıklarını ve Girit, Mora ve Şam valiliklerini talep etmişti. Bu istekleri kabul edilmedi. Kavalalı İbrahim Paşa, 1832’de ilerleyerek Şam ve Humus’u aldı. Halk, Kavalalı İbrahim Paşa’yı İslam’ın güçlü bir komutanı görerek Lübnan ve Suriye Bölgesi’nde ayaklandı ve Mısır Eyaleti’na katıldı. Mısır kuvvetleri ilerleyerek Beylan’da Osmanlı’yı yendi. Anadolu’da şehirler aldı. Osmanlı, Mısır’la yapılan savaşta Konya’da yenildi. Mısır, Konya’da aldığı galibiyetle İstanbul’u ve Osmanlı hanedanını tehdit etmesiyle, başlangıçta Osmanlı’da sıradan bir isyan olarak

⁵² İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya-Macaristan, Bkz, Süleyman Erkan, ‘‘Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkilerinin Özellikleri’’, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 2010, S. 22, Temmuz 2010, s. 93 – 115. Bkz s. 95.

⁵³ Şinasi Altındal, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı - Mısır Meselesi 1831-1841 / I.Kısım**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1945, s. 45. Ahmed Cevdet Paşa, **Osmanlı Tarihi Tarih İ Cevdet**, Çev. Dündar Günday, C. 6, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 1972, s. 3000.

algılanan bu durum değişti ve bütün Avrupa Güçleri için öneme sahip olan bir konu oldu.⁵⁴

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyan ederek Osmanlı karşısında üstünlük sağlaması, Avrupa'da kurulan dengeyi bozacağı için İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve Rusya'yı tepki vermeye itti. Mısır, İngilizler ile Fransızların önemsemediği bir bölgeydi. Osmanlı İmparatorluğu ise İngilizler ile Rusların savaş verdikleri önemli çıkar bölgesiydi. En önemli sorun Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetli olması idi. şark Meselesi'nin gelişmesi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması sorunu ve bununla da gelişecek ek problemler oluşacaktı.⁵⁵

Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı'na İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve Rusya'nın tutumları farklı oldu. Avusturya çok uluslu bir devlet olduğu için Osmanlı'ya destek olmadı. İngiltere, Mısır'ın Arap Yarımadası'na yönelik genişlemelerini, Hint Kolonisi'ni tehdit edecek şekilde algıladı. Rus Çarlığı ise İstanbul, Çanakkale ve Akdeniz'le ilgili tehlike görerek Osmanlı İmparatorluğu'nun mtfeiki oldu. Fransa için ise Mısır, büyük bir ilgi alanına sahip olan bölgedir. Çünkü İngiltere'yi bu bölgede engelleyerek Doğu Akdeniz'de egemenliğini kuracak, dolayısıyla Hindistan Yolu'nu kontrol edecekti. Fransa, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın girişimleriyle güçlenen ve modernleşen Mısır'ın bir Fransız yapıtı olduğunu savunarak Mısır'la mtfeik oldu. Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı sırasında Rusya ilk kez İstanbul'a geldi.⁵⁶ 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması yapıldı. Bu Antlaşma ile Rus Çarlığı ve Osmanlı mtfeik oldu, Rus Çarlığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenlik ve bağımsızlığını sağlamak isteğinde bulunduğunu bildirerek Osmanlı İmparatorluğu destek isterse talep ettiği sayıda kuvvet ve donanma yollamayı kabul etti. Sultan II. Mahmut bir fermanıyla Kavalalı Mehmet'e, Kahire Eyaleti, Kandiye, şam ve Hicaz'ın liman şehri ek olarak Çukurova'nın vergilerini alma görevini uygun gördü. Sultan II. Mahmut'un bu fermanı, Padişah ile Kavalalı İbrahim Paşa arasında Kütahya'da

⁵⁴ Salih Kış, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Anadolu Harekâtı Ve Konya Muharebesi", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. 23, şubat 2015, s. 145 – 158. Bkz s. 146.

⁵⁵ Raif Karadağ, **şark Meselesi**, İstanbul, Turan Yayıncılık, 2020, s. 149.

⁵⁶ Muhammed Kaymakçı, "Metternich Düzeni Çerçevesinde Osmanlı Devleti'nde Yunan İsyanı Ve Mısır Sorunu", T.C. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2014, s. 59.

onaylanan bir antlaşma şeklini aldı. 1838 Baltalimanı Antlaşması yapıldı. İngiltere'nin ticari ilgi ve çıkarlarını geliştiren bu antlaşma İngiltere tüccarlarının yararına değerli haklar verdi. Baltalimanı şartlarına göre Osmanlı İmparatorluğu, kendi yararına gümrük rüsumlarını arttırdı ancak devlette bulunan tekel sisteminin lağv edilmesine, daha sonra İngilizlere bir hak olarak bırakılmasına onay verdi. 1839 Nizip Savaşı'nda Mısır kuvvetleri Osmanlı'yı mağlup etti. İngiltere, Almanya ve Avusturya'nın Osmanlı ile müttefik olmasıyla, Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Suriye Lübnan ve Mısır Eyaleti'nde mağlup edildi. Osmanlı Tanzimat Fermanı'nı ilan etti. 1840 Londra Antlaşması ile Fransa dışarıda bırakılarak Mısır sorunu çözüldü. Bu antlaşma ve 1841 Fermanı'yla Mısır Eyaleti'ne özerklik verildi. İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya arasında 1841 Boğazlar Sözleşmesi yapıldı. Boğazlar altı büyük devletin korumasına bırakıldı.⁵⁷

Osmanlı ve Mısır Eyaleti idaresine ilişkin üç önemli sorun bulunuyordu. Özerk Mısır Eyaleti'ne 1841 Fermanı'yla tanınan ayrıcalıkların çoğaltılması, bölgeye Süveyş Kanalı'nın yapılması ve Mısır Eyaleti'nin diğer ülkelerden ödenmek üzere borç almasıdır. Mehmet Sait Paşa, özerk Mısır Eyaleti idaresi'ne vali olarak atandıktan sonra amacı kıtaları birbirine bağlayarak, eyaleti ticari olarak büyütme idi. Bu düşünce Süveyş Kanalı sorununa yol açtı.⁵⁸ Süveyş Kanalı askeri, ticari ve ekonomik açıdan önemlidir. Osmanlıların yükselme döneminde Akdeniz'in yanı sıra Kızıldeniz'de de bir donanma yollanması mecburiyeti doğdu. Bu amaçla Kızıldeniz'de gemi inşa edilerek oluşturulan donanma, Mısır donanması ismine sahipti. Osmanlılar, Süveyş'ten açılarak Kızıldeniz Yolu ile Hint Okyanusu'na ulaştılar.⁵⁹ Mısır Eyaleti Valisi Mehmet Sait Paşa 1854'te Ferdinand De Lesseps'e kanal yapma imtiyazı tanıdı. 19.yüzyılda Hindistan'da bir sömürge imparatorluğu oluşturan İngiltere, Rusya'nın gözlerini diktiği bu zengin sömürgesini muhafaza edilebilmek için yalnızca deniz yolunun yetersiz olacağını gördü. Fransa ve Rusya'nın Mısır'a yönelik faaliyetleri, Mısır'ın

⁵⁷ Selman Asal, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Ve Anadolu'ya Tesirleri", T.C. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2019, s. 81.

⁵⁸ Ramazan Özey, **Afrika Coğrafyası**, İstanbul, Aktif Yayınları, 2009, s. 167.

⁵⁹ Danyal Bediz, "Süveyş Kanalı'nın Önemi", **Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.9, S.3, Ocak 1951, s. 329 – 347. Bkz s. 329.

Hindistan yolu üzerindeki stratejik konumunu ortaya çıkardı.⁶⁰ 1859'da kanalın yapımına başlandı. Osmanlı imtiyazı tanımadı ve kanal yapımı konusunda ittifaklar, sorunlar oluştu. Osmanlı, İngiltere bir gruba ayrıldı. Fransa ve Mısır ittifak oluşturdu. Osmanlı ve İngiltere kanalı yaptırmamaya çalıştıysa da, Fransa ve Mısır kanalı yapmaya devam etti. Avusturya ve İtalya'da kanalın yapılmasını destekledi. Kanalı yapmak için Süveyş Deniz Kanalı Umumi Kumpanyası kuruldu.⁶¹ Mehmet Sait Paşa 1863'te ölünce yerine özerk Mısır Eyaleti'ne İsmail Paşa atandı. İsmail Paşa Mısır Eyaleti'nin topraklarını genişleterek, 1864-1866'da Hicaz, Girit ve Eflak-Boğdan isyanlarında Osmanlılara yardım etti. Bu yardımın karşılığında Osmanlı, Mısır Eyaleti'nin askeri, siyasi ve ekonomi alanında özerkliğini genişletti ve İsmail Paşa'ya 1867'de hidivlik ünvanı verdi.⁶² 1869'da Süveyş Kanalı açıldı. Bölgeye kanal yapılması sayesinde Büyük Acı Göl, açık bir deniz yolu durumuna sahip oldu. Akdeniz ile Kızıldeniz'in bağlanması, denizcilik alanında bu değişimler ve ilerlemeler doğrudan çeşitli bölgelerde ekonomik gelişmeler birbirleriyle olan ticaretin büyümesine elverişli ortam yarattığı için, bununla birlikte Süveyş Kanalı'nın yapılması dünya ticaretinin gelişmesini sağladı. Bu durum Süveyş Kanalı çevresini bu devletler, özellikle İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarının çatıştığı bir bölge durumuna soktu.⁶³

Hidiv İsmail Paşa, Büyük Güçlerden borçlar alarak Mısır Hidivliği'ni Avrupalı çağdaş bir ülke haline getirmeye çalıştı. Hidiv İsmail Paşa borçlarını ödeyemeyince kanal hisselerini satışa çıkardı. Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya kanal hisselerini almayınca İngiltere'ye başvurdu. İngiltere, Süveyş Kanalı ve Mısır Hidivliği'ne büyük bir ilgi duyarak 1875'te Rothschild'lardan borç alarak kanalı satın aldı. Kanalın satılması da Hidiv İsmail Paşa'nın alacaklı ülkelere olan borçlarının büyük bir kısmını karşılamadı. İngiltere, alacaklıların kendisine başvurmasıyla 1876'da Mısır Hidivliği'ne

⁶⁰ Orhan Doğan, Aysel Erdoğan, "The Place and Importance of India under British Rule in the Nineteenth Century", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, C. 16, S. 3, Temmuz 2017, s. 839 – 847. Bkz s. 841.

⁶¹ Melikşah Kaçar, "Süveyş Kanal Şirketi'nin Kuruluş Dönemi Faaliyetleri Ve Buharlı Kazı Makineleri Teknolojisi (1854 – 1860)", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012, s. 16.

⁶² İbrahim Muhammed İs Sanafiri, "Osmanlı Mısır İlişkileri", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993, s. 35.

⁶³ Tuba Çınar, Süveyş Kanalı: Büyük Güçlerin Çatışma Alanı, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, Altıncı Uluslar Arası Orta Doğu Semineri, Elazığ 11-13 Ekim 2012, s. 400.

komisyon gönderdi. Bu komisyonun raporu ile Mısır Hidivliği'nde İngiliz-Fransız mali ikili kontrol komisyonu kuruldu. 1879'da İngiltere'nin baskısıyla Hidiv İsmail Paşa görevinden alındı.⁶⁴ Yerine İngilizlerin telkiniyle Mısır Hidivliği'ne Mehmet Tevfik Paşa atandı. İngiltere ve Fransa, Mısır Hidivliği maliyesinde masrafları kısmak, para biriktirmek için özellikle askeri kuvvetleri azaltma politikası uyguladılar. Hidiv Mehmet Tevfik Paşa, İngiliz ve Fransız elçilerinin öneri ve fikirlerini dinleyerek Mısır Hidivliği'ni yönetti. Ahmet Arabi Paşa, 1879 ve 1881'de Hidiv İsmail Paşa ve Hidiv Mehmet Tevfik Paşa'ya İsyan etti.⁶⁵ 1882'de Mısır Hidivliği'nde bir Maltalı ve Mısırlının kavgası oldu. İngiltere ve Fransızlar uzlaşarak Mısır Hidivliği yakınına donanmalarını yolladılar. Osmanlı, Mısır Hidivliği'ne bu olayla ilgili iki heyet gönderdi. Doğu sorununun önemli konusu olan Mısır Hidivliği'ne, uluslararası dış ilişki alanında bir çare bulunmaya çalışıldı.⁶⁶ Mısır Hidivliği'nde gelişen duruma göre İngiltere ve Fransa müttefik görünseler de, Fransa'nın Mısır Hidivliği'nde İngiltere'den yüksek etki ve ilgisinin olması İngiltere'yi telaşlandırdı. Bu sırada yapılan görüşmeler ile bu hususta bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda Fransızlar ile İngiltere bir grupta, Avusturya-Macaristan, Almanya, Rusya ve İtalya başka bir grupta oldular. İngiltere donanması İskenderiye'ye müdahale etti ve bu bölgeyi işgal edip güvenliği temin etti ve İngiltere Savaş Bakanlığı Mısır Hidivliği'ne ordu yollayarak kanal bölgesini işgal etti. 13 Eylül 1882'de İngiltere kraliyet orduları Ahmet Arabi Paşa'nın idaresindeki yerel güçler ile Mısır Hidivliği'nde gerçekleşen mücadelede Ahmet Arabi Paşa mağlup olarak, esir düştü ve zorla Seylan'a gönderildi. İngiltere Kahire'ye ulaştı ve idaresini kurdu.⁶⁷ İngiltere, Mısır Hidivliği'ne Hidivin yetkilerini yeniden oluşturmak için yerleştiğini bildirdi. İstanbul'daki İngiliz konsolosuna da yerel güçlerin mücadelede yenilerek

⁶⁴ Jakob Van KLAVEREN, Çev., Ahmet Asker, "Mısır'da Rüşvetin Gelişimi: Muhammed Ali Paşa'dan Hidiv İsmail'e Kadar", **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 22, Şubat 2010, s. 215 – 243. Bkz s. 231.

⁶⁵ Şaban Hökelek, "Hidiv Tefik Paşa (1852-1892)", T.C. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2016, s. 25.

⁶⁶ Sevda Özkaya, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin "Ortadoğu" Topraklarındaki Nüfuz Mücadelesi Ve Milliyetçiliğin Rolüne Bir Örnek: Arabi Paşa Ayaklanmasına İngiliz Müdahalesi", **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 60, Mayıs 2017, s. 279 – 290. Bkz s. 280.

⁶⁷ Zeynep Gül Erel Çalan, "İngiliz Kaynaklarına Göre Vefd Partisi'nin Kuruluşuna Kadar Mısır'da İngiliz Politikaları (1882-1919)", T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2021, s. 46.

Ahmet Arabi Paşa'nın mahpusta bulunduğunu, Hidiv Mehmet Tevfik Paşa'nın da İngiliz orduları korumasında Kahire'ye ilerleyerek bu gelişmelerle güvenliğin temin edildiğini açıkladı. İngiltere, Mısır Hidivliği'nde idare oluşturmayı ve denetim sağlamayı hiç düşünmediğini her zaman bildirmesine karşı, Mısır Hidivliği'ni Hidiv Mehmet Tevfik Paşa'nın bir kukla şeklinde bulunmasıyla yönetti.⁶⁸

Mısır Hidivliği'nin ekonomik sorunlarının çözülmesiyle ilgili 1888 Antlaşması'nın belgesi. Britanyalılar, müdahaleye uluslararası bir meşruluk kazandırmak amacıyla, Mısır Hidivliği'nin mali durumunu düzelterek bütçe fazlasıyla özellikle Fransa'ya olan borçlarını düzenli olarak ödemeye başlamasını ve Süveyş Kanalı'nı hem barış, hem de savaş döneminde açık tutma sözü vererek uluslararası muhalefetin önemini yitirmesini sağladılar. Bu arada Britanyalılar, danışman sıfatı taşıyan yöneticilerini kilit noktalara yerleştirerek Mısır Hidivliği Hükûmeti üzerinde dolaylı ama son derece etkili bir denetim sistemi kurdular. Osmanlı imparatorluğu bu antlaşmayı kabullendi.⁶⁹

Kahire yönetimine sunulan çalışmada ayrıcalık buyruktusu'nun içeriğiyle devletlerle anlaşma taslağının kurallarla bildirildiği Al-'Iskandarîyah meclisinin kurulacağını Osmanlı görevlisi tarafından belirtilmesi. 1883 yılında yayınlanan Kanunu'n-Nizâmî; Meclisi Şûra el-Kavânîn ve Cemiyetü'l Umûmiyeden meydana gelen iki meclisli bir yapı öngörmekteydi. Bu kanun, idarî görevi olan Mecâlisü'l-Müdûriyât adlı bir üçüncü mecliste oluşturmuştu. Bu meclis, Meclisü Şûra el-Kavânîn'in üyelerini seçmek yetkisine sahipti. Meclisü Şûra el-Kavânîn, 30 üyeden müteşekkil olup, 16'sı atanmış, 14'ü seçilmiş üyeydi. Meclisin görev süresi 6 yıldır. Cemiyetü'l-Umûmiye, 83 üyeden meydana gelmekteydi. Bunların, 46'sı seçilmiş, kalanı; Meclisü Şûra el-Kavânîn üyeleriyle, 7 vüzerâdan oluşmakta olup, bunlar makamlarından dolayı üyeydiler. Mısır Hidivliği'ndeki önemli gelişmeleri Derviş Paşa, Osmanlı'ya belirtti. Bu meclisler, 1883'den 1913 yılına kadar toplandılar.⁷⁰

⁶⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi VIII.**, 6.Bs, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007, s. 90.

⁶⁹ BOA, A. {DVNSNMH.d, No. 14, Gömlek No. 62, 12.

⁷⁰ BOA, MKT. UM, No. 1698, Gömlek No. 44, 06.

Başvekil için görevlilerin Kahire'nin boşaltılması konusunda İngiltere ile Fransa temsilcileriyle gerçekleştirdikleri sözleşme. Büyük Britanya ve Fransa, 19. yüzyılda Mısır Hidivliği'ndeki nüfuzlarını arttırmak için çekişme halindeydiler. 1882 yılında Mısır Hidivliği'nde Hidiv Mehmet Tevfik Paşa'ya karşı bir isyan çıktı. Bu durum İstanbul'da görüşülmekteyken, aynı yıl Büyük Britanya İskenderiye'yi topa tuttu ve Osmanlıların karşı çıkmasına rağmen Mısır Hidivliği'ni ele geçirdi. 1885 yılında Osmanlı ve Büyük Britanya bir antlaşma yaparak Mısır Hidivliği'nin statüsünü resmi hale getirdiler. Bu antlaşmanın en önemli şartı, Osmanlı ve Büyük Britanya Hükûmetleri'nin Mısır Hidivliği'ne birer yüksek komiser göndermeleri ve bu komiserlerin Hidive yardımcı olmalarıydı. Bu antlaşmayla Büyük Britanya'nın Mısır Hidivliği'ndeki varlığı resmîyet kazanmış oldu.⁷¹

Hidiv'in kardeşinin Batıya ulaşip İngiltere Fransa, Almanya, Avusturya Rusya ve İtalya'ya, yöneticinin yönetime geldiğini söyleyeceği bilgisiyle ilgili Kahire'deki Osmanlı Yüksek Komiserinin fikrini belirtmesinin istenmesi. İngiltere bir daha Mısır Hidivliği'ne komiser göndermediği, dolayısıyla İngiliz askerleri Mısır Hidivliği'nde kalmakta devam ettiği halde Sultan II. Abdülhamid Gazi Ahmed Muhtar Paşa'yı Mısır Hidivliği'nde bıraktı ve onun İstanbul'a dönmesine izin vermedi. Paşa Mısır Hidivliği'nde kaldığı süre içinde devleti hem hidivlere hem de İngilizler'e karşı en iyi şekilde temsil etmeye çalıştı. Ahmed Muhtar Paşa, Hidivle ilgili bilgileri Osmanlı'ya verdi.⁷²

Hartumla ilgili İngilizler ve Mısır Hidivi'nin onayladığı sözleşmenin anlaşılan devletlerce uygun olmadığından İngilizlerle Kahirelilere nota yollandığı. Britanya, Kahire Hidivliği ve Sudan'la olan antlaşma Hartum'un egemenliğini İngiltere ve Mısır Hidivliği ortak idaresine bırakmıştır. 1899 Antlaşması 12 maddeden oluşmakta olup bazı maddeleri İngiltere ve Mısır Hidivliği idaresi tarafından sonraki senelerde tartışmalara neden olmuştur. Osmanlı ve Mısır Hidivliği, İngiltere'ye protesto bildirdiler.⁷³

⁷¹ BOA, DVN. MKL, No. 22, Gömlek No. 26, 29.

⁷² BOA, MKT. UM, No. 1907, Gömlek No. 49, 20.

⁷³ BOA, BEO, No. 3233, Gömlek No. 242454, 18.

A. Fransa Ve Mısır

Osmanlı-Fransız ittifakı, iki ülkenin ortak rakibi olan Avusturya karşı 18 Şubat 1536'da Osmanlı ile Fransa arasında imzalanan antlaşma ile başladı. Fransızlara, Osmanlı ülkesinde tanınan kapitülasyonlarla, müttefikliğin politik niteliği iktisaden de önemli duruma geldi. Fransızlarla gelişen dış politika, İngiltere, Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya arasında çıkan çıkar çatışmalarının sürmesine rağmen, XIV. Louis döneminde (1643-1715) gelişerek devam etti.⁷⁴ İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya çıkar çekişmeleri Süveyş ve Nil Nehri Bölgesi'nin önemini artırıyordu. Süveyş Bölgesi, Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika ticareti için değerliydi.⁷⁵ Nil Nehri'nden dolayı geniş arazileri tarım ve hayvancılığa elverişliydi. Kızıldeniz ve Doğu Akdeniz'de kıyıları olan Mısır'ın, Hindistan Deniz Yolları'nın kontrol noktasında olması, General Napolyon Bonapart için Mısır'ın değerini artırıyordu. Mısır, bu stratejik durumuyla İngiltere, Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya'nında ilgi alanındadır.

Stratejik ve coğrafi konumu ile Mısır, İngiltere Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya için rekabet alanı haline geldi. Fransa, Osmanlı'nın Avusturya ve Rusya ile bir ittifak kuramayacağını tasarlayarak sömürge bulmaya çalıştı. Fransız Dükü Étienne François De Choiseul (1758 1770), 1769'da ülkesinin çıkarlarına göre Mısır'ın Fransa için değerli bir yer olduğunu belirterek, İskenderiye'de egemenlik sağlanması gerektiğini XV. Louis'e (1715-1774) bildirdi.⁷⁶ Osmanlı'da tahta çıkan Sultan III. Selim gençliğinde imparatorluğun kötü durumundan telaşlanarak, reformlar yapmak istedi ve bunun için Fransa'dan destek alınması gerektiğini düşündü.⁷⁷ General Napolyon Bonapart (1789-1804) ise, Avrupa'da kazanamadığı zaferi Mısır'da bulmayı umdu. Akdeniz'deki Cezayir-i Seb'a-i Muctemi'a Cumhuri'yi alarak, ülkedeki kötü gidişe çözüm

⁷⁴ Meliha Özipekcan, "Türk - Fransız İlişkileri (1525-1921)", T. C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993, s. 9.

⁷⁵ Vugar Akifoğlu, "Fransa'nın Doğu Akdeniz Ve Kuzey Afrika Politikası (18. Yüzyılın İkinci Yarısı)", T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2019, s. 160.

⁷⁶ Mehmet Akif Akman, "Kanal İstanbul'un Hidrolik Modellemesi", İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2016, s. 17.

⁷⁷ Nurullah Karta, "Sultan III. Selim Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Durumu ve Alınan Tedbirler", **İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 6, Ekim 2014, s. 21 – 50. Bkz s. 35.

bulmaya çalıştı. Uzakdoğu ticaretini kontrol etmek amacıyla Süveyş'i almak önemliydi. Korfu'ya ordu göndererek İskenderiye'nin ele geçirilmesi için üs haline getirdi.

General Napolyon Bonapart, Savunma Bakanı'na Malta ve İskenderiye'yi işgal ederek İngiltere tüccarlarının ticari kazançlarını kontrol altına alma emrini bildirdi. Fransa, Osmanlının iktisadi zorlukta bulunduğunu algılayarak, Süveyş'i kolay işgal edebileceğini düşündü. General Napolyon Bonapart, Akdeniz'de olabilecek saldırılara karşı donanmasını ve kuvvetlerini güçlendirdi. Bilim adamları ve mühendisleri de askeri alanda görevlendirerek Malta Adası'na gitti. Fransa donanmasının Akdeniz'de ilerlemesi İngiltere tarafından izlenmekte idi.

İstanbul'daki Fransız görevlileri Osmanlı topraklarına müdahale etmeyeceklerini belirtince,⁷⁸ İngiliz elçisi, Fransızlara güvenmediğini açıklayarak Osmanlı'yı ikaz etti. Reisülküttab Âtîf Efendi (1798), 19 Haziran 1798'te Fransız elçisi ile görüşerek Fransa donanması hakkında bilgi talep etti ve İstanbul'daki Büyükelçisi Pierre Jean Marie Ruffen, bu konuda bilgisi olmadığını belirtti.

Osmanlı'nın üstelemesine karşılık Fransız elçisi, Mısır'daki gezgin tacirlerin, yerel güç olan topluluklarca rahatsız edildiklerini belirterek, iki devlet arasında geçmişe dayalı bir ilişki bulunduğundan donanmanın harekâtından problem çıkmayacağını belirtti. Âtîf Efendi elçinin bilgi sakladığını, Osmanlı topraklarında Fransız tacir ve gezginlere karşı rahatsızlık durumu bulunuyorsa, görüşme şekliyle Osmanlı ve Fransa'nın anlaşılabilirliğini, Mısır yerli güçlerinden veya Türk askerlerinden Fransa vatandaşlarına rahatsızlık verilmesi durumunda, İstanbul'a bildirebileceği şeklinde elçiyi ikaz etti. Osmanlı, Fransa ile siyaset ilişkileri sürdürmenin artık yarar sağlamayacağını ve General Napolyon Bonapart'ın Osmanlı topraklarına müdahale edeceğini düşünerek hazırlıklarına başladı. İngiltere ile dış ilişkilerini geliştirdi.⁷⁹

Fransız donanması, General Napolyon Bonapart'ın emriyle Malta'ya yaklaştı. İstanbul'da Fransızlara karşı güvensizlik sürerken, Fransızlar,

⁷⁸ A.De Chateaubriand, **Napoleon Bonaparte-Mezar Ötesinden Anılar**, Çev. Yaşar Nabi, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1969, s. 71.

⁷⁹ Nihat Karaer, "Fransa'da İlk İkamet Elçiliğinin Kurulması Çalışmaları Ve İlk İkamet Elçimiz Seyyid Ali Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1797 – 1802) Sürecinde Osmanlı - Fransız Diplomasi İlişkileri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 31, S. 51, Mayıs 2012, s. 63 – 92. Bkz s. 77.

Avrupa'daki diğer düşman ülkeler ile uzlaşmalar sağladı. General Napolyon Bonapart Fransa'nın iç asayişini temin edince, Mısır'a müdahale etmenin elverişli olabileceğini düşündü. Fransa, bu devletle antlaşma imzalayarak Avusturya'nın Mısır hayallerini bitirdi. Fransızlar, hedeflerine yönelik rakip gördüğü Avusturya'yı engelledikten sonra Malta'yı aldı.⁸⁰

Mısır'da yaşanan olayları faydasına döndürmeyi amaçlayan İngilizler, Osmanlıları müttefik olmaya çağırarak Osmanlı'nın itimadını sağlamaya çalıştılar. İngiltere, Fransızları izlemek için Malta'yı almak istediye de Malta Hükümeti bunu kabul etmedi.⁸¹ Çarlık Rusya'sının II. Katerina (1762-1796) zamanında gelişen Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika'ya özgü bir planı bulunmaktaydı. Osmanlı'nın Fransa'dan farklı olarak Ruslarla müttefik olmak konusunda bildirisi Rusya tarafından bir şans görüldü. Rus İmparator I. Pavel (1796- 1801), Malta'ya diplomatik görevli ve Hristiyan casusları yolladı. Rus İmparatorluğu, Malta'da diplomatik görevli Baron Ferdinand von Hompesch zu Bolheim'e (1797-1799) yardım etti ve Şövalye tarikatının başına geçirerek Malta'yı almaya çalıştı. General Napolyon Bonapart, adadaki politik rekabetten faydalanarak, Malta vatandaşlarını Rusya İmparatorluğu'na ve Avusturya'ya karşı isyan ettirerek korumaya başladı.⁸²

General Napolyon Bonapart'ın diğer amacı Malta Adası'nı işgal altına alarak Mısır'a ulaşmaktı. Malta Adası'nda bulundukları zaman İngiliz-Osmanlı ittifakından ürküyordu. Malta'daki idareyi görevden almak ve reform planını uygulamak istedi. İskenderiye'ye egemen olmak isteyen General Napolyon Bonapart, Malta, Korfu'yu Cisalpin Cumhuriyeti'ne bırakmak, Tiran'ı alarak Adriyatik'i Fransa etkisine almayı hayal etti.⁸³ İstanbul hükümeti deniz kuvvetleri, Cezayir-i Seb'a-i Muctemi'a Cumhuri'nde Fransa'ya harp tedbirleri aldı. Napoli'de bulunan Britanya deniz kuvvetleri komutanı Horatio General Napolyon Bonapart ile ilgili istihbarat sahibi oldu. Fransız deniz kuvvetlerinin

⁸⁰ Gregory Fremont Barnes, **Napoleon Bonaparte - Osprey Büyük Komutanlar**, Çev. Barbaros Uzunköprü, İstanbul, Kronik Kitap, 2021, s. 8.

⁸¹ İsmail Görge, "Doğu Akdeniz'de İngiliz Fransız Mücadelesi", T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay 2013, s. 5.

⁸² Akif Aktuğ, "Rusya Osmanlı İlişkileri 1792 – 1815", T.C. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2015, s. 50.

⁸³ Yıldız Çalıklılıç, "Napolyon'un Akdeniz Politikası", T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2019, s. 111.

Valleta'da olduğunu haber alınca adaya yöneldi. Fransız donanmasını adada bulamayınca Amiral Sir Thomas Masterman Hardy idaresindeki harp gemisine İskenderiye'ye doğru ilerleme talimatını verdi.

Fransız donanması, İskenderiye'ye doğru ilerlerken İngiltere gemileri Malta limanına geldi. Adadaki Fransız askerleri İngiltere deniz kuvvetlerinin Malta'ya çıkmasına fırsat vermedi. Fransız güçleri, Malta idarecilerini toplayarak bir beyanname verdi.⁸⁴ General Napolyon Bonapart Fransa'dan Türk-Fransız dış siyasetini geliştirmek amacıyla uzman bir diplomatik görevli yollanmasını bildirdi. Fransa gemilerinin Mısır Eyaleti'ne çıktığını öğrenen Sultan III. Selim telaşlanarak, Fransa diplomatını davet ederek konuyla ilgili haber vermesini istedi. Fransız diplomat haberinin bulunmadığını bildirdi. Fransız elçi, Mısır'da Fransız tacirlere rahatsızlık veren yerel beylerine hadlerini bildirmek, İngiltere'nin kontrolünde olan Hint Sömürge deniz ulaşımını kontrol etmek için İskenderiye'ye girdiğini belirtti. Fransız görevlinin bu ifadeleri Osmanlı Sultanını memnun etmedi ve Osmanlı Elçisi Moralı Esseyid Ali Efendi'ye mektup yollayarak konu hakkında bilgi istedi. Osmanlı topraklarında bulunan Fransızlara ceza verilmesi emrini verdi.⁸⁵

Portekiz donanması ile ittifak olan İngiliz donanmasına yardım etmek için Sicilya'ya ilerledi. Akdeniz'de ortak gemilerin amaçları Fransa'yı Malta'dan çıkarmaktı. İngiltere donanmasının Mısır'da Fransa'yı kuşattığı bilgisi İngiltere-Portekiz ittifak güçlerini memnun etti. Mısır'a gelen Fransa güçlerinin erzakları azaldı. General Napolyon Bonapart'ın, Mısır'la alakalı planı riske girdi. Akdeniz Mısır Bölgesi, İngiliz-Portekiz ve Osmanlı kuvvetlerince kuşatılarak Fransa'yla Mısır'ın tüm bağlantısı kesildi.⁸⁶ Antlaşmayla bir düzen sağlandıysa da Muharebe Olayı ile Mısır, İngiltere Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya'nın odak alanı oldu. Bu devlet antlaşmayla, Mısır politikasına girdi. İngilizler, Malta ve Mısır'da Fransızları kuşatarak devletlerarası politikada devir açtılar. Akdeniz'e açılmayı amaçlayan Rus Çarı I. Pavel de Osmanlı İmparatorluğu'ndan parça

⁸⁴ Işık Eğrioğlu Ertekin, "Fransız Elçilik Raporlarına göre Osmanlı Fransız İlişkileri (1789 1802)", T.C. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayımlanmamış Doktora Tezi), Edirne 2023, s. 133.

⁸⁵ Ceyda İftar, "Napolyon Bonapart'ın Osmanlı Devleti ile ilgili politikası ve Akka Kuşatması", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2016, s. 29.

⁸⁶ Enver Ziya Karal, **Selim III. ün Hatt-I Hümayunları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1942, s. 56

koparmayı hedefledi. Fransızların Valetta ve Süveyş'e girmesi İngiltere, Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya'yı tedirgin etti. İngiltere, Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır ve yakın bölgelerinde çekişmesi Fransa'nın Osmanlı'yı hedeflemesiyle zor duruma girdi. Osmanlı, İngilizler ve Ruslarla müttefikliğini kurarak Fransa'yla farklı dış ilişkiler oluşturmak durumunda kaldı.⁸⁷

Fransa'nın, Mısır'a ilgi duymasıyla bu devlet, Kahiye Eyaleti'ne yönetici ve askerler yolladı. Fransızların Mısır'a girdiği günden beri İngiltere, Almanya, Avusturya, Rusya, İtalya ve Osmanlı uzlaşma siyasetine gitti. Sultan III. Selim'in İngilizlerle müttefikliği Fransa'yı, Mısır'da güç hale soktu. Osmanlı-İngiltere kuvvetlerinin ittifak halinde olması General Napolyon Bonapart'ı çareler bulmaya sürükledi.⁸⁸ Osmanlı'nın ekonomisinde yer alan İskenderiye, Fransa ordusunca istila altına alınınca Sultan III. Selim güç duruma düştü. Osmanlı-İngiltere müttefikliği, Fransa'nın Mısır'a egemen olmasını zorlaştırdı.⁸⁹

Filistin'e ulaşan Fransız orduları Yafa Kalesi'ni aldılar. Cezzar Ahmed Paşa, General Napolyon Bonapart'ın ulaşacağını tahmin ettiğinde askerlerini birleştirerek Akka savunmasını sağlamlaştırdı. Yafa Bölgesi'ni talan ettikten başka Suriye'ye yürüyen General Napolyon Bonapart'ı engellemek amacıyla olan Osmanlı, İngiltere ile Osmanlı birliklerini yolladı. Kölemenlerin sürekli saldırıları da General Napolyon'un ilerlemesini önleyen etken idi. General Napolyon Bonapart, General Jean-Baptiste Kléber'e talimat göndererek Kudüs'ü almasını bildirdi. Nablus'ta vatandaşların ve yerel güçlerin isyanına uğrayan Jean-Baptiste Kléber ve orduları geri döndü. General Napolyon Bonapart Suriye'yi almak istedi. General Napolyon Bonapart Akka'da egemenlik kurması durumunda sahilden ve kara yolu ile yardım alacaktı. Fransızlardan gelen yardım denizden kolayca alınacaktı. Amiral Sir William Sidney Smith hem sahilden hem de kara yolu ile Akka şehrini korumak amacıyla askerlerini yerleştirdi. Cezzar Ahmed Paşa'ya yardım olarak yollanan Osmanlı birlikleri tedbir aldı. İngiliz

⁸⁷ Murat Zimba, "Sultan II. Mahmut Döneminde Avrupa Devletlerinin Dış Politikaları Ve Osmanlı Devleti", T.C. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2018, s. 59.

⁸⁸ Zuhul Sabırlı, "Napolyon Savaşları Sırasında Osmanlı İngiliz Münasebetleri", İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1973, s. 11.

⁸⁹ Atilla Çetin, **Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır Valiliği Osmanlı Belgelerine göre**, Fatih Ofset, 1998, s. 15.

komutan'ın sahilden yolladığı destek General Napolyon Bonapart'ın dönmesine sebep olarak, Osmanlı askerlerini mutlu etti. General Napolyon Bonapart'ın kuvvetleri toplanarak şehre ilerledilerse de zafer kazanamadı, General Napolyon Bonapart, 1799'da Mısır'a çekilme kararı aldı. Fransa'nın Mısır siyaseti General Napolyon Bonapart önderliğinde başlayarak, Osmanlı-İngiltere ittifakı sonrasında yenilgiye uğradı. Jeostratejik hal, coğrafi konum ve sert hava koşulları Fransız ordularının yenilmesine neden oldu.⁹⁰

İskenderiye'den sonra önemli bir yerin alınması yerel güçlerde bir telaşa sebep oldu. Mısır halkının bir bölümü vahalara giderken, İbrahim ve Murat Beyler Asvan'a ve Suriye'ye gittiler. Merkezde ve eyaletlerde divanlar kurularak ulema içinden görevlendirmeler yaptı. Divanlar, Fransızlar ile Müslümanlar arasında irtibat açısından mühim olmakla beraber, Fransızların istediği gibi kararlar verildi.⁹¹ İskenderiye'de Fransız donanmasını bulmaya çalışan Amiral Horatio Nelson idaresindeki İngiltere gemileri, 1 Ağustos 1798'de Fransızları İsmailiye limanında müdahale 'ye uygun halde gördü. Yapılan savaşta Fransız donanması yenildi. General Napolyon Bonapart'ın Fransa ile olan ulaşımı engellenerek Mısır'da sıkıştırıldı. Fransız donanmasının İskenderiye'de parçalanması General Napolyon Bonapart'ı derinden etkiledi.

Mısır Eyaleti'ni General Napolyon Bonapart'ın idaresindeki Fransız ordularının işgalinden geri almak amacıyla, Trakya'dan yollanan Osmanlı askerlerinin komutanlığında Mısır Eyaleti'ne ilerleyen Kavalalı Mehmet Ali Paşa, cesareti ile öne çıktı. Fransızların, Mısır'ı tahliyesinden sonra Mısır Eyaleti'ndeki dağınık kuvvetleri idaresi altına alarak komutanları oldu. General Napolyon Bonapart'ın seferi ile güçsüzleşen Mısır'ın idari kurumları, Osmanlıların Mısır Eyaleti'ndeki zayıf idarecilerinin durumunu bir fırsata çevirerek ve burada sözü geçerli olan Kölemenleri onlara karşı kullandı. Mısır Eyaleti'nde ortaya çıkan

⁹⁰ Kamuran Şimşek, "Tarihi Cevdet'e göre Napolyon Ve Mısır Meselesi", Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2012, s. 46.

⁹¹ Selda Güner, "Mısır'ın Son Memluk Beyleri (1801-1806)", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 22, Güz 2015, s. 227-266. Bkz s. 234.

karişıklıkları kendi yararına kullanarak halkın itimadını temin etti. Çeşitli kumpaslar kurarak yönetimi aldı.⁹²

General François Xavier Donzelot idaresindeki Fransız orduları 1799 Temmuz'unda Kızıldeniz'e yakın olan Kuşeyr'i aldılar, Kızıldeniz'deki İngiliz donanmasının müdahalesiyle Şubat 1800'de İngilizlere bıraktı. Yusuf Ziya Paşa idaresindeki Osmanlı kuvvetleri 1799'da Fransa ile mücadele ederek Gazze ve El Ariş'i geri aldı. General Jean Baptiste Kléber idaresindeki Fransız kuvvetleri Mısır'ı savunmak istemediği için Osmanlı ile görüşmeyi tercih etti. Osmanlı ve İngiltere Mısır konusunda 24 Ocak 1800'de Fransa ile El Ariş'te tahliye müzakere girişimleri yaptılar. Buna göre Fransızlar Mısır'ı terk edecekler, malzemelerini alarak Fransa'ya gideceklerdi. İngiltere, Mısır'daki Fransızların güçsüz bulundukları nedeniyle sözleşmeyi imzalamadı. İngiliz temsilcisi sözleşmeyi yapan görevliye talimat vererek Fransızların tutsak alınmakla Londra'ya yollanmalarını talep etti. Bu gelişmeler üzerine muharebe tekrar oldu. General Napolyon Bonapart, Fransa'da konsül seçilerek hükümet kurdu. General Jean Baptiste Kléber Mısır'da başarılı olmak için ilerleyerek Kahire'de Yusuf Ziya Paşa idaresindeki Mısır kuvvetlerini yendi. Sözleşme uyarınca Fransa, terk ederek Osmanlı'ya geri verdiği toprakları yeniden işgal altına aldı. Fransızlar Mısır'da yeniden idarelerini kurdular. Sadrazam Yusuf Ziya Paşa yenilen kuvvetlerinin bir bölümü ile Filistin'e geri döndü. Mısır'da durumun değişmesi sebebiyle İngiltere, farklı şekilde sözleşmeyi destekleyen karar aldı. Fransızların kuvvetleri azalırken başarılar morallerini arttırdı ve General Kleber Mısır'ı bırakmadı.⁹³

Mısır'da 1800'de önemli bir gelişme oldu ve General Jean Baptiste Kléber'i, 14 Haziran 1800'de bir genç katletti. General Jean Baptiste Kléber'in katledilmesi üzerine Fransa, Mısır'da General Jacques François Menou'yu göreve getirdi. Kaptanıderyanın idaresindeki Osmanlı askerleri ile İngiltere ordusu Ebukır şehrinden ilerledi, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın da Filistin'den Mısır Eyaleti'ne ulaşmasıyla Fransa güçleri çevrildi. Kölemen kuvvetleri çıkarlarını göz

⁹² Mehmet Kocaoğlu, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841) Ve Sonuçları", **Bilig Dergisi**, C. 4, 1997, s. 61-69. Bkz s. 61.

⁹³ Süheyla Yenidünya, "Napolyon'un Şark Politikasını İhyâ Etmek: Horace Compté Sebastiani'nin İstanbul-Mısır Seyahatleri (1801-1802) ve Raporları", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, S. 12, Aralık 2019, s. 89 – 125. Bkz s. 90.

önüne alarak Fransızlara yardım ettilerse de, taraf değiştirerek Osmanlı ve İngiliz ittifak kuvvetlerine destek vererek Kahire Muharebesi'ne girdiler. Kahire'de yapılan muharebede Osmanlı kuvvetleri zafer kazandı ve Fransızlar savaş alanından geri döndüler. General Augustin Daniel Belliard idaresindeki Fransızlar, Kahire'den Cize'ye büyük ilerlemeler olacağını sezerek ve ittifak kuvvetlerine karşı direnemeyeceklerine inanarak canlarının bağışlanması teklifini yaparak, Kahire'yi tahliye etmek için Cize'de görüşmek istedi. Osmanlılar canlarının bağışlanması tekliflerini uygulamak isteyerek, muharebelerin sürmesi durumunda Mısır Eyaleti'nde şehirlerin yıkılacağını öngörerek Fransızların yaptığı uzlaşma teklifini olumlu değerlendirdi.⁹⁴ Osmanlılar, İngiltere, Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya görevlilerince yapılan mülakatlarda Osmanlı İmparatorluğu'nu temsilen kaptanıderyanın seçtiği Fransa dili bilen görevli atadılar, üst komutanın boşaltma müzakerelerine gitmesi onaylanmadığından sadrazamın görevlendirmesi ile bir başka görevli görüşmelere yollandı. İngiltere askeri lideri ise İngiltere'yi temsilen bir görevli atadı. Fransa askeri görevlisinin Fransızları temsilen atadığı görevliler ise askerler oldu. Sözleşmede görevli heyetler, komutanlarca onaylandı.⁹⁵ Bu sözleşme girişimi ile esirlerin serbest bırakılması ve Mısır'ın Osmanlı'ya geri verilmesi şartları kabul edildi. Osmanlı'nın sözleşme hususunda duyarlılığını belirtmek için Fransız esirlerin hürriyetlerinin hızlıca verileceği, benzer tavrın Müslüman esirlerin hürriyetlerinin verilmesi hususunda Fransızlar'dan da görülmesi talebi de bildirildi. Mısır Eyaleti'nin Fransız işgali altından geri alınmasıyla Mısır gerçek bir şekilde Fransızlardan geri alınmış halde bulunmuyordu. General Jacques François Menou idaresindeki Fransız orduları İskenderiye'de savunma yaptı. Fransız Komutana Kahire'yi boşaltma sözleşmesinin hükümlerini uygulayarak İskenderiye'yi yeniden geri vermesi talep edildiyse de Jacques François Menou bu isteği kabul etmedi.⁹⁶ General Jacques François Menou şehri bırakmayı düşünmediği için olabilecek saldırılara karşı şehirde savunmayı güçlendirdi. Şehirde, Jacques

⁹⁴ Olcay Özkaya Duman, "Yakınçağlarda Osmanlı Fransa İlişkileri Ve Fransa'nın Ortadoğu Diplomasisi", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 16, S. 11, Ocak 2014, s. 523 – 542. Bkz s. 529.

⁹⁵ Sıtkı Uluerler, "Fransız İhtilali İle Değişen Avrupa Düzeninde Osmanlı Devleti'nin Uygulamaya Çalıştığı Denge Siyaseti Ve Sonuçları (1795-1801)", **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 20, Güz 2020, s. 51 – 80. Bkz s. 69.

⁹⁶ Durmuş Akalın, Selim Parlaz, "Nil'de İktidar Mücadelesi Ve Kavalalı", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi**, S. 1, 2012, s. 115-134. Bkz s. 118.

François Menou ile aynı fikirde olanlar bulunduğu gibi şehri yeniden geri vererek ülkelerine gitmeyi isteyenler de bulundu. Jacques François Menou'nun tahliye talebini kabul etmemesinin sebebi, Fransa'dan destek gelmesini düşünmesiydi. General Napolyon Bonapart önceleri Mısır'a destek verdi. Bu destek birlikler Akdeniz'de İngilizlerce esir alındı. Bu sözleşme ile iki devlet arasında barış sağlanarak 1802 Amiens Antlaşması tanındı. Fransızların kapitülasyon hakları genişletilerek devam etmesi şartları kabul edildi.⁹⁷

Osmanlı, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı, Vehhabileri etkisiz kılmak amacıyla Kahire'ye yönetici olarak atadı. 1807'de eyaleti işgal etmek isteyen İngilizleri yenilgiye uğratarak Mısır Eyaleti'ni tamamen yönetimi altına aldı. Fransa'nın Mısır politikası, idarecilerce desteklenerek General Napolyon Bonapart yönetiminde deniz kuvveti Mısır'ı istila amacıyla gönderildi. Fransız kuvvetleri yerel güçlere yardım ederek İstanbul idaresini güçsüzleştirmek, Kahire'de Fransa'ya destekçi Kölemenleri korumak isterken, Kavalalı Mehmet Ali Paşa ise yerel güçleri yenmeyi istedi. Kavalalı İbrahim'in, yerel güçlerle gerçekleştirdiği muharebede vatandaşların Türk idaresine yaptığı yardımla yerel güçler yenildi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa komutasındaki Osmanlı güçleri 1811'de eyaletteki yerel güçleri idaresine katmayı başardı. Kavalalı Mehmet Ali Paşa 1822'de Sudan'ı alarak, kuvvetli Mısır Eyaleti oluşturdu. Bulunduğu yere sahip olmak amacıyla Osmanlı'dan ayrılarak reformlar ve yenilikler yaptı. Mısır Eyaleti'nde askeri, iktisadi ve yönetim reformlarına girişen Kavalalı Mehmet Ali Paşa, diğer taraftan Fransızlarla da ilişkilerini iyi düzeyde sürdürdü. Fransa'dan getirttiği komutan ve çalışanlarla güçlü birlik kurdu, Bu durumda Mısır Eyaleti'nde, Fransızlara İngiltere, Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya'ya göre üstünlük ve imtiyaz kazandırdı. Her alanda bilgi sahibi olmak için de Avrupa ülkelerine birçok Mısır gencini gönderdi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın idaresindeki Mısır Eyaleti, Doğu Akdeniz'de büyük roller oynayacak güç merkezi durumuna ulaştı. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mısır Eyaleti'nde İngiltere emellerini engellemek için

⁹⁷ Hasan Şahin, "Doğu Sorunu Çerçevesinde Osmanlı-Fransız İlişkileri [Başlangıcından Paris Barışına (1856)]", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 16, S. 40, Mart 2010, s. 277 – 315. Bkz s. 292.

Fransızların iyi dostuydu. Fransa’da Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın Osmanlı’ya karşı sürdürdüğü tüm isyan hareketleri sırasında Mısır Eyaleti’ini destekledi⁹⁸

1855 yılında Osmanlı tarafından İngiltere ve Fransadan alınan paranın senedinin yatırılmasının uzaması sonucu İngilizler ile Fransızların verdiği borç paranın, Kahire yönetimi tarafından adı geçen milletlere hızla verilmesinin bildirildiği. Osmanlı, istikraza başvurdu. 1854’de dış istikraza karşılık Kahire Eyaleti’nin kazancı gösterildi ve savaşta kullanıldı. Yeni istikraz yapıldı. Kahire Eyaleti, Şam ile İzmir’in kazançları teminat gösterildi ve Osmanlı, Mısır Eyaleti’ni para ödemesinin hızlanması konusunda uyardı.⁹⁹

Kahire’de yönetimde olan yenilik ile İngiliz ve Fransız görevlilerin yönetimden alınması amacıyla Osmanlı görevlisinin belgesinin verildiği, ülkelerin Kahireyle ilgili fikirlerinin, Kahire yönetimince belirtilmesinin bildirildiği. Ahmed Muhtar Paşa, 1886’da İngiliz komiseri Sir Henry Drummond Wolf ile görüşmelere başladı. Ancak onun uzlaşmaz tutumu sebebiyle bir sonuç alamadı ve görüşmeler Sir Henry Drummond Wolf’un ülkesine geri çağırılmasıyla kesildi. Görüşme tutanakları’nın Osmanlı’ya bildirilmesi açıklandı.¹⁰⁰

Kahire Fransız Diplomatiyle Kahire İngiltere Diplomatinin Temsilciler Meclisine uğrayarak bildirdikleri protesto’nun Kahire’deki görevliye verildiği. Bu sırada Fransa’da Kasım 1881’de Léon Gambetta Başbakan oldu. Léon Gambetta, İngiltere’ye Mısır Hidivliği’ne ortak bir müdahale yapmayı teklif etti. Kendi çıkarlarına daha uygun bir fırsat arayan İngiltere bu teklifi kabul etmedi. Ancak daha sonra bu meseleye başka devletlerin karışmaması koşuluyla razı oldu. İngiltere ve Fransa, 7 Ocak 1882’de Hidiv’e “Gambetta Notası” ismiyle bilinen bir nota verdi. Bu notada Mısır Hidivliği’ndeki olaylar sona ermez ise İngiltere ve Fransa, düzeni sağlamak için askeri güç dâhil gerekli olan tedbirleri alacaklarını bildirdi. Ayrıca Hidiv’e kendisini koruyacakları konusunda güvence verdiler.¹⁰¹

⁹⁸ Arzu Ertuğrul, “Kavalalı Mehmet Ali Paşa Döneminde Mısırdaki Edebi ve Kültürel Hayat (1805-1848)”, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018, s. 50.

⁹⁹ BOA, MKT. UM, No.1618, Gömlek No. 49, 29.

¹⁰⁰ BOA, MKT. UM, No. 1622, Gömlek No. 58, 07.

¹⁰¹ BOA, MKT. UM, No. 1696, Gömlek No. 99, 13.

B. Rusya Ve Mısır

Avrupa'yı etkileyen 1789 Fransız ihtilali, I. Pavel'in politikasında değişiklik yapmasını sağladı. Fransa'da başlayan gelişmelerle, aldığı zaferlerle, İngiltere, Almanya, Avusturya ve İtalya'nın güçsüzlüklerini gördü. II. Katherina'dan sonra, I. Pavel ülkesinde göreve geldi ve kısa bir süre ülkesini yönetti. Rusya'nın dış siyaseti öncelikle Akdeniz ve Karadeniz'i kapsamaktaydı. II. Katerina, Osmanlı karşıtı siyaset izleyerek, Rus Çarlığına Karadeniz'de toprak aldı ve ekonomisini büyüttü.¹⁰²

İki ülke arasındaki barış ortamı 1792 Yaş Antlaşması'yla, Moskova için iktisaden değerliydi. I. Pavel, II. Katherina'dan farklı olarak Osmanlılarla iyi ilişkiler içindeydi. I. Pavel'e göre Osmanlı ile birlikte bulunulursa, Moskova nüfuzu Akdeniz'e kadar yayılacaktı. I. Pavel dünyada olan politik durumları izlemekle birlikte yaşanan sorunlarla ilgilenmedi ama batı ülkeleriyle barış içinde oldu.¹⁰³

General Napolyon Bonapart (1789-1804) idaresindeki Fransız ordularının Nisan 1797'de Venedik'e ilerledikten sonra Akdeniz'de stratejik değeri olan yerleri alması, I. Pavel'i telaşlandırdı. I. Pavel'e göre bir müdahalesi olmadan Avrupa'da huzur sağlanamazdı.¹⁰⁴

Sultan III. Selim (1789-1807) Osmanlı tahtına çıktığında, başlayan Fransız ihtilalini Fransa'nın iç sorunu olarak gördü. İhtilalin oluşturduğu fikirlerin ise Avrupalı ülkeleri ilgilendirdiğini düşündü. Bu ihtilalin yok etmek istediği eski yönetim şeklinin ise Osmanlı'da olmadığı düşüncesindeydi. Osmanlı-Fransız ilişkileri, Fransız ihtilalinin sonunda gelişerek barış içinde devam etti. Sultan III. Selim, Avusturya'yla yapılan antlaşma ve Rus Çarlığı'yla onaylanan antlaşmalarından sonra, imparatorlukta ıslahatların gerçekleştirilmesinde Fransızların desteğini sağladı. General Napolyon Bonapart, Osmanlı'nın var

¹⁰² Serhat Kuzucu, "Rus Çarı I. Pavel Dönemi Osmanlı-Rus Siyasi İlişkileri ve Napolyon'a Karşı Ortak Mücadele", **Karadeniz Araştırmaları**, C. 38, S. 38, Ağustos 2013, s. 75 – 87. Bkz s. 76.

¹⁰³ Hatice Çelik, "Mühimme-İ Mektûme Defteri Nr. 1 (1203-1207/1788-1793) İnceleme-Çeviriyazı", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019, s. 8.

¹⁰⁴ Salma Arfaoui, "Akeniz'de Bir Uluslararası Çekişme Alanı: Yedi Ada Sorunu (1797-1815)", T.C. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014, s. 11.

olmasını, menfaatleri gereği benimsedi. Roma kuvvetlerinin başına geldikten sonra Avusturya'yla yapılan savaşta zafer kazandı ve düşüncesi değişti. General Napolyon Bonapart'ın yeni fikrine göre Osmanlı çökme durumundaydı ve Osmanlı'yı savunmak faydasız bir politikaydı. General Napolyon Bonapart 1797 Campo Formio Antlaşması uyarınca Fransa'ya Yedi Ada ile Dalmaçya Kıyıları'nı kazandırmasıyla Osmanlı ile Fransa sınır komşusu haline geldi. Osmanlı'yı bu durum telaşlandırdı.¹⁰⁵

I. Pavel yaşanan bu olayları izlemekle, elçileri sayesinde Osmanlı'yı General Napolyon Bonapart'ın amacı konusunda ikaz etti. General Napolyon Bonapart'ın idaresindeki Fransız ordularının, Mısır'ı işgal etmesiyle Akdeniz'de kuvvetlenmesi politik, ekonomik menfaatleri olan Osmanlı, İngilizler ile Rusların huzursuz olmasını sağladı. Rus Çarlığı bu durumu kabullenemezdi. Rus himayesine katılmış olan Malta şövalyeleri Fransızların hâkimiyetine geçmişti. Campo Formio Antlaşması ile Adriyatik Denizi Kıyıları'nda bulunan Yedi Ada'yı ele geçiren Fransızlar, Rusların etkisini genişletmek istediği Mora, Tiran ile bölgede yerleşmeye karar verdi.

Mısır'ın General Napolyon Bonapart idaresindeki Fransız orduları tarafından işgalinden sonra Sultan III. Selim ülkenin zor durumda olduğunu biliyordu. Fransızlarla tek olarak savaşamayacağından batı'da ittifak bulmaya yöneldi. Osmanlılara destek olabilecek güçler İngiltere ve Rusya'ydı. Rusya ise Fransa'ya, dikkatli yaklaşmışsa da sonra uzaklaştı. I. Pavel Fransız ihtilalinden sonra Avrupa'da yayılan cumhuriyet rejiminden hoşlanmıyordu. I. Pavel ülke yönetiminin başına gelince, Fransızlarla olumsuz siyaset izledi. General Napolyon Bonapart idaresindeki Fransız ordularının Mısır'ı istila etmesinin gelişmesi olarak, Osmanlıların İngiltere ile Rusya'yla ilişkileri kuvvetlendi.

Osmanlı ile Rusların imzaladığı antlaşma, biri açık ve gizli kısımdan oluşmaktaydı. Osmanlı ve Rusya birbirlerini koruyacaklarını bildirerek bunun kabulünü sağladı. Osmanlı'nın Rusya ile 10 Ocak 1792'te imzaladığı Yaş Antlaşması'nın kararları uygulanacak. Osmanlı İmparatorluğu ile Rus Çarlığı

¹⁰⁵ Mehmet Ali Karaman, "Fransız İhtilali'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 44, Ağustos 2018, s. 62 – 79. Bkz s. 73.

sınırlarını tanıyacak ve Rus Çarlığı İskenderiye ile Mısır Eyaleti'nin Osmanlılar'da bulunduğunu tasdik edecek. Osmanlılar ile Ruslar yabancı milletlerle uygulayacakları sözleşmede kendilerinin çıkarlarını sağlayacaklar. Ülkelere müdahale yapılır ve savaş olan ülke gerçekleşen müdahaleyi bertaraf etmek noktasında yetersiz kaldığında müttefik askeri güç ve diğer destekleri yapacaktı.¹⁰⁶

Yedi Adalar'ın yönetiminin oluşması, Osmanlı ve Rus Çarlığı'nın görüşmesinden sonra sözleşme ile kabul edildi. İtalya Cumhuriyetleri'ne ait durumdayken ayrılan ve Adriyatik'teki Pirgos, Kalamata ve Tiran'ın karşısındaki adaların yönetimi Dalmaçya gibi Osmanlı İmparatorluğu'na katılacak ve özerk yöneticilerce idare edilecek. Şartlar müzakere edildikten sonra hazırlanacak ayrıcalıklar Rus Çarlığı'nın korumasınca verilecek. Adriyatik'teki ayrıcalıklı topraklar Osmanlı İmparatorluğu'na ait ve korumasında bulunacak. Gümeniçe ve Ayasaranda'ya yakın bulunan Korfu, Paksu, Çuka şehirler Yedi Cumhuriyet ismini alacak. Yedi Cumhuriyet aynen Dubrovnik yönetim şeklinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan kazandığı haklara kavuşacak. Osmanlı İmparatorluğu, Rus Çarlığı ile Yedi Cumhuriyet'te konulan hukuki hakları kendi fikirleriyle belirleyecek.¹⁰⁷

1828-1829 Savaşı'nın sonunda 14 Eylül 1829'da Edirne'de Osmanlılar ile Rus Çarlığı'nca imzalanan antlaşmaydı. Yunanistan'a bağımsızlık verilecek, Eflak-Boğdan ve Sırbistan Prenslikleri'nin yetkileri genişletilecek, Osmanlı, Kafkasya Kaleleri'ni terkedecek ve Felemenk parasıyla tüccarlarının masraflarını karşılayacaktı.¹⁰⁸

Sultan, sözleşme şartlarını yumuşatacağını açıkladı. Rus Çarlığı ile diplomasisini geliştirmek amacıyla, yüksek yetkilisini San Petersburg'a gönderdi.

¹⁰⁶ Muharrem Dördüncü, "1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 3, S. 1, 2001, s. 73-89, Bkz s. 78.

¹⁰⁷ Ruslan Kamalov, "Ege Sorunları", T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 11.

¹⁰⁸ Sabri Can Sannav, "Yakın Dönem Tarihimizde Sakız Adası (1821-1923)", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995, s. 24.

Rus Diplomatlar, İstanbul Hükümeti'nin yıkılmasını istemedi ve işbirliğine gittiler. Rus Çarlığı, ilişkilerini çıkarları doğrultusunda kuvvetlendirdiler.¹⁰⁹

Çar'ın yetkili elçisi, 27 Kasım 1829'da İstanbul'a geldi. Elçi, Sultan'la görüşerek Hükümdarının iyi olmasını sağlayacaktı. Görüşmeler sonucunda İstanbul Hükümeti'nin ödemesi gereken miktarın azaltılmasına onay verildi. Rus Çarlığı'nda bırakılan intiba ilişkilerin güçlenmesine yol açtı.¹¹⁰

Mısır Eyaleti Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa (1805-1848), 1827'de Mora isyanında yenilgiye sebep olarak, kendisine Suriye Valiliği'nin verilmediği için oğlunun idaresindeki orduları Şam'a yolladı. Kavalalı'nın oğlu Filistin ve Lübnan'ı aldı. Güney Filistin'den ilerleyerek, Kuzey Filistin'i aldı. Kavalalı İbrahim Paşa kumandasındaki kuvvetler Humus'ta, Koca Hüsrev Mehmed Paşa (1806-1849) kumandasındaki Osmanlı ordusunun büyük kısmını yendiler.¹¹¹

Rus Çarlığı, Kavalalı'nın Sultan'a karşı topraklarının işgalini İstanbul Hükümetine tehdit olarak gördü. Bu durumdan telaşlanarak, Türklerle iyi ilişkiler kurdu. Mısır'daki diplomatını geri çağırarak, Kavalalı'yı uyardı. Rus Çarlığı, Mısır'a amborgo uyguladı.¹¹²

Sultan II. Mahmut 3 Kasım 1832'de Rus Çarlığı'nın, diplomatını geri çekmesinden memnun oldu. Rus Çarı, fazla önemler alarak Sultanın meşruiyetinin korunması için önlemleri sağlayana kadar Kavalalı'nın önünün kesilmesine onay verdi. N. Muravyov (1832) Sevastopol'den 17 Aralık 1832 günü Payitathta geldi. Osmanlı Diplomatı'yla görüştü ve Sultanla iyi ilişkileri olacağını, Rusların Kavalalı Mehmet'i yeneceğini ve Sultan'ın yardım istemesi durumunda yardım edileceğini açıkladı. Rus Diplomatı, törenler bitince kaldığı elçiliğe gitti.¹¹³

¹⁰⁹ Mehmet Akif Yalçın, "1828-29 Osmanlı Rus Savaşı'nın Mali Sonuçları", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2020, s. 35.

¹¹⁰ Abdulkadir Babalık, "Halil Rıfat Paşa'nın Rusya ile Görüşmeleri", *Türkiz*, C. 13, S. 62, Ağustos 2022, s. 17 – 32 Bkz s. 22.

¹¹¹ Mehmet Kocaoğlu, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı(1831-1841) Ve Sonuçları", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 6, Temmuz 1995, s. 195 – 210. Bkz s. 200.

¹¹² Mehmet Karataş, "Mehmed Ali Paşa Ve Mısır Meselesi", *Ekev Akademi Dergisi*, C. 10, S. 22, 2005, s. 265-282. Bkz s. 273.

¹¹³ Ramil Zalyaev, "Mısır İsyanı Sırasında Rus Tümgeneralı Nikolay Muravyov'un İstanbul'a Gelişi ve Askerî Konularda Yaptığı Görüşmeler ve Çalışmaları (Aralık 1832-Temmuz 1833)", XVIII. Türk Tarih Kongresi, kurumu Bildiri Özetleri, 1-5 Ekim 2018, s. 115.

Rus Diplomatlar, Osmanlı ordularının Kavalalı güçleriyle karşılaşp, Konya Ovası'nda yenildiklerini öğrendiler. Kendileri payitahta yardıma gelmeden Mısır güçlerinin orayı alacaklarına inandılar. Kavalalı'nın denizde de güçlü olduğunu, kendilerinin Osmanlı'ya yardım edemeyeceğini düşündüler. Rus Diplomatı, boğazları korumak amacıyla bir sürü önlemleri kapsayan rapor sundu. Konuşarak Kavalalı'nın ilerlemesi halinde kendisi için deniz ulaşımının zorlaşacağını belirterek, Avrupa Yakası'nın korunmasının önemli olduğunu vurguladı. Deniz kuvvetlerinin denize açılmasını belirtti. Sultanın askerlerinin başında bulunmasını bildirdi. 4 Ocak 1833'te boğaz içinden hareket eden N. Muravyöv, 13 Ocak 1833'te Mısır'a ulaştı.¹¹⁴

Rus Elçisi, Kavalalı Mehmet'e Çarı'nın mektubunu verdi. Kavalalı Mehmet, oğlunun Şam'dan geri dönmesini istedi. Rus Diplomatı geri döndü. Kavalalı İbrahim Paşa kumandasındaki Mısır kuvvetlerinin bir kısmı 1833 yılının Ocak başında Akşehir ve Afyon yönünde ilerlemeye başladı. Kavalalı İbrahim Paşa Payitaht'a yaklaşıarak Osmanlı'ya elçi gönderdi. Rus Elçisi A. Butenöv, 2 Şubat 1833'te İstanbul'a çağrılarak Osmanlı İmparatorluğu'nu korumak için gemi ile Rus kuvvetlerinin yollanmasını hükümdarına bildirdi. N. Muravyöv 6 Şubat 1833'te Osmanlı Elçisi ile görüştü. Sultanı temsilen Çarın diplomatından donanma desteğini istedi. Rus Çarlığı ordularına 26 Şubat 1833'te Osmanlı'ya hareket etmelerine dair emir verdi. Rus Diplomatı idaresindeki ordular, Osmanlı kuvvetlerine payitaht ve boğazların korunmasında yardım edecekti. Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile Sultan II. Mahmut ile nisan'da ateşkes antlaşması yaptı.¹¹⁵

Kütahya Antlaşması'ndan sonra Kavalalı orduları Osmanlı'dan çekildiler. 1833'de Osmanlı İmparatorluğu ve Rus Çarlığı arasında savunma ittifakı mahiyetinde sözleşme imzalanınca, Payitahtta olan Çarlık donanması ile kuvvetleri dönerek Kırım'a gittiler.¹¹⁶

Osmanlı-Rus Çarlığı müttefikliği, İngilizlerle Fransızları birbirine yakınlaştırdı. İngilizler, Fransızlara birlikte gemilerle Karadeniz'deki Rus Çarlığı

¹¹⁴ Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 57.

¹¹⁵ Muhammed Hanefi Kutluoğlu, "1833 Kütahya "Antlaşma"sının Yeni Bir Değerlendirmesi", **Osmanlı Araştırmaları**, C. 17, S. 17, Haziran 1997, s. 265-287. Bkz s. 270.

¹¹⁶ Abdullah Ekinci, "Bir Yol Ayrımına Doğru: Lübnan'da Mehmet Ali Paşa Yönetimi", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 44, Temmuz 2020, s. 225 – 240. Bkz s. 230.

deniz kuvvetlerini yok etmeyi planladılar. İngiltere ile Fransa deniz kuvvetleri Ege Denizi'nde toplanmaya başladı. İngiltere, Fransa ile Rus Çarlığı harbi çıkacak gibi görünüyordu. Rus Çarlığı savunmaya istekliydi. Fransızlar, kendi sorunları dışında Rus Çarlığı'nın Almanya ve Avusturya'yı kendine çekme şansı bulunduğu için harp yapmayı kararlaştıramadı. İngiliz ile Fransızlar, Osmanlı-Rus müttefikliğini belge ile onaylamadı. Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'na bir müdahalesi olması durumunda koruyacaklarını belirtti. İngilizler durumu uzun süre devam ettirdi. Osmanlı-Rus sözleşmesi hususunda görüştü ve Osmanlılarla yapılan sözleşmeyi devletlere açıkladı. İngilizler, Osmanlı-Rus sözleşmesi olunca, Rusların güçlendiğini gördüler.¹¹⁷

İngiltere ve Fransızların Rus Çarlığı'na büyük tepki verememelerinde Avusturya'nın diplomatı Klemens von Metternich'in (1790-1857) davranışı etkili olmuştu. Aslında antlaşmadan Klemens von Metternich'te hoşlanmamıştı. Avusturya 1830 İhtilallerinden sonra Rusya'ya yaslandı. Rus Çarlığı'nın Osmanlılarla imzaladığı sözleşmeye muhalefet göstermedi. İngiliz ile Fransızların Rus Çarlığı'na bildirdikleri notanın hiçbirine onay vermedi. Avusturyalıların davranışıda, Rus Çarlığı'nın Avusturya karşısında gösterdiği girişimlerden anlaşıldı. Rus Çarı, Avusturya elçisine şöyle diyordu: "Osmanlı İmparatorluğu bitti. Biz bu yıkıntıyı canlandıracak etkide değiliz. Avusturyalılar olarak Mısır'da Mehmet Ali ayaklanmasını önleyeceğiz. Yıkıntı Osmanlı İmparatorluğu'nun artık canlanması sağlanamaz. Ülke her alanda bozulma sürecine girdi ve sonunda çökecektir, Avusturya İmparatoru Franz, I. François ile sözleşmeliyiz".¹¹⁸

Kahire'nin para ödemelerini yeniden geliştirmek için kurulan denetleme heyetine Prusya ile Rus Çarlığı'ndan görevli alınmasının Kahire yönetimine bildirilmesi. Zamanla daha fazla oranlarda Batılı devletlere borçlanmak zorunda kalan Hidiv İsmail Paşa malî krizden kurtulabilmek için çeşitli çarelere başvurdu. Bir taraftan halktan alınan vergileri arttırdı, diğer taraftan 1869 yılında açılan Süveyş Kanalı'nın kendisine ait hisse senetlerini İngiltere'ye sattı. Ancak bütün bunlar Mısır Hidivliği maliyesinin iflâsını engelleyemedi ve Mayıs 1876'da

¹¹⁷ Mikhail Bashanov, **Tarihi Rus Haritalarında Osmanlı Devleti (1700-1917)**, Çev. İlyas Kemaloğlu, İstanbul, Seçil Ofset, 2023, s. 61.

¹¹⁸ Murat Belge, Fahri Aral, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi 1. Cilt**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 13.

alacaklı Avrupa devletlerinin temsilcilerinin yer aldığı bir Mısır Borçlar Sandığı kuruldu. Mısır Borçlar Sandığına Rus görevli yerleştirildi.¹¹⁹

Rus Çarlığı savaş gemisinin Kahire yönetimine bağlı bir bölgeye vatandaşlarını yerleştirdiğiyle alakalı haberlerin belirtilmesi konusunda Kahire Yüksek Komiserine yollanan yazı. Balkanlar ve Doğu Anadolu’da gerçekleşen ve Devlet İ Aliyye ve Rusyalu’nun muharebesinde, Rus Çarlığı’nın Ege ve Akdeniz’e açılma siyaseti meydana geldi. Rus Çarlığı misyonerlik faaliyetleri yaparak Levant ve Afrika’ya açıldı. Etiyopya ve Kahire Hidivliği ile Osmanlı’ya karşı birlik oluşturmaya çalıştı.¹²⁰

Kahire’deki Prusya, Rus Çarlığı ve Fransızlar ile Avusturya büyükelçiliklerine ulaştırılan belge. Devlet İ Aliyye, Tunus Eyaleti’ni istila altına alan Fransızlar ve Büyük Güçlerin Kahire’nin istilasına muhalefet etmesi sebebiyle Britanya güvenlik temin edilince Kahire Hidivliği’ni terkedeceğini bu şekilde Devlet İ Aliyye’nin hukukunun saklı kalacağını açıklasa da ordularını 20. asrın sonunda Kahire Hidivliği’nden geri çekmedi.¹²¹

C. Osmanlı Ve İngiltere Arasında Mısır

Osmanlı ve Memlûk orduları 24 Ağustos 1516’da Halep yakınlarındaki, Mercidabık’da karşılaştılar. El-Eşref Kansu El-Guri’nin (1501-1516) idaresindeki Memlûk süvarileri Osmanlı’ya karşı bölgeyi savundular. Osmanlıların savaş araçlarındaki üstünlüğü sayesinde savaşın durumu değişti. Yavuz Sultan Selim’in (1512-1520) başarıları sayesinde Halep Valisi Hayırbay (1517-1522) adamlarını alarak savaştan kaçtı. Osmanlı kuvvetleri güneye ulaşarak Kuzey Suriye’yi, Orta Suriye’yi ve Güney Suriye’yi aldılar.¹²² Kölemen Padişah’ı El-Eşref Kansu El-Guri savaşta öldü. Savaştan kaçan askerler, Kahire’de toplanarak. Nazır Melikü'l-Eşref Tumanbay (1474-1517) sultan seçtiler. Osmanlı Padişahı I. Selim bir yazıyla Memlûk Sultanı Nazır Melikü'l-Eşref Tumanbay’a Osmanlı idaresini kurduğunu bildirdi. Osmanlı elçilerinin Memlûk yöneticileri tarafından

¹¹⁹ BOA, MKT. UM, No. 1723, Gömlek No. 73, 04.

¹²⁰ BOA, MKMT. UM, No. 1793, Gömlek No, 102, 20.

¹²¹ BOA, A.}MTZ.(05), No. 14-A, Gömlek No. 28, 19.

¹²² Burhan Erdal Çavdaroglu, ‘‘ Askeri Dönüşüm Çağında Mercidabık Ve Ridaniye Savaşları Üzerine Bir Tahlil, **Ulakbilge**, C. 5, S. 14, 2017, s. 1269-1284. Bkz s. 1278.

öldürülmesi, Osmanlı kuvvetlerinin Mısır'a saldırmasına neden oldu. Osmanlı orduları Ridaniye'ye geldiler ve Melikü'l-Eşref Tumanbay Salahiye'yi savunmak istemişse de diğer yöneticiler uygun bulmadılar. Osmanlı ile Memlûk orduları Ridaniye'de savaşımaya başladılar. Savaşta 22 Ocak 1517'de Melikü'l-Eşref Tumanbay başarısız olunca idarecileriyle beraber Aşağı Mısır'a geri çekildiler. Mısır'ı 1517'de Osmanlılar alarak Melikü'l-Eşref Tumanbay'ı idam ettiler. Memlûk Sultanlığı yıkıldı ancak bu olayla Memlûk halkı için süreç değişti.¹²³

Yavuz Sultan Selim, 1517 Eylül'ünde Mısır Eyaleti'ne geldi ve Urban Şeyhleri'ni kabul ederek burada düzenlemeler yaptı. Hicaz Bölgesi, Kölemen Devleti'ne bağlı idi, Mekke Şerifi Bereket Efendi (1517-1525) Muhammed Abul Nubay bin Bereket'e (1525-1583) Hicaz'ın değerli eşyalarını toplayıp Mısır Eyaleti'ne yollamasıyla Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılığını bildirdi. Osmanlı sultanları adına kutsal haremeyn'de hutbe okundu ve Osmanlı Padişahları Hicaz Bölgesi'ni idaresine aldılar. Osmanlı yönetimine girmiş olan Hicaz, Mekke'de halkın sahip oldukları ayrıcalıkları devam ettirdi. Hicaz'ın Osmanlıya katılmasıyla beraber İmparatorluk İslam dünyasının lideri haline geldi. Vergi ile yönetilen yerler merkeze para yollardı. Vergi ile yönetilen yerler hizmet karşılığında maaş ödemedi, vatandaşlardan alınan vergilerin bir kısmı orduların, görevlilerin ücretleri ödenince Osmanlı İmparatorluğu'na gönderildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun vergili toprağı Mısır Eyaleti'dir. Osmanlı İmparatorluğu olarak Mısır Eyaleti'nin düzeninde öncelikli politikası, vergi sistemi ile yönetmesi oldu.¹²⁴

Mısır Savaşı'nda başarılı olan Vezîriâzam Yunus Paşa'nın (1517) 8 Nisan 1517'de Beylerbeyliğe atanmasıyla Mısır Eyaleti kuruldu. Mısır Eyaleti'nde yönetim tamamen Osmanlılardan oluşmadı. Sultan Selim'in amacı, Mısır'ın topraklarını almak değil Memlûkların içindeki rakiplerini yok etmektir. Bu rakipler, son sultanları Melikü'l-Eşref Tumanbay'ın komutanlarının yanında birleştiler. Mısır Eyaleti'ne vali olarak atanan Hain Ahmet Paşa'nın (1522-1524) isyan düzenlenmesi işinde bulunduğu'nun öğrenilmesiyle, Mısır Eyaleti Valiliği

¹²³ Şeyda Şerife Gül, "18. Yüzyılda Mısır'da Şeyhü'l-Beledilik", Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),Ankara 2018, s. 11.

¹²⁴ Zekiye Efeoğlu, "Evliya Çelebiye göre Mısır Beylerbeyi'nin Mısır'a Gidiş Ve Gelişleri", Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2021, s. 37.

görevine Musa Paşa (1524) atandı ve Hain Ahmet Paşa'nın öldürülmesi görevlerinden biriydi. Hain Ahmet Paşa, Ocak 1524'te Mısır'ın Osmanlı'dan ayrıldığını ilan etti ve Kara Musa Paşa'yı öldürdü. Kahire Kalesi'nde yeniçerileri yenerek kaleyi aldı. Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) Mısır sorununun çözülmesi amacıyla Ayas Paşa (1514-1536) idaresinde bir ordu yolladı ve Kadızade Mehmet Bey (1522-1524), Hain Ahmet Paşa'yı öldürme görevine yardım etti. Hain Ahmet Paşa kötü durumda Bedevi kabile'ye sığındı ve öldürüldü. Güzelce Kasım Paşa (1524-1525) Mısır Eyaleti'ne atandı Hain Ahmet Paşa ayaklanmasını bitirmekte başarılı olan Kadızade Mehmet Bey, Mısır defterdârlığına getirildi. Mısır Eyaleti'nde düzenli yönetim olmadığı için, Vezîriâzam İbrahim Paşa (1525), eyalet yönetimini düzenlemek için atandı ve Mısır Eyaleti'nde 2 Nisan 1525'te Osmanlı yönetimini düzenlemeye çalıştı. Mısır Kanunnâmesiyle Osmanlı Mısır Eyaleti'nin düzenlenmesinin esasları ortaya konuldu. Eyaletin bulunduğu yerde, politik ve ekonomik açıdan eyalete yöneticisinin atanması önemliydi. Valiler, Kahire Kale'sinde otururdu. Eyalet hukukuna göre, Mısır Eyaleti yöneticisi, İmparatorluğun idare görevlilerinden değişik görev'e sahip olarak imtiyazlıydı. Beylerbeyi'nin görevleri dinin hükümlerinin yerine getirmesi, cezaları uygulanması, vatandaşların hukukunun himaye edilmesi, Kahire'nin asayışı, hudutların savunulması, ordu ile yöneticilerin anlaşarak vazifelerini yapmalarıdır. Kahire'nin alınmasından sonra Osmanlı idaresi kuruldu. Kahire'de yönetim esasları Kölemen ve Osmanlı idaresi değildi. Osmanlı Mısır Eyaleti'ne görevlendirdiği yönetici ile seçkinler idare şeklini oluşturdu.¹²⁵

Mısır Eyaleti, Osmanlı için düzen ve iktisadi açıdan değerli oldu. Mısır Eyaleti'nden deniz yoluyla ilerlenerek Yemen alındı. Girit'i fethetmek için Osmanlı orduları Kahire'den gelen orduyla desteklendi. Eyaletin alınması Osmanlılara iktisadi kazanç getirdi. Mısır Eyaleti ordu ve donanma için askeri malzemeler gönderdi. 17. yüzyıl başında Mısır'ın ordu seçkinlerinde grupların oluşması ilgi çekti. Türk idaresinin Kölemen liderlerini Kahire yönetiminin özerklik isteklerine karşı merkeziyetçiliği hedefleyen siyaseti, Kölemen liderlerinin güçlenmesiyle sonuçlandı. Hicaz'ın alınmasından sonra, Osmanlı

¹²⁵ Ayşegül Aydın, "Kanuni Döneminde Bir Veziriazam: Pargalı İbrahim Paşa", T.C. Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2019, s. 26.

idarecileri Kölemen ve İranlılar gibi asker alımında Kafkasya'dan faydalandı. Kafkasyadan toplanan çocuklar, İstanbul'da görevlilerin konaklarına yerleştirildi. Osmanlı'da verilecek görevler halk arasında mücadelelere neden oldu. Trakya ve Taşra'dan yerleşenler farklı unvanla, Kafkasya'dan yerleşenler değişik unvanla anıldı. Bu sistem bir faktör haline geldi. Kahire'de bulunan hizip Kasımî ve Fikârî hizipleridir.¹²⁶

Kölemenler, Mısır Eyaletinde idarelerini yeniden kurdular. Mısır'ın vilayetleri Kölemen liderlerin etkisine girdi. Kahire'deki Kölemenler önemli görev alarak eyalette yönetime ortak oldu. En çok tanınan Şeyhü'l-Beled Bulutkapan Ali Bey'dir. Kahire'ye hâkim bulunan Osmanlı yönetimine isyan eden 1864'te Bulutkapan Ali Bey'in Kahire, Mekke ve Şam'da özerk idare kurma girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Liderlik görevi Mısır'da istila sürecinde, sonrasında devam etti. Osmanlıların eski sisteminde yeniliklerin olduğu çağ yerel görevlilerin çağ şekline isimlendirildi. Âyan, vergi toplama ve kırsal idarede önemli bir rol aldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinde bulunan Kölemenler'den meydana gelen yerel sitem, değişik kültürel olayı gösterdi. Kölemen yerel güçlerin oluşmasında Kahire'de hane şekli oluştu ve askerileşmiş haneler yerel yönetimde egemendi. Osmanlı yönetiminde ordu hanesi, Kahire'nin ordu topluluğunun temel birimi oldu. Bu yüzyılda vergi uygulaması çok güçlendi. Vergi uygulamasının devletleşmesiyle Kölemenler uygulamada bulundu. Vergi'nin devam etmesi orduların idarecilerle sorunlarını arttırdı. Kazdağlı hanesi, Fransa işgaline kadar Kahire'ye egemen olarak gruplaşmanın yerine geldi. Hanenin bölgede kullandığı işe alım şekli Köle sistemi oldu. Mısır Eyaleti'ni yöneten Kazdağlı hanesi'nden sonra Şeyhü'l-Beled önemli sorumluluğu yeni idarecilere bıraktı. Görevi alan yöneticiler Kazdağlı hanesi'ne girdi. Ticari bir girişimin getirileri, hâne başkanının vergi alması, bir ev yapması, köle alması, ordu ve yardımcı kullanmayı sağladı. Hane kurucuları ticaretle uğraştı. Aldıkları paralarla düzenli müttefikler kazandı ve ticaretle uğraşan haneler önemsiz kaldı.¹²⁷

¹²⁶ Selda Güner, "Mısır'ın Son Memluk Beyleri (1801-1806)", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 22, Güz 2015, s. 227-266. Bkz s. 229.

¹²⁷ Esra Yavuz, "Memlük Toplumunda Cariyelik", T.C. Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 2020, s. 27.

General Napolyon Bonapart 1 Temmuz 1798'de donanma kuvvetleri ile İskenderiye'yi ve Doğu Akdeniz'i kontrol etti. İlerleyişine devam ederek 21 Temmuzda Kahire'yi aldı. General Napolyon Bonapart, şehirde güvenliği sağladı. Osmanlı, Fransa'ya savaş açtı ve savaş açma nedenlerini açıkladı. Osmanlı İmparatorluğu, Ruslar ve İngilizlerle ittifak yaptı. Fransa'yı Mısır'dan çıkartmak amacıyla çalışmalar yapıldı. Hicaz, Suriye ve Filistin'in yönetimi Cezzâr Ahmed Paşa'ya verildi. Fransa'nın Mısır'ı boşaltması emredildi. Alınan karar 6 Ocak 1799'da Cezzâr Ahmed Paşa'ya yollandı. Bu arada General Napolyon Bonapart, Osmanlı askerlerinin İskenderiye'de toplanmasına kıyıların İngiltere'nin almasını önlemek amacıyla Suriye'ye ilerlediğini Meclis'e bildirdi. Komutanlardan Jean-Baptiste Kléber (1769-1800), Jean Louis Ebénézer (1792-1814), Louis André (1792-1799) ve Jean (1792-1809) askerle Sina'dan hareket etti. Güney Filistin alındı ve Kuzey Filistin'e gelindi. Savaşlar zor geçti. Kuzey Filistin'i savunan Cezzâr Ahmed Paşa'ydı, sahilden bölgenin savunmasına Türk ve İngiltere deniz güçleri yardım sağladı ve Fransa mağlup olarak çekildi.¹²⁸ Sultan III. Selim (1789-1807), bölgenin savaşla kurtulabileceğini biliyordu. İngiltere deniz komutanı George Keith Elphinstone (1761-1823) deniz güçleriyle Osmanlı kara güçleriyle birlik kurarak, Jacques-François Menou'nun (1879-1810) askerlerini Aşağı Mısır'da yendi ve Fransız ordusu dağıldı. Fransa, İskenderiye ve Asuan'dan çekilmeyi kabul etti. Mısır Eyaleti yeniden Osmanlı topraklarına bağlandı.¹²⁹

Fransa, Mısır'ı tahliye edince, İngilizler orada olan birliklerini geri çekmedi. Kölemenleri savunmayı planlayarak, yönetime müdahale etti. İngiltere'nin Mısır'dan, Osmanlıların sözleşme ile Kölemenlerin yakınında kara kuvvetleriyle görevli bulunmaksızın, Asvan'da hayatlarını kurmalarının onaylanacağını bildirmesiyle sorun çözüldü ve İngiltere Mısır'dan ayrıldı. Kavalalı Mehmet Ali Paşa (1805-1848), 1803'te Hüsrev Paşa'yı önemli görevle çağırdı. Mısır Eyaleti'nde olaylar kesilmedi. Osmanlı, Trabluslu Ali Paşa'yı (1803-1804) yönetici atadı. Osman El-Bardissi (1801-1806) ve Kavalalı Mehmet

¹²⁸ Osman Koç, Gaza-name-i Cezzar Gazi el-Hacı Ahmed Paşa, T.C. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri 1992, s. 30.

¹²⁹ Simon Jenkins, **Kısa Avrupa Tarihi Antik Çağ'dan Günümüze**, İstanbul, Kronik Kitap, 2023, s. 208.

Ali Paşa Trabluslu Ali Paşa'yı esir yaşamaya zorladı ve öldürdü. Muhammed Elfi Bey'in (1801- 1807) Trabluslu Ali Paşa'nın esirken yanında bulunması, Osman El-Bardissi, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı huzursuz etti ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa Kölemenleri yendi. Osman El-Bardissi'nin koruması yoktu. Kavalalı Mehmet Ali Paşa askerlerinin maaşlarını istedi ve Osman El-Bardissi uzaklaşarak kendini kurtardı. Osmanlı, sadrazam Hurşid Ahmed Paşa'yı Mısır Eyaleti'ne yönetici (1804-1805) atadı. Hurşid Ahmed Paşa,¹³⁰ Kahire'nin büyük bölümünü etki altına alan isyancıları yenmeye çalıştı. Mısırlılar, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın bölgeyi terk etmesine izin vermedi. Görevliler Osmanlı'dan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Hicaz'a gönderilen ücretleri devamlı vermesi koşuluyla Mısır Eyaleti'ne yönetici atanmasını istedi. Bunun üzerine Mısır Eyaleti valisi ilan edilen Kavalalı Mehmet Ali Paşa, 1807'de Mısır Eyaleti'ni almaya çalışan İngiltere'yi mağlup etti. Ardından da Memlûk Beyleri'ni bozguna uğratarak güvenliği sağladı. Kavalalı Ahmet (1812-1816) ve Kavalalı İbrahim (1805-1848) Paşaların idaresindeki orduların 1812'de Mekke'deki Vehhabi isyanını bastırmasından sonra etkisini arttırdı. Müslümanlarda sevgi kazandı. Olaydan sonra, Osmanlı İmparatorluğu Mekke ve Massava valiliklerini Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya verdi. Sudan'ı 1822'de bütün olarak alan, Kavalalı Mehmet Ali Paşa Mısır Eyaleti'ni genişletmeye başladı. Kavalalı Mehmet Ali Paşa kuvvetli bir hükümet haline gelmek amacıyla yenilikler yaptı.¹³¹

Deniz savaşında Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mora'nın kaybedileceği ve Rumların egemenliklerini alacağını anladı. Kavalalı Mehmet Ali Paşa İngilizlerle sözleşerek kendi askerlerini Mora'dan İskenderiye'ye geri çekti. Mısır Valisi'nin savaş ve mali kayıpları dışında Girit'i almasından başka kârı bulunmadı fakat Mısır Eyaleti'ndeki itibarı güçlendi. Egemen lider olarak İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve Rusya ile sözleşme imzaladı, yapılan harpte Modern Mısır askerleri teknolojik gelişmeleri uyguladı.¹³²

¹³⁰ Cem Düzen, Hurşid Ahmed Paşa (1762? - 1822), T.C. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Edirne 2022, s. 70.

¹³¹ Emine Eren, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Ve Mısır Meselesi", T.C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2008, s. 5.

¹³² Aysel Yıldız vd, Ed., **Payitaht Yeniçerileri: Padişahın Asi Kulları 1700-1826**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2022, s. 47.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Suriye'yi ele geçirmek amacıyla planını uygulamaya koydu. Osmanlılar 1829'da Ruslarla yaptığı büyük harpten çıktı, topraklarının bir kısmını kaybetti ve Osmanlı İmparatorluğu'nda ayaklanmalar çıktı. İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve Rusya, Osmanlı'da çıkan ayaklanmaların sonuçlarıyla ilgilendi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, İbrahim Paşa komutasındaki askerleri Akka Valisi Abdullah Paşa (1815-1856) üzerine gönderdi. Fransa, savaşa sahilden yardım edince, Kavalalı İbrahim Paşa askerleri, Suriye'yi aldı. Sultan II. Mahmut, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı isyancı olarak açıkladı. Osmanlı, Mısır Eyaleti yöneticiliğiyle görevlendirdiği, Ağa Hüseyin Paşa (1806-1844) idaresindeki Osmanlı askerlerini, Kavalalı'ya yolladı. Kavalalı'nın oğlu Kavalalı İbrahim Paşa, Osmanlı askerlerini güneyde mağlup etti. Hatay'ı aldı ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa, başarı kazanınca Osmanlı İmparatorluğu'na durumu bildirdi. Suriye, Mısır Eyaleti'ne bırakıldığı zaman harbi sonlandırmayı belirtti. Sultan II. Mahmut bu görüşleri kabul etmedi, Kavalalı'ya, Mustafa Reşid (1829-1833) komutasında yeni bir ordu gönderdi. Mustafa Reşid Paşa, İç Anadolu'da olan Kavalalı İbrahim Paşa'nın askerlerini Konya'da savaşa hazır bir durumda yakaladı, Sultan II. Mahmut'un talimatıyla harp yaptı. Mustafa Reşid Paşa idaresindeki dağınık Osmanlı askerleri, Avrupa teknolojisini benimsemiş olan, güçlü Mısır birlikleri karşısında yenildi. Mustafa Reşid Paşa yakalandı ve Kavalalı İbrahim Paşa'ya İstanbul'un önü açıldı.¹³³

Osmanlı, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanmasını bastıramayacağını anlaması üzerine İngiltere, Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya'nın yardımını istedi. İstanbul'un Kavalalı Mehmet Paşa'nın güçlü idaresine geçme durumu, İngiltere Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya'yı müdahale etmeye yöneltti. Olay, Sultan II. Mahmut ile Kavalalı Mehmet Ali Paşa arasında sorun haline gelmeyerek, devletlerarası sorun oldu. Bu devletler ve Avusturya kararlarını verdi. Bu durum karşısında Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya karşı Fransa hariç Almanya, Avusturya, İngiltere, Rusya ve İtalya Osmanlı'nın yanında yer aldı.

¹³³ Fatih Gencer, " İbrahim Paşa'nın Anadolu'yu İstilas (1832-1833)", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 9, S. 42, Şubat 2016, s. 641-657. Bkz s. 642.

Rus Çarlığı, Kavalalı Mehmet Ali Paşa ayaklanmasını önemsemi ve isyanın ilerlemesinden telaşlandı, Osmanlılara destek olmakta hızlı davrandı. I. Pavel'den (1682-1725) itibaren, amaçlarına ulaşmak için çabaladı. Güçsüz Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra, modern Kavalalı Mehmet Ali Paşa idaresi gelirse, amaçlarına ulaşamazdı. Mısır Eyaleti, Rus Çarlığı için tehlikeli olabilirdi. Rus Çarlığı, güçsüz Osmanlı idaresini Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın askerlerine tercih etti, kendisini ve amaçlarını korumak istedi.

Avusturya, siyaseti ayaklanmaları önlemeye yönelikti ve batının karışık siyasetine güvenemedi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa ayaklanmasında Avusturya, Osmanlıları destekledi ve Rus Çarlığı'nın yanında yer aldı. Fransızlar, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın değerini anlayarak, Mısır ile alakasını kesmedi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mısır Eyaleti valisi atanınca, Paris'te bulunan araştırma insanların desteğiyle Mısır'ı geliştirdi. Modern Mısır kuvvetleri Fransızların yardımıyla kuruldu. Mısır Eyaleti'nde, Fransızlara, İngilizlere, Almanlara, İtalyanlara Avusturyalıları karşı üstünlük ve imtiyaz verdi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Süveyş'te İngiltere emellerini kırmak açısından da Fransızların önemli müttefiki idi. Osmanlıları korumakla birlikte Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı destekledi.

İngilizler, Akdeniz'de Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile Fransa'nın İktisadi ve askeri alakalarından huzursuzdu. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın İngiltere'nin menfaati olan bölgelerde güçlenmesi onları rahatsız etti. Osmanlılar, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya karşı İngilizlerden destek istedi. Bölgesinde meseleleri olan İngilizler destek girişimini kabul etmedi.¹³⁴

Kaptanıderyâ Ahmed Fevzi Paşa Sultan Abdülmecid'e (1839-1861) ihanet ederek Ege'de bulunan deniz kuvvetlerini, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya verdi. Osmanlı İmparatorluğu korumasız hale geldi. Osmanlı İmparatorluğu, beklenmeyen şekilde mağlup olunca, Mısır Eyaleti yönetiminin veraset sistemine göre Kavalalı ailesine verilmesi karşılığında, Kavalalı'yla anlaşmaya çalıştı. Kavalalı, Kahire Eyaleti'ni, Şam'ı, Çukurova, Elbistan'ı Osmanlı kendisine

¹³⁴ Selman Asal, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Ve Anadolu'ya Tesirleri", T.C. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2019, s. 80.

vermeyi uygun görürse barışı onaylayacağını bildirdi. Rus Çarlığı'nın antlaşmadan faydalanarak İstanbul'da etkili olmasından çekinen İngilizler ile Fransızlar, sorunu Almanya, Avusturya ve Rusya'nın faydalanacağı şekle getirmeye onay verdi. İngilizlerle savaşmaya karar veremeyen Rus Çarlığı, savaşmaya onay verdi. Savaşan güçlere Avusturya ile Almanlar da girdi. İngiltere, Almanya, Avusturya ve Rusya Osmanlılara talimat vererek, fikirlerini dikkate almadan, Mısır'la sözleşme yapmamalarını bildirdi. İngiltere Fransa, Almanya, Avusturya ve Rusya aldıkları kararla, Suriye'nin yeniden Osmanlı'ya katılmasını kararlaştırdı. İngiltere, Almanya, Avusturya ve Rusya Osmanlıların yanında yer alacaklarını bildirdi. Osmanlılar, Gülhane Hatt-ı Şerifi ilan etti ve Fransızlar fikir değiştirdi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa İngilizlerin zorlamasıyla sözleşmeyi kabul etti. Mücadelenin bitmesiyle Osmanlılar, kendi toprağı olan Mısır Eyaleti'nin yeni düzenini bildirmek amacıyla ferman ilan etti. Padişahın fermanına göre Mısır Valiliğı Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve ailesine veraset sistemiyle verildi.¹³⁵

18. yüzyılda Mısır ve Levant, dünyaya sunduğı mallar sayesinde büyük bir ticari hacme sahipti ve Avrupalı tüccarlar da burada ki ticarete ilgilenirlerdi. Yüzyılın başından beri Fransa, İngiltere ve Hollanda Doğı Akdeniz'deki ticari çıkarlarını korumak ve artırmak için yarıştılar. 18. Yüzyılın sonunda Rusya da bu gruba katıldığında rekabet daha da çekişmeli bir hâle geldi. Önceki yüzyıllardaki kutsal kitaplarda olduğı gibi bu defa Levant ticaretinin çıkarları, Osmanlı imparatorluğu'nun kayırdığı tek bir Büyük Güç etrafında dönmedi. 18. yüzyılda öncekine nazaran daha geniş bir Avrupalı tüccar grubu, Osmanlı limanlarında ticari aktiviteye girdi. 18. yüzyılın son çeyreğinde Mısır, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya için gerek ticaret gerekse siyaset açısından bir rekabet durumuna geldi. Her ne kadar yaklaşık üç yüz yıldır İngiltere, Portekiz, Hollanda ve Fransa Hindistan'a Ümit Burnu üzerinden ulaşabilseler de, Hindistan-Avrupa arasındaki mesafe çok uzundu. Bu durum tek bir seferde taşınacak malın miktarını da kısıtlayıcı bir etkiye sahipti. Kıtaların buluştuğı yerde ticaret ve tarım ürünleri Osmanlı pazarına, Avrupa'ya doğal olarak Mısır'dan dağıtıldı. Bu durumda Mısır, Avrupalı tüccarlar için de politik ve

¹³⁵ Fatma Karabacak, "Kavalalı Ve Osmanlı Mısır Meselesi", **Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 4, S. 1, Haziran 2022, s. 1 – 18. Bkz s. 12.

ekonomik rekabete sahne oldu. Mısır'ın coğrafyasına en önemli hediye olan Nil, aynı zamanda belli bir yolu karada develer üzerinde kat ettikten sonra Kızıldeniz'i Akdeniz'e bağlayan bir su yoluna da dönüştü. İngiltere için en büyük fırsat daha önce bölgede ticari faaliyetlere başlayan Fransa'ya fark atmak için İngiltere-Hindistan arasındaki yolu kısaltmaktı. Buradan yola çıkardıkları malları Ümit Burnu üzerinden değil de Akdeniz üzerinden getirmek istedi. Osmanlı, Cidde'nin kuzeyini yasak saydığı gerekçesiyle, Avrupa gemilerinin buraya girmesine 16. yüzyıldan beri izin vermedi. İngilizlerin ve Fransızların 18. yüzyılın ikinci yarısında, Hindistan'ı sömürmeye başlamasına kadar İngilizler, bu yasağı gerek diplomatik seviyede devlet merkezinde gerekse de temsilcileri üzerinden Mısır'da yerel yöneticilerle görüşerek kaldırtmaya çalıştı.¹³⁶

Osmanlı'nın egemenliği altına 1517'de giren Mısır'da Osmanlılar, kendine has pozisyonuna uygun olacak şekilde yeni bir yönetim tarzı kurmuştu. 19. yüzyılda Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın yönetiminde özerk eyalet statüsünü alana kadar da Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olarak direk İstanbul'a bağlı olarak idare edildi. Savaş cephelerinden uzak olması sayesinde Mısır 18. yüzyılda ticari hacmini korudu ve Osmanlı-İran Savaşları'nın yapılması sonucu ticaret ve tarım ürünlerinin bir kısmının Avrupalı tüccarlardan istenmesine sebep oldu. Mısır ve Levant limanları farklı Avrupa ülkelerinden çok sayıda tüccarı hızla buraya çekti. Mısır'da aktif ticaret yapan çok sayıdaki Suriyeli, Yemenli, Kuzey Afrikalı tüccarlara her geçen gün daha çok sayıda Avrupalı tüccar da katıldı. Süveyş'in, Avrupalı tüccarlara açılması sorunu İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya'nın 18. yüzyılın ikinci yarısında Mısır üzerindeki politikalarını şekillendiren faktörlerden biriydi. İngiltere ve Fransa'nın Hindistan sömürgeciliği üzerinden içinde bulunduğu rekabet, Hindistan'daki kolonilerinden memleketlerine olan yolun kısalması ihtimali Mısır'ı sömürge yarışında önemli duruma getirdi. Her iki ülke de Kızıldeniz üzerindeki limanlara erişim hakkına sahip olma fırsatına erişmek için uğraştılar. Çünkü hem kısa sürede ulaşım hem de daha kazançlı bir ticaret yapma fırsatı ekonomik anlamda çok büyük avantajlardı. Fransa için Kızıldeniz ticaretinden pay alma planları bir önceki yüzyıla kadar gitse de şüphesiz Bulutkapan Ali Bey'in 1768'de Mısır'da

¹³⁶ Burak Akı, "Diplomasi ve Ticaret XVI - XVIII Yüzyıllar Arasında Mısır'da İngiliz Tacirler", *Studies of the Ottoman Domain*, C. 9, S. 16, Şubat 2019, s. 33-49. Bkz s. 42.

otoriteyi ele geçirmesiyle yeniden önem kazandı, 1798'deki Fransız işgaliyle de somutlaştı. İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya'nın Mısır'da çıkarlarının olması rekabeti kızıştırdı. Yüzyıl sonuna gelindiğinde hepsinin ortak amacı Kızıldeniz ticaretine girebilmek oldu. İngiltere'nin bazı devlet adamları, Kızıldeniz ticaretinde kontrolü ele almanın, Akdeniz'deki Rus varlığına karşı bir denge ve korunma unsuru olacağını öne sürdü. İskenderiye üzerinde olası bir Rus işgali Akdeniz'de Rus varlığını güçlendirebilir, Akdeniz'deki İngiliz üstünlüğüne de zarar verebilirdi. Öte yandan Doğu Akdeniz'deki bu paylaşımda üstünlük kurmak İngiltere'nin Amerikan bağımsızlık savaşında kaybettiklerini kazanma açısından bir şans olabilirdi. Bunu gerçekleştirmek için bölgedeki diğer aktörleri engelleyecek bir politika oluşturmak, daha 18. yüzyılın sonlarından itibaren İngiliz parlamentosunda konuşulmaya başlandı. İngiltere'nin 19. yüzyıl boyunca izleyeceği siyaset yani güçlenen Rusya karşısında Osmanlı'nın bütünlüğünü güçlü bir devlet olarak korumak ve bir yandan da Mısır'ın himayesini almak siyasetinin temelleri 18. Yüzyılın sonlarında atıldı. Bu dönemde parlamentoda ortaya atılan fikirlerden biri, Mısır'ı Osmanlı'nın bir eyaleti olarak bırakarak Memlûk Beyleri'nin ödemekten geri durdukları yıllık geliri Osmanlı merkezî idaresine ödemek, bunun karşılığında ise Hindistan ticaretini kontrol edecek bir İngiliz askerî üssü kurmaktı.¹³⁷

Sultan II. Mahmut ve Kraliçe Victoria 1838 Baltalimanı Antlaşmasını yaptı. Bu anlaşma ile Osmanlı, İngiltere'ye Mısır'ı da içerecek şekilde geniş ticaret ve kapitülasyon hakları verdi. Antlaşma görüşmeleri sürerken, Kavalalı Mehmet Ali Paşa eyaletini kendisinin yöneteceğini bildirdi. İngiltere, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın antlaşmaya karşı çıkmasını onaylamayacağını Osmanlı'ya bildirdi. Antlaşmanın konusunu öğrenen Kavalalı Mehmet Ali Paşa antlaşmayı Mısır'da yürürlüğe koyacağını belirtirken, sözleşmenin ekonomik maddelerinin Osmanlılara aykırı olduğunu söyledi.¹³⁸

¹³⁷ Fatih Yol, "Mustafa Gençoğlu, Kızıldeniz'i Avrupa Ticaretine Açma Girişiminde İngiliz-Fransız Rekabeti ve Osmanlı Devleti'nin Bu Girişime Tepkisi (1773-1780)", **International Academic Social Resources Journal**, C. 8, S. 47, 2023, s. 2302-2313. Bkz s. 2304.

¹³⁸ Bayram Ali Eşiyok, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması", **Mülkiye Dergisi**, C.34, S. 266, Şubat 2014, s. 67 – 108. Bkz s. 80.

Mısır'da 1881'de Borçlar Sandığı kuruldu. İkili mali sistemle borçları idare edildi ve milletlerarası borsacılar sisteminin Mısır Hidivliği gelir kaynaklarının idaresini ele almaları için bir fırsat olarak kullanıldı. İkili mali idare'nin ilk yönetiminde, Hidiv Mehmet Tevfik Paşa'nın kanal hisselerinin kârının bir kısmı satışa çıkarıldı. Mısır Hidivliği'ne egemen olan İngiltere, Osmanlı'ya karşı değişik siyaset uyguladı. Eski düşüncesine göre Osmanlı'yı savunurken, Hindistan'ın güvenliğinin sağlanması için Osmanlı artık önemsiz hale geldiğinden bu politikasını değiştirdi. Esasında, Mısır Hidivliği'nde Padişahın etkilerini ve halkın birliğini bozmak İngiltere'nin faydasına bir durumdu. İngiltere bu hamleyi, Osmanlı'nın 1882 isyanını sonlandırmak için yardım yollamasını önleyerek attı. Sudan'ın 1898'de işgal etmesi, İngiltere Mısır Hidivliği idaresinin oluşturulması, İngilizlerin Mısır Hidivliği'nde Osmanlı'nın etkisini bitirdiğinin işaretiydi. Önemli bir durumda 1906 Akabe Olayı'nda İngiltere'nin gösterdiği tavırdı. İngiltere, 1914'te Mısır Sultanlığı'nı korumasında bir yönetim oluşturunca İngilizler, antlaşmayla Osmanlılara bırakılan ve Süveyş Kanalı'nda menfaatlerinin sağlanmasını kapsayan sorumlulukları, kendi kullanarak Süveyş Kanalı'ndan rakiplerinin geçişini durdurdu. Süveyş Kanalı yeniden geçişlere açıldıktan sonra İngiltere, kanalın değerini önemsemeyen, elinde bulundurmayı ve Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya'nın Doğu ile haberleşme ve etkileşimini kesmelerini önlemeyi amaç edinerek, Çarlık Rusya'yı Hint Kolonisi'ni ele geçirmek isteyen bir rakip olarak algıladı. Rusların Yakın Doğu'da etkileşimleri, Akdeniz'de liman ele geçirme, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nda kendi savaş gemilerinin geçişlerini kontrol etme, Balkanlar'a karışma girişimleri ve Habeşistan'a karşı olan ilgisi İngiltere'yi telaşlandırdı. İngilizler, Süveyş Kanalı'nın yapılmasıyla Ruslara Karadeniz'de aldığı önlemleri bırakıp Akdeniz'e ve Basra Körfezi'ne çekildi.¹³⁹

İngiltere istilasında olan Kahire'nin hukuk ve Mehâkim faaliyetlerini etkileme çalışmaları yapan İngiliz görevlilerle diplomatik olarak mücadele edilmesi. Devlet-i Aliye tebasından olan Mısır ahalisinin haklarında adil bir yönetim göstermek kaydıyla, Mısır'ın, mülkî, mâlî ve adlî işlerinin idaresi Mısır

¹³⁹ Tuba Çınar, "Süveyş Kanalı: Büyük Güçlerin Çatışma Alanı", Altıncı Uluslar Arası Orta Doğu Semineri, Elazığ 11-13 Ekim 2012, Elazığ, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, s. 404.

hidivine bırakılmış, bu kapsamda gerekli olan dâhilî nizamât yapma yetkisi tanınmıştır. Ayrıca, ferman ile Devlet-i Aliyenin sözleşme siyasetine ve Mısır Hidivliği'ndeki hükümlerlik haklarına hâlel getirmemek şartıyla yabancılarla sözleşme yapmaya hidiv mezun kılınmıştır. 1882'de başlayan İngiliz işgali sonrası, 1885 yılında İngiltere ile akdedilen sözleşme gereği; İngiltere ve Bâbîâlî Mısır Hidivliği'ne iki komiser atayacak, bu iki komiser hidiv ile bilittifak Mısır Hidivliği'nin idaresinde ferman-ı hümayunlar çerçevesinde lüzum gördükleri tadilatı yapacaklardı. Bu kapsamda Gazi Ahmet Muhtar Paşa Mısır Hidivliği'ne fevkalade Osmanlı komiseri olarak atanmıştır. 1887 yılında İngiltere ile yapılan antlaşmada, Mısır Hidivliği'nde yürürlükte olan fermanların sözleşme ile değiştirilmedikçe yürürlükte kalacağı hükme bağlanmıştır.¹⁴⁰

Kahire sorunu konusunda İngilizlerle gerçekleştirilen sözleşmenin onaylanmasıyla ilgili belge. İstanbul konferansı 24 Temmuz 1882 tarihinden itibaren Osmanlı Dışişleri Bakanı Sait Paşa başkanlığında akd edilmeye başlandı ve 14 Ağustos'a kadar devam eden konferansın toplantıları da onun başkanlığında sürdürülmüştür. Önceden Avrupa murahhasları, Devlet-i Aliyye'nin Mısır Hidivliği'ne asker sevkine dair isteklerini havi Babıali'ye verdikleri müşterek takrirlerine kesin cevap istemişlerdi. Padişah, Osmanlı askerinin Mısır Hidivliği'ne sevkiyle beraber yabancı askerin oradan çekilmesini şart koşmuştu. İngiltere Hükümeti Padişah'ın teklifini red ederek, asakir-i şahane'nin Mısır Hidivliği'ne sevki maddesini iki devlet arasında bir askeri mukavele akdine bağlamak istiyordu. Devletlerin çoğu Babıali'ye İngiltere ile anlaşmayı tavsiye ediyorlardı. Böylece Mısır Hidivliği'ne asker sevki meselesi Babıali ile İngiltere sefaretine bırakılmış oldu.¹⁴¹

Osmanlıyla, İngilizlerin Kahire konusu için düzenlediği antlaşma. Osmanlı'nın karşı çıkmasına rağmen Mısır Hidivliği'ni işgal eden İngilizler Tel El Kebir'de Mısır Hidivliği ordusunun başkomutanı Ahmet Arabi (Urabi) Paşa'yı bozguna uğratarak milliyetçi hareketi ezdiler; böylece Mehmet Tefvik Paşa, hidiv olarak yeniden Kahire'ye geri döndü ve bundan sonra hidivliğini ancak işgal güçlerinin denetimi altında sürdürebildi. Osmanlı, İngilizleri zorla Mısır

¹⁴⁰ BOA, MKM. MHM, No. 501, Gömlek No. 71, 12.

¹⁴¹ BOA, A. {DVNSNMH.d., No. 14, Gömlek No. 48, 25.

Hidivliği'nden çıkaramayacağını bildiğinden İngilizlerle anlaşmak zorunda kaldı. Bu anlaşmaya göre Mısır hidivleri yine Kavalalılar Hanedanı'nından olmak şartıyla Osmanlı ve İngiltere'nin onayıyla seçilecekti. Böylece İngiltere'nin Mısır Hidivliği'ndeki varlığı Osmanlı tarafından da resmen tanınmış oldu.¹⁴²

Kahire Sorununun çözülmesi amacıyla İngilizlerle gerçekleşen mülakatlardan başka antlaşmanın onaylandığı, iki ülke görevlilerinin Kahire'ye ulaşarak birbirlerine danıştıkları. İlk önce Adliye Nazırı Hasan Fahmi Paşa on üç maddeyi havi bir talimat ile Londra'ya gönderilmiştir. O zaman İngiltere Hükümeti Sudan'da Mehdi hareketini bastırmakla uğraştığından dolayı, paşa Londra'da bir buçuk ay kaldıktan sonra hiçbir anlaşmaya varılmadan geri döndü, İngiltere Hükümeti Sudan gailinden yararlanarak Mısır Hidivliği'nde, geri kalan askerinin kalmasına lüzum göstermekte ve bu fırsatla dahi Mısır Hidivliği'ne yeniden asker irsali için hazırlıklara başlamıştır. Zaten İngiltere Mısır Hidivliği'nin, ferman ile belirlenen askeri kuvvetinin azaltmasından sonra, Mısır Hidivliği Hükümeti'nce Sudan'da asayişin iadesine imkân bırakmamıştı. Hâsılı, Babıali, Sudan'ın Mısır Hidivliği'nden ayrılmasına asla rıza göstermeyecektir. Çünkü Sudan'da asayişin iadesi Mısır Hidivliği Hükümeti'ne ait olmakla, buna muktedir olmadığı zaman Osmanlı'nın müdahalesi sözkonusu olacağından, bu esas üzerine İngiltere Hükümeti'yle hakimane bir müzereye girişmeyi karaklaştırmıştır. 8 Haziran 1885 tarihinde İngiltere'de muhafazakârların işbaşına gelmesi üzerine, yeni Başbakan Lord Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil, 3. Salisbury Markisi tarafından Babıali ile Mısır Hidivliği işlerine dair tekrar müzakerelere girişildi. Görüşmelere İstanbul'da İngiliz elçisi ile Hariciye Nazırı Asım Paşa ve Evkaf Nazırı Kamil Paşalar arasında başlandı. 24 Ekim 1885'te bir anlaşma imzaladı. Ülkelerin heyetleri birbirilerine danıştı.¹⁴³

D. Süveyş Kanalı'nın Açılması

Süveyş Kanalı Akdeniz ve Kızıldeniz'de ticaret yapılan Nil Nehri'ni Akdeniz'e bağlayan ve Atlas Okyanusu ile Hint Okyanusu'nun yakınlığı bir yoldur. Atlas Okyanusu'ndan Hint Deniz Yolu'na ulaşımında, Güney Afrika'da

¹⁴² BOA, DVN. NMH, No. 30, Gömlek No, 3, 28.

¹⁴³ BOA, A.}MTZ.(05), No. 13, Gömlek No. 40, 14.

bulunan Ümit Burnu'ndan daha kısadır. Süveyş Kanalı, 170 kilometredir, farklı olarak bu uzunluk 162 kilometre olarak açıklanmaktadır, genişliği 200 zeminde 100 metredir ve derinliği 13 metredir. Kanal yapılıncaya kadar birçok sorun oluştu. Kanalin yapılmasında Avrupa, Mısır ve Osmanlı'nın tepkileri farklı oldu. Kanalla ayrıcalığı olan Ferdinand De Lesseps (1825-1894) görevli olarak kanalın açılmasında etkili oldu. Sorunların bitmesinde İsmail Paşa'nın (1863-1879) valilik dönemi önemli bir süreç oldu. İsmail Paşa kanalla ilgili belirtilen şartları onayladı ve İngiltere kanalı yaptırmama politikasını değiştirerek 1866'da kanalın yapılmasını destekledi. Osmanlı, III. Charles Louis Napolyon Bonapart (1852-1870) zorlamasıyla kanalla ilgili yükümlülükleri imzaladı ve Süveyş Kanalı 1869'da açıldı.¹⁴⁴

Süveyş Kanalı'nın açılış törenine Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph (1848-1916) ve Fransız Kraliçesi Eugenie De Montijo (1853-1870) katıldı. Alman Prensi, Felemenk Prensi ve karısı, Aşağı Saksonya Veliahdı'yla, İngilizlerin İstanbul Diplomatu Sir Henry George Elliot (1817-1907), Avusturya Deniz Görevli'si Wilhelm von Tegetthoff (1840-1871), Kont Kont Gyula Andrassy de Csíkszentkirály Et Krasznahorka (1867-1871) gibi üst tabakadaki konuklar katıldı. Mısır'da 100 yıldır düşünülen Süveyş Kanalı açıldı ve gösteriler yapıldı. Süveyş Kanalı'nın yapılması sonucunda, Süveyş önemli hale geldi. Süveyş Kanalı'nın yapılmasıyla Mısır'daki yöneticiler bağımsız olmak istediler ve ayaklanma yaptılar. Mehmet Sait Paşa (1854-1863) Süveyş Kanalı'nı Süveyş'i geliştirmek, bağımsızlık konusunda dış ülkelere destek almak için uygun gördü ve destekledi.¹⁴⁵

İsmail Paşa da, Mehmet Said Paşa'ya göre Osmanlılarla savaş halinde olmadı ve barış politikasını uyguladı. Süveyş Kanalı, ilgili kişilerin ve devletlerin bakış açısından farklı görüldü. Diplomasi açığını Büyük Güçler değerlendirdi. Osmanlılar, Mısır Hidivliği ile Süveyş Kanalı açılışında sorun yaşadı. Süveyş Kanalı'nın yapılmasına Avrupalı hükümdarların, İstanbul'dan habersiz Hidiv İsmail Paşa'nın çağrısı ile toplanması, Osmanlı'da huzursuzluk sağladı.

¹⁴⁴ Durmuş Akalın, "Süveyş Kanalı (Açılışı Ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)", Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Denizli 2011, s. 192.

¹⁴⁵ Murat Çınar, **Geçmişten Günümüze Süveyş Kanalı'nın Jeopolitiği**, Ankara, İksad Yayınevi, 2022, s. 113.

Osmanlı'nın olay sırasında tutumu sertleşti. Hidiv İsmail Paşa Osmanlı'ya diplomat atadı. Osmanlı Hidiv İsmail Paşa'yı ikaz ederek, yetkisini aşan davranışları konusunda uyardı ve Hidiv İsmail Paşa emirleri yerine getirdi.¹⁴⁶

Süveyş Kanalı'nın açılması, Süveyş Kanal Şirketi sayesinde gerçekleşti. Şirketin açılmasında Vali Mehmet Said Paşa'nın desteği oldu. Hidiv İsmail Paşa döneminde Mısır Hidivliği ile şirket arasında bu devletlerin politikaları etkili oldu. Osmanlı, Mısır Hidivliği, şirket ile ilgili konular Fransızların yardımıyla çözüldü¹⁴⁷

Osmanlı tarafı Süveyş Kanalı'nı içeren sözleşmede etrafındaki toprakların şirkete bırakılmasını uygun bulmadı. Süveyş Kanalı'nın yönetimi şirketçe yapıldı. Süveyş Kanalı'nın onarım ücretleri Mısır Hidivliği'nden alındı. Mısır vergi konusunda sorumlu tutulmadı. Mısır Hidivliği'nin geniş bir toprak karşılığında yüksek ücret vermesi onaylandı. Süveyş Kanalı'nın yapılmasıyla Mısır Hidivliği ve şirket yönetiminde kullanım sorunu oluştu.¹⁴⁸

Ferdinand De Lesseps, şirket kar etmediği için kullanım gelirini çoğaltmak istedi. Sorun Osmanlılara geçti. Mısır Hidivliği sorunun yetkilisinin, Osmanlılar olduğunu bildirdi. Mısır Hidivliği'nin şirket'te etkisi yoktu. Bu devletler soruna katıldı. Mısır Hidivliği şirket yoluyla özgür olmak istedi. Mısır Hidivliği'nin Büyük Güçlere ekonomik ödünler vermesi Mısır Hidivliği'ni şirket karşısında zayıflattı. Şirket Mısır Hidivliği'nden özgürleşti ve Osmanlılar Mısır Hidivliği üzerinde hukukunu korumakla meşgul oldu. Olayların bu şekilde olması şirkete yaradı. Süveyş Kanalı'ndan gemilerin geçmesi, şirketin gelirlerini arttırdı.¹⁴⁹

Süveyş Kanalı'nı diğerlerinden ayıran özellik, insanlar tarafından yapılmış olmasıdır. Aşağı Mısır, Hint Denizi'ne açılan suyolunun en kısasıdır. Mısır Hidivliği, Büyük Güçlerin önem verdiği bölgedir ve sanayinin büyümesi ile yeni

¹⁴⁶ İbrahim Muhammed is-Sanafiri, "Osmanlı-Mısır İlişkileri 1863-1882", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993, s. 74.

¹⁴⁷ Musa Gümüş, Eren Korkmaz, "İsmail Paşa, Saray ve Babıali: Mısır İşgalinin Siyasi, İktisadi, Sosyal Ve İdarî Zemininin İnşası 1863-1879", **History Studies**, C. 10, S. 10, Kasım 2018, s. 145-166, Bkz s. 155.

¹⁴⁸ Özlem Poyraz, "Ferdinand de Lesseps in Süveyş Kanal Projesi 1854-1856", **Yeni Türkiye Dergisi**, C. 5, S. 86, Haziran 2016, s. 164-170. Bkz s. 165.

¹⁴⁹ İsmail Görge, "Doğu Akdeniz'de İngiliz Fransız Mücadelesi", T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay 2013, s. 14.

teknolojik gelişmeler oldu. Süveyş Kanalı'nın açılması ile Aşağı Mısır'a yerleşme arttı ve ülkeler arası ulaşım yolları kısaltıldı.¹⁵⁰

Afrika farklı kıtalarla temasa geçmedi ve 19. asırda sömürgeci güçlerin sayesinde yeni gelişmelerle tanıştı. Doğal kaynaklarının ticaretiyle farklı kıtalarla ilişki kurdu ve ilgi çekici bölge Süveyş'ti. Süveyş, General Napolyon Bonapart (1793-1804) idaresinde Fransız ordularının Mısır'da egemenlik kurmasıyla İngiltere açısından önemli hale geldi ve General Napolyon Bonapart, İskenderiye'yi işgal etmekle İngilizlerin, Hindistan Sömürgesi'ne ulaşımını engellemeyi amaçladı.¹⁵¹

İngilizler, Mısır'ı devletlerarası ticarette önemli gördü. Fransızlarla çatışma içine girdi ve bu devletlerin aralarındaki rekabet, Osmanlı'yı etkiledi. Hünkâr İskelesi Antlaşması, Osmanlıları Rus Çarlığı'nın denetimine soktu ve Büyük Güçleri endişelendirdi. Osmanlı ortak himaye ile rahatlardı. Bu devletlerin ortak politikalarının sebebi, boğazların önemi ve bu konudaki çıkarlarından kaynaklandı. Osmanlılar, Vali Mehmet Sait Paşa'nın Avrupalılara tanıdığı ayrıcalıklar ve Süveyş Kanalı durumunu öğrenmek için Mısır'dan istihbarat istedi. Mısır, Osmanlıların iznini almaya çalıştı. Fransa Süveyş Kanalı'nın yapılmasını destekledi ancak İngiltere kanal yapılmasını 1866'ya kadar desteklemedi. İngiltere'nin muhalif politikasını bırakıp 1866'da kanal yapımını onaylamasıyla Süveyş Kanalı 1869'da yapıldı.¹⁵²

Suyolunun büyütülmesi ile farklı olarak yeni su yolu yapılmasıyla alakalı haber alınıp alınmadığının Kahire Yönetimine bildirilmesi. Kanal açıldıktan sonra işletmesinde ortaya çıkan bazı aksaklıkların giderilmesi yanında geçiş ücretlerinin belirlenmesi ve kanalı kullanan ülkeler arasında doğan anlaşmazlıkların aşılması gibi konularda İstanbul Hükümeti'nin ağırlığı daima ön planda oldu. Savaş zamanlarında kanalın açık tutulması, geçişlere izin verilmesi 29 Ekim 1888,

¹⁵⁰ İbrahim Çağrı Erkul, "Başarısız Başbakan: Anthony Eden'in Süveyş Politikasının Analizi", **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi**, C. 14, S. 1, Mart 2024, s. 253 – 271. Bkz s. 258.

¹⁵¹ Mehmet Sel, "19. Yüzyıl'da Osmanlı Coğrafyasında Batılı Ülkelerin Nüfuz Mücadelesi: Mısır Örneği", T.C. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2018, s. 12.

¹⁵² Tuba Çınar, "Süveyş Kanalı: Büyük Güçlerin Çatışma Alanı", Altıncı Uluslar Arası Orta Doğu Semineri, Elazığ 11-13 Ekim 2012, Elazığ, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 397.

İstanbul Konvansiyonu ve diğer konularda ortaya çıkan problemler hükümler devlet sıfatıyla Bâbîâli vasıtasıyla çözüldü.¹⁵³

Kahire’de sağlık sorunlarından dolayı su yolunda bu yolu kullanacaklar için tedbirlerin uygulanması. Avrupalılar, “Doğu”da ortaya çıkan salgın hastalıkların Avrupa’ya sirayetinin önlenmesi için Osmanlı’dan Akdeniz’de, Arap Yarımadası’ndaki limanlar ve özellikle Mısır kıyı şeridi ile tüm deniz trafiğinin durdurulmasını böylelikle Akdeniz’in ve Avrupa’nın korunmasını talep etmekteydiler. 19. yüzyıl Osmanlı sıhhiye teşkilatında dört yıl görev alan ve Basra, Klazomen, Kamaran ve Cidde gibi imparatorluğun kilit noktalarında salgın hastalıklar ve alınan önlemlere ilişkin gözlemlerde bulunan Dr. Frederic Borel de Avrupa’da insanların kişisel temizliğinin sağlanmasının Osmanlı yönetimine bağlı olduğunu belirtmekte ve Osmanlı tahaffuzhanelerinin bir sağlık sistemi olduğunu aktarmaktadır. Fransa’yı temsilen uluslararası sağlık konferanslarına katılan Profesör Proust da 1870’te özellikle Doğu’nun “egzotik” hastalıklarından Avrupa’yı korumanın ancak Süveyş kanalının sıkı kontrolü sayesinde mümkün olabileceğini belirtmektedir. Osmanlı, insanların kişisel temizliğini sağlamak için gerekli tedbirleri aldı.¹⁵⁴

Suyolundaki yazışmalara yanıt verilmesinin Kahire yönetimine belirtilmesi. Süveyş Kanalı ve Mısır üzerine tartışmalar başlayınca Osmanlı’nın İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya tarafından bir siper olarak korunması da gündemdeydi. Rus Çarı I. Nikola, Fransız elçisi Mr. Barante’yi uyarıyor: “İngilizler gözünü Mısır’a dikti. Pers Körfezi’nden veya Kızıldeniz üzerinden Hindistan için yeni bir yol istiyorlar. Onlarla Mısır üzerinde büyük sıkıntı yaşayacaksınız” diyordu. Rusya bir anlamda Mısır üzerinden İngiliz-Fransız ittifakının bozulmasını ve Osmanlı Devleti üzerine serbest kalmayı istiyordu. Tüm bu tartışmalar içinde kanal meselesi 1854’te Mehmet Said Paşa’nın ilk ruhsatı vermesi, 1856’da ikinci ruhsatı vermesi ve ilerleyen süreçte 1869’da açılışa kadar gitti. Bundan sonra da kanal meselesi hiçbir zaman

¹⁵³ BOA, MKT. UM, No. 1712, Gömlek No. 37, 27.

¹⁵⁴ BOA, MKT. MHM, No. 572, Gömlek No. 24, 05.

devletlerin gündeminden düşmedi sadece tartışmaların adı değişti. Osmanlı Süveyş Kanalı konusunda tartışmalara yanıt verilmesini Mısır'dan istedi.¹⁵⁵

¹⁵⁵ BOA, MKT. UM, No. 1714, Gömlek No. 3, 07.

III. MISIR'IN İNGİLTERE TARAFINDAN İŞGALİ VE BU İŞGALİN DİĞER GÜÇLERE KABUL ETTİRİLMESİ

Mısır Hidivliği'nde Hidiv Mehmet Tevfik Paşa'nın (1879-1892) İngiliz ve Fransız baskısına karşı kayıtsız siyaseti sonucunda, Mısır Hidivliği'nde yerel milliyetçiler, Ahmet Arabi Paşa (1875-1882) önderliğinde 1879'da ayaklandılar. İngiltere, Osmanlı'nın heyet yollamasını kabul etmedi. Osmanlı, Mısır Hidivliği'ndeki kötü durumu bitirecek, düzeni kuracak siyasete yöneldi. Sultan II. Abdülhamid, Mısır Hidivliği'ne İbrahim Paşa liderliğinde 1882'de heyet gönderdi. İbrahim Paşa'ya, İstanbul'da milliyetçilerin isyanını önlemek ve Mısır Hidivliği'nin imparatorlukla ilişkilerini sağlamlaştırma görevleri verildi. Mısır Hidivliği vatandaşları İbrahim Paşa'nın Mısır Hidivliği'nde, El-Hizb'ul-Vatani Milliyetçi Partisi'nin lideri Ahmet Arabi Paşa'yı desteklediğine inandılar. İngiltere ve Fransa'nın Mısır Hidivliği'nde bulunması İbrahim Paşa heyeti'nin Kahire'de olmasını güçlü kıldı.¹⁵⁶

Mısır Hidivliği'nin, istilasını hazırlayan bir olay oldu. Bu olay İskenderiye'de bir Maltalı, Mısırlı'nın tartışması, bu devletlerin elçileri ve vatandaşlarının karışması ile büyük bir karışıklığa sebep oldu. İngiltere, olayları Ahmet Arabi Paşa'nın çıkardığını düşündü, İngiliz basınında Mısırlıların Hristiyanları öldürdüğü ve olaylara karşı tavır alınması açıklandı. Mısırlı komutan Ahmet Arabi Paşa, Mısır Hidivliği'nde olaylara müdahale etmesi için emrindeki orduları gönderdi. Bu sorun İngilizler ile Fransızlarda Mısır Hidivliği'ne müdahalede bulunma düşüncesini oluşturdu.¹⁵⁷

Mısır Hidivliği, Büyük Güçlere ziraat ve endüstriyel bitki ürünleri üreten bir ülke durumundaydı. Mısır Hidivliği'nin Avrupa'yla ticareti, İngiliz ve Fransız

¹⁵⁶ Rıdvan Kaşıkçı, "Ali Nizami Paşa'nın (1821-1893) Askeri ve Diplomatik Görevleri ve Osmanlı Siyasetindeki Yeri", **FSM İlmî Araştırmalar İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 20, Aralık 2022, s. 73– 103. Bkz s. 90.

¹⁵⁷ Durmuş Akalın, "Süveyş Kanalı (Açılışı Ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)", Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Denizli 2011, s. 312.

denetimi sayesinde ekonomik olarak bozulma sürecine girdi. Mısır Hidivliği, kötü iktisadi durumdan kurtulmak amacıyla İngiltere ve Fransa'ya başvurarak bir kurul oluşturulmasını istedi. Bu kurulun faaliyetleri başarısız olunca İngiltere ile Fransa ülkenin bakanlıklarına görevli atayarak denetimlerini arttırdı. İngiltere, Mısır Hidivliği'ni işgal etti ve bu durumu Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya'ya diplomatik olarak kabul ettirdi.¹⁵⁸

Sultan II. Abdülhamid, Mısır Hidivliği'nde görevli komutan Ahmet Arabi Paşa'ya güvenliğin neden yerine getirilmediğini belirtmesini istedi. Ahmet Arabi Paşa da güvenliğin uygunluğunu belirtti ve Osmanlı kuvvetine ihtiyaç olmadığını vurguladı. İbrahim Paşa'da Mısır Hidivliği'nin güvenliğinin ancak Osmanlı ordusuyla mümkün olacağı düşüncesi oluştu. Mısır Hidivliği'nde gördüğü izlenimleri Osmanlı'ya bildirdi. İbrahim Paşa, Sultan II. Abdülhamid'den Mısır Hidivliği'ne asker göndermesini istedi. Sultan II. Abdülhamid Mısır Hidivliği'ne asker gönderilmesini istemedi. Derviş Paşa bu durumun tek düşünce olduğunu vurguladı. Bakanlar kurulu, bu sorunu İbrahim Paşa'nın çözmesini istedi ve bu durum İbrahim Paşa'ya bildirildi. İngiltere ve Fransa Osmanlı'yı zorladı. Komutan Ahmet Arabi Paşa bu sorunu çözdü. Osmanlı, Hidivi değiştirmek istediye de İngiltere bunu kabul etmedi.¹⁵⁹

İngilizler ve Fransızlar Mısır Hidivliği için ortak karar aldılar ve donanmaları İskenderiye'de demirli halde durdu. Osmanlı da, İbrahim Paşa ve heyeti sayesinde olayları idare etmeye çalıştı. İngiltere'nin Mısır Hidivliği'ne gelmesi vatandaşları telaşlandırdı ve kendilerini korumaya aldı. Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya'nın, İngiliz dış siyasetine engel olamadığı gözlemlendi. İngiliz deniz kuvvetlerinin komutanı Lord Amiral Alcester Beauchamp Seymour, Osmanlıları zorladı. Mısırlı komutan Ahmet Arabi Paşa'nın etrafında toplananların sayısı arttı ve olaylar İngilizler ile Fransızlara yaradı. Komutan Ahmet Arabi Paşa'nın, İngiltere ile Fransa deniz kuvvetlerinin Mısır Hidivliği'nde bulunmasından endişelenerek Süveyş'i güçlendirmesi, İngiltere'yi

¹⁵⁸ Clive Ponting, **Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi**, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Alfa Yayınları, 2011, s. 671.

¹⁵⁹ Sevda Özkaya, " XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin "Ortadoğu" Topraklarındaki Nüfuz Mücadelesi Ve Milliyetçiliğin Rolüne Bir Örnek: Arabi Paşa Ayaklanmasına İngiliz Müdahalesi", **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 60, Mayıs 2017, s. 279 – 290. Bkz s. 282.

telaşlandırdı. İngiltere bunun üzerine Hidiv Mehmet Tevfik Paşa'yı uyardı ve Mısır Hidivliği tarafından resmi bir karşılık bulmadı. İngiltere, Süveyş'te bulunan deniz kuvvetleri komutanı Lord Amiral Alcester Beauchamp Seymour'a (1880-1885)'e saldırma yetkisi verdi ¹⁶⁰

İngiliz deniz kuvvetlerinin komutanı Lord Amiral Alcester Beauchamp Seymour, İskenderiye'ye saldırı amacıyla savaş durumuna geçti. İngilizler, Hidivliğe uyarı verdi, İngilizlerin genelgesi Hidiv Mehmet Tevfik Paşa ile İbrahim Paşa liderliğinde Bakanlar Kurulu'nda görüşüldü. Bu görüşmelerden sonra savunma görüşü bildirildi. Hidivlik, İngilizlerin ülkeyi işgal edeceğini anladı. İngiltere İskenderiye'ye denizden saldırmaya başladı ve saldırı uzun sürdü. Ahmet Arabi Paşa'nın savunması yetersizdi ve zafer kazanamaması üzerine Bakanlar Kurulu barış istedi. İngiltere deniz savaşını bitirdi. Osmanlı'nın Mısır Hidivliği'ne asker göndermeyeceğini tahmin eden İngiliz komutan Lord Amiral Alcester Beauchamp Seymour İskenderiye'yi işgal etti. General Garnet Wolseley, 1. Vizkont Wolseley ve General Sir Archibald Alison, 2. Baronet'in idaresindeki İngiliz orduları Kafr El Devvar Muharebesi'nde Ahmet Arabi Paşa ile savaştı ve kazandı. General Garnet Wolseley, 1. Vizkont Wolseley ve İngiliz kuvvetleri Ahmet Arabi Paşa'yı Tel El Kebir Muharebesi'nde yenerek İsmailiye ve Süveyş Kanalı'ndan ilerleyerek Kahire'yi işgal etti. ¹⁶¹

Bu devletlerin, İstanbul toplantısında, Hiçbir ülkenin Mısır Hidivliği'nden çıkar sağlamaması ve Mısır Hidivliği'ne saldırmaması konusunda karar aldılar. İngiltere diplomatı Lord Frederick Temple Hamilton-Temple-Blackwood, 1. Dufferin ve Ava Markisi (1880-1896), görüşmelerde söylenen fikre "kesin mecbur olmadıkça" düşüncesini ekledi. Bu toplantıda söylenen söz uygun duruma sokularak Mısır Hidivliği'nin istilasında onay olarak kullanıldı. İngilizler uygunluğa dayanarak Aşağı ve Yukarı Mısır'ı istila ettiler. İngilizler, Mısır Hidivliği'nde istila hareketini dış siyasette şartlara uygunluk oluşturmak için çaba harcadılar. İngilizler İstanbul toplantılarından görüş çıkmamasından yakındılar. İngiltere, Mısır Hidivliği'ne birlik gönderme konusunda uyarı hazırladı. Lord

¹⁶⁰ İsmail Görge, "Doğu Akdeniz'de İngiliz Fransız Mücadelesi", T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay 2013, s. 18.

¹⁶¹ Mücelya Akgül, "Lâhiyalara Göre II. Abdülhamid Döneminde Mısır'ın Siyasi Durumu", T.C. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2019, s. 111.

Frederick Temple Hamilton-Temple-Blackwood, 1. Dufferin ve Ava Markisi, tarafından 10 Temmuz 1882'de Osmanlı'ya bildirilen notada, işgal için bir zaman belirlenmesi ve savaş harcamalarının hidivlik gelirlerinden yapılması durumunda, Mısır Hidivliği'ne Osmanlı kuvvetlerinin gönderilmesi görüşü yer aldı. Sultan II. Abdülhamid Mısır Hidivliği'nde sorunları çözemeyince Hidivliğe dış görevli ve iki heyet atadı.¹⁶²

Kahire Sorunu konusunda İngiltere ile Osmanlı'nın imzaladığı ve Almanya, Avuturya, İtalya ve Rusya liderlerine gönderdiği resmi belgenin belirtilmesi. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, İngiltere'yi Mısır Hidivliği'nden çıkma noktasında Henry Drummond Wolff'u ikna etmeyi ve bir antlaşma yapmayı başaramadı. İngiltere Hükümeti, Henry Drummond Wolff'u geri çağırdı ve Mısır meselesiyle ilgili görüşmelerde artık Osmanlı komiserini tanımayacağını, Sadrazam ve Hidiv'i muhatap alacağını bildirdi. Bunun üzerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa, görevinden istifa ettiyse de istifası kabul edilmedi ve Kahire'de kalmaya devam etmesi söylendi. Sorunun çözümü için daha sonra İstanbul'da görüşmelere devam edilmesi istendi. İngiltere, bunun için yine Henry Drummond Wolff'u görevlendirdi ve uzun müzakereler sonrasında Osmanlı ile İngiltere arasında 22 Mayıs 1887'de bir antlaşmaya varıldı. Varılan antlaşmanın en önemli kısmı, Mısır Hidivliği'nin boşaltılmasından sonra herhangi bir iç ve dış tehlike oluşması halinde, İngiltere'nin tekrar asker gönderme yetkisinin olmasıydı. Ancak Fransa ve Rusya, İngiltere'ye ikinci bir işgal hakkının verildiğini öne sürerek Osmanlı Padişahının bu antlaşmayı onaylamamasını istediler. Sultan II. Abdülhamid, yaptığı geniş değerlendirmeler sonucu, antlaşmayı imzalamaktan vazgeçti.¹⁶³

İngilizlerle, Fransızlara yönelik üstlenmeler bildirildiği haberlerinin doğru bulunmadığı bu ihtimalde durumun cevaplanacağını Kahire yönetimine belirtildiği. İngilizlerin Mısır Hidivliği üzerindeki bu nüfuzu giderek artarken, diğer taraftan da Fransızlar, İngilizlerin asıl niyetinin Mısır Hidivliği'nde hâkimiyet kurmak olduğunu geç de olsa anlamışlardır. Bu durum Fransızlar için kabul edilmesi mümkün olmayan bir durumdu. Fransızların Mısır Hidivliği'ndeki ekonomik ve siyasi çıkarları büyüktü. Fakat İngiltere'nin bir oldubittiyle Mısır

¹⁶² Yunus Özger, “ Mısır'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha”, **History Studies**, C. 2, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s. 301-323. Bkz s. 306.

¹⁶³ BOA, DVN. NMH, No. 43, Gömlek No 16, 01.

Hidivliğı'ne tek başına sahip çıkması, Fransa için büyük darbe teşkil ediyordu. Bundan dolayı Fransa, İngiltere'nin Mısır Hidivliğı politikalarına sürekli zorluk çıkartarak, engel olmaya çalışmıştır.¹⁶⁴

Kahire Sorunu konusunda İngilizlerle yapılan antlaşmayı onaylamak için Dışişleri Bakanı'nın atandığı belgeye uygun mektup. Bâbîâli'nin görüş ve düşüncelerinin Saray tarafından paylaşılmaması, devletin en tepesindeki yönetim kademesinde, ikinci derecede yer alan Sadrazamları zaman zaman zor durumda bırakmış, Mısır Meselesi'nin de sürüncemede kalmasına neden olmuştur. Mehmed Said ve Mehmed Kâmil Paşalar bu konunun en önde gelen muhatapları olmuşlardır. Bunun yanında, bu paşaların da, zaman zaman fikir ayrılığına düşmeleri, Bâbîâli üyeleri arasında da birliktelik olmadığını göstermektedir. Bu farklılıklar da Mısır Meselesi'nin seyrini etkilemiştir.¹⁶⁵

A. Mısır'ın İngiltere Tarafından İşgali'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yansımaları

Sultan II. Abdülhamid, Mısır Hidivliğı'ni değerli toprağı ve kutsal Eyaletlerinden gördü. Mısır Hidivliğı'ni ilgilendiren siyasetini belirlemesinde bu faktör etkili oldu. Sultan II. Abdülhamid, Mısır Hidivliğı hakkında bir politik düşünce oluşturdu ve Mısır Hidivliğı siyasetini düzenledi. Sultan II. Abdülhamid'in Mısır Hidivliğı siyasetini düzenleyen durumda, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan olaylardı ve siyasi, sosyal, ekonomik, konularda gelişen sorunları fikir geliştirerek çözmeye çalıştı ve sorunlardan en az zararla kurtulacak politika üretti. Sultan II. Abdülhamid de Osmanlı tahtında en uzun süre kalarak imparatorluğu yönetti. İmparatorluğun sorunlarını çözmek için etkili bir siyaset kullanarak, kendini halka karşı sorumlu hissetti. Sultan II. Abdülhamid, sorumluluk sahibi olarak imparatorluğun sorunlarını çözmek için siyasi, sosyal ve ekonomik konularda islami örnek alarak siyaset üretti ve uyguladı. İslami örnekler, hükümet reisinin kanunları, halifeliğin ruhsal yetkileri ile istikrar siyasetleri olarak uygulandı. İslami siyasetin gelişmeleri ise çok çeşitli modeller içerdi. Sultan II. Abdülhamid'in, imparatorluğun geleneksel siyasetini

¹⁶⁴ BOA, MKT. UM, No. 1625, Gömlek No. 91, 11.

¹⁶⁵ BOA, DVN. MKL, No. 27, Gömlek No. 15, 15.

düzenleyerek, imparatorluğun devamını sağlamak için islami düşüncede siyasi, sosyal, ekonomik çıkarımları kullanması Onu farklılaşan bir siyaset uygulamaya itti. Farklılaşan siyaset Sultan II. Abdülhamid'i yanlış uygulamalara götürerek bazı konularda olanakların kullanılamamasına neden oldu.¹⁶⁶

Sultan II. Abdülhamid'in Mısır sorunu siyasetleri ve izlenimleri psikolojik sonuç meydana çıkardı. Sultan II. Abdülhamid Mısır sorununda, Osmanlı görevlileriyle farklı düşünerek çözüme ulaşma konusunda zorluk yaşadı. Sultan II. Abdülhamid yeni politika geliştirdi.¹⁶⁷

Mısır Hidivliği, Osmanlı toprağından olarak ve halkının islam olmasından dolayı halifeye bağlı bulunmaktadır. Mısır Hidivliği'nde İmparatorluğun sancağı asılırdı. Mısır Hidivliği'nin gelirleri Padişah adına toplanırdı ve ayrıcalıklı olarak Padişah'a bağlıydı. İdarecilerinin görev ve yetkileri Osmanlı hukukuna bağlıydı.¹⁶⁸

Osmanlı görevlileri, Mısır Hidivliği görevlilerine Mısır Hidivliği'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminde bir yer olduğunu istila zamanında vurguladılar ve buranın ayrı bir devlet sayılamayacağını hatırlattılar. Sultan II. Abdülhamid, Mısır sorununda kuvvetlenmek için farklı devletlerle siyasi çıkar görüşmeleri yaptı. Mısır Hidivliği'nin sorunda etkili olmasını önlemeye çalıştı.¹⁶⁹

Hidiv Mehmet Tevfik Paşa'nın, İngiltere'den etkilenerek Padişahla ilişkisi zayıfladı. İngilizler Mısır Hidivliği'nde hiç zorlanmadı ve Mısır Hidivliği'ni terketmek istemedi. İngilizlerin bu durumu tahliye görüşmelerini zorlaştırdı. Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'nın genç olması İngilizlerin etkisinde kalmasına neden oldu. İngiltere farklı yollarla Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'yı denetim altına aldı. Mısır Hidivliği'nin, Osmanlılarla bağlılığı metinlerde kaldı. Lord Evelyn

¹⁶⁶ Musa Gümüş, "Sultan II. Abdülhamid'in Mısır Politikası", T.C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2013, s. 137.

¹⁶⁷ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya Uğur Kurtaran (Ed.) , **Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları Ve Tatbiki**, Ankara, Altınordu Yayınları, 2018, s. 206.

¹⁶⁸ Yunus Özger, "Mısır'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha", **History Studies**, C. 2, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s. 301-323. Bkz s. 307.

¹⁶⁹ Müceyla Akgül, "Lâhiyalara Göre II. Abdülhamid Döneminde Mısır'ın Siyasi Durumu", T.C. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2019, s. 99.

Baring, 1. Cromer Kontu, Mısır Hidivlerini etkileyerek Mısır Hidivliği siyasetini şekillendirdi.¹⁷⁰

İngiltere, Mısır Hidivliği'ndeki düzeni kaldırmak için Mısır Hidivliği ile yakın bölgelerde ayaklanmalar yaptırarak bölgelere saldırmayı başardı. Ahmed Muhtar Paşa, İngiltere'nin Mısır Hidivliği'ndeki etkilerini ve egemenliğini yok etmek için Osmanlı askerinin gönderilmesini belirtti. Sultan II. Abdülhamid'e ve Osmanlı görevlilerine, Mısır Hidivliği'ni İngilizlerin elinden alma konusunda bu yaklaşım ve tutululan yol çok vakit kaybettirdi. Sultan II. Abdülhamid, İngilizlere Mısır Hidivliği konusunda güvenceler sağlayarak anlaşmak istedi. Bu durumda İngiltere'nin isteklerinin Mısır ve İstanbul'a zarar vereceğinin endişelerini taşıdı.¹⁷¹

Osmanlı, Mısır Hidivliği işgalinin başlamasından sonra İngilizlerin, Mısır Hidivliği'ni terketmeleri amacıyla zaman kazanmaya çalıştı. Sultan II. Abdülhamid'in İngiltere'ye gönderdiği diplomatik görevliler, Mısır sorunda Osmanlıları savundu ve Mısır sorununu çözmek amacıyla siyasetler gerçekleştirdi. Osmanlı görüşmelerde İngiltere'yi Mısır Hidivliği'nden gönderemeyeceğini gördü. Osmanlı sorunu çözmek için İngiltere'nin çıkarlarını onaylamayı bir yol seçti. İngiltere'nin Mısır Hidivliği'ni boşaltmaması Osmanlı'nın egemenliğinin paylaşılmasına yol açtı. İngiltere, kendi haklarını korumak için çalıştı. Sultan II. Abdülhamid'in zor duruma düşmesine neden oldu ve Osmanlı halifeliği zor duruma düştü.¹⁷²

Kahire Sorunu konusunda İngiltere elçisiyle gerçekleşecek mülakatlar amacıyla Dışişleri Bakanı'nın temsilci atanmasıyla ilgili belge. 12 Nisan 1881'de Mısır Hidivliği'nde meydana gelen Ahmet Arabi Paşa hadiselerinde Sultan II. Abdülhamid'in öngördüğü tedbirlere karşı çıktığı için azledildi. Yerine getirilen Abdurrahman Paşa olayları durdurmakta başarısız olunca Said Paşa 12 Temmuz 1882'de üçüncü kere sadârete getirildi. Bu defa sadece Mısır meselesinin halli için sadârete getirilmişti. Nitekim dört ay kadar süren bu görevinde Ahmet Arabi

¹⁷⁰ İsmail Görge, "Doğu Akdeniz'de İngiliz Fransız Mücadelesi", T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay 2013, s. 17.

¹⁷¹ Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", **Osmanlı Araştırmaları**, C. 47, S. 47, Nisan 2016, s. 353 – 409. Bkz s. 365.

¹⁷² Mahmut Akpınar, "Rüstem Paşa'nın Londra Elçiliği (1885-1895)", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. 36, S. 2, 30 Aralık 2021, s. 387 – 420. Bkz s. 394.

Paşa meselesini bahane ederek Mısır Hidivliği'ni işgal eden İngilizler'le işgali kaldırmak için uğraştı, ancak başarılı olamadı.¹⁷³

İngiltere istilasında olan Kahire'nin hukuk ile yargılamalara karışma teşebbüsüne giren İngilizlere adalet hükümlerinin uygulanması amacıyla çalışmalar yapılması. Kapitülasyonlar sistemi, Batı baskısı sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun ve diğer bazı Orta Doğu ülkelerinin hukuk sistemine dâhil edilmiştir. Bu sistem, bir yabancı vatandaşın bir suçla itham edilmesi halinde, yerel hukuk sistemi tarafından yargılanmamasını, ancak ülkesinin yasalarına uygun olarak yabancı hâkimlerden oluşan özel bir mahkeme tarafından yargılanmasını öngörmektedir. Kapitülasyonlar sistemi, 1882'den itibaren İngiliz yönetimi altında olan Mısır Hidivliği'nde de hüküm sürdü. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Mısır Hidivliği'ndeki İngiliz makamlarına kendi yasal sistemi üzerinde kontrol konularında, Mısır Hidivliği hükûmetine daha fazla hareket özgürlüğü verilmesi yönünde baskı uygulandı. Böylece, İngiliz hükûmeti bazı yasal düzenlemeleri değiştirmeyi kabul etti.¹⁷⁴

B. Mısır'ın İngiltere Tarafından İşgali Ve Fransa

Fransa siyasetine baktığımızda, İngilizlere dış politika mücadelesinde yenilmesinin etkileri bulundu ve Osmanlı ile birlikte dış ilişkilerde Mısır sorununda ortak çıkar sağlama siyasetini uyguladı. General Napolyon Bonapart'ın (1789-1804) Mısır Savaşı'nda Osmanlı ve müttefiklerine yenilmesinden sonra Fransa, Mısır'a önem vererek ilgilendi. Fransa 1802'de Mısır'dan çekildikten sonra Mısır konusunda düşüncelerini erteledi. Fransa, Süveyş Kanalı tasarısını uygulayarak Mısır'ı ve Akdeniz'i kontrol etmek istedi.¹⁷⁵

Fransız Şirketi'nin (1825-1894) çalışmalarıyla açılan Süveyş Kanalı, Fransızları bölgede güçlü bir duruma getirdi. Fransızlar, Süveyş Kanalı aracılığıyla bölgenin değerinin arttığını gördü. Durumu iktisadi ve yönetsel

¹⁷³ BOA, A. {DVNSNMH.d, No. 14, Gömlek No. 47, 15.

¹⁷⁴ BOA, MKT. MHM, No. 501, Gömlek No. 71, 12.

¹⁷⁵ Azmi Süslü, "Osmanlı İmparatorluğunu Paylaşma Projeleri 1807-1812", **Belleten**, C. 47, S. 187, Temmuz 1983, s. 745 – 774. Bkz s. 762.

araç şeklinde değerlendirip ona göre siyasetini yürüttü. İngilizlerin kaygısı, Fransızların Süveyş Kanalı ile alakalı uygulamalarına dayandı.¹⁷⁶

İngiltere'nin uyguladığı siyasetle, Süveyş Kanalı paylarının büyük parçasını alması, Fransa için siyasi yenilgi oldu. Fransızlar, İngilizlerin başarısıyla Süveyş Kanalı'ndaki konumunu kaybetti. Fransızların siyasi yenilgisi, Akdeniz'deki durumunu etkiledi. İngilizler, Akdeniz ile Mısır Hidivliği'nde üstünlük kurdular.¹⁷⁷

İngilizler, Fransa parasıyla yapılan Süveyş Kanalı'nın, Hint Sömürgesi'nin yolu bulunması nedeniyle güçlü hissedarlarından oldular. Süveyş Kanalı'nın güçlü paydaşlarından birinin Fransızlar'dan olması, işçilerin büyük bir kısmının onlardan meydana gelmesi ile Süveyş Kanalı'nın kendi planı olması, onlara güç kazandırmadı, çoğunlukla faydalanan İngiltere'ydi.¹⁷⁸

Fransa'nın çevredeki siyasetlerini kısıtlayan, davranışlarını yönlendiren ve edilgen politika gütmeye zorlayan sorun, Fransa'nın Tunus'taki yönetimidir.¹⁷⁹

İngilizler, Süveyş Kanalı'nın paydaşı bulunarak Mısır Hidivliği'nin geleceğine etki edecek statüye ulaşırken, İngiltere'nin Süveyş Kanalı ile Mısır Hidivliği'ndeki durumu, Fransızları koloniler üzerinde savaşmak durumunda bıraktı, İngilizler davranışlarıyla Hint Kolonisi'ndeki egemenlik haklarını kuvvetlendirerek deniz yolunu ele geçirdiler.¹⁸⁰

İngiltere, Mısır Hidivliği'ne yerleşmek için Fransa'nın, Tunus'u işgal etmesine izin vererek önemli bir özveride bulundu. Tunus, Fransa dış ilişkilerinin en zayıf tarafını oluşturdu. İngilizler, Süveyş Kanalı'nı denetim altına alınca, Fransa'nın elinde sadece Süveyş'teki varlığını sağlayan hisse senetleri bulundu.

¹⁷⁶ Durmuş Akalın, "Süveyş Kanalı (Açılışı Ve Osmanlı Devletine Etkisi 1854-1882)", Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2011, s. 95.

¹⁷⁷ John Coleman, **Rotschild Hanedanlığı Para Güç Ve İktidarın Sırları**, Çev. Mert Akcanbaşı, İstanbul, Destek Yayınları, 2013, s. 117.

¹⁷⁸ İsmail Görgen, "Doğu Akdeniz'de İngiliz Fransız Mücadelesi", T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay 2013, s. 13.

¹⁷⁹ Mehmet Maksudoğlu, "Tunus'un Osmanlı Devletinden Ayrılması", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 4, Ocak 2014, s. 137-169. Bkz s. 166.

¹⁸⁰ Murat Çınar, **Geçmişten Günümüze Süveyş Kanalı'nın Jeopolitiği**, Ankara, İksad Yayınevi, 2022, s. 115.

Fransa, Süveyş Kanalı ile Mısır Hidivliği'nde siyaset üretirken, İngiltere çıkarlarına zarar vermeyecek politik düzeni yaratmak durumunda kaldı.¹⁸¹

Fransızlar Osmanlıların, İngilizleri, Mısır Hidivliği'nden boşaltma zaferi sağlaması durumunda kendisinin Tunus'taki işgalinin de sona ereceği kaygısına kapıldı ancak İngilizlerle, Fransızlar kendi menfaatlarını düşünerek Mısır Hidivliği ve Süveyş Kanalı'na karşı Tunus konusunda anlaştılar.¹⁸²

Sultan II. Abdülhamid (1786-1909) zamanında Mısır sorunu nedeniyle İngiltere ve Fransa ile kopan etkileşim, harbe gerek görmeden karışıklı uzlaşma yoluyla çözüldü.¹⁸³

İngiltere karşısında, Fransa'nın, tavizler vermesi kendisini dayanaksız bırakacak ve çıkarları zedelenecekti. Fransızlar için bu tehlikenin öngörülebilir bir duruma gelmesini Kont Montebello (1886-1891) açıklamasıyla anlattı. Kont Montebello, Mehmet Kâmil Paşa (1885- 1913) ile yaptığı görüşmede sorunlardan telaşlandı.¹⁸⁴

Kont Montebello, Mehmet Kamil Paşa ile görüşmede, antlaşmayla Kahire, İngilizlerin egemenliğine katıldı. İngiltere katılımından yararlanarak Mısır Hidivliği'ni ve diğer Osmanlı vilayetlerini himayesine alacağı bunun İslam'a zararı olacağı ve Büyük Güçlerin Akdeniz çıkarlarına karşı olarak dengenin bozulduğunu belirtip her türlü kuvvetle dengeyi sağlayacaklarını kesin bildirip, sözün kısası Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne zarar geleceğini ifade etti. Fransa bu ifadelerle, kaygılarını net olarak sorumlularına ilette. İtalyan görevlinin endişeli durumu, kendisinin Osmanlıları dış ilişkiler alanında desteklemesinden

¹⁸¹ Tuba Çınar, "Süveyş Kanalı: Büyük Güçlerin Çatışma Alanı", Altıncı Uluslar Arası Orta Doğu Semineri, Elazığ 11-13 Ekim 2012, Elazığ, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 404.

¹⁸² Abdullah Erdem Taş, İsa Gökgedik, "Garp Ocaklarında Çözüm: İngiltere ve Fransa'nın Garp Ocaklarıyla Yaptığı Antlaşmalarda Birliği Bozucu Maddeler (17. - 19. yy.)", **İSTEM**, S. 39, Haziran 2022, s. 251 – 275. Bkz s. 258.

¹⁸³ Mücella Akgül, "Lâhiyalara Göre II. Abdülhamid Döneminde Mısır'ın Siyasi Durumu", T.C. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2019, s. 105.

¹⁸⁴ Mehmet Sel, "19.Yüzyılda Osmanlı Coğrafyasında Batılı Ülkelerin Nüfuz Mücadelesi: Mısır Örneği", T.C. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2018, s. 124.

oldu. Osmanlı, önceleri Fransızlar ile İngilizlerin Mısır sorununda çözüme katkı sunacaklarını düşündü.¹⁸⁵

Fransızlar, İngilizlerin Mısır Hidivliği'ni denetim altına almasından kaygılandı. Fransa, Akdeniz dengesindeki konumuna ve Mısır Hidivliği'nde ekonomi, yönetim ile sosyal menfaatlarını değiştireceğinden, İngilizlerin Mısır Hidivliği'nde geniş denetim sağlamasını olumsuz algıladı. Fransızlar, İngilizler ile Osmanlıları yakından izleyerek menfaatlarını koruyan siyaset uyguladı.¹⁸⁶

Osmanlı, İngiltere arasında 1885 Sözleşmesi'nin görüşmeleri sonrasında sözleşme içeriğinin belirlenmesinde uygulanan siyaset etkili oldu. Fransızlar, sözleşme içeriğine muhalefetlerini, İngiltere'nin Mısır Hidivliği'nde devamlı yetki ve kontrolü bulunmasında geliştirirken, siyasetlerini, Osmanlılar karşısında başarılı olmak amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır Hidivliği'ndeki yargısının değişeceği çıkarımlarıyla uyguladı. Fransa, yaptığı siyasetle Osmanlıların, değişik siyaset izlemelerini engellemeyi düşündüğü anlaşıldı. Sultan II. Abdülhamid'in ancak gün geçtikçe Fransızlara itimadı azaldı.¹⁸⁷

Fransa, Mısır sorunu çıktığında İngilizlerle uzlaşma girişimlerini yürütmeye başladı ve Sultan II. Abdülhamid durumu anladı. İngiltere istilas sırasında gerçekleşen politik durum Fransa'nın, İngiltere'ye karşı olmasını sağladı. Osmanlı, Fransa üzerinden denge siyaseti uygulamaya çalıştı bu politika olumlu sonuç vermedi, Sultan II. Abdülhamid Fransa'ya karşı bu durumda yaklaşımını değiştirdi. Fransa, Mısır sorununa yönelik izlediği politikayla telaşlanılan ülke haline geldi. Fransızlar sözleşme içeriğine karşı çıkışıyla tanıdığı güvencelere uymadı.¹⁸⁸

İngilizlerle, Osmanlıların Kahire'ye yüksek görevli gönderilmesiyle ilgili anlaşma. Hasan Fehmi Paşa 1881'de vezirlik rütbesine terfi ettirildi. Daha sonra Adliye Nâzırlığı'na getirildi ve bu görevde iken Mısır meselesinin halli için

¹⁸⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "II. Abdulhamid Devrinde Kamil Paşa", **Belleten**, C. 19, S. 74, Nisan 1955, s. 203 - 246 Bkz s. 208.

¹⁸⁶ Salih Tunç, "I. Dünya Savaşı'nda Doğu Akdeniz Üzerinde İngiliz Ve Fransız Politikası", **Türk Dünyası Araştırmaları**, C. 121, S. 238, Şubat 2019, s. 65 – 82. Bkz s. 67.

¹⁸⁷ Hasan Korkut, "İngiltere'nin Mısır'ı İşgali (1882)", T.C. Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996, s. 77.

¹⁸⁸ İbrahim Muhammed İs Sanafiri, "Osmanlı-Mısır İlişkileri 1863-1882", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993, s. 159.

fevkalâde memuriyetle Londra'ya gönderildi. Hasan Fehmi Paşa, 17 Mart 1884'te Adalet Bakanlığı'na getirildi. Osmanlıyla Britanya Kahire Hidivliği'yle alakalı gerçekleşen mülakatlarda, diplomat payesiyle atanarak Britanya'ya yollandı. Britanya'nın Osmanlı siyasetine kendi görüşlerini ekleyerek Devlet İ Aliyye'ye ilettili. İngiltere ile Osmanlı, 1885'te Mısır Hidivliği ile ilgili yüksek görevli gönderme konusunda anlaştı ¹⁸⁹

Kahire gelirleri öne sürölerek alınan paraların senetlerinin ücretinin verilmesiyle Kahire yönetimine iyi dileklerde bulunuldu. 1855 senesi ücretinin yatırılmamasıyla ilgili Fransız elçiliğine kesin yanıt bildirilmesinin önemli bulunacağı söylendi. Sir Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu Eylül 1883'te genel konsolos ve İngiliz komiseri olarak Mısır Hidivliği'ne geldi. Tek başına Mısır Hidivliği'ne hâkim olma amacını güden İngiltere'nin Ocak 1883'te “dual control” uygulamasını sona erdirmesi, diğer alacaklı devletlerin protestosuyla karşılanmakla birlikte Mart 1885'te Londra Antlaşması ile sorun halledildi. Mısır Hidivliği'nin iki yıl içerisinde Fransız ve İngilizlere borçlarını ödeyememesi durumunda milletlerarası bir komisyon göreve başlayacaktı. Britanya'yla, Osmanlı imzaladıkları sözleşmeyle iki ülkenin Kahire Hidivliği'nde olağanüstü yetkili görevlendirmesi kararlaştırıldı. İngiltere ve Osmanlı Mısır'a iki görevli gönderdi. ¹⁹⁰

Kandiye yönetimine İsviçreli önemli bir kişinin getirilmesinin Fransız önerisi olarak sunulduğu, batı neşriyatında basıldığına ve bu kişinin Yunan taraftarı olmakla birlikte Türk karşıtı bulunduğunun Kahire Yüksek Komiseri tarafından yazılması. Gazi Ahmed Muhtar Paşa 17 Ocak 1878 günü Çatalca istihkâmları başkumandanlığına tayin edilerek yeni kurulmakta olan kuvvetin başına getirildi. Fakat İstanbul önlerinde Türk kuvvetlerinin mevzilenmesi konusunda Sultan II. Abdülhamid ile anlaşmazlığa düştü. Kendi planında ısrar edince de 29 Mart'ta görevinden alınarak Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye reisliğine tayin edildi. Bu görevine ek olarak da Tophane müşirliğine getirildi. 9 Eylül 1878'de isyan halinde bulunan Girit'e gönderildi. Burada âsilerin liderleriyle görüştüktan sonra onlarla Girit'e yeni bir düzen getiren Halepa

¹⁸⁹ BOA, DVN. NMH, No. 29, Gömlek No. 6, 16.

¹⁹⁰ BOA, MKT. UM, No. 1639, Gömlek No. 90, 09.

sözleşmesini imzaladı (23 Ekim 1878). Bunun arkasından, Yunanistan sınırında değişiklik yapacak Türk-Yunan komisyonuna birinci komiser tayin edildi ve Preveze görüşmelerinde uyguladığı taktiklerle meseleleri çıkmaza sokarak Yunanistan'a toprak verilmesini önledi. Girit ile ilgili atanacak yöneticinin kişiliği hakkında Osmanlı'ya bilgi verdi.¹⁹¹

C. Mısır'ın İngiltere Tarafından İşgali Ve Rusya

Rusya, Mısır sorununda siyaset oluştururken Akdeniz dengesi, genişleme planları, İngilizlerin koloni siyasetlerini engelleme ve Onun başarılı durumunu bitirmek gibi düşünceler geliştirdi. Rusya, özellikle 19. yüzyılda gelişen sömürge ve çıkar elde etme politikalarına katılmak fikri ile farklı siyasetler tasarladı.¹⁹²

Çarlık Rusya siyaseti, Akdeniz'de yayılmacı politikalarında kendini koruyacak durumda şekillendi. İngiltere'nin, Hint Kolonisi'ni denetlemek amacıyla Mısır Hidivliği'nde siyaset ile diplomatik görüşler düzenlemesi ve Mısır Hidivliği'ndeki durumun İngilizlerin faydasına olması, Çarlık siyasetini etkiledi.¹⁹³

İngilizlerin Akdeniz dengesinde üstün olması, Rusya'yı korkuttu. Osmanlılarla iyi ilişki kuran Rusya, Osmanlıların Mısır Hidivliği'ndeki egemenlik durumunu savunur şekilde göründü. Rusların Mısır sorununda Osmanlılara yakın olması, Osmanlı İmparatorluğu aracılığıyla İngilizler üzerinde denetim sağlamayı amaçladığı şeklinde yorumlandı.¹⁹⁴

İngilizlerin Akdeniz ve Türkistan'da Rus Çarlığı'yla rekabet etmesi, Rus Çarlığı'nı Mısır sorununda güçlü siyaset uygulamaya zorladı. Böylece iki devlet arasında gelişen yayılmacı politikalarının oluşmasıyla İngilizlerle sorun yaşamak istemedi.¹⁹⁵

¹⁹¹ BOA, A.}MTZ. GR, No. 27, Gömlek No. 25, 14.

¹⁹² Musa Gümüş, "Sultan II. Abdülhamid'in Mısır Politikası", T.C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2013, s. 264.

¹⁹³ Ali Özgöktaş, "Kapalı Ve Yarı-Kapalı Denizlerde İşbirliği Ve Akdeniz", Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2023, s. 6.

¹⁹⁴ Sezgin Kaya, "Rus Dış Politikalarında Gelenekçi-Modernist Unsurların Analizi Ve Batı", T.C. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa 2008, s. 116.

¹⁹⁵ Esin Yurdusev, "Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Hindistan Üçgeninde İngiltere'nin Boğazlar Politikası", **Belleten**, C. 63, S. 237, Ağustos 1999, s. 559 – 596. Bkz s. 561.

Rus Çarlığı, İngilizlerle mücadele edecek durumda değildi ve Mısır sorununda güçsüz siyaset uyguladı. Ayrıca batı dengesini dikkate alarak, Mısır sorununa şekil vermeye çalıştı.¹⁹⁶

Rus Çarlığı, denge siyaseti sergilemesiyle, artarak oluşan Osmanlı-Rus Çarlığı düşmanlığı, 93 Savaşı'ndan sonra politik olarak bitmeye başladı. Uygulanan siyasetin eskiye dönmesi gerçek olmadı.¹⁹⁷

Mısır sorununda Osmanlı, İngilizlere yönelik siyaset oluştururken, Rus Çarlığı'nın soruna karışması, Mısır Hidivliği konusunda uygulamalarıyla ilgili Almanya Avusturya-Macaristan ve İtalya'ya izlenim sundu. Rusya, 1885 ve 1887 Sözleşmeleri'nin içeriğiyle Fransızlarla Türkleri zorlarken uyguladığı siyaset ve dış ilişki, Rus Çarlığı'nın, İngiltere'nin Mısır Hidivliği'ni ordu ile idari olarak denetiminde bulundurmasını engellemeye yönelik oldu.¹⁹⁸

Çarlık Rusya, eski siyasetine göre, Akdeniz'e çıkmak istedi. Mısır Hidivliği'ndeki Osmanlı haklarını koruması, İngiltere'nin Mısır Hidivliği'nde kuvvetlenmesini, batı dengesinin faydasına yönlendirmesini engellemek amacıyla uyguladığı siyasetti. Rus Çarlığı, İngilizlerin Mısır Hidivliği'ni istilaları hususunda düşman algıladığı ülkeleri güçsüz duruma getirdiğini gördü.¹⁹⁹

Rusya'nın, Fransızlarla birleşmesi, Osmanlı-İngiliz sözleşme içeriğinin onaylanmasını önlemesi içindi. Rus Çarlığı, İngilizlerin benimsediği konularla Osmanlılarla sözleşmesi, Afrika'da yayılmacı politikaları etkileyerek İngiltere'yi Mısır Hidivliği'nin egemeni yapacaktı. Bu durumda Rusların eskiden beri olan amacını engelleyecekti.²⁰⁰

¹⁹⁶ Fatih Erbaş, "19. Yüzyıl Doğu Akdeniz Donanma Mücadelesinde Öne Çıkan Devletler ve Faktörler" *FSM İlmî Araştırmalar İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 8, Aralık 2016, s. 133 – 158. Bkz s. 143.

¹⁹⁷ Nükhet Elut, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve İki Ülke Açısından Sonuçları, 38. ICANAS kongre bildirisi, Ankara, Türkiye, 10 - 15 Eylül 2007, s. 124.

¹⁹⁸ Fatih Özçelik, Mustafa Öztürk, "İngiltere'nin Mısır'ı İşgali Ve "Taçsız Hükümdar" Lord Cromer'in Mısır İdaresi (Eylül 1883-Mart 1907)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 31, S. 1, Ocak 2021, s. 477 – 494. Bkz s. 485.

¹⁹⁹ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, s. 362.

²⁰⁰ Mücelya Akgül, "Lâhiyalara Göre II. Abdülhamid Döneminde Mısır'ın Siyasi Durumu", T.C. Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2019, s. 130.

Rus Çarlığı, gelebilecek tehditleri dikkate alarak İngilizlerin Mısır Hidivliği'ndeki davranışı ile siyasetini değerlendirme gereği duydu. Ayrıca Mısır sorununa devletlerarası politikalarla uygun siyaset belirleyerek İngilizlerle yalnız mücadele etmeyi düşünmedi.²⁰¹

Rus Çarlığı devletlerarası düzende gerçekçi siyaset yaparak, değişik ülkeleri yanında müttefik olarak bulunduracak konumda değildi bu durum siyasetine de yansdı. Onların İngilizlere zorlayıcı kuvvet göndermesinin de mümkün bulunmaması dış siyaset üretmek durumunda bıraktı. Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya gibi Rusya da İngiltere'nin, "Mısır Hidivliği'nin yönetimi, ekonomisi, askeriyesi olarak kendi kendini savunacak derecede güç sahibi, geleceğini sağlaması" hakkında çıkarımlar geliştiremedi.²⁰²

Rus Çarı Aleksandr'ın bildirdiği şekilde İngilizlerle, Kabil sorunu ile ilgili oluşacak mücadele durumunu, İngilizlerin Akdeniz ve Mısır Hidivliği'ndeki yerini güçlendirmek amacıyla neden olarak öne süreceğinin telaşını taşıdı. Rus Çarlığı'nın boğazlar ve Akdeniz üzerinden Mısır Hidivliği politikalarını sınırlandıran önemli bir çekince konusu oldu.²⁰³

Rusya, Osmanlıların müttefiki gibi davranarak, Osmanlıların İngilizlerin tarafına katılmamasına çalıştı. Rusya'nın uyguladığı tek muhalif politika bu şekildeydi. Osmanlıların, İngilizlerle müttefik ülkelerle birlikte olması Fransızlarla, Rus Çarlığı ile mücadele edeceği duruma işaret etti.²⁰⁴

Kahire Yönetimi, Mısır Borçlar Sandığı'na Prusya ile Rus Çarlığından da görevli atanmasını onayladı. 1874-1875 Osmanlı bütçe geliri 25.104.928 Osmanlı lirası, dış borç taksit ödemesi 13.2 milyon Osmanlı lirası, iç borç da 17 milyon Osmanlı lirası civarında olunca borçların ödenemeyeceği anlaşıldı. Osmanlı Hükümeti de İstanbul basınına açıklama yaparak, borçlarını vadeli şekilde, bir

²⁰¹ Emre Baysoy, "Modernleşme ve Jeopolitik Ekseninde Doğu Sorunu", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, C. 7, S. 13, Mayıs 2011, s. 43 – 72. Bkz s. 58.

²⁰² Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko, **Dünden Bugüne Türkiye Ve Rusya Politik, Ekonomik Ve Kültürel İlişkiler**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 30.

²⁰³ Gülnar Kara, "XIX. Yüzyılın Sonunda Rus Büyükelçisi A. N. Nelidov'un Boğazları İşgal Projesi", **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 8, S. 14, Nisan 2016, s. 404 – 414. Bkz s. 407.

²⁰⁴ Tuba Çınar, "Süveyş Kanalı: Büyük Güçlerin Çatışma Alanı", Altıncı Uluslar Arası Orta Doğu Semineri, Elazığ 11-13 Ekim 2012, Elazığ, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 406.

kısmını da nakit olarak yatıracığını bildirdi. Ancak söz verdiği ödemeleri de yapamayınca daha sonra borçlarının yatırılmasını bıraktı. Avrupa kamuoyu ise bu karara büyük tepki gösterdi ve 1877-78 yılında Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı'yı yalnız bıraktı. Savaşın sonra toplanan Berlin Konferansı'nda ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'ya ödeyeceği savaş tazminatını mevcut borçlarını ödedikten sonra yapması, Osmanlı maliyesinin kontrolü için de uluslararası bir kurul oluşturulması yönünde kararlar alındı. Osmanlı borçlarının bir kısmının da Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'a aktarılması kabul edildi. Fakat bu ülkeler kendi üzerlerine düşen payı kabul etmedi. Osmanlı, Mısır Borçlar sandığına Rus üyenin katılmasına Mısır Hidivliği idaresiyle karar verdi.

205

Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'nda Rus Çarlığı Ticaret ürün giriş çıkış fiyatlandırılması konusunda heyet kurulması. Rus vapur şirketi kısa süre içinde Osmanlı'nın hâkim olduğu Karadeniz kıyısındaki hemen hemen bütün şehirlere ticaret ve posta servisi sunmaya başladı. Rus Hükümeti'nin desteklediği ve ortak olduğu şirket ilk 20 yıl boyunca yaklaşık 40 milyon rublelik destek ve vergi indirimini aldı. Kısa süre içinde şirketin sahip olduğu vapur sayısı 5'ten 85 adede yükseldi. 1890'lar Çariçe ve Çihayev isimli iki lüks geminin eklenmesi ile beraber ticaret genişlerken şirketin Avrupalılar ile olan rekabeti de artıyordu. Rus ekonomisi canlanmaya başladığında Avrupalılar çoktandır Osmanlı pazarlarında hüküm sürüyorlardı. Yakın Doğu pazarları için Rusya'da bir çalışma başlattı. Amaç sürekli olarak Yakın Doğu pazarlarından bilgi akışının sağlanması idi. Moskova İhracat İşbirliği teşkilatı kuruldu ve kurumun ticaret uzmanları Osmanlı pazarları için çalışmaya başladı.²⁰⁶

İngilizlerce tekrar Kahire'ye yollanmak amacıyla Malta'dan tutuklulukları Rus Çarlığı Elçisince belirtilen Rus birlikleri konusunda İngiltere Elçiliğinden açıklama istenmesi. Artık kralın tacındaki elmas olarak nitelenen Hindistan yolunun güvenliği İngiliz sömürge siyaseti için öncelikli konuma yükselmişti. 1869'da Fransızlar'ın Süveyş Kanalı'nı tamamlaması, Hindistan yolunu kısaltırken güvenliğini daha hassas duruma getirdi. İngiltere, buna göre

²⁰⁵ BOA, MKT. UM, No. 1723, Gömlek No. 77, 4.

²⁰⁶ BOA, MKT. UM, No. 1722, Gömlek No. 61, 12.

Kızıldeniz ve Arabistan kıyılarında Osmanlı itirazlarına rağmen nüfuz alanları oluşturmaya başladı. Aynı şekilde Cebelitârik (1704) ve Malta gibi stratejik öneme sahip Kıbrıs adası 1878’de kira adı altında ele geçirildi. Uzakdoğu’daki İngiliz etki alanı da benzer gelişmeler sonunda oluşturuldu. 1841’de Hong Kong alındı. Brunei ve Saravak sultanlıkları 1888’de İngiliz himayesini kabul etmek zorunda kaldılar. İngiltere idaresinde Malta’daki İngiliz idareciler ada’da bulunan esir rus askerleri ile ilgili Mısır Hidivliği açıklama istediğinden Kahire’ye bilgi verdiler.²⁰⁷

Kahire Yüksek Görevlisi’nin gezginlerin bindiği gemiyle Rus Çarlığına seyahat etmesi. Sultan II. Abdülhamid ayrıca, o Mısır Hidivliği’nde nüfuzunu sürdürebilmek için Arabistan’da olduğu gibi Mısır Hidivliği’nde de nüfuzlu adamların yanlarında adamlarını bulundurdu. Bunlar gizli raporlar "jurnaller" vasıtasıyla günü gününe olup bitenlerden Sultan II. Abdülhamid’i haberdar ediyorlardı. Ayrıca Sultan II. Abdülhamid, Mısır Hidivliği’nde çıkmakta olan gazeteleri gözden geçirmek için Mısır Hidivliği’ndeki genel Komiseri Ahmet Muhtar Paşa’yı görevlendirdi. Ahmet Muhtar Paşa, Mısır Hidivliği’nde İttihat ve Terakki’nin muhalif faaliyetlerini gözetti ve Ermeni meselesi ile ilgili görüşlerini Osmanlı’ya bildirdi. Ahmet Muhtar Paşa, Rusya ile görüşmek üzere tüccarların bulunduğu gemiyle seyahat etti.²⁰⁸

D. Mısır’ın İngiltere Tarafından İşgali Almanya Ve Avusturya-Macaristan

Almanya, Mısır sorununda, Avusturya-Macaristan ve İtalya’nın çıkar sağlama politikalarında yer almasını sağlayacak fikir ve düşünceleri bir çıkarım şeklinde İngiltere ve Fransa’ya karşı politika üretti. Almanya bu siyasi araçları, Avrupa’da üstün bir güç olmak için İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Rusya’nın dış politikalarını Avrupa dışına yöneltmek için çalıştı.²⁰⁹

²⁰⁷ BOA, BEO, No. 1078, Gömlek No. 80805, 18.

²⁰⁸ BOA, BEO, No. 1922, Gömlek No. 144142, 30.

²⁰⁹ Musa Gümü, ‘‘Sultan II. Abdülhamid’in Mısır Politikası’’, T.C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2013, s. 277.

Almanya, Mısır Hidivliği'nde çatışmanın devamını oluşturacak İngiltere, Fransa, İtalya'nın güçlerini birbirlerine karşı kullanmalarını sağlamaya çalıştı. Almanya'nın Mısır sorununda dış siyaseti bu şekilde görüldü.²¹⁰

Almanya imkân bulamadığı, Mısır Hidivliği'nde çıkar sağlayacağı yer bulamadı ve Almanya'nın Mısır Hidivliği'nden para geliri olmadı. Almanya, Mısır Hidivliği'nde siyaset uygulayarak çıkar elde etmek imkânı bulamadı.²¹¹

İngiltere'nin Mısır Hidivliği'ni istilasında Ahmet Arabi Paşa (1875-1882) isyanlarının yükselmesiyle Almanya, "Osmanlı'nın talimatıyla Mısır Hidivliği'nin egemenliği'ni arttırmak amacıyla II. Abdülhamid'in müdahale için ordu ve idareci göndermesinin faydalı bulunacağını" ifade etti.²¹²

Almanya, İngiltere'nin Mısır Hidivliği'ni istilasıyla, Ahmet Arabi Paşa'nın mücadelesine destek olmaktan kaçınmadı. Mısır Hidivliği'ni, devletlerarası siyasette kuvvetli araç olarak değerlendiren Almanlar, Mısır Hidivliği'nin İngiltere, Fransa, İtalya'nın siyasi çıkarlarının olduğu bölge olarak bulunmasını istedi.²¹³

Almanlar, politik ve ekonomik olarak Fransa, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya'nın, bilhassa İngilizlerin Mısır Hidivliği'nde egemenliğini destekledi. Almanya, İngiltere ile birlikteliğini Fransa'ya karşı kullanarak İngiltere dış siyasetini geliştirdi.²¹⁴

Almanya, Mısır sorununda İngilizlere yardım ederken, Fransızların işin içinde olmasını sağlamaya çalıştı. Otto von Bismarck (1871-1890), dış siyasetinin neticesinde Mısır Hidivliği'ndeki İngiltere-Fransa mali denetim sistemini

²¹⁰ Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılikler Çağı**, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1996, s. 35.

²¹¹ Burak Çıtır, "Osmanlı-Alman Ticari İlişkileri (1900-1914)", T.C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2023, s. 36.

²¹² Zekeriya Işık, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Dış Politikası Üzerinde İngiliz Tesiri", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.4, S. 2, Mart 2014, s. 45 – 61. Bkz s. 56.

²¹³ Sevda Özkaya, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin "Ortadoğu" Topraklarındaki Nüfuz Mücadelesi Ve Milliyetçiliğin Rolüne Bir Örnek: Arabi Paşa Ayaklanmasına İngiliz Müdahalesi", **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 60, Mayıs 2017, s. 279 – 290. Bkz s. 281.

²¹⁴ Yunus Özger, "Mısır'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha", **History Studies**, C. 2, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, 301-323. Bkz s. 318.

destekledi. Almanlar, Tunus'ta Fransa'nın istilasına yardım ederek Onları cesaretlendirdi.²¹⁵

Almanlar dış siyasetlerini güçlendirmeye çalışarak, İngilizlerin Mısır Hidivliği'ni istila altına almasını destekledi. Avrupalı devletlerin sorun yaşayacakları bölgeler oluşturmaya çalıştı. Alman görevliler, Mısır Hidivliği'nde sorunların yaşanmasını ve ülkelerin mücadele etmelerini menfaatleri amacıyla uygun gördü.²¹⁶

İngiltere'de devletlerarası alanda tek olmamak amacıyla Almanya'nın yardımını istedi ve Almanya ile müttefik olmaya çalıştı. Almanya'nın dış siyaseti, İngiltere ile dostluğu kolaylaştırdı. İngiltere, Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil, 3. Salisbury Markisi'nin (1854-189) aracılığıyla, Almanya ile görüşerek, çıkar bölgelerini belirledi ve İngiltere, Mısır sorununda Almanya'nın yardım edeceğini düşündü.²¹⁷

Alman Şansölyesi de, Mısır sorununda Henry Drummond Wolff'un (1874-1905) İstanbul'a gönderilmesini destekledi. İngiltere'nin karşılıklı çıkarlarının ortak olmasını sağlayacaktı. Ancak uzun dostluk olmayacaktı. Almanlar devletlerarası siyasette güçlenmeyi amaçladığından Mısır sorununda devletlerarası güçler dengesini düşünmeye başladı, güçler dengesinin İngilizler ile diğer devletlerin faydasına değişmesini istemedi.²¹⁸

Almanlar, sözleşmede değişim fikirlerine katıldı, sözleşme metninde Akdeniz'deki ülkelerin onayına bakılmasını Osmanlılara bildirdikleri görüldü. Almanların, Osmanlılara farklı önerisi, Mısır sorununda İngilizlerle uzlaşmaları oldu.²¹⁹

28 Ocak 1889'da Sultan II. Abdülhamid'e iletilmek üzere gönderilen belgede şunlar tavsiye edilmekteydi. "Sultan II. Abdülhamid, Mısır sorunu

²¹⁵ Yusuf Ziya Altuntaş, "Otto Von Bismarck Ve Osmanlı'daki İmajı", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012, s. 85.

²¹⁶ Jürgen Osterhammel, **Dönüşen Dünya küresel 19. yüzyıl tarihi**, Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022, s. 89.

²¹⁷ Monika Wienfort, **Prusya Tarihi**, Çev. Arif Ünsal, İstanbul, Runik Kitap, 2020, s. 83.

²¹⁸ Engin koç, "1871'den Günümüze Alman Dış Politikasının Gelişimine Genel Bir Bakış", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 20, S. 80, Ekim 2021, s. 1695 – 1708. Bkz s. 1697.

²¹⁹ Mustafa Albayrak, "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi Ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 6, Temmuz 1995, s. 1 – 38. Bkz s. 3.

hakkında bizden öğüt vermemizi istedi. Biz de cevaben Mısır Hidivliği üzerindeki mükemmel hukukun korunması konusunda doğrudan doğruya İngiltere ile anlaşılmasını Padişah'a öğüt verdik.²²⁰

Alman görevlilerinin, Mısır sorunuyla ilgili açıklamalarında ise durum, “bizim rehber olarak amacımızın gerçekleşmesi, Sultan II. Abdülhamid’e olan dostane ilişkimizden ve İngiltere ile anlaşma konusunun kişisel çıkar sağlamakta başarılı olacağı güçlü olarak güven içinde bulunuşumuzdan olacaktı. Yoksa bu sorunda hiçbir Alman çıkarı ile ilgili değildi” şeklinde görüldü. Sultan II. Abdülhamid, dolayısıyla alacağı kararı, bu sabah karşılıksız uygun olarak alıp almamaları Almanya’ya asla dokunmayacaktı.²²¹

Almanya, “sorun ancak süre geciktirme ile Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı’nın çıkarlarına zararlı bir yeni şekil alacak olursa sorumluluğumuzu şimdiden kabul etmemeyi gerekli görmekteyiz” şeklinde Osmanlı’ya tavsiye’de bulundu. Sultan II. Abdülhamid’in (1876-1909) talimatıyla, İmparatorluğun görevlilerinin siyasetlerini şekillendirdi. Almanya, Akdeniz dengesinde güçlenmek amacıyla politik şartları yaratırken Mısır Hidivliği’nde menfaatleri olan ülkeleri mücadele ettirmeye çalıştı.²²²

Avusturya-Macaristan Ülkesi, İngilizler Mısır Hidivliği’ni işgal ettiğinde, birçok meseleyle uğraştı ve dış politikayla uğraşmadı. Avusturya-Macaristan’ın uyguladığı siyaset Güneydoğu Avrupa üzerine kuruldu. Güneydoğu Avrupa’da Osmanlı zararına genişleme politikalarına ağırlık kazandıran bu siyasi yapı, bölgesinin dışına çıkmadı.²²³

Avusturya-Macaristan, 1876’dan beri Mısır Borçlar Sandığı yönetiminde bulundu. Bu ülkenin görevlileri 1879’dan sonra kurulan İki kontrol idaresi aracılığıyla, Mısır Hidivliği’ndeki çıkarlarını korumaya çalıştı. Avusturya-Macaristan, Mısır Hidivliği’ndeki alacakları hakkında güvence elde etti. 1879’da,

²²⁰ Hasan Korkut, “İngiltere’nin Mısır’ı İşgali (1882)”, T.C. Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996, s. 85.

²²¹ Sina Akşin vd, **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908**, İzmir, Cem Yayınevi, 1997, s. 141.

²²² Muhammed Tandoğan, “Osmanlı Devleti’nin Afrika’da Avrupa Sömürgecilğine Karşı Siyaseti”, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2011, s. 48.

²²³ Senem Gönenç, “Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Bosna Ve Hersek’i İlhakı (5 Ekim 1908) Ve Müteakip Gelişmeler”, **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, C. 10, S. 10, Aralık 2021, s. 509 – 556. Bkz s. 517.

Almanya ile birlikte ikili ittifak kurdu ve 1879'dan itibaren, bölgesi dışındaki gelişmelerle uğraşmadı. Avusturya-Macaristan görevlilerinin süreçte izlediği dış politikaları, kendisinin çıkarlarını, Almanya'nın etkilemesiyle sağladı.²²⁴

Prusya'nın İngiltere ve Fransa'ya karşı gerçekleştirdiği protesto eylemlerinin, Kahire yönetimine diğer ülkelerle verilen üstlenmelere zarar ettirmeyecek şekilde bulunugundan, soruşturulacak incelemeyle hükmün açıklanacağı konunun Kahire yönetimine belirtildiği. Osmanlı Devleti'nin bakışıyla, Almanya bu üç emperyal devlete karşı onların çıkarlarının genişlemesinde dengeleyici bir rol oynayabilirdi. Almanya açısından değerlendirildiğinde, böyle bir yaklaşım içindeki Osmanlı üzerinde egemenlik kurmak için geleneksel-emperyalist bir yöntem uygulamaya gerek kalmadı. Almanya, Osmanlı'nın kendi rızasıyla Osmanlı ülkesine nüfuz edebildi. Dünya siyasetinde yükselen ve kendine dünya zenginliklerinden pay almaya başlayan Almanya ile çökmekte olan ve bunu liberalist-modernist reformlarla önlemeye çalışan Osmanlı'nın karşılaşması, Osmanlı üzerinde Alman hegemonik etkisini başlattı. Bu etki Osmanlı 'nın çöküşüne dek sürdü, fakat Osmanlı'yı kurtaramadı.²²⁵

Habsburg yönetimince önerilen hükümler konusunda Kahire Sağlık İdaresi'nden inceleme kararını yollaması Kahire yönetimine açıklanması. Bonkowski Paşa, Klazomen karantina sağlık kuruluşunun hem İstanbul'un hem de İzmir art bölgesinin salgın hastalıklardan korunması için en önemli noktalarından biri olduğunu belirterek bu karantina sağlık kuruluşunun gerekli sağlık ve dezenfeksiyon şartlarını karşılamadığını aktarmaktadır. Bonkowski Paşa, sağlık kuruluşu yetkililerinin henüz etüv makinesi ile dezenfekte edilmeyen bulaşık eşyalar ile karantina bekleyenlerin fiziksel olarak ayrı yerlerde tutulması gerektiğine de dikkat çekmiştir. Bonkowski Paşa, 1893 yılında Avusturya Hükümeti'nin izniyle Avusturya'dan bir bakteriyoloji uzmanının Klazomen karantina sağlık kuruluşuna davet edilerek karantinadaki hastaların özellikle

²²⁴ Abulbaki Çelik, Ferdi Tayfur Güçyetmez, "Almanya'nın 19. Yüzyıl'da Yükselişi'nin Saldırgan Realizm Çerçevesinde İncelenmesi", **İstanbul Kent Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi**, C. 1, S. 2, Eylül 2020, s. 1 – 28. Bkz s. 20.

²²⁵ BOA, MKT. UM, No. 1625, Gömlek No. 59, 07.

hacıların incelendiğini ve hastalığa yol açan mikrobun ne olduğu konusunda incelemelerde bulunduğunu Sıhhiye Nezareti'ne bildirmiştir.²²⁶

Prusya halkının, Kahire'deki parasal alacaklarıyla alakalı Prusya'nın Payitaht Elçisiyle mülakat gerçekleştirileceği konusunun, Kahire yönetimine anlatıldığı. Almanya'nın gücü ve askeri prestijinin, şansölyesi tarafından yaratılan veya manipüle edilen durumlarla birleşmesinin net sonucu, seksenli yıllarda Otto von Bismarck'ın ister Avrupa, ister Afrika veya Asya ile ilgili olsun, tüm ciddi diplomatik anlaşmazlıklarda hakem haline gelmesiydi. Balkan devletlerinin sınırları, Türk İmparatorluğu'ndaki Ermenilere ve Romanya'daki Yahudilere yapılan muamele, Mısır Hidivliği'nin mali işleri, Rusya'nın Orta Doğu'daki genişlemesi, Fransa ile Çin arasındaki savaş ve Afrika'nın bölünmesi gibi sorunlar Berlin'e havale edilmek zorundaydı, Otto von Bismarck tüm bu sorunların anahtarını elinde tutuyordu.²²⁷

E. Mısır'ın İngiltere Tarafından İşgali Ve İtalya

İtalya, Mısır sorununda yer almaya çalışan İngiltere, Fransa, Almanya ve Avusturya-Macaristan gibi ülkelere katılarak, Mısır Hidivliği'ne bağlı güneyindeki topraklara ve Kızıldeniz'e ilgi gösterdi. İtalya birliğini tamamladıktan sonra İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın Avrupa'daki politik varlığında hak sahibi olmak ve gelişen sanayisine bir pazar bulmak amacıyla koloni elde etmek istedi. İtalya, 1870'te ayrı topraklar ve şehir devletleri konumundan çıkıp ülke olarak birleştikten sonra dış siyasette etkili olmak için siyaset geliştirdi. İtalya kendi için değerli gördüğü, Akdeniz dengesinin önemli bir belirleyeni durumunda olmak düşüncesiyle siyasi fikirler ve projeler üretti.²²⁸

İtalya, fikirlerini uygulamak amacıyla Tunus'u, almak istedi. Fransa'nın, Tunus'u istila altına alması, İtalya'yı yeni politikalar aramaya yöneltti. İtalya'nın

²²⁶ BOA, MKT. UM, No. 1724, Gömlek No. 66, 03.

²²⁷ BOA, MKT. UM, No. 1625, Gömlek No. 84, 10.

²²⁸ Musa Gümüş, "Sultan II. Abdülhamid'in Mısır Politikası", T.C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2013, s. 270.

yeni politikaları, Fransa'yı düşman olarak algılamasıyla şekillendi. İtalyanların güçlü bir siyaseti yoktu ve farklı ülkelerle müttefik oldu.²²⁹

İtalya, Mısır Borçlar Sandığı'na görevli göndermekle, Mısır sorununa katıldı. İtalya bu sorunda, siyaseti belirleyen bir ülke olamadı. İtalya, Fransızlarla koloni paylaşımında kuvvetli ülkelere gereksinim duydu. İtalyanlar devletlerarası müttefiklerin durumlarını dikkate alarak, İngilizlerle birlik oldular. İtalya, Mısır Hidivliği konusunda İngilizlere yardım ederek amacına ulaşmaya çalıştı.²³⁰

İngilizlerin beraberliği, devletlerarası şartlara uygunluk amacıyla onaylaması, İtalya'yı yakınlaştırdı. İngilizlerin, İtalyanların Mısır Hidivliği'ne bağlı yerlerde bulunmasını onaylayıcı olması, İtalyanların, İngilizlerin yanında siyaset üretmelerine neden oldu. İngilizler, Mısır Hidivliği'nde kendi siyasetlerine yardımcı olacak ülkeye gereksinim duydu ve İtalyanların yönünü batıdan farklı bölgelere çevirmeye çalıştı. İngiltere, Mısır Hidivliği'ne bağlı, Afrika Boynuzu'ndaki toprakların İtalyanlara verilmesini menfaatlerince uygun gördü.²³¹

İngiltere, Mısır Hidivliği'nde, çıkarlarını sağlamasına yardım edecek, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya'ya gereksinim duydu. İtalyanların kendi olduğu yerlere yerleşmesini uygun bularak Mısır Hidivliği'ni ilgilendiren toprakları istila altına almalarını onayladı. İtalya vatandaşları, Mısır Hidivliği'ne ait topraklara yerleşimci şeklinde geldi, Önce Assab Sahili, çevresini aldı. Assab ve çevresinde 1885'te çıkan karışıklıklarda burada bulunan İtalyan göçmenlerinin bazıları yerliler tarafından öldürüldü. İtalya bunu bahane ederek bölgeye asker gönderdi.²³²

Mısır Hidivliği, Osmanlı İmparatorluğu olaya muhalefet etti. İngilizler açıklama yapmadan tarafsız kaldı. İngilizlerin tarafsız davranması toprakları

²²⁹ Eguen Weber, **Köylülerden Fransızlara Fransa Kırsalı'nın Modernleşmesi 1870-1914**, Çev. Çağdaş Sümer, Ankara, Heretik Yayınları, 2017, s. 638.

²³⁰ Fatih Özçelik, "Mısır Düyûn-I Umûmiyyesi: "Caisse De La Dette Publique D'egypte"ın (2 Mayıs 1876) Kuruluşunda Etkili Olan Faktörler", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 33, S. 3, Eylül 2023, s. 1423 – 1436. Bkz s. 1434.

²³¹ Najwa Mutahar, "Doğu Afrika Sahillerinde Nüfuz Mücadelesi Ve Osmanlı İmparatorluğu: Musavva Örneği", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014, s. 239.

²³² Abdurrahman Ahmed Sıraj, "İtalyan Sömürge Yönetimi Ve Etiyopya'nın Direnişi", T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2016, s. 20.

İtalya'nın istila altına alması hususunda Lord Granville George Leveson-Gower, 2. Earl Granville'in (1840-1886), verdiği izinle alakalıydı. İtalyanlar, istila gerçekleştiğinde, saldırının İngilizlerle uzlaşarak yapıldığını belirtti. Osmanlı, İngilizlerin İtalya istilalarına tepkisiz kalması ve destek verir bir şekilde tavırlar sergilemesini, Fransızların Mısır Hidivliği ve çevresindeki topraklardaki İngiltere yerleşimine protestolarını engellemek olarak değerlendirdi.²³³

İngiltere açısından İtalyanların Fransız politikalarına karşı araç şeklinde değerlendirilmesi, İngiltere'ye Mısır Hidivliği'nde ilerleme fırsatı verecekti. İtalya, Mısır sorunu ile ilgili olan devletlerin en küçüğü olarak İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın politikalarını yönlendirmede engelleyici bir etkiye sahip oldu. İtalya'ya bu durum açık siyaset uygulama fırsatı verdi. Massava ile çevresini istila edince topraklardaki siyasetini tekrar değerlendirerek genişleme konusunda farklı istilaları amaçladı ve fikrini İngilizlere dillendirdi.²³⁴

Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil, 3. Salisbury Markisi, İtalyanların farklı topraklara genişlemesini menfaatlerine uygun görmediğinden, İtalyan görüşlerini meydan okuma şeklinde algılayarak yazdığı belgeyi Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'na (1883-1907) gönderdi. İngilizler aşırı bir şekilde davranarak İtalyanları müttefikleri arasına aldı ve İtalyanların müttefikleriyle ortak politikalar üretmesine çalıştı.²³⁵

İngiltere, İtalya ve Avusturya-Macaristan ile ortak sözleşme imzaladı. Avusturya-Macaristan çifte monarşisi Almanya'yla benzer siyaset üretmesiyle sözleşmeyle Almanya'nın da Mısır sorununda İngilizlere yardım etmesinin faydasına olduğu öngörüldü. İtalyanların, İngilizlerin amaçları konusunda aracılığından başka istila siyasetleri üretmeleri İngilizleri kızdırdı. İngilizler,

²³³ Durmuş Akalın, "İngiltere'nin Imperial British East Africa Company'den Uganda'yı alması ve Osmanlı Devleti'nin bölgeye bakışı (1887-1894)", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 36, S. 62, Ekim 2017, s. 133 – 172. Bkz s. 138.

²³⁴ Şengül Mete, "Trablusgarp Savaşı ve İtalya'nın Akdeniz'deki Faaliyetleri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 3, S.8, Haziran 1998, s. 261-292. Bkz s. 261.

²³⁵ Ahmet Kavas, "Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hakimiyeti: Kuzey Somali'de Zeyla İskelesinin Konumu (1265- 1334/1849-1916)", **İslam Araştırmaları Dergisi**, S. 5, Ocak 2001, s. 109 – 134. Bkz s. 119.

topraklarda farklı ülkelerin bulunmasının denetimlerinde olmasıyla ilgili siyaset üretti.²³⁶

İngilizler, İtalya'yı, Fransızların Mısır Hidivliği topraklarındaki İngiltere yerleşimlerine olan protestolarını engellemek amacıyla Afrika Boynuzu'na çağırdı, İngilizlerin Mısır Hidivliği'ndeki menfaatlerinin tehdit edilmesinin, İngiliz siyasetince onaylanabilir olmadığı görüldü. İtalyanların, İngilizlerin denetimi olmadan İngiliz siyasetleri karşısında Mısır Hidivliği'nde genişlemeye yönelik fikirlerini belirtmesi, İngilizler ile Fransızları endişelendirdi.²³⁷

Kahire'de yeni katılan topraklarda yapılan yeniliklerle alakalı olarak İtalyanlarla sorunların çözülmesi amacıyla yapılan toplantılar. "Roma İmparatorluğu'nun eski kutsal mirasına sahip olmak" olarak formüle edilecek İtalyan yayılmacı tavrı Akdeniz bölgesine yönelmişti. Buradaki ilk hedeflerini iç ve dış dinamikleri sebebiyle en kolay elde edebileceği yerler şeklinde belirledi. Bu doğrultuda ilk İtalyan kolonileri 19. yüzyılın sonlarında Afrika Boynuzu'nda bulunan Eritre ve Somali'de kuruldu. İtalya yeni elde sömürgelerden bir kısmı Mısır Hidivliği topraklarına ait olduğundan Mısır Hidivliği'ne yeni ele geçirdiği toprakları anlaşmayla kabul ettirdi.²³⁸

Roma Hükümeti'nin Elçisi, Kahire yönetimine hudutlarla alakalı bildirimde bulunması ve gereken önlemlerin uygulanması takip edildi. İtalyan Doğu Afrikası altı valiliğe bölündü. 1880'lerden beri İtalyan mülkü olan Eritre ve Somali, ele geçirilen Etiyopya topraklarıyla genişletildi Eritre ve Somali valilikleri oldu. İtalyan Etiyopya'nın geri kalanı Harar, Galla-Sidamo, Amhara ve Scioa valiliklerinden oluşuyordu. Faşist sömürge politikası, Etiyopya İmparatorluğu'nda egemen etnik grup olan Amhara halkını zayıflatmak için Somali ve Tigrayan halkları desteklenerek bölgede etnik çatışmalardan yararlanılarak böl-yönet

²³⁶ Talha Taştık, "İngiliz Belgelerinde 20. Yüzyıl Başlarında Akdeniz Ve Balkanlarda Hakimiyet Tartışmaları 1900-1912", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019, s. 24.

²³⁷ Hasan Tefik Güzel, "Hasta Adam" Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı", **Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 1, Mart 2017, s. 78– 118. Bkz s. 81.

²³⁸ BOA, MKT. MHM, No. 502, Gömlek No. 76, 14.

siyaseti izlendi. Mısır Hidivliği, Osmanlı ve İngiltere birlikte sınırların güvenliği ile ortak kararlar alarak uyguladı ²³⁹

Roma Hükümeti elçiliğinin görevlisiyle yabancı halktan insanların yerel güçlerce öldürülmesi konusuyla, Roma görevlilerinin Kahire'ye bağlı bölgelere seyahat etme ve yerleşim kurma sepeplerinin uzun araştırmasının gerçekleştirilerek kararın yollanması konusunda Kahire yönetimine gönderilen genelge. İngiltere'nin Kızıldeniz'de 1868'lerden itibaren daha yumuşak politikalar izlemesi İtalya için bir fırsattı. Aynı şekilde Fransa da bu durumdan istifade etti. İtalyan girişimci Giuseppe Sapeto kendini gösterdi. Daha önceleri kendisi rahip olarak Habeş taraflarında bulunmuştu. Bölgede edindiği tecrübeler Kızıldeniz'de bir İtalyan nüfuzunun kurulmasında etkili oldu. Sapeto'ya bağlı iki grup bölgede İtalyan nüfuzu için sıkı bir çalışma içinde oldu. Bu gruplardan biri Keren, Adave ve Gondar üzerine çalışırken diğeri de Shoa ve Sudan taraları ile ilgilendi. Sapeto'nun gayretleri ile Süveyş Kanalı açılmadan önce Kızıldeniz'in Afrika sahillerinde Assab'da bir arazi satın alındı. İtalya'nın Kızıldeniz'in Afrika sahillerinde bir nüfuz kurma süreci içinde irtibatta olduğu isimlerden biri de Rafaele Rubattino idi. Kendisine ait şirketi, yeni açılan Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz arasında Hindistan'a doğru buharlı gemilerle taşımacılık yapmak istiyordu.²⁴⁰

²³⁹ BOA, MKT. UM, No. 1694, Gömlek No. 31, 27.

²⁴⁰ BOA, MKT. UM, No. 1687, Gömlek No. 77. 05.

IV. İNGİLTERE’NİN MİSİR’A YERLEŞMESİ

Mehmet Said Paşa’nın (1854-1863) 1856’da Avrupa bankalarından aldığı yüksek miktarda borçlar, Mısır’ın mali durumunu giderek kötüleştirdi. Fransızlar, ülkede Misyoner Okulları açtı ve arkeolojik kazı işine girdi. İkinci Mısır ve Sudan Valisi’nin (1807-1848) Valiliğinden sonra oğlu İsmail Paşa Mısır Valisi oldu. Hidiv İsmail Paşa, Mısır özerkliğini kuvvetlendirmek ve yayılmacılık amaçlı siyaset izledi. İsmail Paşa, 1867’de Hidiv unvanını elde etti ve tahta çıkma sistemini kendi oğulları lehine değiştirtti. Hidiv İsmail Paşa, Büyük Güçler tarafından bağımsız bir devlet başkanı gibi görülmeye başlandı. Mısır Hidivliği vilayetlerinde modern düzenlemeler yapıldı. Sudan’ın güneyi ile çevresine doğru topraklar genişletildi.²⁴¹

İsmail Paşa (1863-1879) 1863’te yönetime geldiğinde Fransızlar, Süveyş Bölgesi’nde kanal inşaatı planlarını uygulamak istedi. Kanalın yapılmasını önlemeye çalışan İngiltere, kanalı tamamlamak için fazla para bulamayan Hidiv İsmail Paşa’nın zor durumunu kendi çıkarlarına göre kullandı. İngiltere, 1863’te Amerikan İç Savaşı’nın olmasıyla yükselen pamuk ücretleri konusunda, Hidiv İsmail Paşa’yı kanal inşaatı için şirkete verilen toprakları ve kanal inşaatında kullanılacak işçi ve köleleri pamuk tarımı işinde kullanmasını önerdi. Hidiv İsmail Paşa’nın işçi ve köleleri pamuk tarımına yönlendirme emri vermesi Mısır Hidivliği’nin ekonomisinin gelişmesine neden oldu. Hidiv İsmail Paşa, Mısır Hidivliği’ni diğer ülkelere dünya ekonomisinde, tarımsal alanda pamuk sağlayan önemli bir yer haline getirdi. Fransızlar ve Ferdinand De Lesseps (1825-1894) ise kanal inşasında işçi ve kölelerin az sayıda bulunmaları sorununu makine gücü ile aştı ve bir çalışmanın ardından 150 km uzunluğunda, 100 metre genişliğinde ve 8 metre derinliğindeki Süveyş Kanalı’nın yapımı çalışmasını 1869’da bitirdi. Osmanlı Sultanı Abdülaziz (1861-1876) açılışa çağrılmadı ancak Fransız

²⁴¹ Durmuş Akalın, Selim Parlaz, “Nil’de İktidar Mücadelesi Ve Kavalalı”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi**, S. 1, 2012, s. 115-134. Bkz s. 129.

İmparatoriçesi Eugénie De Montijo (1853-1870) bulunduğu bir tören yapılarak kanal Mısır Hidivliği ve Fransızların öncülüğünde deniz yolu ulaşımı ve ticaret kullanımına açıldı.²⁴²

Hidiv İsmail Paşa döneminde, bu devletlere fazla miktarda borçlanıldı, Hidiv İsmail Paşa bu ekonomik krizden kurtulabilmek için vergileri arttırdı ve çok daha önemlisi elindeki Süveyş Kanalı hisselerini 4 milyon sterlin karşılığında İngilizlere verme kararı aldı. İngiltere, imparatorluk yolu olarak adlandırılan, Hindistan Yolu'nda çok önemli bir noktada kontrolü eline aldı. Süveyş Kanalı'nın finansmanı için dış borçlanma Mehmet Said Paşa döneminde başlamışsa da bu borcun derinleşmesi Hidiv İsmail Paşa döneminde oldu. Hidiv İsmail Paşa'nın modernleşme adına gereksiz ve israfa varan harcamaları, ülkeyi İngiliz ve Fransızlar'dan aldığı dış borçlara bağımlı hale getirdi. Sonunda Süveyş Kanalı hisselerinin yüzde 44'üne sahip olan Hidiv İsmail Paşa bu hisseleri İngiltere'ye sattı.²⁴³

Fransa'nın bu hisseleri satın alamamasının nedeni ise 1870'te Almanya ile yaptığı savaşın ekonomik sıkıntıları içinde olması oldu. Sonuçta kanalı Fransızlar açsa da İngiltere hiçbir riske girmeden çok önemli bir avantajı ele geçirerek, kazançlı çıkan taraf oldu. Hidiv İsmail Paşa, sattığı hisselerin gelirleri ile borçların çok küçük bir kısmını karşılayabildi ve ülkenin ekonomik durumu giderek daha da kötüleşti. 1875'te Mısır Hidivliği'nin mali sorunlarını çözebilmek amacıyla İngiltere'den mali bir uzman gönderilmesini istedi. Stephen Cave (1876) isimli İngiliz uzman bir rapor hazırladı. Hidiv İsmail Paşa ise 6 Nisan 1876'da borçlarını ödeyemez hale geldiğini ve tüm borç ödemelerini durdurduğunu açıkladı.²⁴⁴

Mısır Hidivliği, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Belçika'nın Afrika'da yayılmasından etkilenerken ülkeyi güneye genişletme kararı aldı. Hidiv İsmail

²⁴² Ayşe Yaşar, "Ortadoğu Siyasi Coğrafyasının Şekillenmesinde İngiliz Yayılmacı Siyasetinin Rolü", T.C Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2022, s. 105.

²⁴³ Musa Gümüş, Eren Korkmaz, "İsmail Paşa, Saray ve Babıali: Mısır İşgalinin Siyasi, İktisadî, Sosyal Ve İdarî Zemininin İnşası 1863-1879", **History Studies**, C. 10, S. 10, Kasım 2018, s. 145-166. Bkz s. 157.

²⁴⁴ Fatih Özçelik, "Mısır Düvün-I Umûmiyyesi: "Caisse De La Dette Publique D'egypte"nin (2 Mayıs 1876) Kuruluşunda Etkili Olan Faktörler", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 33, S. 3, Eylül 2023, s. 1423 – 1436. Bkz s.1433.

Paşa, Almanya, Belçika, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya'nın Kahire görevlilerine haber vererek İngiltere ile Fransa'yı bölgede ayırmaya çalıştı. Mısır Hidivliği yönetimi ilerleyeceği bölgeleri uluslararası bir toplantıda çeşitli ülkelere açıkladı. Hidiv idaresindeki, Mısır kuvvetleri Addis Abba ve Mogadişu Savaşları'nda Habeş ordularına mağlup olarak geri çekildi.²⁴⁵

Mısır Hidivliği ekonomisinin çöküşünü askeri olarak saldırıları engelleyemedi ve Hidiv'in açıklaması üzerine Mayıs 1876'da, alacaklı ülkeler olan İngiltere ve Fransa'nın temsilcilerinin bulunduğu borçlar sandığı idaresi kuruldu. İngilizlerin bunu yeterli bulmaması nedeniyle Kasım 1876'da ikili bir kontrol oluşturularak, iki Avrupalı (İngiliz-Fransız) genel müfettişin kontrolör olarak gelir ve giderleri takip etmeye başladığı mali bir sistem oluşturuldu. Bu sistemde kurulan, başına Ermeni Nubar Paşa'nın (1878-1879) geçtiği yeni kabinede Maliye Bakanlığı'na İngiliz Sir Charles Rivers Wilson (1879), Bayındırlık Bakanlığı'na Fransız Ernest de Blignières (1879) getirildi. Hidiv İsmail Paşa buna karşılık askeri bir ayaklanma düzenletmeyi ve yalnızca Nubar Paşa'nın görevinden ayrılmasını başardı. Hidiv İsmail Paşa bu süreçte, borçlarının bir kısmının silinmesini isteyerek Büyük Güçlerin nota vermesine neden oldu. Bu durum İsmail Paşa'nın Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) tarafından görevden alınıp yerine Mehmet Tevfik Paşa'nın (1879-1892) Mısır Hidivliği'ne getirilmesine neden oldu.²⁴⁶

Mısır Hidivliği'nde 1876'da başlayan İngiliz-Fransız ikili mali kontrolörlüğü (Goschen Kararnamesi) ile İngiliz siyasetçiler, Mısır Hidivliği'nin İngiltere tarafından işgal edilmesi fikrine karşı önemli olanın Rusları, boğazlardan uzak tutmak olduğuna hükmederek Osmanlı'nın ayakta kalmasının kendi çıkarlarına uygun olduğu fikrine vardı. Benjamin Disraeli (1868-1880), İngiliz Başbakanı'ydı. Muharebe sırasında Osmanlıların kayıpları çok olunca İngilizler, Rusları zorlayarak savaşı bitirmelerini belirtti. Rusya, savaşta Mısır Hidivliği ve Akdeniz'e inerse, Britanya İmparatorluğu yıkılma tehlikesi altına girecekti. Almanya Başbakanı Otto von Bismarck, bu arada İngiltere ve Rusya'yı

²⁴⁵ Marc Ferro, **Sömürgecilik Tarihi Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine 13 Yüzyıl-20. Yüzyıl**, Çev. Muna Cedden, Ankara; İmge Kitabevi Yayınları, 2017, s. 127.

²⁴⁶ Emine Eren, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Ve Mısır Meselesi", T.C. Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Eskişehir 2008, s. 90.

Akdeniz’de savaş durumuna sokarak kendisinin Avrupa’da güçlenmesini temin etmeye çalıştı, İngiltere’ye, Mısır Hidivliği’ni işgal etmesini tavsiye etti.²⁴⁷

İngiliz Kraliçesi Victoria’nın (1837-1901) Osmanlı egemenliğindeki Ortadoğu’ya fiilen girmemeye dönük politikası, Osmanlı’nın 1878’de Rusya’ya yenilmesi ile değişti. Hindistan Yolu’nu güvende tutmayı amaçlayan İngilizler Osmanlılarla yapılan antlaşmayı, Berlin Konferansı’nda Osmanlı’yı desteklemek koşuluyla imzaladı. İngiltere, Hindistan Yolu üzerinde yer alan Kıbrıs’ı, Süveyş Kanalı’nın neredeyse girişinde yer alan ve Akdeniz’de stratejik bir coğrafi konuma sahip olan adayı ele geçirdi. Fransa bundan rahatsız olarak İngiltere ile arasında paylaşım tasarısı yaptı ve buna göre Fransızlar Tunus’u (1881), İngilizler ise Mısır Hidivliği’ni (1882) işgal, himaye ve koruma bölgesi ilan etti. Bu iki ülke birbirlerinin işgallerine ses çıkarmamayı içeren bir antlaşma yapmış oldu.²⁴⁸

Fransız ve İngilizler, 1880’de verilen hükümlerle Mısır Hidivliği’nin ekonomisini düzenlemeyi işgalden önce ele aldı ayrıca Mısır ordusunun asker sayısını azalttı, sarayda görev yapan Türk memurların işine son verdi. Böylece ortaya çıkan tepkiler bir halk hareketine dönüştü ve bu hareketi işlerini kaybeden Mısırlı askerler yönetti. El-Hizb’ul-Vatani Milliyetçi Partisi 13 Nisan 1879’da kuruldu. Sivil halk, üniversiteler ve basın tarafından desteklenerek milliyetçi yönü ile ön plana çıktı. Ülkedeki yabancı kontrolü ve emperyalizmine karşı “Mısır Mısırlılarındır” sloganı ile hareketin lideri Ahmet Arabi Paşa (1875-1882) taraftarları, gösterilerin dozunu artırdığı sırada Benjamin Disraeli, 28 Nisan 1880’de seçimlerde William Ewart Gladstone (1831-1894) karşısında yenilgi aldı ve İngiltere’nin yeni Başbakanı Mısır müdahalesine karşı çıkan liberal William Ewart Gladstone oldu.²⁴⁹

William Ewart Gladstone’a göre, Mısır’a müdahale etmek, İngiltere’yi aşırı yayılma anlamına gelen emperyalist sınırları genişletmesi Afrika’da kötü bir sonuçtu. Ancak yaklaşım sonuç olarak geçerlilik kazanmadı ve 7 Ocak 1882’de

²⁴⁷ Murat Çınar, **Geçmişten Günümüze Süveyş Kanalı’nın Jeopolitiği**, Ankara, İksad Yayınevi, 2022, s. 115.

²⁴⁸ Jeremy Black, **Kısa İngiltere Tarihi**, Çev. Ekin Kuru, İstanbul, Say Yayınları, 2017, s. 162.

²⁴⁹ Arda Baş, ‘‘Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri Ve Günümüze Etkileri’’, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 31, S. 92, Temmuz 2015, s. 31 – 76. Bkz s. 36.

İngiltere ile Fransa “Gambetta Notası” adı verilen sert bir uyarı yollayarak Ahmet Arabi Paşa ve onun yabancı kontrolü karşısı milliyetçi taraftarlarını uyardı. Bu nota ile Mısır Hidivliği’nde düzeni sağlamak için gerekirse askeri güç dahi kullanacaklarını ifade eden iki ülkeye karşı Ahmet Arabi Paşa ve El-Hizb'ul-Vatani Milliyetçi Partisi’nin protestolarının dozu daha da yükseldi. Bu notayla gelen askeri müdahale tehdidi ile Hidiv Mehmet Tevfik Paşa ve Ahmet Arabi Paşa’nın El-Hizb'ul-Vatani Milliyetçi Partisi güçlerini birleştirerek İngiltere ve Fransa’ya karşı mücadeleye devam etti. El-Hizb'ul-Vatani Milliyetçi Partisi taraftarlarının ağırlıkta olduğu Nazırlar Heyeti, Hidiv Mehmet Tevfik Paşa’yı Mayıs 1882’de istifaya zorladı.²⁵⁰

Fransa, İngiltere’ye bu durum karşısında donanmalarını İskenderiye önlerine göndererek Ahmet Arabi Paşa ve taraftarlarına gözdağı vermeyi teklif etti ve İngiltere bu teklifi kabul etti. Hidiv Mehmet Tevfik Paşa, 25 Mayıs 1882’de İskenderiye önlerine demirleyen İngiliz ve Fransız donanması karşısında El-Hizb'ul-Vatani Milliyetçi Partisi’nin kurduğu hükümeti görevden aldı. Halk bunun üzerine Ahmet Arabi Paşa’nın görevine iade edilmesi için beş gün boyunca protesto gösterileri yaptı. Ahmet Arabi Paşa, Savaş Bakanı olarak kabineye döndü. Ahmet Arabi Paşa, halkın tek gerçek temsilcisi gibi davranmaya başlayarak İskenderiye’de İngiliz işgaline karşı yığınak yapmaya başladı fakat bu yığınaklar İngiliz işgal gerekçelerini daha da kuvvetlendirdi.²⁵¹

Ahmet Arabi Paşa, İskenderiye önlerine gelen donanmanın komutanı İngiliz Amiral Lord Alcester Beauchamp Seymour’un (1880-1885) uyarılarını dikkate alarak İskenderiye Kalesi’ndeki çalışmalarını durdurdu. Amiral Lord Alcester Beauchamp Seymour, kenti bombalamak için Ahmet Arabi Paşa’nın savunma düzenini sona erdirmemesi gibi yeni bahaneler öne sürdü. Amiral Lord Alcester Beauchamp Seymour, bu arada Fransız donanmasına ortaklık teklif ederek limana davet etti. Fransız Hükümeti bu teklifi reddetti ve gemilerine İskenderiye’den Said Limanı’na çekilme emri verdi. İngiliz donanması bu şartlar altında 11 Temmuz 1882’de bombardımana başladı, 15 Temmuz’da İngilizler karaya asker

²⁵⁰ Dilek Güldeş, “Urabi Paşa Hareketi ve İngilizlerin Mısır’ı işgali (1881-1882)”, T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999, s. 54.

²⁵¹ Gordon Kerr, **Kısa Afrika Tarihi**, Çev. Mihriban Doğan, İstanbul, Say Yayınları, 2021, s. 96.

çıkararak İskenderiye'yi işgal etti. İngilizler, Ahmet Arabi Paşa'yla savaşıacak olan kuvvetlerini Tel El-Kebir'e çıkardı.²⁵²

Hidiv Mehmet Tevfik Paşa, İngiliz bombardımanı başladığında, Ahmet Arabi Paşa'yı hain ilan ederek görevinden aldı ve İngiliz savaş gemisine sığındı. Ahmet Arabi Paşa da Hidiv Mehmet Tevfik Paşa'yı hain ilan ederek İngiliz işgaline karşı harekete geçti. Amiral Lord Alcester Beauchamp Seymour idaresindeki İngiliz kuvvetleri İskenderiye'yi bombalayıp, karaya çıktıktan sonra Sir Archibald Alison, 2. Baronetin idaresindeki İngiliz ordusu Kafr El Devvar'da Ahmet Arabi Paşa kuvvetleri ile savaştı ve zafer kazandı. İkinci bir İngiliz kuvveti General Garnet Wolseley, 1. Vizkont Wolseley idaresinde Süveyş Kanalı'ndan aşağı ilerleyerek İsmailiye'ye geldi. İngiliz ve Ahmet Arabi Paşa kuvvetleri arasındaki Tel El Kebir Savaşı Mısırlıların yenilgisi ile sonuçlandı. Hidiv Mehmet Tevfik Paşa, kendi otoritesini yeniden yerleştirmek amacıyla İngiliz kuvvetlerini kendi ülkesini işgal etmek için davet etti ve bu iş bittikten sonra İngiliz ordusunun ülkeyi terk etmesini bekledi. İngiltere'nin eline Hindistan Yolu üzerinde Süveyş Kanalı gibi jeopolitik önemi çok fazla olan bir coğrafi konuma sahip ve aynı zamanda kendi sanayisi için büyük miktarlarda hammadde sağlayabileceği büyük bir ülkeyi sömürgesi haline getirme fırsatı geçti.²⁵³

Ülkedeki milliyetçi önderlerin cezalandırılması ve sürgüne gönderilmesi ile bastırılan İngiliz karşıtı milliyetçi hareket, işgal ile başlayan dönemde sürekli İngiliz baskısı altında geliştirilmeye çalışıldı. Lord Frederick Temple Hamilton-Temple-Blackwood, 1. Dufferin ve Ava Markisi isimli temsilci, işgalden sonra neler yapılabileceğine dair bir araştırma ve rapor hazırlamak için İngiliz Hükümeti tarafından Mısır Hidivliği'ne gönderildi. Lord Frederick Temple Hamilton-Temple-Blackwood, 1. Dufferin ve Ava Markisi, Mısır Hidivliği'nin

²⁵² Mehmet Sel, "19.Yüzyılda Osmanlı Coğrafyasında Batılı Ülkelerin Nüfuz Mücadelesi", Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale, 2018, s. 122.

²⁵³ Karl E Meyer, Shrean Blair Brysac, **Ortadoğu Tarihi Kral Yaratanlar**, Çev. Emine Eminel, Ankara, Akılçelen Kitaplar, 2016, s. 18.

refahını sağlamak ve reformların gerçekleştirilmesini denetlemek için İngiliz yönetiminin gerekli olduğuna dair bir rapor hazırladı.²⁵⁴

İngilizlerin, Mısır Hidivliği'ndeki başlıca çıkarları tahvil sahiplerinin varlığı, Hindistan Yolu'nda önemli deniz yolu olan Süveyş Kanalı ve İngiliz sanayisi için en değerli hammadde olan pamuk elde edilmesi oldu. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu (1883-1907), öncesinde Hindistan genel vali yardımcısı iken 1883'te İngiliz başkonsolos ve temsilcisi olarak Mısır Hidivliği'ne atandı ve 1907'ye kadar İngiltere'nin Mısır yüksek komiseri görevini sürdürdü.²⁵⁵

İngiliz yöneticiler ve Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'na göre, İngiltere ancak Mısırlılar kendi kendilerini yönetme yeterliliğine sahip oldukları zaman Mısır'dan ayrılabilirdi. Bu ilkeye göre örtülü himaye ve koruma olarak adlandırılan yeni sistemde, Mısır Hidivliği'ndeki yabancı görevliler İngiltere'den başkalarına mesul değildi. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu yine Mısır Hidivliği'nde Granville doktrini isimli bir ilkeyi yürürlüğe koydu. Bu ilkeyi kabul etmeyen tüm Mısırlı yöneticiler, görevden ayrıldı. Böylece her bakanlıkta İngiliz denetimi kuruldu. Dolayısıyla her ne kadar Mısırlı bakanlar olsa da perde arkasında Mısır Hidivliği'nin gerçek idarecileri İngilizlerdi. Görünürde Hidiv Mehmet Tevfik Paşa hükümdar olsa da Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu Mısır'ın taçsız kralıydı.²⁵⁶

Kahire Valisi ve İngiltere yetkilisi Charles'ın görüşmelerinde Kahire ordularının görünüşlerinin düzenlenmesiyle Hartum konusunda yapılacakları belirlemeleri. 1884 yılının Nisan ayının başlarında Ensar güçleri Hartum için tedbir almaya başladılar. İngiltere ve Mısır Hidivliği Hükümetleri, Gordon Paşa'yı Hartum'u tahliye etmesi için kesin emir ile görevlendirerek 1884'te Hartum'a gönderdiler. İngiltere, Hartum'daki Türk-Mısır güçlerinin ve memurlarının tahliyesi için Hidiv'e baskı yaptı. Buna karşı çıkan Şerif Paşa Hükümeti istifa etmek zorunda kaldı ve İngilizler'in adamı olan Ermeni asıllı

²⁵⁴ Sevda Özkaya, "Lord Dufferin Tarafından Hazırlanan Mısır Islahat Programı (Manası, Etkileri, Sonuçları)", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 14, S. 40, Aralık 2017, s. 186 – 208. Bkz s. 193.

²⁵⁵ Fatih Özçelik, Mustafa Öztürk, "İngiltere'nin Mısır'ı İşgali Ve "Taçsız Hükümdar" Lord Cromer'in Mısır İdaresi (Eylül 1883-Mart 1907)", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 31, S. 1, Ocak 2021, s. 477–494. Bkz s. 481.

²⁵⁶ Robert L. Tignor, **Kısa Mısır Tarihi**, Çev. Nilüfer Şen, İstanbul, Say Yayınları, 2022, s. 276.

Nubar Paşa tarafından yeni hükümet kuruldu. İngiltere'nin baskı yaparak Hartum'daki Türk-Mısır güçlerinin tahliyesini sağlamaya çalışması, fiilen ve hukuken Osmanlı toprağı olan Sudan'daki Türk nüfuzunu azaltmak ve uygun şartlar oluşunca Sudan'ı işgal etmek içindi.²⁵⁷

İngiltere, bu şekilde görünürde yerli idarecilerin olduğu fakat arka planda bakanlıklar, devlet kurumları ve bürokrasiye atadığı İngiliz danışmanlar aracılığıyla ülkenin gerçek idarecisinin İngiltere olduğu dolaylı bir yönetim sistemini, ilerleyen yıllarda birçok Ortadoğu ülkesinde de uygulayacaktı. Kavalalı Mehmet Ali Paşa (1805-1848) tarafından alınan sahiller, Masavva ve Sevâkin Adaları'nı içine alan Sudan toprakları İngilizlerin Mısır Hidivliği'ni işgalleriyle birlikte yabancı valilerinin yönetimine geçtiler. İngilizler, Sudan'daki Müslüman başkaldırıları ve kendini Mehdi ilan eden Muhammed Ahmed b. Abdullah (1881-1885) liderliğindeki Mehdi Hareketi nedeniyle 1885'te Sudan'dan tamamen çekildiler. Mehdi Devleti varlığını on beş yıl devam ettirdi. İngiltere, Sudan'ı işgal etmek amacıyla Kahireli askerleri kumanda eden Lord Herbert Horatio Kitchner, 1. Kont Kitchener (1871-1914) önderliğinde 2 Eylül 1898'de Mehdî Devleti'ni yıktı. Yüksek Komiser Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, Sudan'da İngiliz-Mısır Hidivliği egemenliğine dayanan yönetim kurdu. Sudan toprakları, İngiltere egemenliğinde bulundu. İki devletin ortak egemenliği görünüşteydi, her türlü masrafı Mısır Hidivliği Hükümeti ödese de gerçek yönetim İngilizler tarafından yürütüldü.²⁵⁸

Mısır Hidivliği mutlak bir şekilde Eylül 1882'den beri İngiltere'nin elindeydi. İngilizler, Mısır Hidivliği'nin başta jeopolitik ve stratejik önemi yüksek coğrafi konumu olmak üzere fiziki, beşeri, ekonomik her türlü kaynağını öncelikle tanıma, analiz etme ve sonra bunlardan faydalanma yoluna gitti. İngiliz ordusu tarafından 1882'de Mısır Hidivliği'nin işgal edilmesinden beri sömürgeciliğin gerekli kıldığı kontrol ve iktidarın kuvvetlendirilmesi için Mısır Hidivliği'nin tüm köylerinde doğumların resmi kayıtlara geçirilmesi işlemini yürütecek bir merkezi büro kuruldu. Bunun nedeni, orduya doğrudan asker

²⁵⁷ BOA, MKT. MHM, No. 490, Gömlek No. 23, 09.

²⁵⁸ Abdullah Özdağ, "Doğu Afrika'da İngiliz Emperyalizmi: İngiltere'nin Sudan'ı İşgali 1896-1898", **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 42, Ocak 2017, s. 117 – 148. Bkz s. 120.

alımını düzenlemek için askeri ve tıbbi faaliyetleri yürütmek ile taşrada herhangi bir sivil faaliyet veya kalkışmayı önlemek amacıyla nüfusu gözetim altında tutmaktı.²⁵⁹

İngiltere, gözetim ve denetim sistemini Mısır Hidivliği'ne yeni kapitalist üretim yöntemlerini yerleştirilmekte etkili bir şekilde kullandı. İngiltere ekonomisinde, erken dönem İngiliz sanayi ekonomisinin genişlemesi ve varlığını devam ettirebilmesi esas olarak uluslararası ticarete dayandı. Bunu yapmak zorundaydı, çünkü İngiltere'de birçok sanayi dalı hammadde için tamamen ithalata bağımlıydı. İngiltere, 19. Yüzyılın ortalarından itibaren artık kendi tarım ürünleri üretimiyle kendini besleyebilecek durumda da değildi. Bunun dışında, İngiltere'nin nüfusu hızlı bir şekilde artmakla beraber sanayi ve ticaret sisteminin devam etmesini sağlayabilecek büyüklükte olmadı. Bunun nedeni nüfusun büyük bir kısmının temel ihtiyaç maddeleri hariç tüketim açısından önemli bir talep oluşturamayacak kadar yoksul durumda bulunmasıydı. Yoksul olsalar da iç pazarın daha etkin biçimde geliştirilme fırsatına rağmen, İngiltere'nin esas olarak denizaşırı ticarete dayanmasından dolayı bu gerçekleşmedi.²⁶⁰

İngiltere'nin, uluslararası piyasalara bağımlılığı daha da arttı. İngiliz ekonomisi uluslararası ilişkilerde kendine özel bir tarz geliştirdi. Britanya İmparatorluğu'na has bu karakteristik tarz büyük ölçüde dış ticarete gelişmiş ekonominin yani anavatan İngiltere'nin sigortacılık ihraç etmesine yabancı, birincil malları ise ithal etmesine dayandı. Mısır coğrafyasının İngiltere açısından bir önemi de İngiliz sanayisine hammadde sağlamaktı. Büyük arazilerin pamuk tarımı için özel mülkiyete geçmesi ve bu devletlerin yatırım yapmasıyla Mısır Hidivliği'nde bir topraksız işçiler sınıfı oluşmaya başladı. Büyük projelerde çalıştırılmak için işçiler Mısır Hidivliği'ne taşınıp denetim altında tutuldu. Kuzey Mısır'ın verimli topraklarındaki pamuk tarımında dört mevsim sulamayı mümkün kılan kanal şebekesinin inşasında çalıştırılmak üzere güneyden küçük mevsimlik işçi grupları getirildi. Bu gruplar sürekli olarak polis denetiminde tutuldu. Bir

²⁵⁹ Ahmed Maher Mohammed Ahmed, 'I. Dünya Savaşında İngilizler'in Mısır'a Yerleşmesi'', T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2016, s. 25.

²⁶⁰ Sevin Kakhramanova, 'Osmanlı - İngiltere Dış Ticaretinde Aktörler Ve Mal Kompozisyonu (1800-1838)', T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2022, s. 45.

yandan da İngiliz yönetimi tarafından Mısır Hidivliği sanayisinin gelişmesi engellendi, Mısır Hidivliği sadece İngiltere için hammadde üreten bir sömürge durumuna getirildi. 19. yüzyılın sonlarında Mısır Hidivliği 'nde yerli nüfus fazla bulunmaktaydı fakat ülke servetinin büyük bölümüne daha az sayıdaki yabancı nüfus egemendi.²⁶¹

Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, Mısır Hidivliği'ni artık tüm borçlarını ödeyebilen ve yerli sanayiye yok etme pahasına tek bir kültür şeklindeki pamuk tarımıyla Lancashire fabrikalarına sürekli hammadde sağlayan bir ülke haline getirdi. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'nun bu politikasından en çok memnun olanlar kazançları bulunanlardı. Yerli insanlar, ülkede İngiltere varlığını sevmese de bu varlığın avantajlarından oldukça memnundular. İngiliz yönetimi altında, Mısır Hidivliği tarım topraklarının az sayıda büyük toprak sahibi sınıfın elinde toplanması ve nüfusun büyük kısmının topraksız işçi durumuna getirilmesi Mısır Hidivliği'nin önemli sorunlarından biridir. İngiliz kapitalist üretimi için Mısır Hidivliği'nin kırsal kesimlerinde yeni yol, demiryolu, baraj, kanal, köprü, telgraf hattı ve limanlar inşa ettirilmeye başlandı, bunların inşa ve bakımında çalıştırılmak üzere kırsaldan çok sayıda göçmen işçi getirildi. Mısır Hidivliği demiryolu uzunluğu bakımından gelişti. Yatırımların tümüne bakıldığında işçilerin iş sahalarına taşınması, hammaddenin taşınması-limanlara nakli ve buralardan gemilere yüklenmesi, tek ürünlü üretim tarzının yerleştirilmesi, sömürge yönetimin teftişini kolaylaştırıp otoritesini artırması ve sonuç olarak ülkenin daha kolay sömürülerek amaca hizmet edecek hale getirildiği görüldü.²⁶²

İngiliz danışmanların yönergelerini izleyen pasif politikalarıyla bilinen Hidiv Mehmet Tevfik Paşa'nın hidivliği döneminde İngilizler, Mısır Hidivliği'ni kolaylıkla yönetti ve ülkedeki İngiliz varlığının geçici olduğu söylemiyle milliyetçi hareketi bastırmayı başarabildi. Hidiv Mehmet Tevfik Paşa tamamıyla Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu ve İngiliz memurları tarafından yönlendirilirken bir yandan da ilk önce Mısır Hidivliği ordusu dağıtıldı, ülkenin

²⁶¹ Reşat Kasaba (ed), **Türkiye Tarihi (1839–2010) Cilt 4: Modern Dünyada Türkiye**, Çev. Zuhâl Bilgin, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012, s. 41.

²⁶² Musa Gümüş, "Sömürünün İstikrarı" Mısır'da İngiliz Sömürgesinin Maddi Paradigmaları'', Sykes-Picot Gizli Antlaşmasının 100.Yılında Ortadoğu Ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu 1-2 Aralık 2016, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2019, s. 548.

geri kalanı sindirildi, devrimin eski liderleri, dini liderler ve aydınların sürgünleri dolayısıyla ulusal ayaklanma başarısızlığa uğratıldı. Hidiv Mehmet Tevfik Paşa'nın 1892'de ölümü ile Mısır Hidivliği'nde İngilizlere karşı muhalefet ve milliyetçi hareket yeniden canlanmaya başladı. Hidiv Mehmet Tevfik Paşa'nın yerini 16 yaşındaki oğlu Abbas Hilmi (1892-1914) aldı. Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa, İngilizlerin ülkeyi perde arkasından yönetmesi anlamına gelen örtülü himaye ve koruma sistemine uymaya gönüllü değildi ve ülkeyi kendisinin yönetme gücüne sahip olduğuna inandı. Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'nın bu eğilimi gelişmekte olan genç milliyetçi hareketi cesaretlendirdi. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'ndan bağımsız davranmaya çalışan genç hidiv yerinden edilmekle tehdit edildi ve bu defa genç hidiv milliyetçileri ve Mısır Hidivliği'ndeki İngiliz muhaliflerini el altından teşvik ve finanse etmeye yöneldi. Dolayısıyla Mısırlılar, İngilizlerin ülkeden çıkma söylemlerinin gerçekçi olmadığını, aksine her geçen gün biraz daha sağlam bir şekilde yerleştiklerini gördü.²⁶³

Mustafa Kâmil (1900-1907) isimli bir öğrencinin önderliğinde bu sırada Mısır Hidivliği'ni İngiliz işgalinden kurtarmayı amaçlayan bir hareket ortaya çıktı. Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa, Mustafa Kâmil'i el atından destekledi ve onu görünürde hukuk okumak ama esas olarak Avrupa kamuoyunu Mısır Hidivliği'ndeki İngiliz işgaline karşı harekete geçirmek amacıyla Paris'e gönderdi. Mustafa Kâmil, başarıya ulaşamadı fakat Mısır Hidivliği'ne dönerek faaliyetlerine burada devam etti. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, başlangıçta bu milliyetçi hareketleri ciddiye almadı fakat çok geçmeden milliyetçiler Mısır Hidivliği siyasal yaşamında seslerini yükseltmeye başladı. Öğrencilerin de içinde bulunduğu kitlesel gösteriler ve grevler düzenlendi ki o günden bugüne grev ve kitlesel gösteriler Mısır'ın bir özelliği haline geldi. Ortadoğu, siyasi coğrafyasının şekillenmesinde İngilizlerin rolünü ortaya koyan önemli olaylardan biri de Akabe sorunudur. Osmanlı'nın Arap Yarımadası ile Sina Yarımadası arasındaki Hicaz demiryolu hattının Akabe'yi Kızıldeniz'e açılan kapı durumuna getirmesi, İngilizlerin bu stratejik ve jeopolitik önemi

²⁶³ Ümmü Gülsüm Polat, "İmparatorluğun Son Savaşında Sivil Seçkinler: Mısır Hıdiviyet Ailesi ve Faaliyetleri", XVIII Türk Tarih Kongresi bildirisi, 1 - 05 Ekim 2018, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s. 215.

yüksek bölgeyi ele geçirmeye dair isteğini arttırdı. Süveyş Kanalı'nın açılması ile daha çok denizyoluna kayan hac yolu ile Hicaz demiryolunun emniyeti için Sina Yarımadası değerli görüldü. İngiltere, Akabe Körfezi, Süveyş Kanalı ve Hint Kolonisi'ne ulaşan yolun güvenliğini sağlamak için bölgeyi kendi egemenliğinde tutmak istedi.²⁶⁴

İngiltere, Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde Osmanlı tarafından Mısır muhafızlarının korumasına verilen Akabe'yi, 1882'de Mısır Hidivliği'ni işgal ettikten sonra bir üssü haline getirdi ve Mısır muhafız kıtasını İngiliz kuvvetleriyle destekleyerek Akabe'yi ve Sina Yarımadası'nı ele geçirmeye çalıştı. Genel olarak İngiltere, Mısır Hidivliği'nin batısından gelebilecek her türlü tehlikeyi yok edebilecek şekilde kuvvetliydi. Mısır Hidivliği'nin kuzeydoğusundaki Sina Yarımadası, Gazze ve Güney Ürdün'e kadar uzanan bölgedeki bedevi ve dağınık güçler, burayı kontrol altına almanın önündeki en büyük engel idi. İngiltere, bu amaçla Mısır Hidivliği'ni işgal ettikten sonra özellikle Sina Yarımadası'ndaki bu kabileleri analiz etme ve tanımaya girişti. Bu analiz ve raporlara göre kabilelerin Osmanlılara karşı memnuniyetsizlikleri vardı ve kabileler silahlı gruplar halindeydi. Dini ve politik sorunlar açısından savaş açıldığı takdirde kolaylıkla cihada destek verirlerdi. İngiliz raporlarında ayrıca bedevilerin zor şartlar altında yaşadıkları, kazanç sağlayacakları şeklindeki ifadeler ile bedevi kabilelerden hangi durumlarda faydalanılabileceği açıklandı. Yine rapora göre bedevilerin İngilizler tarafından kullanılabileceği durumlar; İngilizlerin Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Rusya ile mücadelelerinde tarafsızlıklarının sağlanması, Süveyş Kanalı'nın korunması, kanal inşaatlarında işçi olarak kullanılmaları ve develerle yapılan taşımacılıkta kullanılmaları gibi bölgesel gereksinimlerdi. Bu arada Almanya'nın giderek güçlenmesi ve birçok konuda Osmanlı ile işbirliği içine girmesi İngilizlerin tedirginliklerini artırmaya başladı.²⁶⁵

²⁶⁴ Zülal Zengin, "Japon Ve Mısır Modernleşmesinin Etkileşim Süreci: Mustafa Kamil Paşa (1874-1908) Örneği", İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2016, s. 45.

²⁶⁵ Durmuş Akalın, "Sina'da Yaşayan Kabileler ve İngilizlerin Sina İlğisi Karşısında Osmanlı Devleti (1841-1914)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 14, S. 29, Aralık 2014, s. 5 – 38. Bkz s. 13.

Milliyetçi hareketin önemli liderlerinden biri olan Mustafa Kâmil, 1894'te Toulouse Üniversitesi'nden hukuk diplomasını aldı. Bu dönemde Ulusal Parti olarak adlandırılan bir grup milliyetçi gencin lideri konumuna geldi. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu destekçisi El Mukattam gazetesine yapılan saldırıyı yönetti. Ortak düşman olan İngilizlere karşı Fransızları etkilemek için Fransa'da çeşitli konferanslar verdi. Ona göre Mısır Hidivliği ancak bir üçüncü kuvvetin, Fransa ya da Osmanlı'nın yardımı ile İngiliz egemenliğinden kurtulabilirdi. Kâmil'e göre Mısır Hidivliği doğuluydu, Müslümandı ve Osmanlıydı. Bu üç dünyaya yaklaşılarak Mısır Hidivliği İngilizlerin elinden kurtulabilir, en azından bütünüyle İngiliz nüfuzu altına girmekten kurtulurdu. Mustafa Kâmil, 1900'de kurduğu El-Liva gazetesi ile önce Arapça, sonra İngilizce ve Fransızca olarak görüşlerini yayma imkânı buldu ve özellikle eğitilmiş gençleri etkiledi. 1904'e kadar Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'nın desteğiyle güçlenme fırsatı bulan Mustafa Kâmil, 1904'ten sonra Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'nın İngilizlerle yakınlaşmasıyla ondan ayrılmaya başladı. Milliyetçi öğrenci sınıfının büyümesi, yaptığı konuşmalar, makaleleri ve gazete yazıları ona büyük bir kamuoyu desteği sağladı.²⁶⁶

Mısır Hidivliği'nin doğu sınırları ve buranın güvenlik altına alınması son derece önemli bir durumdu. İngiltere gerekli şartların oluştuğu düşüncesiyle Mısır Hidivliği'nin doğu sınırları ile Süveyş Kanalı arasındaki fiziki mesafeyi olabildiğince artırmak için yüzyılın sonuna doğru harekete geçti. Osmanlı ile İngiltere arasındaki diplomatik mücadele ve faaliyetler ile İngiltere bu sorunu çözmeye çalıştı. İngiltere, asıl amacı Mısır Hidivliği aracılığıyla Sina Yarımadası'nı kendi kontrolüne almak iken hac yollarını, hacıları himaye ve koruma için Mısır Hidivliği'nin söz konusu topraklara sahip olduğunu ileri sürdü. Mısır Hidivliği'ndeki varlığını güvenceye almak için kanal bölgesini kontrol altına almak isteyen İngiltere, Akabe'ye yakın yerlerde subaylarına savunma yaptırmaya başladı. Genç Sadrazam Ahmet Muhtar Paşa'nın Osmanlı'nın başında bulunduğu dönemdeki bu girişimlerden hudut sorunu, Osmanlıların ve dolayısıyla müttefiki Almanya'nın Süveyş Kanalı'ndan yeterince uzak tutulmuş olduğu şekilde kesinleşti. Bu arada 1906'da Sultan II. Abdülhamid, Akabe ve Tâbâ'ya bir

²⁶⁶ Özlem Toker Gökçe, "Arap Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışı ve İlk Dönemleri", **Yeni Fikir Dergisi**, C. 11, S. 22, Temmuz 2019, s. 55 – 71. Bkz s. 61.

askeri kuvvet yolladı. Bunun üzerine Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya, Fransa ve Rusya'nın da desteğini alan İngiltere, 3 Mayıs 1906'da büyük bir askeri savaşa hazırlanarak Osmanlı'nın on gün içinde Sina Yarımadası'nı boşaltmasını isteyen bir uyarı verdi.²⁶⁷

Bölgeyi boşaltmayı reddeden Osmanlı ile İngiltere arasında 1 Ekim 1906 tarihinde imzalanan bir sözleşme ile yeni sınır belirlendi. Yeni sınır çizgisi Sina'nın doğusu olacak şekilde açıklandı. Çizilen bu yeni sınır hattı yakından incelendiğinde günümüzdeki Mısır Arap Cumhuriyeti-İsrail sınırı ile benzerliği dikkat çekti. I. Dünya Savaşı'nda Filistin topraklarının da İngilizlerin eline geçmesiyle bu sınır tamamen İngiliz ürünü olarak ortaya çıktı. Birçok defa savaşlarla Mısır ve İsrail tarafından çığnenen sınır bugün hala geçerliliğini korumaktadır. Sonraki yıllarda yapılan sınır belirlemeleriyle Akabe Körfezi'nin çevresindeki bu jeopolitik ve stratejik önemi yüksek bölge İngiltere tarafından tek bir gücün eline verilmedi. Bugünkü Mısır, İsrail ve Ürdün toprakları arasında paylaştırıldı. İçinde bulunulan duruma göre farklı anlamlar ifade etse de bu şekilde çizilen sınırlar ilerleyen dönemlerde Ortadoğu'da kronikleşen sorunlar yarattı. Bu arada Mısır Hidivliği'nde radikal milliyetçi hareketlerin bu şekilde sesini yükseltmesi ve taraftar toplamasıyla birlikte Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu belli bir ölçüde halk desteği yaratmanın önemli olduğunu gördü. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, uzlaşmaz milliyetçi harekete alternatif olarak, İngiliz varlığı ile sembolleşen düzeni kabul eden ve değiştirmeye çalışan ılımlı bir muhalefet partisinin, Hizb-al-Umma'nın kurulmasında etkili oldu. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu bu girişimi ile bir yandan iktidara sahip olma ve ilerleme olasılıkları sayesinde ılımlı milliyetçilerin İngiliz varlığına rıza göstereceğine, diğer yandan Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa ve aşırı milliyetçilerin bu durumla birbirlerine düşeceklerine ve birbirlerini etkisiz hale getireceklerine dair ümit besledi.²⁶⁸

Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'nun ümitlerini kıran ve ılımlı milliyetçiler ile İngiltere işbirliğini yok eden, Mısır halkının İngiliz varlığına ve

²⁶⁷ Durmuş Akalın, "Süveyş Kanalı(Açılışı Ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)", Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Denizli 2011, s. 246.

²⁶⁸ Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", **Osmanlı Araştırmaları**, C. 47, S. 47, Nisan 2016, s. 353 – 409. Bkz s. 395.

aşırılıklarına karşı tepkisini başlatan ilk olay 1906'da meydana geldi. İngilizlerin Mısır Hidivliği'ne dayattığı yeni ihraç ekonomisi, sahip olmadıkları bir sermaye gideri talep ederek fellahları borca batırıp topraklarını kaybetmelerine yol açtı ve bu durum topraklarından ve yerlerinden olan fellahların bazılarının eşkıyalığa ve şiddet eylemlerine girişmelerine neden oldu. İngiltere ve Mısırlılar arasında Dinşavay Olayı da 1906'da meydana geldi. Halktaki huzursuzluğu bu olay ortaya çıkardı. Deltada bir köy olan Dinşavay'da güvercin yetiştirerek geçimlerini sağlayan köylüler bulundu ve İngiliz subayları köyü güvercin avlamak amacıyla kullanmaya başladı. Bölgede tekrar güvercin avlayan İngiliz subayları fellahların saldırısına uğradı ve birkaç subay yaralandı, bir tanesi dövülme, güneş çarpmasının etkisiyle öldü ve bir köylü de subaylar tarafından dövülerek öldürüldü. Köylüler tutuklanarak kurulan özel askeri bir mahkemede yargılandı. Elli iki köylü idam ve hapis dâhil olmak üzere farklı cezalara çarptırıldı. Köylülerin gözü önünde cezalar infaz edildi ve bu tutukluluk durumu İngiliz Meclisi'nde protesto edildi. Olay Mısır milliyetçilerinin gözünde bardağı taşıran son damla oldu. Olay yaşandığı sırada İngiltere'de olan Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, birkaç ay sonra sağlık durumundaki kötüleşme nedeniyle istifa etti.²⁶⁹

İngiltere'de Liberal Parti'nin 1905'te iktidara gelmesi, imparatorluğun Mısır Hidivliği üzerindeki tutumu üzerinde de rol oynadı. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'nun yerine 1886'dan beri Mısır Hidivliği'nde çeşitli görevlerde bulunan Sir John Eldon Gorst (1907-1911) 1907'de İngiltere'nin Mısır başkonsolosu oldu. İngiltere yönetimindeki Liberal Parti'nin politikaları doğrultusunda Sir John Eldon Gorst, Mısır Hidivliği yönetiminde daha fazla sayıda Mısırlı'nın görev almasını sağladı ve Mısırlılara iç işleri konusunda kendiliğinden karar alma hakkı tanıdı. Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa ile de yakınlaşan Sir John Eldon Gorst liderliğindeki İngiliz yönetimi sırasında muhalefetin örgütlü hale dönüşmesini sağlayan üç siyasi parti ortaya çıktı.²⁷⁰

²⁶⁹ Ali Bilgenoğlu, "İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır Ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi", T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2013, s. 216.

²⁷⁰ Adil Baktıaya, "II. Meşrutiyetin İlk Günlerinde Mısırlı Milliyetçiler, «Vataniyyun» ve Jöntürkler", **İktisat Dergisi**, S. 502, Nisan 2009, s. 45-56. Bkz s. 46.

Mısır Hidivliği'nde kurulan ilk siyasi parti Ali Yusuf'un (1907) kurduğu, Hidivin partisi olan Anayasal Reform Partisi oldu, İkinci parti ise Lütfü el Seyyid (1907) tarafından Halk Partisi kuruldu, son olarak milliyetçi Mustafa Kâmil ile arkadaşlarının kurduğu Milli Parti kuruldu. Mısır Hidivliği'ndeki İngiliz yönetiminin günümüzdeki muhalif ve eleştirmenleri İngiliz yönetiminin baskıcılığı, liberal olmaması, sürekli finansla ilgili konularla meşgul olması, Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'nun küstahlığı ve aldığı ekonomik ve siyasi önlemlerin sonraki yılların sorunlarını meydana getirdiği görüşlerini savundu. Mısır Hidivliği'ndeki İngiliz yönetiminin savunucuları ise Mısır Hidivliği ekonomisinin canlanması, idari ve yasal reformlar, hukuk ve düzenin kurulması veya yeniden tesis edilmesi ile Mısır Hidivliği'nin Osmanlı'dan devam eden uzaklaşması ve nihayetinde ayrılışını vurguladı.²⁷¹

Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu uzun süren Mısır başkonsolosluğu boyunca Mısırlıların taleplerini her zaman küçümsedi ve yöneticilere garantiler verdi. Devlet yönetiminde Mısırlı memurlara yer verilse de ülke yönetimi esasında her bakanlığa bağlı İngiliz danışmanların İngiliz çıkarları doğrultusundaki faaliyetleri ve ülke politikasını Londra'ya danışması ile belirlendi. Mali konular ve bütçe kontrolü ise Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'nun elindeydi. 20. yüzyılın başına gelindiğinde yüzlerce İngiliz memur, subay, mühendis ve öğretmen vs. olmak üzere Mısır Hidivliği'nin önemli makamların tümünde İngilizler vardı. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'nun mali politikaları İngilizler yanında Mısırlılara da birtakım ekonomik getiriler sağlasa da sosyal politikaları daha çok geri bırakıcı karakterde oldu. Eğitim alanında bu durum daha belirgindi. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, Hidiv İsmail Paşa zamanında önemsenen devlet destekli okullara yönelimi siyasi ve finansal nedenlerle engelledi. Onun döneminde birçok meslek okulu kapatıldı ve ilk-orta öğrenim okullarının sayısı azaltıldı, her kademedede eğitim paralı hale getirildi. Bu sonuncusu özellikle halkın çoğunluğunun devlet okullarına gitmesine engel olmak ve batı tipi okulların Mısır Hidivliği'nde milliyetçi aydınların

²⁷¹ Gökhan Bozbaş, "Ortadoğu'da Bölgesel Milliyetçilikler: Mısır Örneği", **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C. 31, S. 18, Aralık 2016, s. 108-113. Bkz s. 111.

yaratılmasından çekinildiği için bu okullarda daha çok geleceğin devlet memurlarının yetiştirilmesi amacı güdüldü.²⁷²

Japonya'nın 1905'te Rusya'yı yenmesi, Mısır milliyetçilerini bağımsızlık yolunda cesaretlendirdi ve Mısırlılar arasında Japon mücadelesinin örnek alınması yolunda yorumlara neden oldu. Dinşavay Olayı'ndan sonra ortaya çıkan birtakım siyasi ve ekonomik huzursuzlukları İngiliz yöneticiler yatıştırmaya çalıştı. Sir John Eldon Gorst, Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa ile yakınlaştı ve yönetimde Mısırlılara görev verdi. Lord Herbet Horatio Kitchner, 1. Kont Kitchener ise belli bir miktardan küçük toprak sahiplerinin topraklarına el konulmasını yasaklayan hükümler yayınladı. Mısır Hidivliği'ndeki İngiliz varlığı karşıtı muhalefetin büyümesine engel olamadı. Mustafa Kâmil'in El-Liva, Lütfü el- Seyyid'in El Ceride ve Şeyh Ali Yusuf'un El-Mu'ayyad isimli gazeteleri bu örgütlü siyasal yapıların seslerini geniş kitlelere ulaştırmalarını sağladı. Mısırlıların, ülkelerinin geleceği hakkında daha fazla söz sahibi olmaları ve bağımsızlık talepleri ile başlayan muhalefet hareketleri İngilizler tarafından ezildi. Savaşın başlamasıyla İngiliz yönetimi Mısır Hidivliği'nin kendi himaye ve koruması altında olduğunu açıklayarak sıkıyönetim ilan etti ve Kahire yönetimini değiştirdi.²⁷³

Kahire'de olan İsmailia'daki İngiliz elçilik görevlisinin yeniden görevlendirilmesi. 1880 yılı başında İngiltere'de seçimler yapıldı. Seçimlerde Muhafazakâr Parti iktidardan düştü ve onun yerini William Ewart Gladstone başkanlığındaki Liberal parti aldı. Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunması politikasına zaten karşı olan Liberallerin artık önü açılmıştı. İktidara gelince beklendiği gibi koruma politikasından vazgeçtiler. Osmanlı ile ilgili politikalarını, Hint Yolu'nun güvenliği bakımından önemli gördükleri Osmanlı topraklarını kendi yönetimleri altına almak ve Osmanlı toprakları üzerinde, kendisine bağlı ulusal devletler kurmak ilkelerine dayandırdılar. Mısır Hidivliği'nin, 1882 yılında işgal edilmesiyle bu politikanın ilk uygulaması kendini

²⁷² Musa Gümüş, "Sultan II. Abdülhamid'in Mısır Politikası", T.C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2013, s. 218.

²⁷³ İbrahim Muhammed İs Sanafiri, "Osmanlı-Mısır İlişkileri (1863-1882)", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993, s. 162.

gösterdi. İngilizler, Mısır Hidivliği'ni işgal ettikten sonra Kahire'de bulunan diplomatik danışmanını İsmailiye'ye gönderdi ve ilişkilerini devam ettirdi.²⁷⁴

Üstünde “Mısır Hidivliği barışının kurulması amacıyla, Kahire'ye Yüksek Görevli atama konusunda birleşik hükümlerle ve ek bölümle sıralı bulunan anlaşma” konusunu içeren mektup. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, İngiltere ile Osmanlı arasında Mısır Hidivliği'nin tahliyesine dair görüşmelerde bulunmak üzere İstanbul'a ve ardından da Mısır'a giderek Henry Drummond Wolff'un 1885-1887'de görüşmeler yaptı. Osmanlı, anlaşmayı Fransız ve Rusların baskılarıyla kabul etmedi. İngiltere, pozisyonunu bu durumdan cesaret alarak güçlendirdi. Osmanlı'nın sözleşmeyi imzalanmaktan kaçınması İngilizlerin elini güçlendirdiği gibi hem de Akdeniz'de güç dengesinin Fransızlar tarafından bozulmaya başlaması, İngilizleri Mısır Hidivliği'nde geçici olduklarına dair politikalarını gözden geçirmelerini gerektirdi.²⁷⁵

Mısır Hidivliği Yönetimi, Süveyş Kanalı hisselerinin bir kısmını İngilizler ile Fransızlara sattı. İngiltere, sonradan bu süreci değitirerek Mısır Hidivliği'ni kolonileştirdi. İngiltere, Kahire'de ekonomi ve ticaret uygulamalarıyla idaresini geliştirdi ve çok gelir sağladı.²⁷⁶

A. Hidivlik Dönemi

Mehmet Said Paşa (1854-1863) öldükten sonra Mısır'ın yönetimine, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu İsmail Paşa (1863-1879) vali olarak atandı. Hidiv İsmail Paşa'nın Kavalalı Mehmet Ali Paşa gibi yenilikçi kişiliği vardı. Mısır'ı yenileştiren lider olarak görülen dedesi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın değişimle ilgili fikir ve düşünceleri kendi zamanında uygulamaları ile destekleyen Hidiv İsmail Paşa'nın, Avrupa'ya olan ilgisinin oluşmasında, Avrupa'da bulunmasının etkisi vardı. Mehmet Said Paşa'nın yönetimde vali olarak bulunduğu zamanda Hidiv İsmail Paşa Avrupa ziyaretlerinde düşünce ve fikirler tasarladı, Fransa'da askeri eğitim aldı. Hidiv İsmail Paşa Büyük Güçlerin uygulamalarını gözlemleyerek çıkarımlar yaptı. Bu devletlerin teknolojik

²⁷⁴ BOA, MKT. MHM, No. 492, Gömlek No. 21, 11.

²⁷⁵ BOA, DVN. MKL No. 27, Gömlek No. 17, 25.

²⁷⁶ Joseph J. Hobbs, **Egypt Modern World Nations Hardcover**, New York, Chelsea House An imprint of Infobase Publishing, 2007, s. 39.

ilerlemesini gören Hidiv İsmail Paşa, kendi yönettiği Mısır Hidivliği'ni bir Büyük Güç haline getirme fikrini düşündü. Hidiv İsmail Paşa'nın düşüncesi Avrupa'yı örnek alarak Mısır Hidivliği'ni Osmanlı idaresinden ayırıp, Afrika'nın gelişmiş bir Büyük Gücü haline getirmektir. Hidiv İsmail Paşa zamanında yapılacak yenilik çalışmalarıyla başarı kazanıldıktan sonra cesaretle "Mısır artık bir Büyük Güçtür Avrupa'dır Afrika'da değildir" şeklinde açıklama yapan Paşa'ya göre, yenilenen, gelişen Mısır Hidivliği, Osmanlı egemenliğinden ayrı bir yer haline geldikten sonra büyük bir güç olarak Ortadoğu, Afrika ve Avrupa politikalarında söz hakkı olacaktı.²⁷⁷

Hidiv İsmail Paşa zamanında, eğitim ve orduda modernleşmeye gidildi. Kız ve erkek öğrenciler eşit şartlarda eğitim gördü. Yönetim ve yargı alanında modernleşme sağlandı. Mısır Hidivliği'nde azınlıkların ekonomik çıkarlarına son vermeyi amaçladı.²⁷⁸

Mısır'ı Osmanlı'nın egemenliğinden ayırmak amacıyla bağımsız, özerklik isteyen Hidiv'in izlediği yol, Kavalalı gibi mücadeleden başka, anlaşma yaptı. Osmanlı'dan fazla ayrıcalık almak isteyen Hidiv, Mekke ayaklanması, Romanya isyanında Türklere yardım etmek aracılığıyla Osmanlı sevgisini kazandı. Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde yaşanan ağır krizi unutmayan Osmanlı Sadrazamı Mehmet Emin Ali Paşa'nın (1867-1871) protestosuna karşı, Sultan Abdülaziz (1861-1876) İsmail Paşa'ya olan desteğini sürdürdü. Buna göre, Mısır Osmanlı'ya verdiği geliri çoğaltmasıyla, Mısır yönetiminin görevden alınması halinde, makam Hidiv İsmail Paşa'nın akrabalarına verildi. Padişah, fermanıyla Sudan ve Kızıldeniz Kıyısı'ndaki limanlar Mısır'a verildi.²⁷⁹

1866 Fermanı ile valiliğe atanma sistemini değiştirmeyi başaran İsmail Paşa, Mısır'daki özerklik haklarını arttırmak istedi. Gerçekleşen Girit ayaklanması, İsmail Paşa için bir fırsat oldu. Ayaklanmada Osmanlıların güçsüz

²⁷⁷ Ali Bilgenoğlu, "İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır Ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, T.C Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2013, s. 60.

²⁷⁸ Mustafa Cezar, **Mufasssal Osmanlı Tarihi Resimli Haritalı 6. Cilt**, İstanbul, Güven Yayınevi, 1972, s. 3132

²⁷⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.), **Osmanlı Devleti Ve Medeniyet Tarihi Cilt 1**, İstanbul, Yıldız Matbaacılık, 1994, s. 99.

durumda olduğunu anlayan Mısır idaresi, Girit'e asker göndermeyi istedi ve ayaklanma bitirildiğinde Girit'in Mısır idaresine verilmesini istedi.²⁸⁰

Osmanlı, Girit'i dahi Mısır'a vermeyi düşündü ve İngilizler ile Fransızlar kabul etmedi. Sultan Abdülaziz, Onu farklı bir şekilde ödüllendirmeyi istedi ve İsmail Paşa'nın isteği üzerine Hidiv görevi verildi. Padişahın hükmüyle iktisadi, idari, askeri ve mahallî yenilikler yapma hakkına başvurmuş oldu. Hidiv İsmail Paşa, Mısır'ın özerklik haklarını çoğaltarak zafer kazandı.²⁸¹

Hidiv İsmail Paşa, Süveyş Kanalı'nı açarak bağımsızlığına ilk adımını attı. Ayrıca, kendini batılıların karşısında Mısır Hidivliği'ni Afrika'da bulunmaktan ayırıp, Türklere kuvvet gösterisi yapacaktı. Bu yüzden batılıları ülkesine davet etti ama Türklere haber vermedi ve araları açıldı.²⁸²

Hidiv İsmail Paşa'nın, yeni isteklerle Osmanlı'ya başvurması Padişahı kızdırdı ve isteklerini reddetti. Osmanlıların, Mısır Hidivliği'ne karşı huzursuzluğu Sadrazam Mehmet Emin Âli Paşa'nın, Hidiv İsmail Paşa'ya yolladığı uyarı mektubuyla başladı. Hidivden kanunlara uyması istendi.²⁸³

Hidivin yanıtını alamadan yeni nota yazıldı. İsmail Paşa'dan iktisadi ve dış ilişkilerde teminat istendi. Vali bunlara uymazsa, görevden alınacağı bildirildi. Büyük Güçler de bu konuda ortak nota verdi.²⁸⁴

Mısır Hidivliği'ne, 1873'e kadar verilen ayrıcalık kanununda özerklik haklarının bir başlık altına alınması kararlaştırıldı. İngiliz Elçisi'nin, planına göre Mısır Hidivliği'nin haklarını korudu. İngiltere, Mısır'ın askeri ve deniz kuvvetleri ile ilgili kararlarını bildirdi. İngiltere'nin, dış politikada uygulamaları Osmanlıları savunmak ve Mısır Hidivliği'nin vilayet olarak devam etmesini kararlaştırmaktı.

²⁸⁰ Turgay Murat, "İngilizlerin Mısır'da Uyguladığı İdari ve Ekonomik Politika 1882-1936", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C. 8, S. 2, Şubat 2013, s. 133 – 150. Bkz s. 135.

²⁸¹ Necdet Sakaoğlu, **Bu Mülkün Sultanları**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2015, s. 430.

²⁸² Fatma Uygur, "Süveyş Kanalı Projesinde İstanbul'da Cereyan Eden Diplomatik Mücadeleler", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 22, S. 4, Aralık 2018, s. 699 – 720. Bkz s. 714.

²⁸³ Tuğba Erkan, "Keçecizade Fuat Paşa Ve Mehmet Emin Âli Paşa'nın Siyasi Vasiyetnamelerinin Tanzimat Dönemi Mali Politikaları Açısından İncelenmesi", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019, s. 77.

²⁸⁴ Mustafa Gençler, "Avrupa'nın Unutulmuş Devlet Adamı Âli Paşa (Ali Pascha – Europas vergessener Staatsmann)", **Tarih Kritik Dergisi**, C. 3, S. 4, Ekim 2017, s. 85 – 99. Bkz s. 97.

İngiliz elçi, Mısır Hidivliği idarecileri ile konuşarak İngiltere'nin siyaseti hakkında bilgi verdi ve Mısır Hidivliği'nin ayrıcalıklarını destekledi.²⁸⁵

Hidiv İsmail Paşa idaresinde, Süveyş Kanalı'nın yapılmasında harcanacak parayı dış ülkelere almasında, Osmanlı onayı sorunu yeni kanunla yürürlükten kaldırıldı. Mısır Hidivliği'nin farklı ülkelere para isteyerek borçlandırılması, Osmanlı ile arasını bozmadı. Mısır Hidivliği, 1873'e kadar altı kez dış borçlanmaya gitti. Avrupalı kredi veren tefeciler, eyaleti zor duruma soktu. Mısır Hidivliği hükmüyle Mısırlıların devlete vereceği para azaltıldı ama vatandaşları para ödeyemedi. Osmanlı ekonomisi çöktü ve Mısır Hidivliği'ni bu durum da etkiledi. Hidiv İsmail Paşa, borçlarını ödemek için Süveyş Kanalı paydaşlık hisselerini ihaleye çıkardı. Mısır Hidivliği, Süveyş Kanalı hisselerini Fransızlar almayı kabul etmedi sonra İngilizlere sunuldu. Benjamin Disraeli (1868-1880) Başbakanlığı'ndaki İngiliz Hükümeti payları kendine kattı. Bununla birlikte Süveyş Kanalı İngiltere'nin denetimine alındı.²⁸⁶

Stephen Cave (1876), Mısır Hidivliği ile ilgili raporunu hazırladıktan sonra Hidiv İsmail Paşa'nın bunu Dünya'ya açıklamasını istedi ve buda sorun oldu. Hidiv İsmail Paşa, bazı gerekçeler ileri sürerek bunu reddetti ama İngiltere'nin baskıcı davranışından dolayı kararından vazgeçti. Hidiv İsmail Paşa, kendisini savunarak nota gönderdi. Bu durumu Mısır Hidivliği'nin ve İngiltere'nin çıkarına uygun bulunacaktı.²⁸⁷

Stephen Cave açıklamasında, Mısır Hidivliği ekonomisinde bulunmak amacıyla bir kurul oluşturulması kararlaştırıldı. Hidiv İsmail Paşa, bu durumu kabul etti ve Mısır Borçlar Sandığı oluşturuldu. Bu sandığa Büyük Güçler de katıldı.²⁸⁸

²⁸⁵ Yahya Bağçeci, "Sultan Abdülaziz'in Mısır Seyahati", T.C. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2013, s. 82.

²⁸⁶ Musa Gümüş, Eren Korkmaz, "İsmail Paşa, Saray ve Babıali: Mısır İşgalinin Siyasi, İktisadî, Sosyal Ve İdarî Zemininin İnşası 1863-1879", **History Studies**, C. 10, S. 10, Aralık 2018, s. 145-166. Bkz s. 158.

²⁸⁷ Faruk Özçelik, "Mısır Dünyânı Umûmiyyesi: "Caisse De La Dette Publique D'egypte"ın (2 Mayıs 1876) Kuruluşunda Etkili Olan Faktörler", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 33, S. 3, Eylül 2023, s. 1423 – 1436. Bkz s. 1424.

²⁸⁸ Müceyla Akgül, "Lâhiyalara Göre II. Abdülhamid Döneminde Mısır'ın Siyasi Durumu", T.C. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2019, s. 89.

Hidiv İsmail Paşa, Mısır Hidivliği'nde kurulan Mısır Borçlar Sandığı'nın fikirlerini yürürlüğe koyarak hükümet oluşturdu. Yeni hükümet, Dış İşleri ve Adalet Bakanlıkları'nı yürüten Nubar Paşa'yı göreve getirdi. Ekonomi ve Bayındırlık Bakanlıkları'na İngiliz ve Fransız görevlileri getirildi. Riyaz Paşa İçişleri Bakanı oldu ve bu hükümeti yöneten İngiliz görevliydi. İngiltere, Hidiv ve hükümeti tehdit etmek amacıyla, Mısır Prensleri'ni unsur olarak kullandı. Hidiv İsmail Paşa ve hükümet aralarında anlaşmazlıklar oldu. Hidiv İsmail Paşa, her türlü kötü olaydan mesul tutuldu ve yeni sorun ücret ödemede yaşandı.²⁸⁹

Bu devletler, Hidiv İsmail Paşa'yı yönetimde istemedi ve yeni bir hidiv göreve getirmeye karar verdi. Hidivi çıkarlarını korumadığı, düşmanca davranmakla suçlayan İngiltere ile Fransa, Mısır Hidivliği'nde bulunan İngiliz Konsolos Sir Frank Cavendish Lascelles (1879) 18 Haziran 1879'da Hidiv İsmail Paşa'dan yetkiyi oğluna vermesini belirtip, kendisinin Mısır Hidivliği'nden gitmesini bildirdi. Hidiv, bu devletler karşısında Osmanlılara başvurarak kendisini korumalarını istedi. Mısır Hidivliği, Osmanlı toprağı olduğunu ve kendisinin de görevlisi olduğu gerekçesini öne sürdü. Büyük Güçlerin, Osmanlıları etkilemesiyle, II. Abdülhamid Hidiv İsmail Paşa'yı görevden alıp yeni bir hidiv atamak istedi. İngiltere'nin zorlamasıyla Hidiv İsmail Paşa'nın oğlu Mehmet Tevfik Paşa yönetici atandı. Hidiv İsmail Paşa, görevden ayrılarak Roma'ya gitti.²⁹⁰

Hidiv Mehmet Tevfik Paşa, Osmanlı, İngilizler ile birlikte Mısır Hidivliği'ni yönetti. Hidiv Mehmet Tevfik Paşa, güçsüzlüğünden ve politik yetersizliğinden dolayı İngilizlere muhalefet etmedi. Sultan II. Abdülhamid ise Hidiv Mehmet Tevfik Paşa'yı desteklemedi ve göreve başkasını getirmeyi düşündü. İngiltere'nin zorlamasıyla Hidivi kabul etti. Hidiv Mehmet Tevfik Paşa, göreve gelince mali denetim sistemini yeniden kurdu ve Mısır Hidivliği ekonomisinin yönetimini İngiltere ile Fransa'ya terk etti.²⁹¹

²⁸⁹ Mustapha Stiti, "Tunus'un Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1878–1888)", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008, s. 129.

²⁹⁰ Yunus Özger, "Mısır'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha", **History Studies**, C. 2, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s. 301-323. Bkz s. 306.

²⁹¹ Sevda Özkaya, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin "Ortadoğu" Topraklarındaki Nüfuz Mücadelesi Ve Milliyetçiliğin Rolüne Bir Örnek: Arabi Paşa Ayaklanmasına İngiliz Müdahalesi",

Mısır Hidivliği'nde ekonomi yönetiminin İngiltere ve Fransa'ya verilmesinden sonra Mısır ordusu Savaş Bakanı'na protesto düzenledi ama bir cevap alamadı. Ahmet Arabi Paşa, yanına diğer komutanları alarak Mısır Sadrazamı Riyaz Paşa'ya ordu düzeninin kötü olduğunu söyledi. Sonuçta danışma memurlarının fikirlerince, Ahmet Arabi Paşa ve komutanlar tutuklandı. Ordu mensupları bu olayı öğrendi ve Savaş Bakanlığı'nı ele geçirdi. Bu olay sonunda Ahmet Arabi Paşa'nın istekleri kabul edildi ve yeniden Savaş Bakanı atanarak hükümet değişti.²⁹²

Sudan'da, Hidiv Mehmet Tevfik Paşa döneminde İngiltere ve yabancı idarecilere karşı Mehdi liderliğinde isyan çıktı. Mısır Hidivliği idaresi, İngiltere görevlileri ile birlikte insanların kölelik yapmamalarına ve yapılan değişikliklere sahip çıkmak amacıyla isyanı kontrol altına almaya çalıştı.²⁹³

Hidiv Mehmet Tevfik Paşa, hükümeti görevden aldı ve yerine yeni hükümeti kurdu. Vataniler, değişik isteklerle Mısır Hidivliği yönetimine birtakım taleplerle ayaklandı ve yönetim merkezini ele geçirdi. Hidiv Mehmet Tevfik Paşa, Osmanlılardan yardım istedi ve Osmanlılar, Mısır'a heyet gönderdi. İngiltere ve Fransa bu tutumu beğenmedi ve Osmanlı'yı kararından caydırmak istedi. İngiliz görevlisi Osmanlı'nın kararını doğru buldu. Osmanlı elçisi ve İngiliz görevlisi zaman kısıtlamasını kaldırmaya çalıştı.²⁹⁴

Fransız ve İngilizler, Hidiv Mehmet Tevfik Paşa'ya başvurarak, milliyetçi bakanların görevden alınmasını istedi. Fakat gerçek niyet Ahmet Arabi Paşa'ydı. Vatandaşlar karşısında öneme sahip milliyetçileri görevden almak mümkün olmadı. Mısır Hidivi Mehmet Tevfik Paşa, bu durum karşısında Osmanlı'dan yardım istedi. Bu istekten haberdar olan milliyetçiler olaylardan Hidiv Mehmet Tevfik Paşa'yı sorumlu tuttu. İngiltere ve Fransa, Mısır sorununun görüşülmesi için kurulun toplanmasını istedi. İskenderiye'ye ulaşan Derviş Paşa ve heyeti

Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, S. 60, Mayıs 2017, s. 279 – 290. Bkz s. 279.

²⁹² Davut Hut, "Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm Ve Arap Milliyetçiliği", **Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 1, Ortadoğu Özel Sayısı, Ekim 2016, s. 105 – 150. Bkz s. 126.

²⁹³ Raimondo Luraghi, **Sömürgecilik Tarihi**, Çev. Aydın Emeç, İstanbul; E yayınları, 2000, s. 242.

²⁹⁴ Arda Baş, "Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri Ve Günümüze Etkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 31, S. 92, Temmuz 2015, s. 31 – 76. Bkz s. 36.

Mısır Hidivliği'nin başkentine giderek görüşmeler yaptı. Derviş Paşa, Hidiv Mehmet Tefvîk Paşa ile görüşmeler yaparak, Onu etkiledi ve güven sağladı.²⁹⁵

Maltız olayı, Fransız ve İngilizleri etki altında bırakarak Mısır Hidivliği'ni işgale yol açtı. Batı basını, yabancıların tehdit altında olduğunu belirterek bölgenin işgal edilmesini istedi. Mısır Hidivliği'nde yaşayan Avrupa Halkı, başka ülkelere gitti. Bu sorun uluslararası hale geldi ve bu devletler, Osmanlılara baskı yapmaya başladı.²⁹⁶

İstanbul'da, Büyük Güçler ile bir kurul toplantısı yapıldı. Burada Mısır Hidivliği ile ilgili idari ve sosyal kararlar alındı. Ahmet Arabi Paşa, Hidiv Mehmet Tefvîk Paşa'nın emriyle isyancı ilan edildi. Mısır Hidivliği Osmanlı heyeti Kahire'yi terk ederken İngiliz komutanlar Amiral Lord Alcester Beauchamp Seymour, General Sir Archibald Alison, 2. Baronet ve General Garnet Wolseley, 1. Vizkont Wolseley'in, idarelerindeki İngiliz kuvvetleri, İskenderiye, Kafr El Devvar ve Tel El Kebir Muharebeleri'nde Ahmet Arabi Paşa'yı yenerek Mısır Hidivliği'ni ele geçirdiler.²⁹⁷

İngiltere, Mısır Hidivliği'nde Fransızları istemedi ve Fransızlarla görüşerek Mısır Hidivliği'nden çıkarmaya çalıştı. İngiltere, Fransızları etkileyemeyince Mısır Hidivliği'nin yardımını istedi. Mali sistemin yok edileceği konusunda Mısır Hidivliği Hükümeti nota verdi. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Fransa ile görüştü isteklerini kabul ettirdi.²⁹⁸

Ahmet Arabi Paşa, ayaklanma şekliyle Osmanlı hükümlerine uymadığı gerekçesiyle suçlamaları İngiliz avukatla kabul etti ve Mahkeme kararı ile ölüm cezası verildi. Mısır Hidivi Mehmet Tefvîk Paşa'nın, isteği ile ölüm hükmü yerine ülkeden uzaklaştırma kararı verildi ve Sri Lanka'ya sürüldü. İngiltere,

²⁹⁵ Durmuş Akalın, "Süveyş Kanalı (Açılışı Ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)", Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Denizli 2011, s. 294.

²⁹⁶ Musa Gümüş, "Sultan II. Abdülhamid'in Mısır Politikası", T.C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2013, s. 33.

²⁹⁷ Arif Celal Özdemir, "II. Abdülhamid'in Afrika Siyaseti", T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar 2017, s. 48.

²⁹⁸ Fatih Özçelik, Mustafa Öztürk, "İngiltere'nin Mısır'ı İşgali Ve "Taçsız Hükümdar" Lord Cromer'in Mısır İdaresi (Eylül 1883-Mart 1907)", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 31, S. 1, Ocak 2021, s. 477 – 494. Bkz s. 483.

Mısır Hidivliği'nde Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'yla eyaletin iç ve dış işlerini yönetimi altına aldı.²⁹⁹

Hidiv Mehmet Tevfik Paşa'nın oğlu, Abbas Hilmi Kahire'de öğrenim gördü, bütün devletleri dolaştı ve yönetim şekillerini anlamaya çalıştı. Abbas Hilmi, başa gelmeden önce Osmanlı yeni bir görevli atadı. Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa, göreve başlayınca İngiliz komiserle ile kavga etti ve Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa, Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'na karşı hükümeti görevden aldı. İngilizlere danışılmadı ve kabinenin görevden alındığı bilgisi verildi. Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa, Başbakan olarak Hüseyin Fahri Paşa'yı göreve atadı. İngiliz Makamları, valiyi kararından caydırmaya uğraştı ve Başbakan'ın azledilmesi isteğiyle Mısır Hidivliği'ne uyarı verdi.³⁰⁰

Kahire Yöneticisine verilecek Padişah Buyruğusunun gönderilmesiyle ilgili bir görevlinin atanması. Osmanlı, Abbās Hilmî'nin Kahire Hidivliği'ne, atadıysa da, görevlendirme belgesi, İstanbul Hükümeti görevlisiyle Kahire Hidivliği'ne zamanında ulaşmamıştır. Bunun nedeni, İstanbul Hükümeti'nin Kahire Hidivliği'nin kontrolünde bulunan Süveyş'in doğusunu ele geçirme talebidir. Abbās Hilmî'nin dil meclisi görevlisi, Hidiv Abbās Hilmî'nin hükümetle anlaşacağını göstererek, bölgenin Devlet İ Aliyye'ye bırakılmasını onaylamıştır.³⁰¹

Kahire Yöneticisinin oğluna görevini vererek Kahire yönetimini bırakması ve görevinden ayrılması. İsmā'îl Bāshā yeni imtiyazlar elde etmiştir. Bu bağlamda, Paşa, 1878'de Riyaset kurulu oluşturdu. Buna göre, başbakan ve görevliler Reis tarafından atanacak ve bu kurul üyeleri iç işlerinden mesul tutacaklardır. Kahire Hidivliği'nin parlamentosunun, kanun yapma ile yürütme görevi olacaktır. İsmā'îl Paşa, 1878 yılında Kahire Hidivliği'nin bakanlarının reisi olarak ermeni görevli görevlendirirken gerçekleştirdiği söylevde Kahire Hidivliği'ndeki resmi kanunlar ile Büyük Güçlerin kanunlarını talep ettiğini belirterek Kahire Hidivliği'ne bu kanunların ihtiyacı olduğunu açıklamıştır. Bu

²⁹⁹ Fahreddin Dede, "İngiliz İşgali Sonrası Mısır'da Siyasî Ve Fikrî Yapılanma (1882-1928)", T.C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2019, s. 12.

³⁰⁰ Tuğba Kahrımanoğlu, "El-HidâYE Dergisinin Arap Dili Ve Edebiyatı Açısından Değerlendirilmesi", T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019, s. 36.

³⁰¹ BOA, MKT. UM, No. 1909, Gömlek No. 96, 23.

yeni nezaret sistemi, Osmanlı Mısır Hidivliği'nde idare temelini teşkil etmiştir. Hidiv İsmail Paşa, Osmanlı'dan önemli imtiyazlar elde edip bu güne kadar Mısır halkının istifade ettiği en iyi gelişme ve kalkınma hareketi başlatmışsa da, kendisinin yabancı unsurlara gereğinden fazla itimadı ve şahsi menfaati uğruna israfı, gelişmenin durakladığına sebep olduğu gibi ülkenin ciddi anlamdaki borçlara maruz kalmasına neden olmuştur. Öyle ki, Hidiv İsmail Paşa döneminde 1864-1878 yıllar arasında Mısır Hidivliği'nin borcu, 126.354.360 İngiliz Pounduna ulaşmıştır. Hidiv, ülkeyi borca battırarak İngiltere başta olmak üzere yabancı devletlerin ülkenin maliyesini doğrudan kontrol altına almalarına müsaade etmiştir. Yabancı devletlerden İngiltere, Mısır Hidivliği'nin maliyesinin kontrol edilmesini yeterli görmeyip askeri olarak da orayı işgal ederek, bölgedeki eski emperyalist siyasetini gerçekleştirmek için yollar aramaktaydı. Bu yolu da, Hidiv Mehmet Tefik Paşa zamanında bulmuş ve Mısır Hidivliği'ni Osmanlıdan koparmak üzere 1882 yılında işgal etmiştir.³⁰²

B. İngiltere'nin Mısır'a Ekonomik Müdahalesi

19. Yüzyılın sonunda Mısır Hidivliği'nde, Osmanlı egemenliği hukuki açıdan sürmekteydi. Bu gelişmeden sonra İngilizlerin, Mısır Hidivliği'nin askeri açıdan önemli konumu ve özellikle de Süveyş Kanalı, ona bağlı topraklarda politikasını arttırdı. Akdeniz ve Kızıldeniz'den Hint Okyanusu'na ulaşımın güvenliğinin korunması, bu nedenin önemli olması sonucu Mısır Hidivliği'nin, İngilizler tarafından işgal edilmesini sağladı. İngiltere, Hidivliği'ni Süveyş Kanalı Yolu'yla Hindistan'ı ve Hint Deniz Yolu'nu korumak, Mısır Hidivliği'nin idari ve ekonomik gelişimini sağlamak ve Mısır Hidivliği gibi önemli bir bölgeyi Fransızlara işgal fırsatı vermemek için ele geçirdi. Fransızların, Süveyş Kanalı planı düşüncesini uygulaması ile İngilizlerin uzak kolonileriyle olan deniz yolunun kontrolünü kendi denetimine alması, İngiltere'yi endişelendirdi.³⁰³

İngiltere ve Fransa arasında mücadele olması durumunda Fransızların Süveyş Kanalı'nı engelleme durumu İngiltere'yi telaşlandırdı. İngilizler, Mısır Hidivliği'ni istila altına alarak, egemenliğin yerleşmesini sağladı. İstiladan sonra

³⁰² BOA, MKT. UM, No. 1628, Gömlek No. 47, 06.

³⁰³ Turgay Murat, "İngilizlerin Mısır'da Uyguladığı İdari Ve Ekonomik Politika (1882–1936)", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 2, Şubat 2013, s. 133 – 150. Bkz s. 137.

İngilizler, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Rusya'dan çekinerek Mısır Hidivliği'ni dolaylı yönetti. Açık şekilde ise Mısır Hidivliği Hidiv iktidarınca yönetildi ve Osmanlıların toprağıydı. Gizli olarak İngilizlere bağlı yöneticiler Mısır Hidivliği'ni yönetti. Bakanlıklara, Başkonsolosun talimatıyla çeşitli görevliler yerleştirildi ve İngiliz danışmanları Mısır Hidivliği'ni fikirleriyle destekledi.³⁰⁴

Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'yla beraber İngiliz danışmanları Himaye ve koruma sistemiyle Mısır Hidivliği'ni İngiliz egemenliğinde yönetti. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, düşüncesiyle Doğuluların Avrupalı yöntemleri benimsemedikçe geleceklerini inşa edemeyeceklerini belirterek, İngiltere ile Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya'nın gözetiminde bulunmalarını ifade etti.³⁰⁵

İngiliz Başkonsolosu Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, Mısırlıların ayrılma taleplerini kabul etmedi ve başkentteki yöneticilere, bölgenin kendi korumasında kalmasını belirtti. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, yetkiyi aldığı Hidiv'in onayladığı, İngiliz görevlilerinin düşündüğü yeniliklere göre siyaset izledi. Lord Frederick Temple Hamilton-Temple-Blackwood, 1. Dufferin ve Ava Markisi tarafından yenilikleri başarıya ulaştırmak, İngiltere'nin Mısır Hidivliği'ne destek olmak amacıyla görevlilerini yerleştirdiği ve hukuka uygun hale getirecek politikayı izledi.³⁰⁶

Mısır Hidivliği, ekonomik açıdan zor durumdaydı. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'nun amacı, Mısır Hidivliği'nin ekonomik sorununu çözmektir. Mısır Hidivliği maliyesi işgal öncesinde para verecek durumda değildi ve istila ile giderler çoğaldı. Mısır Hidivliği'nin çeşitli alanlarda harcamaları oldu, İngiltere kendi çıkardığı mali sorunları Mısır Hidivliği'ne bıraktı ve bu durumdan

³⁰⁴ Durmuş Akalın, "Süveyş Kanalı (Açılışı Ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)", Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Denizli 2011, s. 95.

³⁰⁵ Timothy Mitchell, **Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi**, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 36.

³⁰⁶ Sevdâ Özkaya, "Lord Dufferin Tarafından Hazırlanan Mısır Islahat Programı (Manası, Etkileri, Sonuçları)", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 14, S. 40, Aralık 2017, s. 186 – 208. Bkz s. 187.

çıkması için Mısır Hidivliği'nin paraya ihtiyacı vardı. Bunun için Osmanlıların ve bu devletlerin izni gerekliydi.³⁰⁷

İngiltere, Fransızları borçlanmaya inandırdı ve Mısır Hidivliği para alarak Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu sayesinde ekonomisini kurtardı. Serbest piyasa ekonomisine inanan Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu Mısır Hidivliği'nde makineleşmeyi istemedi ve ziraat üretimine yönlendirdi. Asuan Barajı'nı tamamladıktan sonra bent planları ile üretimi genişleterek ziraat ürünleri çoğaldı. Ekonomisi Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu siyaseti sayesinde güçlenerek, ulaşım genişledi.³⁰⁸

Mısır Hidivliği bütçesi, Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu zamanında en iyi seviyeye geldi. Mısır vatandaşlarının ekonomik ve hukuki durumu iyileştirildi. Bu gelişmelere karşı İngiltere'ye tepkiler arttı ve Mısır Hidivliği'nde ekonomik faaliyetler azınlıkların kontrolüne geçti. İngiltere'nin Mısır Hidivliği'nde etkisi genişledi. Fransa, İngiltere'nin hedefinin Mısır Hidivliği'nde egemenlik sağlamak düşüncesini anladı ve bunu kabul etmedi. Fransa'nın Mısır Hidivliği'nde, çıkarları genişti, İngilizlerin Mısır Hidivliği'ne müdahale etmesi Fransızlar açısından sorun oldu ve bu durumu önlemeye çalıştı.³⁰⁹

Lionel Nathan Rotschild, İngiltere'de zengin, Yahudi bir ailenin üyesi olarak İngiliz sömürgeciliğine en büyük etkisi, Mısır Hidivliği'nde yaptığı parasal işlerdir. İngiltere, ekonomisi bozuk olan Mısır Hidivliği idaresinden Süveyş Kanal Kumpanyası'nın paylarını almak istedi. İngiltere, Yahudi Başbakanı Benjamin Disraeli Süveyş Kanalı'na sahip olmak amacıyla Rotschildlerden borç para istedi. Lionel Nathan Rotschild, İngiltere'ye kredi açarak, sömürgeciliğe

³⁰⁷ Fatih Özçelik, Mustafa Öztürk, "İngiltere'nin Mısır'ı İşgali Ve "Taçsız Hükümdar" Lord Cromer'in Mısır İdaresi (Eylül 1883-Mart 1907)", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 31, S. 1, Ocak 2021, s. 477 – 494. Bkz s. 483.

³⁰⁸ Fahreddin Dede, "İngiliz İşgali Sonrası Mısır'da Siyasî Ve Fikrî Yapılanma (1882-1928)", T.C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2019, s. 9.

³⁰⁹ Ayşe Yaşar, "Hamza Akengin," İngiliz Sömürgeciliği ile Emperyalizminin Gelişimi ve Özellikleri", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 57, Ocak 2023, s. 426 – 444. Bkz s. 435.

para sunmakla destek oldu ve Süveyş Kanalı hisseleri Mısır Hidivliği'nden alındı.³¹⁰

Fransızlar, sorunu çözmek için Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Rusya yardım aldı. İngilizleri Süveyş Kanalı'ndan çıkarmaya çalıştı ve Fransızlar, İngilizlerin Süveyş Kanalı'ndaki çıkarlarını engellemek istedi. Süveyş Kanalı konusunda İstanbul'da İngilizler, Osmanlı ile Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya, Hollanda ve İspanya ile sözleşme yaptı. Süveyş Kanalı Antlaşması 1888'de onaylandı ve uygulandı. Fransa, İngilizlerle anlaşarak Mısır Hidivliği'ne müdahale etme girişimi işlerinden çekildi. İngiltere, Süveyş Kanalı ile Mısır Hidivliği'nde yönetimini yayarak iktisadi, siyasi açıdan gücünü arttırdı.³¹¹

Süveyş Kanal Kumpanyası'nın, hisselerinin büyük bir kısmı İngiltere'nin satın almasıyla kontrolünde bulundu. Mısır Hidivliği'nin ekonomi yönetimi Büyük Güçlerin bankalarının elinde olduğundan, Mısır Hidivliği'ne maliyeti yüksekti. Vatandaşların ekonomisi kötü halde olduğundan Mısır Hidivliği'nde milliyetçi ekonomistler mutlu olmadı. İngiltere'nin yerleşimini devam ettirmesini benimseyenler, yerel otoriteler ile İngilizlerin denetiminde olan ekonomistlerdi. İngiltere'nin, Mısır Hidivliği'ni yöneten idarecisi Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu 1907'de görevden ayrıldı sonra Sir John Eldon Gorst göreve atandı. İngiltere Mısır Diplomati Sir John Eldon Gorst eski bir idareciydi, içişleri ve ekonomi bakanlıklarında danışmanlık görevi yaptı. Sir John Eldon Gorst, göreve gelince çeşitli alanlarda yeniliklere yöneldi. Mısır Hidivliği'nde, ilk kez çok partili politik rejime geçti.³¹²

Sir John Eldon Gorst, Mısır Hidivliği yöneticileriyle iyi arkadaşlık oluşturarak, eski yöneticilerinin uygulamalarını unutturdu. Sir John Eldon Gorst, bakanların atanmasında özgürlük getirdi ve İngiltere'nin önceden yaptığı uygulamaları gevşetti. Sir John Eldon Gorst'un siyaseti işe yaramadı, İngiltere

³¹⁰ Niall Ferguson, **Rotschild Hanedanı Dünyanın Bankacıları 1849-1999**, Çev. Cem Demirkıran, İstanbul; Kronik, 2023, s. 378.

³¹¹ Süleyman Erkan, "Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri'nin Özellikleri", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 2010, S. 22, Temmuz 2010, s. 93 – 115. Bkz s. 112.

³¹² Arda Baş, "Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri Ve Günümüze Etkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 31, S. 92, Temmuz 2015, s. 31 – 76. Bkz s. 37.

idaresinin Hidivle beraber çalışması halkın muhalefet etmesini sağladı. Halk, İngiltere görevlilerinin özgür oluşumlar yaratmasını beklerken, görevlilerin Hidiv'in yetkilerini genişletmesine yardım etmesini iyi karşılamadı. Ilımlı Mısırlılar, Sir John Eldon Gorst'la birlikte hareket etti. Sir Eldon Gorst, Mısır halkını etkilemek için danışma meclisi ile genel parlamento'da küçük değişiklikler yaptı.³¹³

Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'nun çalışmasıyla oluşan üretim, Lord Herbert Horatio Kitchner, 1. Kont Kitchener zamanında yükseldi. Lord Herbert Horatio Kitchner, 1. Kont Kitchener eski lord gibi tarıma ve vatandaşlara yenilikler getirdi ama başarısız oldu. Eyalet içinde Mısır Hidivliği yerel otoritesine yetkiler tanıyan danışma meclisi, bölgede ulusalcılığı öne çıkardı. Lord Herbert Horatio Kitchner, 1. Kont Kitchener Mısırlıların, İngiltere'ye inancını kuvvetlendirmek için borç karşılığı vergi kanunları çıkardı. Diplomatlar, İngiltere egemenliğine olan düşmanlığı önleyemedi ve İngiliz varlığına karşı siyasi ve ekonomik düşmanlık sürdü.³¹⁴

Birinci Dünya Savaşı 1914–1918'de, Mısır Sultanlığı'nda iktisadi açıdan ilerlemeler oldu. Ürün ücretleri yükseldi ve ticaret eşitlenerek Mısır Sultanlığı zor durumunu aşarak bu devletlere olan borçlarını ödedi. Bu dönemde kültürel ve iktisadi alanda ayrışmalar büyüdü. Mısır Sultanlığı'nda kazancı büyüyenler çoğaldı bu da fakirliği arttırdı.³¹⁵

C. İngiltere'nin Mısır'da Ortadoğu Askeri İstihbarat Merkezi Oluşturması Ve Ortadoğu'yu Şekillendirmesi

Arap Yarımadası'na 1904'te görevli olarak verilen Komutan Sir Zachariah (1904-1923), Britanya'dan, Suudlar konusunda yardım alarak kaygılarını giderecekti. Sir Percy Zachariah'ın tavrı da aynıydı. Sir Percy Zachariah Cox'un güvencesi, İngilizlerin bölgedeki önemli müttefiklerinden Vehhabi Riyad

³¹³ Ahmed Maher Mohamed Ahmed, "I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Mısır'a Yerleşmesi", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2016, s. 93.

³¹⁴ Ali Bilgenoğlu, "İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır Ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi", T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2013, s. 224.

³¹⁵ Roger Owen, **Şevket Pamuk, 20.ci Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi**, Çev. Ayşe Edirne, İstanbul, Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 10.

Emirliği olacaktı. Riyad Emiri Abdülaziz Bin Abdurrahman Bin Faysal Âl-i Suud'un (1902-1952) idarsindeki Suud kuvvetleri 1802'de Kerbela'ya saldırıp insanları öldürdü. Suud ordusu Hicaz'ı aldı. Riyad Emiri Abdülaziz Bin Abdurrahman Bin Faysal Âl-i Suud, İngiltere'nin tepkisini çekmeyeceğini anladı ve İngilizlerin teşvik etmesiyle Suudiler, Osmanlı'nın 1913 Muharebesi dolayısıyla ordularını geriye çağırmasıyla El-Katif'i aldı. Bu süreçten sonra ülkenin ismi Necid ve Ahsa Emirliği oldu.³¹⁶

Margaret Lowthian (1897-1925), ilk olarak 5 Aralık 1900'de Londra'dan yola çıktı. Deniz ve karayolu ile İzmir, Selçuk, Efes'i gezdi. İzmir'den deniz yolu ile Beyrut'a karaya çıkarak Yafa, Kudüs, Beytüllahim, Havran, Şam, Palmira, Baalbek, Trablusşam, Calul, Madeba, Kerak, Aynel Tarik, Garandal, Tafira, Belka, Şifa, Deraa, Buseyra Şam, Petera, Deyr Zübeyir, Karyateyn, Nasiriye, Ayn'ül Vûl, Rasuleyn, Cebel-i Mekmel, Yemune, Hermon, Humus ve Sayda'ya arkeolojik gezi yaptı. Kudüs-i Şerif Mutassarıflığı, Suriye Vilayeti ve Cebel-İ Lübnan Mutasarrıflığı'nı gördü. Gertrude Bell, 5 Ocak 1905'te ikinci arkeoloji gezisini, Arap Aşiretleri'ni ve Anadolu'yu ziyaret için Londra'dan Mısır Hidivliği'ne geldi. Port Said'ten ilerleyerek Beyrut'a geldi. Maan, Hayyil, Nehr u Dumer, Sayda, Sur, Akhab, Hayfa, Kudüs, Şam, Baalbek, Humus, Hama, Antakya, Eriha, Amman, Tuneyib, El Cevf, Maan, Akabe, Salhad, Areh, Süveyde, Cebel El-Dürzi, El Mal, Tel El Mendel, Kalat'ül Hüsn, Medain Salih, Cebel i Zaviye, Halep'te Arap Aşiretleri'ni tanıdı ve tespit etti. Antakya, Samandağ, İskenderun, Payas, Toprakkale, Osmaniye, Kadirli, Adana, Tarsus, Mezitli, Karaman, Ermenek, Konya, Meram, Sille, Ereğli, Afyon, Eskişehir'de araştırmalar yaptı. Kudüs-i Şerif Mutassarıflığı, Suriye Vilayeti'ni ve Cebel-İ Lübnan Mutasarrıflığı'nı gördü. Haydapaşa ve Fener üzerinden İstanbul Vilayeti'ne geldi.³¹⁷

Gertrude Bell üçüncü gezisini Anadolu'ya 2 Nisan 1907'de yapmak için Londra'dan deniz yolu ile yola çıktı. Paris, Marsilya üzerinden Napoli'ye geldi ve

³¹⁶ Seyedmohammad Seyedı Asl, "Suudi Arabistan'ın Kafkasya Ve Orta Asya'da Vahhabilik Politikası", *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 1, Haziran 2022, s. 89 – 102. Bkz s. 92.

³¹⁷ Turan Okul, Gül Erbay Aslıtürk, "Gertrude Bell'in Anadolu Gezileri (1899-1911) Çerçevesinde Tur Önerilerinin Hazırlanması", *Journal of Travel and Tourism Research*, S. 13, Haziran 2018, s. 19 – 52. Bkz s. 27.

Napoli'den deniz yolu ile İzmir'de karaya çıktı, Bornova, Efes, Çine, Aydın, Goncalı, Eğirdir, Yalvaç, Karahisar ı Şarki, Priene, Milet, Bodrum, Güllük, Pamukkale, Honaz, Dinar, Keçiborlu, Burdur, Isparta, Ağlasun, Sorkuncak, Hisarlık, Kumdanlı'da arkeolojik kazılar yaptı. Aydın Vilayeti'nde azınlıkları gördü. Kumdanlı'dan Konya Vilayeti'ne geçerek Konya, Beyşehir, Karapınar, Kayacık, Ereğli, Emirgazi, Yazılıkilise, Karaören, Emiş, Çanlıkilise, Üçören, Uluören, Karacaören ve Taşpınar, Kargın, Helvadere, Viranşehir, Sütkilisesi, Bozdağ, Hasandağı, Sivrihisar, Ihlara Vadisi, Aksaray, Niğde'de Arkeolojik kazılar yaptı, azınlıkları gördü yeniden İstanbul Vilayeti'ne geldi. Getrude Bell, dördüncü gezisini Anadolu ve Arap Bölgeleri'ne yapmak için 20 Ocak 1909'da Lonra'dan yola çıktı, Marsilya üzerinden deniz yolu ile İskenderiye'de karaya çıktı. Kahire, Sakkara, Port Said, olmak üzere Mısır Hidivliği'ni gezdi. Yafa, Beyrut, Baalbek, Halep, Rakka, Menbiç, Tel Ahmar, Karkamış, Cerablus, Mesudiye, Rumeyla, Cezire-i Vel, Caber Kalesi, Rakka, El Gaim, Sirhan, Deyr i Zor olmak üzere Suriye, Halep ve Beyrut Vilayetleri, Cebel-İ Lübnan Mutasarrıflığı ve Kudüs-i Şerif Mutassarrıflığı'nı gezdi. Bağdat, Hit, Mamure, Madblube, Kasr Es- Sade, Kubeysa, Kerbela, El Hubbaz, Ebu Cir, Havran, Rahhaliyye, Ukaydir, El Cevf, Babil, Mahmudiye, Selman ı Pak, Kut ül Amara, Samarra, Tikrit, El Şirkat, El Hadra, Musul, Ninova, Laleş, Dohuk, Zaho, Habur olmak üzere Bağdat, Musul ve Basra Vilayetleri'ni gezdi. Hasanna, Cudi Dağı, Yezid i Sare, Midyat, Cizre, Diyarbakır, Mardin Kapı, Ergani, Madençay, Elazığ, Malatya, Pınarbaşı, Tomarza, Talas, Kayseri, Bulgurlu, Karaman, BinbirKilise, Konya, Eskişehir olmak üzere Diyarbakır, Ma'mûretü'l-Azîz, Sivas, Ankara Vilayetleri'ni gezdi ve İstanbul Vilayeti'ne geldi.³¹⁸

Getrude Bell Beşinci gezisini Osmanlı Arap Bölgeleri'ne yapmak için 14 Ocak 1911'de Londra üzerinden denizyolu ile Marsilya,'ya geldi. Marsilya'dan denizyolu ile Yafa ya geldi. Karayolu ile Beyrut, Şam, Kubeysa, El Huvai, Kuhla Vadisi, Saba Biyar, El Heyil, El Kafiye, Halal, Havran, Kırba, Şamiye olmak üzere Cebel-İ Lübnan Mutasarrıflığı, Suriye ve Halep Vilayetleri'ni gezdi. Şamiye'den ilerleyerek Ramadi, Rahhaliyye, Şitate, Ebu Furuk, Ukaydir, Sabbar, Mucidde, Atşan, Necef, Kûfe, Babil, Mahmudiye, Mahayvil, Bağdat, Hille,

³¹⁸ Burcu Kutlu Dilbaz, "Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014, s. 53.

Hanekin, Kerkük, Tuzhurmatu, Diyala, Bin Kubra, Altunköprü, Musul, El Şirkat, Tartar, El Hadra, Sincar olmak üzere Bağdat ve Musul Vilayetleri'ni gezdi. Sincar'dan İlerleyerek Tur Abidin, Mardin, Nusaybin, Dara, Deyr Ül Amr, Batman, Silvan, Mardin Kapı, Diyarbakır, Siverek, Urfa, Viranşehir, Halep, Karaseki, Karkamış olmak üzere Diyarbakır ve Halep Vilayetlerini gezdi ve İstanbul Vilayeti'ne geldi. Gertrude Bell, Altıncı gezisini Necit ve Ahsa Emirliği'ndeki Arap Aşiretleri'ni ziyaret etmek için Londra'dan denizyolu ile 14 Kasım 1913'te Marsilya'ya geldi. Marsilya'dan, denizyolu ile İskenderiye'de liman'a çıktı. Karayolu ile Beyrut, Şam, Necit, Devasir, Asir, El Cevf, Hayyil, Dumeyir, Habra Makhul, Cebel-i Seyis, Burku, Serdiyye, Sayhun, Bayda, Azrak, Karana, Madeba, Kasr'ül Muşatta, Ziza, Amman, Tuba, Hatmil, Ğarra, Hamad, Hausa, Cafer, Vakıf, İbn Derviş, Tayma, Heybet'ül Beyd, Zeyban'a gitti. Suriye ve Cebel-İ Lübnan Mutasarrıflığı, Asir Emirliği ile Necit ve Ahsa Emirliği'ni gezdi.³¹⁹

İstanbul'da, Araplar tarafından 1910 yılında cemiyetler kuruldu ve bunlar güçlendiler. 1913'te Fransa'da cemiyet toplantıları yaptılar. Türk milliyetçileri, Osmanlı'nın faydasını sağlamak için heyet göndererek anlaşma yaptı. Yapılan anlaşmada, Müslüman tebaaya bir takım haklar verildi.³²⁰

İngiltere'nin ve Arap Büro'nun Arabistan'daki etkileri ve ajanların çalışmaları kuruluşundan önce 1900'de başladı. Osmanlı'nın ittifak devletleriyle birleşmesi üzerine 1914'te savaş sırasında İngiltere'nin, Mısır Sultanlığı Bölgeleri'nde bulunan ajanları Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap aşiretleri, bedevi reisleriyle tanışmak kendi etkisi altına almak için Suriye'de Osmanlı Arapları'nın çoğunluğu oluşturduğu bölgelerde seyahat ve keşif faaliyeti yaptılar. Osmanlı'dan ayrılmak isteyen Arap aşiretler, bedeviler ve kabileleri İngiltere'nin yardımını sağlamak için çalıştılar. İngiltere'nin Arapları etki altına almaktaki hedefi ise Araplara bölgelerinde devlet kurmak amacıyla isyanlar çıkartmak, Osmanlı askeri birliklerindeki Arap kuvvetlerin askerlik görevlerini terk etmelerini sağlamak ve Halife'nin cihat çağrısına katılmalarını engellemektir. İngiltere'ye bağlı koloniler

³¹⁹ Muhammed Nurullah Parlakoğlu, "Gertrude Bell'in Türkiye Mezopotamya'sındaki Seyahatleri Ve Faaliyetleri", T.C. Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Batman 2018, s. 54.

³²⁰ Adem Bulut, "20. Yüzyıl Başlarında Arap Aydınların Osmanlı Ve Türk İmajı", T.C. Medipol Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2022, s. 9.

olan Britanyas Hindistanı, Aden Protektora'sı ve Mısır Sultanlığı'nda cihat'a katılımın fazla olması, İngiltere açısından politikasının başarısızlığına sebep olabiliirdi. İngiliz dışişleri görevlilerinin Ortadoğu'ya yerleşen ajanları, 1915'te Ortadoğu'da farklı topraklardaki ajanlar arasında iletişim ve bilgi dağıtma güçsüzlüğünü Londra'ya bildirdiler. Ajanlar, Sir Ronald Henry Amherst Storrs (1904-1945), Gertrude Bell, Sir Percy Zachariah Cox ve Thomas Edward Lawrence (1914-1935) ortak düşünce olarak bu görüşü kabul ettiler. İngiliz Diplomat Mark Sykes (1911-1918) 21 Aralık 1915'te Mısır Sultanlığı, Bağdat, Basra ve Musul Vilayetleri ve Britanya Hindistanı keşif gezilerinden gelince kendi liderliğinde Londra'da "İslam Bürosu" adıyla bir çalışma merkezi oluşturulmasını ve bu merkez'in İngiltere'nin Yakın Doğu'daki siyasetini şekillendirmesini önerdi. Londra'da 7 Ocak 1916'da yapılan görüşmede Hindistan'dan başka bölgelerde bulunan Müslümanları içine alacak Mısır Sultanlığı'ndaki İngiliz Yüksek Komiseri ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olacak bir iletişim ve bilgi dağıtma merkezi oluşturulması ve bu merkezin üç kısımda düzenlenmesi ortak karar olarak kabul edildi. Arap Büro 4 Şubat 1916'da İngiliz görevliler ve ajanlar tarafından oluşturuldu.³²¹

Arap Büro'nun amacı ise İngiltere faydasına haberler toplayıp, yaymak ve basında Hindistan Müslümanları dışındaki Müslümanlar için kampanyalar düzenlemektir. Büro, bu faaliyetleri yaparken Hindistan Müslümanları'nın hassasiyetlerini de dikkate alacaktı. Arap Büro elemanları Londra'dan gelen emirler doğrultusunda faaliyet gösterdiler. Arap Büro faaliyetlerinin yapısı yarı özerk bir düşünce merkezine benzedi. Büro elemanları kendilerine bağlı operasyon alanından gelen bilgileri toplayarak analiz edip gizli rapor haline getirdiler ve bu raporlar Arap Bülten'de yayınlandı. Hazırlanan raporlar, az sayıda askeri ve siyasi daireye dağıtıldı ve İngiliz savaş çalışmalarına rehberlik etti.³²²

Thomas Edward Lawrence'ın arkadaşı olan Herbert Garland (1906-1920) ise çok iyi Arapça biliyordu. Herbert Garland, cahil bedevilere yıkma, yakma ve

³²¹ Yahya Yeşilyurt, "Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914)", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2011, s. 88.

³²² Nazmiye Yozgat, Cengiz Kartın, "Arap Bürosu'nun Gizli Raporları: Arap Bülteni", **Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 5, S. 2, Kasım 2021, s. 247 – 286. Bkz s. 249.

sabotaj konularında eğitim verdi. Arap Büro'nun savaş sırasında en önemli görevlerinden biri de bölgede, İngiltere ve itilaf devletleri faydasına propaganda faaliyetlerinin yürütülmesiydi. İslam Dünyası'na yönelik propaganda malzemelerinin bir kısmını Mısır Sultanlığı'ndaki Arap Büro bir kısmını da bizzat İngiltere Enformasyon Bakanlığı hazırladı. Arap Büro tarafından hazırlanan propaganda çalışmalarında, İngiltere ve müttefiklerinin İslâm'ı ve ona bağlı olanları korumak için savaştığı, savaştan sonraki amacın ise Arapların çıkarlarını korumak ve özgürlüğünü sağlamak olduğu gibi iddialar vurgulandı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında propaganda savaşan devletlerce etkili bir şekilde kullanıldı. Propaganda gazetesi savaş yıllarında Arap Yarımadası, Bağdat, Basra ve Musul Vilayetleri, Anadolu ve Suriye Vilayetleri gibi Osmanlı topraklarında, Doğu, Batı ve Kuzey Afrika'da dağıtıldı. İngiliz uçakları bu gazeteleri diğer propaganda malzemeleriyle birlikte cephe hatlarına da attılar. Bu gazete Güney Amerika'daki sömürgelerde bulunan Araplara da dağıtıldı. Arap Büro, El Hakikat gazetesinin dağıtımının yanı sıra bölgede El Kevkab, El Mukattem adlı propaganda gazetelerini de finanse edip dağıttı. Mekke Şerifi ve Hicaz Kralı Hüseyin Bin Ali El-Haşimi'nin yayın organı gibi takdim edilen El Kible gazetesi de Arap Büro tarafından desteklendi ve kontrol edildi. Arap Büro, El Kible gazetesini dini konularda ve halifelik sorununda kendi faydasına algı yaratmak için de kullandı.³²³

Mekke Şerifi ve Hicaz Kralı Hüseyin Bin Ali El-Haşimi (1908-1924), bir taraftan da İngiltere ile görüşmelerini sürdürdü, diğer yandan da Suriye'de başlayan Arap milliyetçiliği hareketi ile işbirliği zemini aradı. Faysal Bin Hüseyin Bin Ali El Haşimi, İstanbul'dan dönüşünde, Suriye'ye uğrayıp, buradaki cemiyetlerle de görüşmeler yaptı. Faysal Bin Hüseyin Bin Ali El Haşimi Mayıs 1915'teki bu ziyareti sonunda, Suriye'de Al-Fatat ve Al-'Ahd cemiyet üyeleriyle müzakereler yaptı ve bu gizli görüşmelerde, yargılanacak olan Arap ihtilalcilerin affedilmesi gerektiğini ifade etti. Faysal Bin Hüseyin Bin Ali El Haşimi ile cemiyet üyeleri arasında yapılan görüşmeler de, Osmanlı'ya karşı İngiltere ile

³²³ Ümmü Gülsüm Polat, "I. Dünya Savaşında İngiliz ve Türk propaganda gazetelerinin etkinliği üzerine bir değerlendirme el-Hakika ve Musavver Cöl", **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 36, Ocak 2014, s. 141 – 156. Bkz s. 143.

işbirliği kararı alındığı gibi, gelecekteki Arap Krallığı'nın sınırları da belirlendi ve 23 Mayıs 1915'te Şam Protokolü yapıldı.³²⁴

İngiltere ile Mekke Şerifi toprakları paylaşma noktasında anlaşma yapamadı. İngiliz Mısır Yüksek Komiseri Sir Vincent Arthur Henry McMahon'un (1915-1917) 24 Ekim 1915'te mektubunda İngiltere'ye bir anlaşma için başvurdu. İngiltere ile Mekke Şerifi Hüseyin Bin Ali El-Haşimi bazı noktalarda anlaşamadı fakat 6 Kasım 1915'te Sir Vincent Arthur Henry McMahon'nun gönderdiği bir mektupta Mersin, Hatay, Şam, Hama, Humus ve Halep'in doğusunda kalan Suriye topraklarının Arap sayılmayacağından, buralarda Fransız çıkarlarının göz önünde tutulması istendi. Bu mektupta Şerif'in halifelik isteğinden hiç söz edilmedi ve Sir Vincent Arthur Henry McMahon ile arasındaki pazarlık 10 Mart 1916'ya kadar devam etti. Pazarlıklar sonucunda Mekke Şerifi ve Hicaz Kralı Hüseyin Bin Ali El-Haşimi birtakım isteklerinden vazgeçti.³²⁵

İngiltere, Mekke Şerifi Hüseyin Bin Ali El-Haşimi ile görüşmelerini müttefiki Fransa'ya bildirmedi. Fransa, Kasım 1915'te bunu öğrendi ve Ortadoğu üzerindeki çıkarlarını koruma çabasına girdi. Bunun sonucunda İngiltere ile Fransa arasında görüşmeleri yürüten İngiliz Diplomat Sir Mark Sykes ve Fransız Diplomat François Georges-Picot (1895-1920) tarafından gizli olarak Sykes Picot Antlaşma'sı yapıldı. Bu antlaşma, Suriye'nin Akka'dan itibaren Kuzey'e doğru Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı içinde bulunmakla, Çukurova Fransızlara verilecekti. Mezopotamya'da İngilizlere bırakılacaktı. Tarafsız bölgelerde küçük ayrı ülkeler veya birleşik tek ülke kurulacaktı. Bunun sonucunda, kurulması düşünülen Arap Devleti'nin sınırları içinde Filistin-Mezopotamya kırmızı hattının üstü Fransa nüfuzu olarak kalacak, aşağısı ise İngiltere'ye verilecekti. İngiltere, bu antlaşma ile Fransa'ya verdiği bölgeleri aynı zamanda Mekke Şerifi Hüseyin Bin Ali El-Haşimi'nin kuracağı Arap Krallığı'nın sınırları içerisinde de bıraktı. İngiltere, Mekke Şerifi Hüseyin Bin Ali El-Haşimi'ye karşı ikiyüzlü davranmakla kalmayıp, bir yandan da Necid Emiri Abdülaziz Bin Abdurrahman Bin Faysal Âl-

³²⁴ Halil Uğur Ay, "Arap Birliğini Doğuran Temel İdeoloji Üzerine Bir Değerlendirme: Arap Milliyetçiliği", **Ekonomi Politika Ve Finans Araştırmaları Dergisi**, C. 3, S. 1, Nisan 2018, s. 32 – 49. Bkz s. 41.

³²⁵ İsmail Köse, **Büyük Oyunun Küçük Aktörü Şerif Hüseyin**, İstanbul, Kronik Yayınları, 2018, s. 30.

i Suud ile de Aralık 1915'te bir anlaşma imzalayarak, Basra Körfezi'nin güney kıyılarında da Suudilerin egemenliğini tanıdı.³²⁶

İstanbul Antlaşması'na giden süreç 1914'te ittifak devletlerinin kuvveti düşünülerek, Rusya İmparatorluğu'nun antlaşma imzalayacağı beklenildi. Rus İmparatorluğu, Osmanlı topraklarını elde edeceğini hissederek savaşa devam etti. İttifak devletleri ise Rus İmparatorluğu'nun denize çıkmasını engelledi ve İstanbul Hükümeti de boğazları kapattı. İtilaf devletleri ise Rus Çarlığı'nın tekliflerini reddetmedi ve isteklerinin uygulanacağı düşüncesini belirtti. 18 Mart 1915'te yapılan antlaşmada Rus Çarlığı, Fransa'nın menfaatlerini destekledi. Fransızlarda, Ruslara yardım etti. Bu antlaşmanın bir benzeri de İngiltere ile yapıldı.³²⁷

Londra Antlaşması İtalya'nın işgal ettiği Trablusgarp, İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından kabul edilecek. Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde egemenliği onaylanacaktır. Roma hükümeti, itilaf devletlerinin şartlarını kabul edecekti. Bir diğer sözleşme de Ortadoğu topraklarını paylaşım konusunda yapıldı. Roma hükümeti'ne Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz bırakıldı.³²⁸

Osmanlı'dan Arapları koparmak amacıyla Britanyalıların, aşiretlerden temsili muharebede kullanmak için yardım alması gerekiyordu. Britanyalı Diplomatlar, herkesle istihbarat açısından savaştı. Thomas Edward, Mekke Şerifi Bin Ali El-Haşimi yanlısı iken Thomas Edward Lawrence'ın amansız rakibi William Henry Irvine Shakespear (1910-1915) Necid ve Ahsa Emiri Abdülaziz Bin Abdurrahman Bin Faysal Âl-i Suud yanlısıydı. Halifeliği Osmanlı'dan almak amacıyla bulunarak, Britanya ile müttefik olma çabasında oldu. Suudiler ve Haşimiler birbirleriyle savaştı, Mekke Şerifi Bin Ali El-Haşimi, Necid ve Ahsa Emiri Abdülaziz Bin Abdurrahman Bin Faysal Âl-i'ye müttefik olma teklifi yaptı. Mücadelede Thomas Edward Lawrence Mekke Şerifi Hüseyin bin Ali el-Haşimi'yle birlikte, Sir Percy Zachariah Cox Necid ve Ahsa Emiri Abdülaziz Bin

³²⁶ İsmal Gümüş, “Şerif Hüseyin İsyanı”, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013, s. 81.

³²⁷ Jay Winter vd, **I. Dünya Savaşı Ve 20. Yüzyıl**, Çev. Tansel Demirel, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, 2012, s. 94.

³²⁸ Mevlüt Çelebi, “Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri”, **Bellekten**, C. 62, S. 233, Nisan 1988, s. 157-206. Bkz s. 159.

Abdurrahman Bin Faysal Âl-i Suud ile birlikte Osmanlı'ya karşı planlarını harekete geçirdi.³²⁹

İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı sırasında iki bölgede hedefi olduğu görüldü. İngiltere için Hint Kolonisi ve Ortadoğu önemli oldu. İstanbul Hükümeti ve Britanya birbirleriyle mücadele etti. İngiltere'nin, bu hedefi de Osmanlılar'dan bağımsız Ortadoğu'da milliyetçilik akımını ortaya çıkarmakla bağımsızlıklarını garanti ederek Müslüman tebaanın isyanlarını başarılı hale getirmektir. İsyancı Arapların muharebesinde demiryolu sayesinde Medine geç işgal edildi. Mekke Şerifi ve Hicaz Kralı Hüseyin Bin Ali El-Haşimi isyan sırasında İslam Âlemi'nin zor durumda kalmaması için, yazılı belge ilan etti. Belgede ayaklanmanın nedenlerini izah etmeye çalıştı.³³⁰

İngiltere'nin, deniz aşırı bağlı kolonilerinde tamamlanmayan bölge Kudüs-i Şerif Mutassarıflığı'dır. Bu bağlamda Britanya Dışişleri Bakanı Arthur Balfour (1916-1919), yayınladığı Balfour Deklarasyonu ile Filistin'de "İsrail Devleti" kurulmasına destek vereceğini bildirdi. Suriye'nin ileri gelenleri, Balfour Deklarasyonu'nu tepkiyle karşılarken Mekke Şerifi ve Hicaz Kralı Hüseyin Bin Ali El-Haşimi sessiz kaldı. Balfour Deklarasyonu'nun sonuçlarına bir tepki göstermedi. İngiliz Arap Büro'su müdürü David George Hogarth (1916-1919) ile yaptığı Ocak 1918'de görüşmede "Siyonist isteklerine herhangi bir itirazı olmayacağını" söyledi. Mekke Şerifi ve Hicaz Kralı Hüseyin Bin Ali El-Haşimi adamlarını sözleşmenin kendilerine zarar vermeyeceğine inandırmaya çalıştı. Oğullarını görevlendirdi. Dünya Siyonist Teşkilatı'nın lideri Chaim Weizmann (1921-1946) 1918'de Filistin'e gelerek Faysal Bin Hüseyin Bin Ali El Haşimi ile görüştü.³³¹

Osmanlı, Britanya'nın Süveyş'in doğusuna yayılmasını önlemeye çalıştı. Hicaz Bölgesi Cihan Harbi zamanında ulaşmak istediği topraklar arasında bulundu. Thomas Edward, Ortadoğu'daki aşiretlerle ilgilendi ve oradaki sorunları

³²⁹ Ahmet Melih Aşan v.d, "Lawrance'ın 27 Maddelik Raporu Bağlamında Ortadoğu'da İngiliz Siyaseti Üzerine Bir Değerlendirme", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 31, S. 1, Ocak 2021, s. 199 – 214. Bkz s. 201.

³³⁰ Sâlahi Ramadan Sonyel, "Albay T.E. Lawrence, Haşimi Araplarını Osmanlı İmparatorluğuna Karşı Ayaklanmaları için Nasıl Aldattı. İngiliz Gizli Belgelerine göre ", **Belleten**, C. 51, S. 199, Nisan 1987, s. 231 – 255. Bkz s. 239.

³³¹ Abu Şehmuz Demir, **İsrail, Ortadoğu, Emperyalizm**, İstanbul, Eksen Yayıncılık, 2007, s. 43.

çözdü. Thomas Edward ile aşiretler Osmanlı ordusuna Kuzey Hicaz’’da saldırdı ve ele geçirdiler. Bu saldırıda Şerif bin Ali bin Hüseyin (1917-1918), Auda Abu Tayeh zengin olacaklarını umdular ve bu hayalleri gerçekleşmedi. Kuzey Hicaz’ı almasıyla Mekke Şerifi ve Hicaz Kralı Hüseyin Bin Ali El-Haşimi, Bahr-i Ahmer Sahilleri’ni kontrol eder hale geldi.³³²

Arap Büro’nun birinci görevi, Yakın Doğu’daki İngiliz siyasi faaliyetlerinin uyumunu sağlayarak Almanya ve Osmanlı’nın politikalarının genel eğilimi hakkında İngiltere Dış İşleri Bakanlığı, Savaş Ofisi, Hindistan Ofisi, Hindistan Hükümeti ve Donanma Komutanlığı’nı aynı anda bilgilendirmektir. Arap Büro’nun ikinci görevi, Hint Müslümanları dışındaki Müslümanlara karşı yürütülecek propaganda faaliyetlerini çatışmaya meydan vermeden, Müslümanların ve itilaf devletleri’nin hassasiyetleri de dikkate alınarak İngiltere faydasına yürütmektir. Arap Büro’nun dinamizmi 1918’de azaldı ve merkezi Mısır Sultanlığı olmasına rağmen gerçekte Filistin büronun merkezi haline geldi. Arap Büro’nun askeri olaylardaki rolü azaldı ve büronun koordinasyon görevi anlamını yitirdi. Bedevi silahlı gruplar da artık Mısır Sultanlığı hazinesinin sırtında bir yük görülmeye başlandı ve eski üyelerinden birçoğu başka görevlere verildi. Lloyd George (1916-1920) Londra’ya gitti. Gilbert Clayton (1914-1917), Edmund Henry Hynman Allenby, Birinci Vikont (1915-1917) ile birlikte gittiler. Eski gruptan sadece Kinahan Cornwallis (1916-1920) Mısır Sultanlığı’nda kaldı. Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonra Arap Büro’nun yapısı ve fonksiyonu değiştirildi. Savaşın sona ermesiyle birlikte büronun bölgedeki faaliyetlerine olan ihtiyaç da sona erdi.³³³

Cihan Harbi bitince kazanan güçler elde ettiklerini paylaşma amacıyla Fransa’da toplandı. Gertrude, toplantıya katılmak istedi. İngiltere Mezopotamya Mandası Yöneticisi Sir Arnold Talbot (1918-1921) onay verdi. İngiltere Mezopotamya Mandası Yüksek Komiser Vekili Sir Arnold Talbot Wilson Fransa’ya gidince, gazetecilerle görüştü. Paris’te, İngiltere Irak Mandası’nın hudutları, Fransa Şam Mandası-İngiltere Mezopotamya Mandası sınırı, İngiltere

³³² Muhammed Talha Çiçek, ‘‘Şerif Hüseyin İsyanının Türk Ve Arap Kimlik İnşa Süreçlerindeki Etkisinin Analizi’’, T.C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2007, s. 72.

³³³ Ümmü Gülsüm Polat, ‘‘ Türk-Alman Propagandası Karşısında Arap Bürosu’nun Kuruluşu’’, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 26, S. 76, Ocak 2010, s. 97 – 132. Bkz s. 127.

Filistin Mandası-Fransa Suriye Mandası hududu paylaşım antlaşması sayesinde Britanya Filistin Mandası, Kahire Sultanlığı ve Mekke Krallığı'nın düzenlenmesi amacıyla konferans yapıldı. Konferansa Sir Arnold Talbot, Albay Thomas Edward ve Margaret Lowthian katıldı. Faysal Bin Hüseyin Bin Ali El Haşimi, paylaşım antlaşmasını reddetti ve İngiltere'nin terkettiği Şam'a Fransa yerleşecekti.³³⁴

Gertrude Bell, 1919'da yeni bir uluslararası düzen kurmaya çalıştı. Kahire Sultanlığı'nın sistemini beğenmeyerek, kendi ajanlarıyla yeni bir düzen oluşturulmasını istedi. İngiliz Kahire Yöneticisi Edmund Henry Hynman, Birinci Vikont, Gertrude'yle yeni fikir tasaralayarak, Ortadoğu'da Fransa ile birlikte hafiyelik teşkilatı kurdu. Kapanan Arap Büro'nun elemanları da buna destek verecekti.³³⁵

Suriye Kralı I. Faysal Bin Hüseyin Bin Ali El Haşimi ile Fransa Başbakanı Georges Benjamin Clemenceau (1906-1920), Ocak 1920'de Fransız danışmanlar işe almak şartıyla Arap bağımsızlığına izin veren gevşek bir Manda Antlaşması'nda uzlaştı. Fransızlar, Suriye Kralı I. Faysal Bin Hüseyin Bin Ali El Haşimi'yi donanmayla işgal bölgelerine götürdü. Suriyeli milliyetçiler sözleşmeyi kabul etmeyerek Suriye Kralı I. Bin Hüseyin Bin Ali El Haşimi'ye bir farklı olanak tanımadı. Başbakan Étienne (1920-1924) Georges Benjamin'in imzaladığı sözleşmeyi onaylamadı. Ordu, Suriye Kralı Bin Hüseyin Bin Ali El Haşimi'yi kendi tarafına çekti, Şam Milliyetçiler Toplantısı'nda milliyetçiler, Türk efradı, ordular, Şam'dan getirilen temsilcilerle, Kudüs ile Beyrut'u ekleyerek Suriye'nin bağımsızlığını açıkladı.³³⁶

Fransa, Suriye sorununu San Remo Konferansı'na 18 Nisan 1920'de getirdi. Suriye Kralı I. Faysal Bin Hüseyin Bin Ali El Haşimi'nin düşüncesi haklı çıktı. Şam, Fransız yönetimi altına alındı. Ilımlı halk Fransa ile müzakere ederek Fransa'nın Şam Krallığı'nı himaye ve koruması ilan edecek bir formül aranmasını

³³⁴ Mehmet Sedat Erkan, "Paris Barış Konferansından Sonra Ortadoğu'yu Paylaşım Çalışmalarında İngiliz Ajan Ve Uzmanlarının 26 Mart 1919 Tarihli Toplantısı", **21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum**, C. 12, S. 34, Mayıs 2023, s. 263 – 294. Bkz s. 269.

³³⁵ Mustafa Celalettin Hocaoglu, "Gertrude Bell'in Ortadoğu Algısı Ve Irak'ın Kuruluşundaki Rolü", Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2019, s. 239.

³³⁶ Andrew Wiest, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi Fotoğraflar Haritalar Çizimler**, Çev. Selçuk Uygur, İstanbul, Kronik Kltap, 2022, s. 276.

istedi. Suriye Kralı I. Faysal Bin Hüseyin Bin Ali El Haşimi, Türk yetkililerini kullanarak Atatürk'e (1923-1938) ulaşmaya çalıştı, İngiltere'nin araya girmesiyle girişimler başarısız oldu. Suriye Kralı I. Bin Hüseyin Bin Ali El Haşimi, Henri Joseph Étienne'yle (1919-1923) görüşmeye çalıştı. Henri Joseph Étienne, Fransız ordusunu sürerek, Suriye kuvvetlerini yok etti ve Suriye Kralı I. Faysal Bin Hüseyin Bin Ali El Haşimi 28 Temmuz 1920'de Şam'dan sürüldü. Gertrude, Arap Yarımadası ve Levant'ta düzeni değiştirmeye çalıştı. İsrail siyasetine engel olunmazsa Kahire Sultanlığı adı altında Müslümanların genişleyeceğini gördü ve tedbirler alarak bu büyümeyi önceden sağlamaya çalıştı.³³⁷

Suriye Arap Krallığı'ndan 1920 Mayıs'ında görevliler ulaşarak hudutlarını belirlemek için, Gertrude'ye konferans yapmasını talep etti. Yapılan konferansta Şam-Mezopotamya hududu çizildi. I. Bin Hüseyin Bin Ali El Haşimi Şam Yöneticisi bulunarak imzaladığı bu sözleşmeyi, Mezopotamya İdarecisi sıfatıyla onaylayacaktı. Konferansta kabileler sorunu çözüldü. Fransa sözleşmesi ile Mezopotamya'nın kuzey, güney ve batı hudutları karara bağlandı. Ortadoğu'nun yeniden şekillenmesi için, Fransız-İngiliz Sınır Antlaşmaları'nı, İngiltere adına Charles Hardinge, 1. Penshurst Baronu Hardinge (1880-1922), Fransız görevliyle onayladı.³³⁸

Sir Arnold Talbot, Mezopotamya'nın Âdem İ Merkeziyet sistemine göre idare edilmesini istedi. Bu sisteme Kürtler de dâhil edilecekti. Planlanan tasarı yerli halkın, İngilizlerin ve Gertrude'nin benimsemediği bir düzendi. Sir Arnold Talbot bu tasarıyı yürürlüğe koyamadı. Gertrude tek ve bütün olarak Britanya himaye ve koruması altında bir Irak tasarladı. Hindistan Hükümeti, Mayıs 1921'de Gertrude'nin, Bağdat'ı idare edemediğini bildirdiği Sir Arnold Talbot'un statüsünü arttırdı. Gertrude Bell bu duruma tepki gösterdi ve Sir Arnold Talbot

³³⁷ Hadiye Yılmaz Odabaşı, "Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi (1919-1922): Türk Millî Mücadelesiyle Ortaklıklar ve Ayrılıklar", **Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 7, Kasım 2018, s. 173 – 209. Bkz s. 193.

³³⁸ Yaşar Demir, Kenan Şen, "Doğuş Dönemi İtibariyle Türk-Arap Milliyetçiliği: İşbirliğinden Çatışmaya", **Akademik Ortadoğu Dergisi**, C. 5, S. 2, Ekim 2011, s. 119-128. Bkz s. 118.

Wilson'u İngiltere'ye şikâyet etti. İngiltere, Sir Arnold Talbot Wilson'u görevden aldı ve Sir Percy Zachariah Cox'u Irak'a 1921'de komiser olarak atadı.³³⁹

Kahire Konferansı'na gidecek olan heyet 22 Şubat 1921'de gitti. Sir Percy Zachariah (1916-1923) ve İngiliz ordu mnesupları geldi. İngiltere Irak Mandası Geçici Hükümeti'ni temsilen El-Askari (1921) ve Sir Sassoon Eskell Bey (1921) katıldı. Konferansın resmi gündemi, giderlerin durumu, Mezopotamya Yöneticisi'nin atanması, azınlıkların geleceği sorunları görüşüldü ve hüküm verilemedi. Toplantıda kesin kararlar alındı. I. Faysal Bin Hüseyin Bin Ali El Haşimi'ye Bağdat yönetimi sunuldu. Asker sayısı azaltılacak. Kürtler ve azınlıkların statüsü belirlendi. Ülkenin resmi adı değişti.³⁴⁰

I. Faysal Bin Hüseyin Bin Ali El Haşimi'nin krallığının İngilizlerin desteği altında bir referandumla onaylanmasının ardından, sıra Manda Antlaşması'na geldi. Irak Kralı I. Faysal Bin Hüseyin Bin Ali El Haşimi, hükümet üyelerince tehdit edildi. Sözleşme, Irak Kralı I. Faysal Bin Hüseyin Bin Ali El Haşimi'nin ve İngilizlerin baskısı ile hükümetçe kabul edildi. Gertrude, Britanya'ya olan itimadını yitirdi.³⁴¹

Gertrude Bell'in de şüphelendiği üzere Necid Sultanı Abdülaziz Bin Abdurrahman Bin Faysal Âl-i Suud, Irak kabinesini etkilediğinden, beş bakan Necid Sultanı Abdülaziz Bin Abdurrahman Bin Faysal Âl-i Suud aleyhine bir açıklama yapmayınca gücenen Irak Kralı I. Faysal Bin Hüseyin Bin Ali El Haşimi, görevlilerin hükümetten ayrılmalarını bildirdi. İngiliz danışmanlar devreye girse de başarılı olmadılar ve görevliler ayrıldılar. Necid Sultanı Abdülaziz Bin Abdurrahman Bin Faysal Âl-i Suud ve Irak Kralı I. Faysal Bin Hüseyin Bin Ali El Haşimi arasında 20 Mayıs 1922'de yapılan sözleşmeyle bedevilerin, Bağdat Haşimi Krallığı ve Suud Sultanlığı arasında dağıtılmaları kabul edildi. Hudutlar, halkın sorunları dikkate alınarak düzenlendi. Sözleşmeyle, Gertrude'nin belirttiği hudut hattını Haziran 1922'de Necid Sultanı Abdülaziz

³³⁹ Ramazan Sonat, "Kum Fırtınası Altında Siyaset: İngiliz Mandası Altındaki Irak Devleti'nin Kuruluşuna Giden Süreçte Şiilerin Konum ve Yönelimlerini Anlamlandırmak [1918-1921]", **Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, S. 16, Mart 2023, s. 173 – 196. Bkz s. 186.

³⁴⁰ C.J Edmonds, **Kürtler, Türkler Ve Araplar**, Çev. Serdar Şengül, Serap Rüken Şengül, İstanbul, Avesta Basın Yayın, 2003, s. 25.

³⁴¹ Cengiz Danışan, "Heterojen Toplumlarda Ulus Devlet Çıkmazı: Irak Örneği", T.C. Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2019, s. 30.

Bin Abdurrahman Bin Faysal Âl-i Suud reddetti. Necid Sultanı Abdülaziz Bin Abdurrahman Bin Faysal Âl-i Suud, Hicaz Krallığı, Irak Haşimi Krallığı ve Maverâ-İ Ürdün Emirliği sınırlarının tamamında yeniden görüşme istedi. Gerginlik, Ağustos 1922’de şiddete dönüştü ve Vehhabiler, Amman’ı yağmalayıp insanları öldürdü. Gertrude’nin düşüncesiyle, Harry St John Bridger Philby’nin (1915-1937) El Cevf’i karıştırmamasının sonucu oldu. Sir Percy Zachariah Cox, saldırı dolayısı ile Necid Sultanı Abdülaziz Bin Abdurrahman Bin Faysal Âl-i’yi, olaylarla hudutların yenilenmeyeceği hususunda ihtar etti. Necid Sultanı Abdülaziz Bin Abdurrahman Bin Faysal Âl-i’yle müzakereye giden Sir Percy Zachariah, Gertrude’nin belirlediği Necid Sultanlığı-Britanya Mezopotamya Mandası Hudut Antlaşması-Ukayr Protokolü’nü Necid Sultanı Abdülaziz Bin Abdurrahman Bin Faysal Âl-i Suud’a imzalattı.³⁴²

Lozan görüşmeleri Ocak 1923’te sürerken, Sir Zachariah İngiltere’ye çağrıldı, Bağdat’ta Sir Robert Conway (1923-1929) yönetime geldi. Kahire Krallığı’ndan Maverâ-İ Ürdün Emirliği’ne geçen Gertrude Bell, burada Emir Abdullah Bin Hüseyin (1921-1951) ve danışmanı Harry St John Bridger Philby ile Necid Sultanlığı sınırı sorununu görüştü ve eylülde Bağdat’a döndü. Gertrude Bell “Meselelerin çözülmesi, Azınlıkların Mezopotamya’da kalması, Mezopotamya ülkesinin hudutlarını koruması ve Britanya ile ilişkilerini koruması” gibi görüşlerini bildirdi.³⁴³

Himaye düzeniyle alakalı konuları inceleyen Quincy (1919-1924), Irak’a yollandı. Cemiyet-i Akvam, Mezopotamya ile Britanya arasında Musul hükmünü çıkarttı. Gertrude, bu hükmü himaye sözleşmesiyle parlamentoya sevk etti ve kabul ettirdi. Sözleşmeyi parlamentoya sunan İngiliz görevliler, imza attırdı. Bu sorunu ciddiye alan Irak Kralı I. Faysal Bin Hüseyin Bin Ali El Haşimi, mebuslarla konuşarak sözleşmeyi onayladı. Britanya yazılı metni tasdik etti. Temelde 1922 Antlaşması’nın 25 yıllığına yenilenmesinden ibarettir. İngilizlerin desteğini alan Necid Sultanı Abdülaziz Bin Abdurrahman Bin Faysal Âl-i Suud, Mekke Şerifi ve Hicaz Kralı Hüseyin Bin Ali El-Haşimi’nin ülkesi Hicaz’ı kuşattı

³⁴² Tuba Erdoğan, “Modern Suudi Arabistan Devleti’nin Doğuşu (1914-1932)”, T.C. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2006, s. 170.

³⁴³ Aytekin Çatalçam, “1923–1938 Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası’nda Lozan’ın Etkisi”, T.C. Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008, s. 21.

ve Hicaz Krallığı Halifeliği'ni yıktı. Hudutları, Winston'un çizdiği Maverâ-İ Haşimi Emirliği ile 2 Kasım 1925'te Sabah Şeyhliği'nde sözleşme yapıldı ve Necid Sultanı Abdülaziz Bin Abdurrahman Bin Faysal Âl-i sözleşmeyi de onayladı. Bağdat-Ankara Hükümetleri hududu, sorunlar sebebiyle çizilmiş huduttur. Ankara'da sözleşme onayladı. Irak, Milletler Cemiyeti'ne katıldıktan sonra Suriye ile arasında bulunan aşiretlerin kaçak geçişleri ve sınır sorunu'nu çözmek için Milletler Cemiyeti'ne başvurdu. Suriye Cumhuriyeti, Irak Haşimi Krallığı sınırlarına kesin olarak sözleşmeyle şekil verildi. 1920'de Suriye'ye bırakılan azınlıkların bulunduğu Ninova Bölgesi, 10 Eylül 1932'de Cemiyet-i Akvam hükmüyle tekrar Bağdat Haşimi Krallığı'na bırakıldı.³⁴⁴

D. İngiltere'nin Mısır'da Kültürel Olarak Organizasyonları

General Napolyon Bonapart (1804-1815), Mısır'a işgal amacıyla girerken, yalnızca askeri yönden yönetmek düşüncesinde değildi. General Napolyon Bonapart, Mısır'a Avrupa'da bulunan bilim ve teknolojiyi de yerleştirmek istedi. Bu şekilde davranarak Fransızlar'dan ve Avrupalı bilim insanlarından araştırmacılardan destek ve takdir aldı. General Napolyon Bonapart, Mısır'a gelirken yanında Fransa'dan bilim insanları ve araştırmacılar getirdi. General Napolyon, gazete ve kitap oluşturup yayınlamak dağıtmak için Fransız-Arap matbaasını kurdurdu. Bilim ve teknolojik gelişmeleri yaptırmak için Mısır bilim akademisi merkezi oluşturdu. Bilim insanlarına Fransızca, İtalyanca kitaplar getirterek Arapça çeviriler yaptırdı. Bilim akademisi görevlileri ve öğrencilerine matematik, tıp, teknik bilimler, edebiyat, müzik, tarih, bilim dallarında çalışma, makaleler yaptırdı ve Mısırlılara yayınlattı. General Napolyon Bonapart Mısır'da bir kazı ekibi kurdurdu firavunlarla ilgili bilgi araştırttı, Mısır'da kimya alanında deneyler yaptırdı ve kütüphane kurdurdu. General Napolyon Bonapart, Mısır'da Mısır Kuryesi ve Mısırın On Yılı adında gazete yayınlattı, kumaş, kâğıt sağlamak

³⁴⁴ Nevin Yazıcı, "Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu (1926–1955)", T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 24.

için fabrika kurdurdu, bilim, resim alanında çalışma yaptırmak için atölye ve rasathane oluşturdu.³⁴⁵

Mısır halkı, Fransa vatandaşlarının yaşam şekillerine, kıyafetlerine, müziğine ve insanların sosyalleşmesine şahit oldu. Fransa medeniyeti ilk zamanlar ilgi görmedi. General Napolyon Bonapart'ın bilim görevlilerinin faaliyetlerini Mısırlı seçkinler benimsedi. Mısır vatandaşları Fransa'nın ileri gelenlerinin çalışmalarını seyretti. Batı medeniyeti ilmi ve toplumsal alanlarda gelişme sağladı. Arap vilayetleri de bilimsel gelişmeleri sağlamak için başlangıç sürecindeydi. Kahire, modern teknolojiler açısından çeşitli alanlarda eskiydi.³⁴⁶

Fransa, tüm bu gelişmelerden sonra, 1801'de Kahire'yi terk ettiğinde, işgalden yararlanarak başa gelen Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mısır'ın kuvvetlenmesi amacıyla faaliyetlere girişti. Askeriyeyi güçlendirdi ve modernleşmesini sağladı. İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya ve Rusya'ya çeşitli alanlarda eğitim görmeleri için talebe gönderdi. Bunun sonunda talebeler, seçtikleri bilimlerde uzmanlaşıp Mısır'a geldi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mısır'da birçok eğitim kurumu yaptırdı. İktisadi, kültürel ve askeri sistemi yeniden düzenledi. Mısır'da açılan mekteplerin en önemlileri sağlık ve askeri okullar oldu. Bu mektepleri kuvvetlendirmek amacıyla Avrupalı öğretmenler getirildi ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa yeni bir eğitim sistemi oluşturdu ve Mısır'da aydınlanma sürecini destekledi.³⁴⁷

Osmanlı'nın, Mısır'da adalet, sosyal ve iktisadi sisteme etkisi bulundu. İstanbul'da gerçekleştirilen Osmanlı yenileşmesini gözlemleyerek faaliyet yapan Kavalalı Mehmet Ali Paşa, yeni biçimde yenileşmeyi başlattı. Bu yenileşme özellik olarak yabancı milletlerle karıştı ve şekillendi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa Mısır'da çeşitli kitap evleri açtı. Mısır'da kitap evleri şahsi ve resmi olarak iki şekilde oluştu. Zamanın en önemli kitap evlerinden biri İskenderiye Kitabevi'dir.

³⁴⁵ Arzu Ertuğrul, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa Dönemi'nde Mısır'da Edebi Ve Kültürel Hayat (1805-1848)", T.C İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018, s. 76.

³⁴⁶ Kamil Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali Ve Tahliyesi (1798-1801)", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, C. 10, S. 2, 2008, s. 141-183. Bkz s. 148.

³⁴⁷ Sedat Bilinir, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı'nın Şark Meselesindeki yeri", T.C. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis 2012, s. 87.

İskenderiye, Makedonya Kralının Mısır'ı almasıyla kuruldu ve coğrafi konum olarak büyüdü. Halkları, Ortadoğu'nun azınlıklarından oluştu.³⁴⁸

Fransızların Mısır'ı istilasında General Napolyon Bonapart kültür ve ilim insanlarıyla Mısır'a geldi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa Kahire'de defterhane ve arşiv kurdu. Kavalalı Mehmet Ali Paşa Mısır'da Âbidîn Kasrı'nın içerisinde, bir kütüphane kurdu ve içerisinde yabancı dilden çeviri kitapları bulundu. Mısır Kütüphanesi Rifa'a Rafi' at-Tahtawi tarafından kuruldu. Rifa'a Rafi' at-Tahtawi modern eğitimin temsilci oldu ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı Avrupa'da temsil etti. Kavalalı Mehmet Ali Paşa Arap ve Türk öğrencilere eşit fırsat verdi. Türkler'den eğitimde önde olanlar Mısır'da yabancıların makamına atandı. Kavalalı Mehmet Ali Paşa Mısır'ın faydasına siyaset oluşturdu.³⁴⁹

Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mısır'da eğitim ve öğretim faaliyetlerine girişti ve değer verdi. Eğitim kurumlarını geliştirdi. Antoine Barthelemy Clot'ten (1799-1856) faydalanılarak, 1817'de Tıbbiye kuruldu. Mısır mekteplerini bitiren öğrenciler ve Camiat'ül-Ezheri Üniversitesi'ni bitirenler farklı alanlarda çalışmak için Paris'e yollandı. Batılı memleketlere yollanan talebeler burada dil ile ilgili çeviriler yaptı. Mısır'da misyoner mektepleri açıldı ve bu mektepler Mısırlıların düşüncelerini yönlendirdi.³⁵⁰

Dil araştırmacıları, Arapça'yı çeşitli alanlara ayırarak, yeni bir dil yaratmaya çalıştı. İslamı ve bölgeyi kullanarak kurallar geliştirdi ve halka iki dil sundu. İlk dil doğuş dili Arapçadır, İkinci dil ise sömürgecilerin geliştirdiği bir dildir adı da Ammice'dir. Mısır'da dil sorunları görüldü ve yazarlar, sömürgeci dilini Fransız istilasıyla yaydı.³⁵¹

Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde Mısır'da Fransızca olarak Mısır gazetesinin basıldığı görüldü ve kısa bir süre sonra yayını

³⁴⁸ Emre Karakaya, "Mehmet Ali Paşa Zamanı Mısır'da Askeri Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Dinamikleri Ve Sonuçları (1805-1849)", *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 7, Ağustos 2019, s. 290 - 301. Bkz s. 292.

³⁴⁹ Serkan Emir, "Avrupa'da İhtilaller Dönemi (1789-1848) Ve Mutlak Monarşinin Çöküşü", T.C İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 2020, s. 30.

³⁵⁰ Gustave Edmund Von Grunebaum, *İslamiyet 2. Kitap Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Günümüze Kadar – 1*, Çev. Esat Nermi Erendor, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993, s. 96.

³⁵¹ Nergis Yavaşoğlu, "Ğâlib Helesâ Ve EL-Ĥamâsîn Adlı Romanın Tahlili", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 2014, s. 7.

durduruldu. Hidiv İsmail Paşa'da, Osmanlıca gazete yayımlamadı Arapça gazete yayımladı. Mısır'da Hidiv İsmail Paşa döneminde, Mısır Olayları gazetesi farklı dillerde çıktı. Mısır'ın önemli dergisi Ravzatu'l-Medâris'ti. Rifa'a Rafi' at-Tahtawi'nin farklı alanlarda çalışmalarda bulundu. Le Moniteur Égyptien'in tekrar doğuşu Hidiv İsmail Paşa döneminde, 1874'te oldu.³⁵²

Hidiv İsmail Paşa'nın yönetiminden önce Kavalalı Mehmet Ali Paşa zamanında baskı makinesi ulusallaştırılırdı ve ismi değiştirildi. İngiliz işgalinin olduğu 1882'de, yenileşme faaliyetlerine son verildi ve eğitimin hedefi saptırıldı. İngilizler baskı makinelerini şahsileştirdi ve farklı isimler verdi.³⁵³

Ali Mübarek, Mısır'da eğitim kurdu, Camiat'ül-Ezheri'yi düzenledi ve yenileştirdi. Bu okulun seviyesi arttı ve farklı dil eğitimi getirdi. Yeni öğrenimi parasız hale getirdi ve dinden uzaklaştırmayı düşündü. Gelişmiş öğrenim kuralları koydu. Mısır'da ilim kuruluşu, bölgecilik kuruluşu çalışmalara başladı. Modern üniversitelerde Mısır bilimi alanı geliştirildi ve kız mektebi açıldı. Mısır'ın eğitim ve bilim çalışmalarında bu tip gelişmeler oldu. Okullar modern olmasına rağmen gelişmemiş basit eğitim verildi. Avrupa'dan öğretmenler getirildi ve Avrupa'ya talebeler gönderildi. Modern mektepler, farklı düşüncelerin ifade edilmesinde önemli görev gördü ve okullarını bitirenler yenileşmede faaliyet gösterdi.³⁵⁴

Mısır'da, 1880' de eğitim düzenlenmesinden önce eğitim kurumu olarak 1871'de Darü'l- Ulûm açıldı ve kültürel mirasın aktarımı ve devamlılığını sağlandı. Mektep çeşitli bilim alanlarında programları içerdi. Modern İslamcı hukuk görevlileri hazırlamak amacıyla alan açıldı. Devlet kurumları ile ilgili Müslümanlık alanı eklendi ve din görevlileri eğitimi sunuldu. Mektep'te yabancı ve yerli talebeler tercümeler yaptı. Darü'l-Ulûm'da, İslam kültürü ile Avrupa kültürünü birleştirerek muallim yetiştirildi. Küttap mekteplerinde yeni muallimler okutuldu. İsviçreli uzmanların, fikri müdahalesiyle mektepler düzenlendi. İngiltere'nin Mısır'da egemenlik oluşturmasıyla El Ezher'de, din görevlileri,

³⁵² Kemal H. Karpat, **Ortadoğu'da Osmanlı Mirası Ve Ulusçuluk**, Çev. Recep Boztemur, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2001, s. 147.

³⁵³ Göksu Özden Güner, "Hidiv İsmail Paşa'nın Döneminde Kahire: Asri Sanat Ortamı ve İmar Çalışmaları (1863- 1879)", **Sanat Tarihi Dergisi**, C. 32, S. 2, Aralık 2023, s. 915 – 935. Bkz s. 921.

³⁵⁴ Şükran Fazlıoğlu, "Öteki' Üzerinden 'Kendini' Ele Vermek: Ali Mubârek'in Alemuddîn'inde 'Ben-Anlatısı' Arkeolojisi", **Ceride**, C. 1, S. 2, Ocak 2024, s. 102 – 120. Bkz s. 112.

İslami hukukun sağlanması amacıyla hukuk insanları, Müslüman mektepleri için muallimler yetiştirildi.³⁵⁵

İngiltere'nin, Mısır'ı işgaliyle Mısır'da ve İslam topraklarında Ammice dille ilgili faaliyetler arttı. Ortadoğu ve Mısır'da dil ayrıcalıklarını ortaya çıkaran azınlıklardı. Mısır'da yeni bir dilin oluşmasında İngiliz yöneticiler etkili oldu. İngiltere görevlileri kendi dillerini kullanırken Kur'an dilini yok etme faaliyetleri yürüttü. Ammice dilini sömürgeciler ve yabancılar destekledi.³⁵⁶

Mısır, İngiltere'nin istilasına uğradı ve Mısır'da Sömürge yönetimi başladı. İngiltere sömürge yönetimi iktisadı arttırmak, siyaseti azaltmak amacıyla modern mekteplerin etkisini engelledi ve kapattı. İngilizler sadece yabancı dil eğitimi ve Ammice karma eğitim veren okullara onay verdiler. İngilizler, Mısırlıların kurduğu mekteplere İngilizce ve Çocuk Bilimi getirdiler. Ali Mübarek, İngilizler'den onay alarak Darü'l-Ulûm'u yeniden düzenledi. Kuttap mekteplerine muallim öğrenimi yapılan alan eklendi. Muhammed Abduh (1866-1890), Müslümanlıkta yeniliği savundu. Camiat'ül-Ezheri'yi yenileştirme çalışmalarında başarılı oldu. İngiltere'nin eğitim politikasına muhalefet etti ve İslam hukukunu ve insanlarını yenileştirmeyi düşündü ve başarısız oldu.³⁵⁷

Ali Mübarek, El-Ezher'in öğrencilerinin bir kısmını yenilikçi akıma yönlendirdi, El Ezher'i bitiren öğrencilerin büyük bir kısmı beğenilmeyen Müslüman eğitimini almadı. Batı tarzında çalışmalarda bulundu. İngiltere, Mısırlı görevlilerin düşüncelerini ekonomik olarak reddetti. İngilizlerin planları kabul etmemesinin gerçek nedeni mektebin rakipsiz duruma gelmesi oldu. İngilizlerin Mısır'daki Öğrenim Temsilcisi Douglas Dunlop, Ali Mübarek'in mektepteki görevlerini onaylamayarak kaldırdı. Bu mektebi yalnız muallim yetiştirmek amacıyla düzenledi. Okulun yönetimi yerel halka bırakıldı ve yeterince muallim yetiştirilmedi. İngiltere sömürgesi döneminde yeni ve eski programlar uygulandı ve başarısız olundu. İngiltere eski mektepleri düzenleyerek yerel halkı almaya başladı ve eski mektepten yeni mekteplere değişime onay vermedi. Yeni

³⁵⁵ Mustafa Kırkız, "El-Ezher Özelinde Mısır'da Klasik ve Modern Eğitim", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. 14, S. 1, Kasım 2014, s. 167 – 189. Bkz s. 173.

³⁵⁶ Tahirhan Aydın, "Sömürgecilik Ve Dil: Batı Sömürgesinin Arap Diline Yaklaşımına Dil-Kimlik İlişkisi Penceresinden Bakış", **Mukaddime**, S. 7, Temmuz 2013, s. 47 – 68. Bkz s. 53.

³⁵⁷ Hatice Merve Çalışkan, "Muhammed Abduh Ve Klasik İslam Modernizmindeki Yeri", **Muhafazakar Düşünce Dergisi**, C. 12, S. 47, Nisan 2016, s. 109 – 119. Bkz s. 112.

mektepler kamu kurumlarına eleman yetiştirdi. Okul talebelerinin, yeni mekteplere gitmemeleri amacıyla, İngilizce eğitimi verilmesi ile yenileşme derslerinin okutulması yasaklandı. Saad Zağlul, İngilizlerin konuşmasıyla ilgili ayrıcalıklar verdi. Mısırlıların ileri gelenleri birleşerek yeni yüksek eğitim kurumu oluşturdu. Bu yeni mekteplerde İngilizce kullanılmadı ve Mısırlılara iyi bir eğitim verilmedi.³⁵⁸

Mısır'da Yargıç Mektebi açıldı. Bu mektep Camiat'ül-Ezheri'ye bağlandı, denetime açıldı ve dili Arapçaydı. Yenileşme eğitimi, birleştirici olarak orta seviyede verildi. Bu mektebi bitirenlere Mısır ve diğer bölgelerde dil çalışmaları yaptırıldı. Sömürge zamanında İngiltere siyasetiyle öğrenim yapılandırıldı. İngiltere sömürgesi, ulusal öğretimi istemedi ve seçkinlerin eğitimine ağırlık verdi. Bu eğitimle yerel seçkinleri engelledi ve insanların bir araya gelmelerine onay vermedi. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu fikrinde “Kahireli eğitim görmek için ücretini ödemeli, para vermek istemiyorsa eğitim almamalıydı.” Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, ekonomik durumdan dolayı bazı mektepleri kapattı ve açık olan mekteplerin parasını yükseltti. Ulusal üniversitelerin kurulmasına karşı çıktı. İngiltere egemenliğinin Mısır'da oluşmasıyla öğretim dilini Fransızcadan kendi dillerine çevirdi ve talebeler Londra'ya gönderilmeye başlandı.³⁵⁹

Oryantalistler, çeşitli yerel dil çalışmaları yaptı ve politikalarını Kur'an dilini kaldırarak, Ammice'yi getirmek üzerine oluşturdu. Doğu bilimciler, Ammice konuşulmasını İngiltere'nin baskısıyla Mısır'a yaydı. Yerel insanlar bu dille değişik eserler üretti. Selâme Musa (1907- 1942), edebiyat ve medeniyet alanında politika izledi. Mısır'da ilim ve Arapça kitap çıkardı ve farklı kitapların yayınlanmasında görev aldı. Yabancı oryantalistlerin çağrısı ile fasih Arapçanın yok edilmesine çalışıldı. Mısır'da doğu bilimcilerin baskısı ile batı diline geçilmeye çalışıldı.³⁶⁰

³⁵⁸ Eyüp Sevinç, **Muhammed Kürd Ali Ve Arap Diline Katkıları**, Ankara, İksad Yayınevi, 2021, s. 116.

³⁵⁹ Mustafa Uz, “Muhammed Ebû Zehre'nin Tefsirde Modernist Yorumlara Bakışı”, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2016, s. 100.

³⁶⁰ Mustafa İbiş, “Arap Dilinde Âmmice Ve Fushâ Tartışmaları”, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015, s. 73.

V.MISIR'DA İNGİLİZ İDARESİ'NİN KURULMASI

Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, Britanya Hindistanı'nda halkın ekonomisini yöneterek deneyim kazandı ve 1876'da İngiltere'de bulunmak amacıyla, Hint Kolonisi'ni terk edip Harbiye Nazırlığı'na atandı. Osmanlı İmparatorluğu'ndan önce oluşturulan Borçlar Sandığı'nda çalışmak için 1877'de Mısır'a gitti. Mısır ekonomisinin yöneticiliği görevini yaptı. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu uzun bir süre yetkili olarak çalıştıktan sonra Hint Kolonisi'ne görevli olarak gitti. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, diplomat göreviyle tekrar Mısır'a geldi. Lord Frederick Temple Hamilton-Temple-Blackwood, 1. Dufferin ve Ava Markisi'nin görüşüyle Mısır'daki askerlerin tahliyesini gerçekleştirmek için çalıştı.³⁶¹

Mısır'da Ahmet Arabi Paşa (1875-1882) ve yerel Mısırlı kuvvetlerin ayaklanmasını bitirmek amacıyla ülkelerarası İstanbul Konferansı yapıldı. Konferans görüşmeleri sırasında İngilizler donanma ve kuvvetleri ile Mısır'a saldırdılar. Osmanlı, ilk görüşmelere katılmadığı konferansa, İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesinden sonra temsilci göndererek katıldı. İngiltere'nin, Mısır'da sömürge idaresini kurmasıyla konferans görüşmeleri başarısız oldu. İngiltere ile Osmanlı Mısır'a asker gönderme konusunda antlaşma yapmak için ortak olarak toplantı düzenledi. İngiltere, Osmanlı temsilcileri arasında yapılan görüşme Ahmet Arabi Paşa ile yerel kuvvetlerinin İngilizlere yenilmesi ile başarısız oldu. İngiltere, hem konferansta hem de Mısır üzerine yapılan toplantıda, Mısır'a daimi olarak yerleşmek istemesinden dolayı asker göndermediğini bunun bir soruna sebep olmayacağını belirtti. İngiltere'nin, Mısır'daki uluslararası durumu askeri işgal süreci ile "geçici" olarak belirlendi.³⁶²

³⁶¹ Jakop Van Klaveren, Ahmet Asker, "Mısır'da rüşvetin gelişimi: Muhammed Ali Paşa'dan Hidiv İsmail'e kadar", **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 28, Şubat 2010, s. 215 – 243. Bkz s. 235.

³⁶² Mehmet Ali Öncer, "XX. Yüzyılda Osmanlı-Arap Coğrafyasının Paylaşım Planları Çerçevesinde Ortadoğu Haritalarının Şekillenmesi Ve Sykes-Picot Antlaşması", T.C Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2023, s. 45.

İngilizlerin, kalıcı olmadıklarını İngiliz diplomatı, Büyük devletlere ve Osmanlı'ya resmen bildirdi. Lord Granville George Leveson-Gower, 2. Earl Granville genelgesinde Mısır'da yapılacak işleri belirlemek amacıyla Lord Frederick Temple Hamilton-Temple-Blackwood, 1. Dufferin ve Ava Markisi'yi Mısır'a yollama kararını verdi. Lord Frederick Temple Hamilton-Temple-Blackwood, 1. Dufferin ve Ava Markisi Mısır'da, iç ve dışişlerinde yapılacakları anlattı ve İngilizlerin Mısır'dan çekilmeyeceklerini belirtti.³⁶³

Lord Frederick Temple Hamilton-Temple-Blackwood, 1. Dufferin ve Ava Markisi, Hidiv Mehmet Tevfik Paşa'nın yönetimi ile mücadele edenleri adalete teslim etti. Bu insanlar mahkeme kararı ile başka ülkelere gönderildi. Lord Frederick Temple Hamilton-Temple-Blackwood, 1. Dufferin ve Ava Markisi, Mısır'ın yönetimi ve ekonomik sistemini değiştirerek İngilizlerin görev alacağı yeni düzene geçti.³⁶⁴

İngiliz ekonomistler sayesinde Mısır'ın askeri ve çeşitli alanda görevlileri değiştirildi. Lord Frederick Temple Hamilton-Temple-Blackwood, 1. Dufferin ve Ava Markisi, Londra Hükümeti'ne genelge yollayarak Mısır'ı yeni bir yönetim şekliyle idare etmek istedi.³⁶⁵

Lord Frederick Temple Hamilton-Temple-Blackwood, 1. Dufferin ve Ava Markisi, Mısır'ı sömürge olarak yönetmek amacıyla Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'nu İngilizlere önerdi. Halk tarafından sevilleceğini görevinde başarılı olacağını söyledi. İngiltere, Sir Edward Baldwin Malet, 4. Baronet'i Mısır'daki görevinden azlederek, Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'nu görevlendirdi. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, 1883'te görevine başladı.³⁶⁶

Lord Frederick Temple Hamilton-Temple-Blackwood, 1. Dufferin ve Ava Markisi'nin belgesinden sonra Mısır konusu tartışıldı ve farklı kararlar alındı. Bu karar uyarınca, Mısır'ın İngiliz egemenliği altına alınmasının kabul

³⁶³ Sezai Sinanlar Uslu, "Lord ve Lady Dufferin'in İstanbul Günleri 1882-1885", Sakarya Üniversitesi OSARK Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongre bildirisi, Sakarya 14-17 Ekim 2015, s. 208.

³⁶⁴ Azmi Özcan, "İngiltere'de Hilâfet Tartışmaları, 1873-1909", **İslam Araştırmaları Dergisi**, S. 2, Temmuz 1998, s. 49 – 71. Bkz s. 63.

³⁶⁵ Musa Gümüş, "Sultan II. Abdülhamid'in Mısır Politikası", T.C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2013, s. 61.

³⁶⁶ Mustafa Bıyıklı, "İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları (1918-1938)", T.C İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002, s. 66.

edilemeyeceği, bu devletlerin çıkarlarının kaldırılamayacağı görülerek farklı bir siyaset izlendi. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, yerel halka karşı kişisel haklar tanımayarak Mısır'ı boşaltmadı. İngiltere'nin denetiminde olmasına ve yeniliklerin yapılmasına karar verdi.³⁶⁷

Hidiv Mehmet Tevfik Paşa, Mısırlılar açısından zayıf bir yöneticiydi. Tecrübeli yönetici ise Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'ydu. İngiltere'nin Mısır'daki statüsü değişti. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, Mısır'ı fikirlerini uygulamakla etkileyeceğini düşündü. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'nun Mısır'da düşünce ve uygulamalarının yönetime geldiğinde farklı olduğu görüldü. Mısır'da düzenin devamlılığının sağlanması endişesi, Mısır'da İngiltere siyasetini muhafazakâr hale getirdi. Siyaset uzmanları bu görüşü destekledi. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'nun uygulamalarını Hidiv Mehmet Tevfik Paşa döneminde etkili olan araştırma heyeti destekledi.³⁶⁸

Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, İngiltere Hükümeti'ne gönderdiği telgrafta Mısır'ın çeşitli alanlardaki sorunlarını bildirdi. İngilizler aldıkları kararla Sudan'ın kendi haline bırakılmasını Mısır'a kabul ettirdiler. Mısır Hükümeti, İngiliz kararına karşı çıkarak görüşünü bildirdi. İngiltere, Hidiv Mehmet Tevfik Paşa idaresine nota vererek Londra ile uyumlu kişilerle çalışılacağını bildirdi ve uyumsuz yöneticilerin istifa etmelerini istedi. Bu karar üzerine, Mısır Hükümeti istifa etti.³⁶⁹

Lord Granville George Leveson-Gower, 2. Earl Granville'nin 4 Ocak 1884'te mektubu sayesinde farklı bir süreç gelişti. İngilizler, Mısır'a görüşlerini baskıcı emirlerle kabul ettirdi ve İngiltere diplomatı önemli hale geldi. Diplomatların görüşlerini uygulamayan yöneticiler istifa etti ve bu şekilde yeni gelen yöneticiler İngiltere'nin kuklası oldular.³⁷⁰

³⁶⁷ Yunus Özger, "Mısır'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha", **History Studies**, C. 2, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s. 301-323. Bkz s. 307.

³⁶⁸ Musa Gümüş, Eren Korkmaz, "İsmail Paşa, Saray ve Babıali: Mısır İşgalinin Siyasi, İktisadî, Sosyal ve İdarî Zemininin İnşası 1863-1879", **Histories Studies**, C. 10, S. 10, 2018, s. 145-166. Bkz s. 159.

³⁶⁹ Tarig Mohamed Nour, "İngilizler'in Sudan'da Türk Dönemine Son Vermesi", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 8, Ekim 2015, s. 115 – 124. Bkz s. 115.

³⁷⁰ Ahmed Maher Mohamed Ahmed, "I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Mısır'a Yerleşmesi", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2016, s. 19.

Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'nun öncelikli amacı içerde muhalefetin olmamasından dolayı Mısır ekonomisini geliştirmek için yeniliklerin uygulaması oldu. Mısır'da ekonominin güçlenmesi amacıyla anlaşma yapılarak borç alındı ve bu borçlar ödenerek, Mısır maliyesinin gücü arttırıldı. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, denetleme heyetinin gelmesini engelleyerek, Mısır'ı değişik güçlerle birlikte yönetti.³⁷¹

Eski başbakanlardan sonra Sudan siyasetini onaylayan, Nubar Paşa göreve geldi. Nubar Paşa Mısır'ı idare ederken İngilizlerle ortak hareket etti. İngilizler, mali işlere önem verdiğinden, Nubar Paşa'nın çalışmasına karışmadı. Hidiv Mehmet Tevfik Paşa ile anlaşamayan görevliler Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu tarafından görevden alındı. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, İngiliz ve Osmanlıların Mısır hakkında görüşmeleri için diplomat gönderdi. II. Abdülhamid'in Mısır'ın boşaltılmasını sağlayan antlaşmayı imzalamaması, İngiltere'yi kuvvetlendirdi ve Fransa'yı tehdit haline getirdi. İngiltere, kendi durumunu sorguladı. Henry Drummond Wolff, görevini 1888'de yetersiz olarak yürüttü. Mısır maliyesinin kuvvetlenmesi ile Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu Mısır'da güçlü oldu ve Nubar Paşa'yı azletti.³⁷²

Riyaz Paşa, 1888'de yönetime geldi. Tek kişilik yönetim uygulayan vatansever bir şahsiyetti ve Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu için önemsizdi. John Scott'un yenilikleri başlatmasıyla 1891'de görevden alındı. Mustafa Fehmi Paşa, Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'yla anlaşabilecek bir kişi olarak göreve getirildi ve uzun bir süre yönetimde kaldı. Bu sırada İngiltere görevlileri Mısır'daki bütün makamlara yerleşti. Hidiv Mehmet Tevfik Paşa 1892'de vefat etti ve yerine oğlu Abbas Hilmi Paşa geldi. Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa, İngiltere'nin etkisini yok etmek için, onların atadığı başbakanı görevden almak istedi.³⁷³

³⁷¹ Musa Gümüş, "Sömürünün İstikrarı" Mısır'da İngiliz Sömürgesinin Maddi Paradigmaları'', Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Sykes-Picot Gizli Antlaşmasının 100.Yılında Ortadoğu Ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu Bildirisi, 1-2 Aralık 2016 Ankara, s. 547.

³⁷² Fatih Yol, "19. Yüzyılda Sudan'da Osmanlı Yönetimi Ve İngiliz İşgali'', T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay 2016, s. 94.

³⁷³ Edward Said, **Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu**, Çev. Nezih Uzel, İstanbul, Pınar Yayınları, 1982, s. 22.

Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa, Mısır'da yerel halkın ve İngilizlerin sembolik politikasıyla karşılaştı. Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa bu durumu kendine bir tehdit olarak algıladı. Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa, Mustafa Fehmi Paşa'yı İngiltere yanlısı olarak düşündü. Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa, hükümet içinde eskiden beri çalışan kişileri yetersizliğinden dolayı görevden aldı ve yerine çalışabileceği kuvvetli kişileri getirdi. İngiliz yanlısı Mustafa Fehmi Paşa'yı azletti. Ondan sonra Hüseyin Fahri Paşa'yı yönetici olarak atadı, işleri tamamladığında Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'na bildirdi.³⁷⁴

Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'nın davranışını uygun bulmadı. Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa, İngiltere'nin siyasetini diplomatik savaş şeklinde değerlendirdi. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'nın davranışını İngilizlere şikâyet etti ve bu olayın sonuçlarından telaşlanmaya başladı. İngiliz Hükümeti, görüşlerini Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'ya rağmen yeni yöneticinin atanmaması, eski başbakanla devam edilmesi şeklinde belirtti. İngiliz diplomat, bu talimatı Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'ya bildirmesini istedi. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, bunu Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'yı tehdit ederek bildirdi. Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa bu atamadan vazgeçti ve Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'yla görüşerek Riyaz Paşa'yı göreve atadı.³⁷⁵

Mısır'da olan gizli İngiltere idaresi, Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu'nun yapmış olduğu yönetici sorunu ile ortaya çıktı. İngiliz görevliler, bütün devletlerin karşısında Mısır yönetimine karıştı. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, İngiltere'ye kendi hatasıyla ön planda olacağından dolayı, yeni teklifler sundu. İngiltere Hükümeti, Mısır'dan çıkmama kararı alarak Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'nın İngiltere denetiminde bulunmasını bildirdi. İngiltere, Mısır'da 1883'ten 1907'ye kadar kendi idaresini oluşturdu. Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu, hastalığını belirterek görevden ayrıldı.³⁷⁶

³⁷⁴ Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", **Osmanlı Araştırmaları**, C. 47, S. 47, Nisan 2016, s. 353 – 409. Bkz s. 384.

³⁷⁵ Yüksel Çelik, "Üsküdar Sakinlerinden Son Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa {1874-1944} ve Hidiv Kasrı", Üsküdar Belediyesi Uluslararası Üsküdar Sempozyum Bildirisi 1-5 Kasım 2007 İstanbul, s. 405.

³⁷⁶ Albert Hourani, **Avrupa ve Ortadoğu**, Çev. Ahmet Aydoğan, Fahrettin Altun, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 2001, s. 29.

Mısır, Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde yeniliklerle ve ordu otoritesini ilk kez gördü. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Fransa'nın Mısır'ı istilasıyla Kahire'de gücünü geliştirdi. O dönemden sonra Mısır yerel yetkilerini arttırarak Osmanlı yönetiminden yavaş yavaş çıkmaya başladı. Mısır, yönetsel olarak çeşitli güç odaklarının elinde birleşti. Fransa, Almanya Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın etkileri ile parasal borç sorunlarından dolayı İngiltere tarafından Mısır'da sömürge oluşturulması sağlandı. İngilizler, Mısır'da yeni otorite ve askeri kurumlar oluşturdu. Mısırlılar, gruplar halinde köylü ve şehirli olarak yeni askerlik sistemine göre askere alındılar.³⁷⁷

A. İngiltere'nin Mısır'da Protectorate (Himaye Ve Koruma) Dönemi

Fransızlar, Tunus ile Cezeyir'i aldıktan sonra Osmanlılarla faaliyetlerini kesti. İngilizler, Mısır'ı ele geçirince farklı şekilde yönetim uyguladı. Mısır istilası ile birlikte başlayan süreçte eyalet 1914' kadar sembolik olarak Osmanlı idaresinde bulundu. İngilizler, Mısır'ı korumaya alıp Osmanlı ile bağlarını kesti ancak dini açıdan Osmanlı etkisini silemedi. İngiltere, Mısır'ı Osmanlı'dan ayırmak için farklı planlar uyguladı ve Osmanlıları güçsüz gösterip, Mısır'da onların etkilerini kaldırdı.³⁷⁸

İngiltere, Süveyş Kanalı'na karşı Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya ile Osmanlı'dan gelebilecek hareketleri önlemek amacıyla yeni politika uyguladı. İngilizler, yerel güçlerden gelebilecek isyanları ve Fransız etkilerini engellemek amacıyla diplomatik savaşa başladılar. İngiltere, Mısır'da uzun müddet bulunmak istemedi ancak bu farklı ülkeleri etkilemek için bir siyasetti. İngiltere görevlileri, Mısır'dan Hartum, Darfur ve Ekvator'a kadar ilerleyerek himaye bölgesini genişletti ve bu bölgeleri idare etti.³⁷⁹

Osmanlı'nın, Birinci Dünya Savaşı'na Almanların yanında katılmasıyla, Mısırla bağlarının kopması gerçekleşti. Birinci Dünya Savaşı'nda, Mısır Hükümeti bitaraf olduğunu Temmuz 1914'te ilan etti. Osmanlı idaresinde

³⁷⁷ Timoty Mitchell, *Colonising Egypt*, London, University of California Press, 1988, s.35.

³⁷⁸ Durmuş Akalın, "Sina'da Yaşayan Kabileler ve İngilizlerin Sina İlğisi Karşısında Osmanlı Devleti (1841-1914)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 14, s. 29, Aralık 2014, s. 5 – 38. Bkz s. 10.

³⁷⁹ J.M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılap, 2019, s. 524.

bulunan Mısır, önceden yaptığı harplerde bu şekilde davrandı. Almanya, Kahire'nin görüşünü tanımadı ve muhalefet etti. Berlin Diplomatı, Mısır Hükümeti'nin Başbakanı Hüseyin Rüştü Paşa'yla görüşerek, Mısır'daki, İngiltere birliklerinin durumu ile bitaraflığını açıklamasını istedi. Hüseyin Rüştü Paşa, bakanlarıyla birlikte bu sorunun İngiltere Konsolosluğu'na gönderilmesine karar verdi. Mısır Eyaleti'nin, İngiltere genelgesini uygulamaktan başka çaresi yoktu. İngilizler, Mısır Hükümeti'ni etkileyerek bitaraflığın kaldırılmasına çalıştılar. Mısır, kararını açıklayıp İngiltere'nin yanında yer aldı. Bu nedenlerle Osmanlı idaresinden ayrıldı ve Mısır'da İngiltere birlikleri antlaşma şartlarını yerine getirdi.³⁸⁰

Mısır, bir arada toplanmama yasasını çıkardı ve ekonomik, hukuki olarak uymayan vatandaşlara ceza uyguladı. Mısır Adliye Nazırı Abdel Khalek Sarwat Paşa, İngiltere yöneticilerine vatandaşlarını gözaltına alma imkânı verdi. Mısır yasama parlamentosu yarı başkanlık düzeni ile yönetildi. Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'nın atadığı görevliler ve vatandaşların seçimle görevlendirdiği görevliler yer aldı. Birinci Dünya Savaşı çıkınca İngiltere, Mısır'da parlamento'yu kapatıp hükümet üyelerini görevden aldı.³⁸¹

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce alınan haberlere göre Osmanlıların, İngilizlere savaş açacağı duyumları alındı. Mısır'da, Sir Joshua Milne Crompton Cheetham denetimin genişletilmesini önerdi ve İngiltere Hükümeti bu talebi uyguladı. Mısır Başbakanı Hüseyin Rüştü Paşa'nın muhalefeti etkisiz oldu, yasa ilan edildi. İngiltere Hükümeti, Mısır'da Osmanlıların hukuki durumunu kaldırıp, İngiltere egemenliğini sağlayacak düşüncelerin gerçekleştirilmesini düşündü. İngiliz Diplomatı Sir Edward Grey 3. Baroneti, Sir Joshua Milne Crompton Cheetham'a gönderdiği mektupta Mısır'ın korumaya alınıp, Osmanlı egemenliğinin kaldırılmasını bildirdi. İngilizler, Mısır'ı kendilerine katmayı

³⁸⁰ Dursun Yıldız, **Tarihi Geçmiş, Stratejik Önemi ve Su Sorunu Açısından Akdeniz'in Doğusu**, İstanbul, Bizim Kitaplar Yayınevi, 2008, s. 49.

³⁸¹ Fahreddin Dede, "İngiliz İşgali Sonrası Mısır'da Siyasî Ve Fikrî Yapılanma (1882-1928)", T.C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2019, s. 21.

düşündü fakat siyaset uygularken çeşitli meselelerle uğraştı. Mısır'ın kamu düzenini değiştiremedi.³⁸²

Himaye ve koruma sistemi, gizli olan İngiliz politikasına uygun düzendir. İngilizler koruma düzeni ile farklı siyasetleri değerlendirecektiler. Koruma düzenini onaylatmak basitti. Düzgün bir şekilde Mısırlılara kaderlerini oluşturmada ümitler verildi. İngilizler, Mısır'da koydukları ilhak yasasını kaldırarak himaye ve koruma sistemine geçtiler ve kendi statüsünü uyguladılar. İngilizler, Hüseyin Rüştü Paşa'nın verdiği çıkarlarla Mısır'da kendi korumasını ilan ettiler. Bu olay Mısır'ın en önemli gazetesinde yayınlandı. Kral V. George'un Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey 3. Baroneti, Türkiye'nin sorumlu olduğu savaşa rağmen, Mısır ve çevresinin korumasında bulunduğunu açıkladı. İngiltere, bu görüşüyle Mısır'da Osmanlı egemenliğini kaldırdı. İngiltere yönetimi Mısır savunması, vatandaşları ve çıkarlarının korunması amacıyla gerekli tedbirleri uyguladı.³⁸³

İngilizler, Mısır Hükümeti'nde Dışişleri Bakanlığı'nı kaldırdılar. Mısır'ın hukuk sistemini değiştirdiler ve yerine itilaf devletleri görevlilerini getirdiler. Ayrıca alınan bir kararla dış ülkelerde ve Mısır'da yaşayan Osmanlıların çıkarlarını ayırdılar.³⁸⁴

İngilizler, Mısır'daki görevlisinin yetkilerini değiştirdiler. Sir Vincent Arthur Henry McMahon, Mısır'ın birinci Yüksek Komiseri oldu. Bu görevli Mısır vatandaşlarından İngiltere silahlı kuvvetlerine yardım amacıyla para istedi. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'ndaki ekonomik giderlerini Mısır'a yıktı.³⁸⁵

İngiltere, bir süre sonra yüksek komiseri Londra'ya davet etti. Mısır Başkomutanı ve Sudan idarecisi olan Sir Francis Reginald Wingate, 1. Baronet'i yeni yönetici olarak atadı. Sir Francis Reginald Wingate, 1. Baronet, Sir Vincent

³⁸² Nazan Pürmüşlü, "Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır Siyasi İlişkileri", T.C. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 2015, s. 16.

³⁸³ Cemil Çelik, "Birinci Dünya Savaşında Sina Filistin Cephesinde Birinci Kanalı Seferi", T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon 1999, s. 84.

³⁸⁴ Arda Baş, "Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri Ve Günümüze Etkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 31, S. 92, Temmuz 2015, s. 31 – 76. Bkz s. 37.

³⁸⁵ Muhsin Baran, "Britanya'nın Ekonomik Çıkarlar Ve Güvenlik Kaygıları Bağlamında Orta Doğu Bölgesine 20.Yüzyılın İlk Yarısındaki Angajmanları", **Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 1, Haziran 2019, s. 1 – 19. Bkz s. 9.

Arthur Henry McMahon'un icraatlarına devam etti. Bu dönemde Süveyş Kanalı Savaşları yapıldı ve Sir Francis Reginald Wingate, 1. Baronet tarafından Mısırlılara orduya katılma şartı getirildi.³⁸⁶

Osmanlı'ya harp kararının açıklanmasıyla halkın tepkisinden korkan İngiliz görevliler farklı yasa çıkarttı. Bu karar uyarınca azınlıklar ayrılarak yerel halkın tüfekleri alındı. İngiliz Mısır yönetimi, İslam'ın kutsal şehirlerinde Osmanlı'ya karşı çıkan Mekke Şerifliği ayaklanmasını destekleyerek Mısır birliklerini oraya gönderdi. Vatandaşların kutsal görevlerini yapmalarına izin verilmedi ve Onlarda buna muhalefet etti.³⁸⁷

Alī Dīnār Zekerīya Muhammed el'Fadl'ın Sultanlığı'na karşı İngiltere idaresi, El Faşir bölgesinde saldırmak amacıyla Mısır Savaş Bakanlığı'ndan para ayırdı. Yarbay Kelly (1897- 1945) ve diğer komutanların liderliğinde El Faşir'e saldırdı. İngiliz kuvvetleri zafer kazanarak Faşir Fur Sultanlığı'nı yıktı. İngiltere, El Faşir'i Mısır-Sudan ortak idaresine ekleyerek himaye yönetimini sürdürdü.³⁸⁸

B. Mısır'da Yeni Siyasi Ve Kültürel Organizasyonlar

Ahmet Arabi Paşa'nın (1875-1882) çıkardığı ayaklanma Mısırlılarda ilk siyasi ve milliyetçi bilincin gelişmesini sağladı. Ahmet Arabi Paşa, önderliğinde Osmanlı ve Mısır idaresine karşı yapılan, ayaklanmayı bitiren İngilizler Mısır'ı ele geçirdi. Araştırmacılar bu hareketi askerlerin ve yerel Mısırlı güçlerin ayaklanmaya katılması yönüyle askeri bir hareket olarak, Mısır vatandaşlarının ayaklanmada bulunması açısından da siyasal olarak değerlendirdi. Ahmet Arabi Paşa ayaklanmasının oluşmasına, askeri konuları içeren farklı kararların açıklanması, vatandaşların siyasi, sosyal, mali açıdan durumları da sebep oldu. Mısır'da askeri, yerel güçleri ilgilendiren sorunlar ise, Mısır ordusu'nun sayısının azaltılma kararı, komutanların yapısının değiştirilmesi, etnik olarak askerlik sistemin bölünmesi oldu. Halk için Mısır'da vatandaşların eşitsiz ve adaletsiz

³⁸⁶ Mevlüt Karagöz, "I. Dünya Savaşı'nda Menzil Hizmetleri: IV. Ordu Örneği", T.C. İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2019, s. 344.

³⁸⁷ Levent Ünal, "Birinci Dünya Harbi'nde Hicaz Cephesi Ve Medine Müdafaası", **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, S. 49, Mart 2021, s. 126 – 153. Bkz s. 128.

³⁸⁸ İlhan Zengin, "Ali Dinar Dönemi (1898-1916) Osmanlı-Darfur İlişkileri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. 33, S. 2, Aralık 2018, s. 593 – 624. Bkz s. 609.

olarak yönetilmeleri, vatandaşların ekonomik ve sosyal olarak bölünmesi, eğitimin yapılması, kurumların çoğalması ile seçkin sınıfın ortaya çıkması sorunları oluşturdu. Avrupa ülkelerine giden öğrenciler, Mısır'a dönerek halkı yeni düşüncelerle tanıştırdı, onları etkileyerek Osmanlı ve Mısır idaresinden yeni haklar sağlamak için ayaklandırmaya çalıştı.³⁸⁹

Mısır'da Avrupalı öğrencilerin halkı yeni fikir ve düşüncelerle eğitmesinde, ulusal bilincin gelişmesine etki eden faktörlerden basın faaliyetleri ile dergiler haberleşme unsuru olarak görüldü. Mısır'da, parlamenter monarşi vatandaşlara yayılarak desteklendi ve El-Hizb'ul-Vatani Milliyetçi Partisi kuruldu. Toplumun çeşitli kesimleri bu partiye katıldı. El-Hizb'ul-Vatani Milliyetçi Partisi, muhafazakâr şekilde kurulmadı ve her kesime açık olduğu, Osmanlıların egemenliğinin istendiği görüşler kabul edildi. Bu milliyetçi hareketin yapacağı uygulamalar iktisadi ve kültürel meselelere çözüm bulmaktı. Ahmet Arabi Paşa, milliyetçilik söylemiyle ekonomik açıdan vatandaşları galeyana getirip lider oldu. Ahmet Arabi Paşa, askerlik sistemini değiştirmek için çalışarak Hidiv İsmail Paşa'yla mücadele etti.³⁹⁰

İngiliz Başkonsolosu Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu (1883-1907) , Mısır'ın gerçek yöneticisi ve taşsız kralı oldu. Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa (1892-1914), zamanında İngilizlerin kurduğu partiler ve halkın desteklediği partiler kurularak çeşitli dergiler çıkarıldı. Dinşavay'da, güvercinlere ateş açılmasını istemeyen halk, İngiliz askerini vurdu ve mahkeme kararıyla vatandaşlar cezalandırıldı. Bu olaydan sonra Lord Evelyn Baring, 1. Cromer Kontu Mısır'ı terk etti ve milliyetçilik gelişti.³⁹¹

Mısır'da 1907'de, siyasi hareketler geliştiğinde, İslami hareket başladı. Mustafa Kâmil liderliğinde bir milliyetçi hareket daha kuruldu. Mısır'da, kurulan

³⁸⁹ Asuman Emin, "Mısır Siyasetinde Vefd Partisi (1918 – 1952)", T.C Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2017, s. 19.

³⁹⁰ İbrahim Muhammed İs Sanafiri, "Osmanlı-Mısır İlişkileri 1863-1882", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993, s. 126.

³⁹¹ Hatice Teber, "Mısırlı Bir Mücadele ve İlim Adamı: Abdülaziz Çâvîş", **Katre International Human Studies Journal**, S. 14, Aralık 2022, s. 183 – 201. Bkz s. 188.

bu iki parti Panislamizm ile Osmanlıları destekledi ve dergiler çıkararak etkili oldu. Ulusal harekete etkin kişileri kattı ve İngiliz istilasına karşı mücadele etti.³⁹²

Anayasal Reform Fırkası, Şeyh Ali Yusuf'un liderliğinde kuruldu. Bu fırkanın görüşleri muhalefet karşısında Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'yı desteklemeydi. Bu fırka halktan yardım alamayınca dağılma sürecine girdi. Bu fırka taraftarları, bir gazete etrafında toplanarak Özgürlük ve Milliyet Fırkası'nı kurdu. Anayasal Reformcuların, bir kısmı da başka bir gazetede toplanarak İngiltere'yi destekledi.³⁹³

Vefd Partisi'nin, ortaya çıkmasına etki eden gelişmeleri, politik ve iktisadi sebepler oluşturdu. İngilizlerin, Mısır'ı almasından beri Mısırlılarda öfke oluştu. ABD başkanı Thomas Woodrow Wilson, (1913-1921) eski sistemi değiştirmeye çalışan görüşlerini açıkladı ve bu çalışmaları öğrenen Mısırlılar da özgür bir ülke kurmak için çalıştı. Mısır'ın, Eylül 1918'de bağımsızlığını sağlayan gelişmeler başladı ve Mısırlıların düşüncelerini Fransa'da sunmak amacıyla kurul oluşturuldu. Saad Zağlul ve diğer temsilciler bu işin öncüsü oldu. Mısır'ın, sorunlarını dile getirmek için İngiliz idaresinden izin istedi ve reddedildi. Saad Zağlul ve arkadaşları Hizb'ul-Vefd hareketini oluşturdu ve Bu insanlar kendilerinin Mısır vatandaşlarının vekili olduklarını belirtti.³⁹⁴

Mısır Başbakanı Hüseyin Rüştü Paşa (1914-1919) görevinden ayrıldı ve basında yeni hükümetin İngiltere koruyuculuğu altında oluşturacağı düşüncesi yerleşti. Vefd görevlileri, İngiliz tehdidini görerek farklı devletlere nota gönderdi. İngiliz idaresi, Vefd'in bu politikalarını öğrendi ve yöneticilerini Malta'ya yolladı. Mısır'da, bu yöneticilerin tevkif edilmesine istinaden vatandaşlar, İngiliz idaresine karşı ayaklandı ve bu da Mısır'da değişim hareketini başlattı.³⁹⁵

Mısır'ın önde gelen kişilerinin eşleri, 16 Mart 1919'da bu ayaklanan halka, İngiliz askerlerinin saldırmasına ve Saad Zağlul ile delegelerin ülke dışına

³⁹² Fehmi Şinnavi, **Hilafet: Modern Arap Düşüncesinin Eleştirisi**, Çev. Sadık Ömeroğlu, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s. 60.

³⁹³ Adil Baktıya, "El Müeyyed'in İttihat Ve Terakki'ye Cevabı Mısırlı Bir Gazetecinin Kanun-ı Esasi, İdare-İ Örfiye Ve Hilafet İle İlgili Görüşleri", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S. 38, Kasım 2011, s. 69-87. Bkz s. 76.

³⁹⁴ Semih Bulut, "Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri (1926-1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 26, S. 78, Kasım 2010, s. 535 – 560. Bkz s. 538.

³⁹⁵ Hamit Bozarslan, **Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El Kaide'ye**, Çev. Ali Berkay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 46.

yollanmalarına muhalefet eden protestoyu farklı ülkelerin Mısır'daki elçiliklerine gönderdi. Vefd, milliyetçi harekete mensup azınlıklar ve yerel halkın hanımlarınca Mısır'da Kadın hareketleri başlatıldı. Mısır'da, seçkin kadınların protestosu İngiliz idaresini etkiledi. Saad Zağlul ile arkadaşları serbest bırakıldı ve toplantıya gitmelerine onay verildi.³⁹⁶

Saad Zağlul önderliğinde, kurul toplantıda bulunmak amacıyla Fransa'ya geldi. Mısır halkı, umutlarını geleceklerini tayin edecekleri özgür iradelerine bağladı. ABD başkanı Thomas Woodrow Wilson'un, İngilizlerin Mısır'da koruma kararını benimsemesi karşısında şaşkına döndü. Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya'nın koruma sistemini kabul etmesiyle, Vefd Kurulu eski düzenin getirilmesi halinde Mısır'a gittiklerinde özgür olmayacaklarını düşündü. Vefd Kurulu, değişimi yönetmek ve uluslararası basının yardımını almak amacıyla Fransa'da bulunmaya devam etti. Mısır'da ayaklanmalar sürerken, İngilizler bu durumun sebeplerini bulmak amacıyla Alfred Milner (1881-1924) liderliğinde askerlerine heyet yollama emrini verdi. Mısır'a 1919'da gelen heyet, Mısır'da uygulanacak çeşitli kararlar aldı. Yasama Parlamentosu fesh edildi ve temsilciler farklı yollarla görüşmelerini sürdürdü.³⁹⁷

Hüseyin Rüştü Paşa, Adly Yakan Paşa (1921-1929) ve Abdel Khalek Sarwat Paşa (1893-1928), heyetinin çalışmaları sürerken, Saad Zağlul heyetle konuştu. İngiltere'nin uluslararası Mısır'ın koruma hakkının benimsenmesiyle Fransa'da çalışmalarını sürdüren Saad Zağlul, Mısır sorunun unutulduğunu fark etti. Mısır'ın özgür bir ülke olması fikriyle İngiltere'yi ikna etmeyi düşündü. Alfred Milner ile Vefd görüşmeleri 1920'de bitti ve Mısır ile İngilizler anlaşamadılar. Vefd, İngilizlere bir teklif daha yaptı bu da hareketi ikiye böldü. Vatandaşlar, toplanarak kararlarının olumsuz olduğunu açıkladılar.³⁹⁸

Saad Zağlul'un arkadaşları Vefd'i terk etti, bunlara ayrılıkçı ismi verildi ve Vefd çökmeye başladı. Muhafazakâr kesimler bir arada tutuldu, azınlıklar ve

³⁹⁶ S.D Goitedin, **Yahudiler Ve Araplar Çağlar Boyu İlişkileri**, Çev. Nuh Arslantaş, Emine Buket Sağlam, İstanbul, İz Yayınları, 2004, s. 263.

³⁹⁷ Mahmut Koçak, "Türk Ve Fransız Basınına Göre Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti", T.C. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilecik 2022, s. 57.

³⁹⁸ Ahmed Maher Mohamed Ahmed, "I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Mısır'a Yerleşmesi", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2016, s. 139.

yerel halk ikiye bölündü. Bir grup Özgürlükçü Kanuncular adıyla parti kurdu. Diğer insanlar Millet Fırkası'nı kurdu ve bunlar ulusalcılığı geliştiremedi.³⁹⁹

Prens I. Fuat (1917-1922), Krallık makamına gelince, Vefd'in geliştirdiği ulusalcılığı desteklemedi ve vatandaşların çıkarlarını savunmayacak politikalar uyguladı. Mısır Kralı'nın 1919-1921'de önemsiz bir etkisi oldu ve Mısır'ın ilk kanunu yürürlüğe konulunca kuvvetlendi. Mısır politikası Kral, Vefd ve İngilizler arasında çekişmelerle şekillendi. Kral en önemli yetkilere sahipti ve İngilizlerin onay verecekleri kabineyi iktidar yapamayacağı durumda, kralı ülkeden kovma politikasıyla etki altına aldı. Adly Yakan Paşa, İngiltere ile konuşarak zafer elde edemedi ve başbakanlıktan istifa etti. Abdel Khalek Sarwat Paşa, iktidar olmadan İngiltere'den çeşitli alanlarda garantiler istedi ve İngiltere garantileri vermedi.⁴⁰⁰

İngiliz Mısır Yüksek Komiseri Edmund Henry Hynman Allenby, Birinci Vikont'un (1919-1925) fikrinde Adly Yakan Paşa'nın Abdel Khalek Sarwat Paşa'nın istekleri karşılığında iktidarı kurdurmamasının arkasında Saad Zağlul'un vatandaşları etkilemesi vardı. Vefd'de ayrılıklardan sonra Adly Yakan Paşa'yı, muhalefet etmek amacıyla kolluk kuvvetlerinin saldırısıyla sonuçlanan toplantılar yapıldı. Edmund Henry Hynman Allenby, Birinci Vikont, Mısır Kralı I. Fuat'ın rakibi olan Saad Zağlul ve arkadaşlarını gözaltına alarak Victorya'ya yolladı. Vatandaşlar İngiliz idaresine karşı, yeniden isyan etti. Edmund Henry Hynman Allenby, Birinci Vikont, Mısır'ın özgürleşeceğine inanarak İngiltere'nin yardımını sağlamak amacıyla başkente geldi. Edmund Henry Hynman Allenby, Birinci Vikont, İngiltere yöneticileriyle gerçekleştirdiği görüşmeler neticesinde Abdel Khalek Sarwat Paşa'nın istekleri onaylandı ve hükümet bildirgesi açıklandı.⁴⁰¹

Abdel Khalek Sarwat Paşa, yeni kabineyi oluşturdu ve I. Fuat'ın makamı da resmen onaylandı. Kabine oluşturulduktan sonra gelen yasaları oluşturmak için

³⁹⁹ Turgay Murat, "Kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar Mısır Siyasetinde Vafd Partisi", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C. 9, S. 1, Temmuz 2013, s. 159 – 173. Bkz s. 167.

⁴⁰⁰ Muhammed Hüseyin Mercan, "İslami Hareketin Kurumsallaşma Sorunu Işığında Müslüman Kardeşler Teşkilatı", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2017, s. 43.

⁴⁰¹ Muhsin Baran, "Britanya'nın Ekonomik Çıkarlar Ve Güvenlik Kaygıları Bağlamında Orta Doğu Bölgesine 20. Yüzyılın İlk Yarısındaki Angajmanları", **Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 1, Haziran 2019, s. 1 – 19. Bkz s. 9.

heyet kuruldu. Abdel Khalek Sarwat Paşa, Hüseyin Rüştü Paşa liderliğinde Halkın tüm kesimleriyle çalıştı, Vefd'e tavrı yaptı ve bu yasaları onaylamadı. Saad Zağlul, genel yasaların iktidar temsilcileri ile değil, farklı bir parti tarafından oluşturulmasını düşündü. Abdel Khalek Sarwat Paşa, bütün partileri toplayarak tek bir hareket oluşturdu ve azınlıklara hitap ederek çoğunluğu ele geçiremedi.⁴⁰²

Mısır'da, anayasa yürürlüğe girdi, kanun hükümleri ile yetkiler üçlü bir yapıya verildi ve Kral önemli yetkilere sahip oldu. Mısır'da, partiler önemini kaybetti ve kişiler ön plana çıktı. Mısır halkının yaşantısı kanunlara göre düzenlendi ve bu şekilde Kral, Vefd'den kuvvetli duruma geldi.⁴⁰³

İngiliz-Mısır Sözleşmesi'ni uygulayan Mustafa Nahhas kısa süre iktidarda kaldı. Mısır Kralı I. Faruk (1936- 1952), Vefd idaresini dışarda bırakarak bütün siyasi oluşumlardan meydana gelen, yeni iktidarı oluşturdu. Mısır'da, genel yasaların çıkmasını sağlayan Özgürlükçü Kanuncular, gayri resmi olarak kurulan iktidarda bulundu. Vefd'in, kuvvetli temsilcileri hareketi terk ederek Sa'dist Fırka'yı oluşturarak iktidara katıldı.⁴⁰⁴

Hasan B. Ahmed B. Abdurrahman El-Bannâ, liderliğinde muhafazakâr, politik İslamcı bir fırka olarak İhvan Ül Müslimin 1928'de kuruldu. Bu fırka her türlü alanda Mısır'da eski Müslüman ilkelerini muhafaza etti. Batılıların ve onların desteklediği yerel fırkalarla mücadele etti. İngiltere'nin Avrupa modeli sistemine tavrı aldı ve vatandaşlara topluluk halinde İslam'da birleşmelerini anlattı. Bu oluşumdan farklı olarak Masr El-Fatah isminde ırkçı faşist bir fırka kuruldu. Bu oluşum Mısır'da yeşil gömlekleri yönetti. Egyptian Communist Party'de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra patron ve çalışan statüsündeki vatandaşları partiye kattı.⁴⁰⁵

⁴⁰² Mehmet Dalar, "Mısır'da Müslüman Kardeşler Hareketinin Demokrasi Anlayışı Ve Sisteme Etkisi, **Alternatif Politika**, Özel Sayı, Kasım 2010, s. 48-73. Bkz s. 51.

⁴⁰³ Nazan Pürmüşlü, "Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır Siyasi İlişkileri", T.C. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 2015, s. 22.

⁴⁰⁴ Pınar Zeybek, "Mısır'da Demokratikleşme Çabaları Ve Karşısındaki Engeller", T.C. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2015, s. 341.

⁴⁰⁵ Fatma Pınar, "Hasan el-Benna ve Müslüman Kardeşler", **Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 5, Mayıs 2015, s. 133 – 153. Bkz s. 137.

C. İngiltere'nin Mısır'da Hidivliği Kaldırıp, Kavalalı Soyuna Sultanlık Ve Krallık Ünvanı Vermesi

Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa (1892-1914), Birinci Dünya Savaşı sırasında Mısır Hidivliği'nden İstanbul'a gitti. Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa, Osmanlı savaşa katılmadan önce Mısır Hidivliği'ne geri gelmek istese de İngiltere, Ona izin vermedi. İngilizlerin Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa ile ilgili esas fikri, Onun Mısır Hidivliği'nde görevinden alınması oldu. Hidivin olmadığı Mısır, tek egemen olarak İngilizlerin yönettiği bir sömürge halinde bulunacaktı. İngilizlerin, Hidiv için tasarılarının gerçekleştirilmesini yapan İngiltere'nin Mısır görevlilerinden Sir Joshua Milne Crompton Cheetham (1914-1915) oldu. Sir Joshua Milne Crompton Cheetham, İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey 3. Baroneti'ne (1892-1916), Hidivin İstanbul'dan ayrılarak değişik bir ülkede bulunmasını belirtti. Sir Edward Grey 3. Baroneti, Sir Joshua Milne Crompton Cheetham'ın bu açıklamasını onayladı.⁴⁰⁶

İngiltere'nin Osmanlı elçisi, Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'ya İngiltere'den gelen mektubu verdi. Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'nın harpte Roma'da bulunması istendi. Edward, Milne'ye yolladığı mektupta yeni valinin görevlendirilmesi kararlaştırıldı.⁴⁰⁷

Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa, görevden alınmayacağını düşündü ve İngilizler bu kararı onayladı. Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce çeşitli konularda Osmanlı destekçisi gibi davrandı. Lord Herbert Horatio Kitchener'e (1911-1914) karşı sergilediği tutum, kendisinin iktidardan alınmasına neden oldu. Lord Herbert Horatio Kitchener savaş sırasında İngiltere'nin Savaş Bakanlığı'nın başına getirildi.⁴⁰⁸

Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa, Britanya İmparatorluğu'nun rakipleriyle birleşmesi nedeni ile azledildi ve Prens Hüseyin Kamil Paşa atandı. Prens

⁴⁰⁶ Ahmed Maher Mohammed Ahmed, "I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Mısır'a Yerleşmesi", T.C İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2016, s. 79.

⁴⁰⁷ İbrahim Muhammed İs Sanafiri, "Osmanlı-Mısır İlişkileri 1863-1882", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993, s. 162.

⁴⁰⁸ Yüksel Çelik, "Üsküdar Sakinlerinden Son Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa {1874-1944} ve Hidiv Kasrı", Üsküdar Belediyesi Uluslararası Üsküdar Sempozyum Bildirisi 1-5 Kasım 2007 İstanbul, s. 480.

Hüseyin Kamil Paşa, Mısırlı görevliye Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'nın Mısır Hidivliği'nin savunmasıyla alakalı bilgileri ortaya çıkardığı ve Almanya'ya anlattığını açıkladı. İngiltere, görevlileri aracılığıyla Mısır Hidivliği'ndeki iki prens yönetim görevi sundu ve bazı şartları öne süren Prens Hüseyin Kamil Paşa, onaylama sürecini zamana yaydı.⁴⁰⁹

İngilizler, Prens Mısır vatandaşlarıyla ilgili sorunlarını çözmek amacıyla, Prens Hüseyin Kamil Paşa'ya koydukları yasaları hatırlattı. Prens Hüseyin Kamil Paşa, İngiltere'nin açıklaması sayesinde Sultan unvanıyla göreve geldi. İngiltere, Hidivlik makamını kaldırarak Prens Hüseyin Kamil Paşa'ya bildirge yayınlayarak yeni bir unvan verdi.⁴¹⁰

Osmanlı vezirliğinde iki siyasi hareket bulundu. İlki ılımlı bir parti oldu. Osmanlı'daki yenilikler uğruna İngiltere'nin yaptığı yardımları unutmadı. İngiltere'nin harbe katılmasının, Osmanlı'ya zarar vermeyeceğini dile getirdi. Diğer fırka askerlerden oluştu ve İngiltere rakiplerinin yanında harp yapmak istedi. İngiltere, Mısır Hidivliği Hükümeti'nin ve Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'nın kendi rakiplerine katıldığı delilleri elinde bulundurdu. Sultan 5. Mehmet Reşat ile Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'nın hakları düştü ve Mısır Hidivliği İngiltere'ye devredildi.⁴¹¹

İngiltere, Mısır Sultanlığı'na yerleşince vatandaşları korudu. İngiltere, Mısır Sultanlığı'nda yerel kişilerle ortak idare kurdu. İngilizler, Sultan Hüseyin Kamil Paşa yönetimindeki toprakları herhangi bir saldırıya karşı savunacağını vurguladı.⁴¹²

İngiltere, Mısırlıların İslami fikir ve uygulamalarını koruyacaktı. İngiltere, Mısır Sultanlığı'nın hiçbir zaman İstanbul'la bağlantı kurmasını istemedi. Mısır

⁴⁰⁹ Ümmü Gülsüm Polat, "Milli Mücadele Sürecinde Mısır İle Kurulan Bağ Ve "Kemalist Propaganda" Algısı, **Akademik Ortadoğu**, C. 8, S. 1, 2013, s. 51-70. Bkz s. 53.

⁴¹⁰ Filip Mansel, **Sultanların İhtişamı Osmanlıların Son Yılları**, 2. Bs, .Çev. Nigar Alemdar, İstanbul, Everest Yayınları, 2010, s. 83.

⁴¹¹ İsmet Üzen, "Birinci Dünya Savaşında Kanal Seferleri (1915-1916)", T.C. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007, s. 326.

⁴¹² Ümmü Gülsüm Polat, "İmparatorluğun Son Savaşında Sivil Seçkinler: Mısır Hıdiviyyet Ailesi ve Faaliyetleri", XVIII Türk Tarih Kongresi bildirisi, 1 - 05 Ekim 2018, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s. 222.

Sultanlığı'ndaki dini düzen ile kurumların iyileştirilmesi İngiltere'nin önemli bir sorundu. İngiltere, kendi görevlileri ile sorunu çözmeye çalıştı.⁴¹³

İngiltere'nin Mısır Sultanlığı'ndaki asıl amacı başkadır. İngiltere'nin Mısır Sultanlığı'nda yaptığı yenilik çalışmaları formalite oldu. İngiltere, Mısır Sultanlığı'nın askeri düzenini değiştirerek Osmanlılar'dan ayırdı. Yerli halkı, idari kurumlara yerleştireceğini belirtti.⁴¹⁴

Mısırlılar, Hüseyin Kamil Paşa'nın yabancılarla çalışacağını anladı. Bu bir işe yaramadı ve Hüseyin Kamil Paşa göreve atandı. İngilizlerin Mısır Diplomatu Sir Joshua Milne Crompton Cheetham ve çeşitli görevliler Sultan Hüseyin Kamil Paşa'ya desteklerini sundu. Sultan Hüseyin Kamil onlara hoşnut olduğunu bildirdi.⁴¹⁵

Sultan Hüseyin Kamil Paşa, Mısır Sultanlığı'nda idari ve dini değişiklikler yaptı. Harp zamanında çalışmaları Mısır Sultanlığı'nın askeri ve ekonomik sistemini değiştirmek üzerine oldu ve taleplerini İngiliz Mısır Yüksek Komiseri Sir Vincent Arthur Henry McMahon'a (1914-1916), bildirdi. İngiltere, Mısır Sultanlığı'nın ekonomisinde geçerli parasal değişiklikleri onayladı.⁴¹⁶

Sultan Hüseyin Kamil Paşa, Mısır Sultanlığı'nda Osmanlı bağımlılığını bitirmek için, İstanbul'a gönderilen paraların gönderilmesini önlemeye girişti ve genelge verdi. İngiltere, görevlileri bu girişimi önledi ve Sultan Hüseyin Kamil Paşa'yı vazgeçirdi. Paşa, İngiltere adına casus oldu.⁴¹⁷

Mısır Sultanlığı'nın önde gelen politikacılarından Saad Zağlul, Sultan Hüseyin Kamil Paşa ile konuşmalar yaptı. Saad Zağlul bu görüşmelerde Paşa'nın kendi çıkarlarını düşündüğü, Mısır halkının durumunu gündeme getirmeyip,

⁴¹³ Fahreddin Dede, 'İngiliz İşgali Sonrası Mısır'da Siyasî VE Fikrî Yapılanma (1882-1928)', T.C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya 2019, s. 21.

⁴¹⁴ Özge Özkoç, 'İmparatorluk İktidarının Sınırında Osmanlı Mısır: Mehmet Ali Paşa Döneminden Hıdivliğe', T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2013, s. 263.

⁴¹⁵ Ali Bilgenoğlu, 'İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır Ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi', T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2013, s. 228.

⁴¹⁶ İrfan Kaya Ülger, 'Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi Ve Mısır Siyaseti Üzerindeki Etkileri', **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 6, S. 2, Ağustos 2016, s. 131 – 151. Bkz s. 132.

⁴¹⁷ Turgay Murat, 'İngilizlerin Mısır'da Uyguladığı İdari ve Ekonomik Politika 1882-1936', **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C. 8, S. 2, Şubat 2013, s. , 133 – 150. Bkz s. 144.

İngilizlerin Mısırlılara istedikleri gibi kötü davranmalarına izin verdiğini anladı. Sultan Hüseyin Kamil Paşa yönetime geldiğinde her alanda yenilik yaptı. Mısır Sultanlığı'ndaki değişiklikler İngiltere'nin becerisiyle gerçekleştirildi.⁴¹⁸

Sultan Hüseyin Kamil Paşa, Mısır Sultanlığı'nda çeşitli alanlarda uygulamak istediği fikirleri İngilizlerin engellemesi nedeniyle yapamadı. Sultan Hüseyin Kamil Paşa, İngiltere'ye Birinci Dünya Savaşı'nda yardım ederek kazanılmasını sağladı ve Mısır Sultanlığı'nı, Osmanlılar'dan bağımsız hale getirdi.⁴¹⁹

Lord Herbert Horatio Kitchener, Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'nın Mısır Hidivliği'ne gitmesine izin vermedi. Osmanlı, savaş durumunda değilken Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa, İstanbul'da Padişah 5. Mehmet Reşat (1909-1918) ve Sadrazam Sait Halim Paşa'yla (1913-1917) Mısır Hidivliği'yle ilgili konuları görüştü. Mısır Hidivliği'nin güvelliğini sağlamak için karar verdi. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı sırasında güçler dengesinin ihlal edildiğini gördü. İngiltere, Mısır Hidivliği'ne tek egemen olmak için Lord Herbert Horatio Kitchener'i tahliye girişimlerini durdurmak için gönderdi. İngiltere, Mısır Sultanlığı'nda emperyalist hedeflerini uygulamak için Abidin Sarayı ve çevresinin görüşme yapacağı iletişim araçlarını İngiltere Polis Müdürü Russel Bey'le (1902-1931) kontrol etti. Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa Mısır Hidivliği'yle ilgili alınan kararları gecikmeli bir şekilde İstanbul'da öğrendi.⁴²⁰

İngilizlerin, Osmanlı elçisi Sir Edward Baldwin Malet, 4. Baronet'in tutumundan hoşnut olmayan Osmanlı yönetimi eski Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'ya güvence sağlamak istedi. Osmanlı, İngilizleri Süveyş Kanalı'ndan çıkarmak amacıyla Sina Yarımadası'nda savaş düzenledi. Osmanlılar, eski Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'ya ölçülü yaklaştı. Eski Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'nın

⁴¹⁸ Ümmü Gülsüm Polat, "Geçmişin Gölgesinde Türk-İngiliz İlişkileri: Mısır'ı "Ayaklandırma" Algısı ve Türk Basını (1924-1927)", **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, C. 7, S. 2, Aralık 2021, s. 426-440. Bkz s. 429.

⁴¹⁹ Ahmed Hamdi Can, İhsan Doğru (Ed.), **Arap Edebiyatında Vatan ve Bağımsızlık Mücadelesi**, Nobel Bilimsel Eserler, Ankara, 2021, s. 17.

⁴²⁰ Müceyla Akgül, "Lâhiyalara Göre II. Abdülhamid Döneminde Mısır'ın Siyasi Durumu", T.C. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2019, s. 138.

İngiliz yönetimiyle iyi ilişkileri Osmanlıların güvenini sarstı ve II. Abbas Hilmi Paşa'ya askeri bir görev verilmedi.⁴²¹

Savaş Bakanı Enver Paşa, Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'ya İstanbul'da bulunmamasını tavsiye etti. Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa askeri bir görev alamayınca, bir görevli atanmasını istedi ve Osmanlılar bunu reddetti. Osmanlı, Mısır Savaş Komutanlığı'nı Cemal Paşa'ya (1893-1918) verdi. Osmanlılar II. Abbas Hilmi Paşa'nın gayri resmi olarak Mısır'ı yönetmesine izin verdi ve tören düzenledi.⁴²²

D. Mısır'da Krallığın Devrilmesi Cumhuriyetin Gelmesi

İngiliz idaresi atında Mısır Kralı I. Fuat (1917-1936) ve Mısır yöneticileri, Mısır Krallığı'nda yönetim sisteminin bölündüğü ve meclisin yetkilerinin bulunduğu genel kanun ilan etti. Kanun hükümlerine göre Ocak 1924'te yapılan genel seçimlerde Mısır Krallığı'nın İngiltere'den ayrılmasını isteyen Vefd Partisi, seçimi kazanarak yeni hükümeti kurdu. Vefd Partisi'nin, Mısır Krallığı'nda demokratik yolla kurduğu iktidarı uzun sürmedi. Vefd Partisi, Mısır Krallığı'nda yönetime geldikten sonra Sudan ile ilgili İngiltere ile anlaşmazlık yaşadı. İngiltere, Mısır Krallığı'nın Sudan ile ilgili fikir ve isteklerini uygun görmedi. İngiltere, Mısır Krallığı'nda yeni karar alarak ülkenin yönetiminde bulunan Vefd Partisi yöneticilerine, görevlerini bırakmalarını bildirdi. İngiltere, Mısır ordusu ile Kasım 1924'te yönetime darbe yaparak, Mısır Anayasa'sını yürürlükten kaldırdı.⁴²³

Vefd üyelerinin görevden ayrılmasından sonra gelen iktidar, İngiltere sömürgeciliği ile ilişkisi olan Al-İttihâd Al-Kawmi üyelerince kuruldu. Mısır Krallığı'ndaki yönetim sistemi İngiltere menfaatleri nedeniyle değişti. Mısır Krallığı'nda özgürlük verildi ama İngilizler bunu engelledi. Mısır Krallığı'nda 1922-1924'de İşçi eylemleri, önemli kişilere saldırılar oldu. Vefd Fırkası'nın

⁴²¹ Mithat Aydın, "Ali Fuad (Erden)'in Savaş Hatıratında I. Ve II. Süveyş Kanalı Seferi", **Belgi Dergisi**, s. 13, Şubat 2017, s. 362 – 387. Bkz s. 367.

⁴²² Sami Ağaoğlu, "Birinci Dünya Savaşı'nda Gazze Muharebeleri", **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 2, Mart 2017, s. 307-335. Bkz s. 311.

⁴²³ Meral Kuzgun, Arap Birliğini Sağlama Sürecinde Bir Dönüm Noktası: Albay Cemal Abdülnasır Dönemi, Düünden Bugüne, Uluslararası Orta Doğu Sempozyumu Elazığ 28-30 Mayıs 2015, Elazığ, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2015, s. 289.

kurucusu Saad Zağlul'un vefatıyla yönetime 1927'de Mustafa Nahhas (1927-1952) geçti. Vefd Fırkası Mustafa Nahhas idaresinde politikasını değiştirerek, Mısır-İngiltere idaresiyle anlaştı ve Kralla mücadele etti. Vefd Fırkası İkinci Dünya Savaşı sırasında desteğini kaybetti.⁴²⁴

Mısır Kralı I. Faruk döneminde, Vefd Fırkası İngilizlerin baskısıyla yönetime geldi. Mısır Kralı I. Faruk, Mısır'da oluşan ekonomik sorunlardan dolayı Vefd iktidarını azletti. Arap Ligi, Mısır Kralı I. Faruk, Ürdün Kralı I. Abdullah Bin Hüseyin ve Suudi Arabistan Kralı Abdülaziz Bin Abdurrahman Bin Faysal Âl-i Suud ile kavgalı oldukları için erken kurulamadı. İkinci Dünya Savaşı bitince, sömürge durumundaki Arap ülkeleri özgürlüklerini kazanmaya başladı. Sömürge altındaki Arap ulusalcıları, idarecilerinin özgürlük isteklerini desteklememesini eleştirdi. Ulusalcı gruplar birleşmek istedi ve Mısır Krallığı, Irak Haşimi Krallığı, Maverai Ürdün Emirliği, Suudi Arabistan Krallığı, Suriye Cumhuriyeti ve Lübnan Cumhuriyeti, Yemen Mütevekkilî Krallığı ve Birleşik Krallık Filistin Mandası heyetleri İskenderiye Genelgesi'ni yayınladı. Arap Devletleri Birliği 10 Mayıs 1945'de kuruldu ve BM Antlaşması'nda kabul edildi.⁴²⁵

Mısır Krallığı, Arap Devletleri Birliği liderliğini alarak İsrail ile sözleşme yaptığından dolayı görevinden alındı. Kuruluşun başkenti Mısır'dan Tunus'a taşındı. Arapların tek devlet olmasını isteyen Arap Sosyalist Partisi Suriyeli entelektüellerden Mişel Eflak (1932-1971) ve Selahattin El Bitar (1930-1980) tarafından Şam'da kuruldu. Bu partinin görüşleri Filistinlilerin vatanlarından gönderilmesi, Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdünnâsır (1952- 1970) idaresinde Mısır Cumhuriyeti'nde Nasırcılığın gündeme gelmesi oldu. Mısır Krallığı savaşa girmediği durumda bile etkilerini yaşadı ve bu sebeple ırkçı, ulusalcı ve siyasal İslam görüşleri kuvvetlendi.⁴²⁶

⁴²⁴ Turgay Murat, "Kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar Mısır Siyasetinde Vafd Partisi", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 1, Temmuz 2013, s. 159 – 173. Bkz s. 168.

⁴²⁵ Asuman Emin, "Mısır Siyasetinde Vefd Partisi (1918 – 1952)", T.C Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2017, s. 55.

⁴²⁶ Sabahattin Şen, "Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi (Tarihi ve Sosyal Temelleri)", T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1999, s. 201.

İkinci Dünya Savaşı'ndan zayıf olarak çıkan İngilizler, Hint Kolonisi'ne bağımsızlık vererek Yakındoğu'dan çekilmeyi düşündü. Bu sebeple İngilizler MC'den üstlendiği Palestine Birtish Mandate'yi BM'ye geri vereceğini belirttiler. İngiltere, kararına uymayarak kısa bir süre daha kaldı. BM, Palestine Birtish Mandate'nin Kudüs ve çevre bölgelerin parçalanmasına onay verdi. Bu bölgenin üçe bölünmesine hüküm verildi. Tel Aviv'de Yahudi yurdunun oluşturulmasıyla, yerel halkın milliyetçiliği hız kazandı ve Mısır Krallığı, Amman Emirliği, Şam Cumhuriyeti, Bağdat Haşimi Krallığı ile Vehhabi Krallığı Hükümetleri Yahudi Devleti'ne saldırdı. Bu sırada hükümetler anlaşamayarak birbirini terk etti. Mısır Kralı I. Faruk, Irak Kralı Yardımcısı Abdul Ilah bin Ali Al Hashemi (1939-1953) ve Ürdün Kralı I. Abdullah Bin Hüseyin'in Kudüs politikasını uygulamadıkları belirtildi.⁴²⁷

Yahudiler, yerel halkı yenerek yeni yerler kazandı ve Kudüs dâhil ele geçirildi. BM'nin görüşleri uygulanamaz hale geldi. Yerel halk, Yahudilere topraklarını kaybedince çeşitli komşu ülkelere göç etti. Ortak hükümetlerin mağlubiyeti ulusalcılığın geliştirilmesi Cemal Abdünnâsır'ın planı ile gerçekleşti. Yerel halk, mağlubiyetten sonra yöneticilerine güvenmedi, onları batı işbirlikçisi kabul etti ve kurtulmak istedi.⁴²⁸

Mısır Kralı I. Faruk, 1936'da Mısır vatandaşlarınca sevildi. Cemal Abdünnâsır Kudüs'te başarılı oldu ve dostlarıyla Harekât Ađ-DZubbât Al-'Ahrâr'ı kurdu. Bu oluşum Mısır'ın iktisadi, fakirlik zamanında güçlü politik kuruluşu durumuna geldi. Vefd Partisi'nin lideri Mustafa Nahhas, 6 Ekim 1951'de meclise uğrayarak, Mısır-İngiliz Antlaşması'nın iptal edildiğini bildirdi. İngilizler, Süveyş Kanalı Bölgesi'ni elinde bulundurdu ve Mısır Krallığı'nın özgürlüğünü verecek bir sözleşme imzaladılar. İngilizler, Süveyş Kanalı'nın denetimini sürdürdükleri şekilde bölgenin iç işleri ile uğraşmaya devam etti. Mustafa Nahhas, İngilizlere tanınan ayrıcalıklara son verildiğini ve İngiltere'nin Mısır Krallığı'ndan çıkmalarını bildirdi. Cemal Abdünnâsır, İngiltere'den

⁴²⁷ Erden Kişi, "1948'Den Bugüne, Tarihi Ve Siyasi Yönleri İle "İsrail- Filistin Sorunu", **Anlambilim MTÜ Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C. 3, S. 1, Haziran 2023, s. 262 – 274. Bkz s. 265.

⁴²⁸ Ali Gözübüyük, "Geçmişten Günümüze Arap-İsrail Savaşları Ve Sorunlu Bölgeler", T.C. Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük 2022, s. 22.

kurtulmak için 1952’de askerlerle birleşerek yönetime isyan etti ve ülkenin başkan yardımcısı oldu. Gerçekleşen olay sayesinde Yakındoğu’da düzen değişti ve 1953’te Mısır Cumhuriyeti Kuruldu. Mısır Cumhuriyeti Devlet Başkanı Cemal Abdünnâsır’ın yeni politikası, cahil Arap krallarına son vermek, değişik bir şekilde Arap sosyalist idareleri oluşturmaktı.⁴²⁹

Mısır Krallığı’nın Başbakanı Aly Maher Paşa (1952) göreve geldi. Mısır Kralı I. Faruk yönetimi bırakarak ülkeden gitti. Askeri idare, Mısır Cumhuriyeti’ne Başbakan olarak Mohammad Najib’i atarken Başbakan Yardımcısı olarak Cemal Abdünnâsır’ı görevlendirdi. Bu iktidarın icraatları Mısır’ın, Politik ve İktisadi düzenini yenilemesi oldu. İlk zamanlarda MısırMısır Cumhuriyeti’nde demokratik yönetim şeklini kurdu ve iktidarda bulunan Aly Maher’i azletti. Askeri idare komşu ülkelerdeki dış sorunlarla ilgilenmedi ve Sudan’ı Mısır Cumhuriyeti’ne bağlamaya çalıştı fakat başaramadı. İngilizlerle yapılan bir sözleşmeyle Sudan farklı bir ülke durumuna getirildi. Cemal Abdünnâsır’a öldürme girişiminde bulunuldu ve bu harekette İhvan Ül Müslimin ve Mohammad Najib’de vardı.⁴³⁰

Cemal Abdünnâsır, İhvan Ül Müslimin taraftarlarını cezalandırdı ve bu ceza alanlar içinde Vefd taraftarları da vardı. Mohammad Najib, hakkındaki tüm suçlamaları kabul etmesi sonucunda Başbakan Cemal Abdünnâsır oldu ve Arapları birleştirmekten vazgeçmedi.⁴³¹

Amerika, Yakındoğu’da muhafaza birliği kurma düşüncesine hâkimdi. Kore Harbi sırasında Washington’da Komünizmi önlemeye çalıştı. Amerika baş diplomatı Arap ülkelerini 1953’te gezse de etkisi bulunmadı. Amerika’nın politikası, İngilizler ile Mısır Cumhuriyeti’nin Süveyş Kanalı sorunları bulunması

⁴²⁹ Ekrem Sert, Ahmet Güç, “1952 Mısır Devrimi’nden Arap Baharı’na Kadar Geçen Süreçte Kıptiler”, **Oksident**, C. 2, S. 2, Aralık 2020, s. 193 – 219. Bkz s. 196.

⁴³⁰ Muhammed Behçet, “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Mısır Siyasi Tarihi Üzerinden Arap Baharı’nın İncelenmesi”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 21, Ek Sayı (303-321), Ağustos 2019, s. 303 – 321. Bkz s. 305.

⁴³¹ Güner Gamze Kiremitçi, “Otoriter Rejimlerde Karizmatik Meşruiyet: Nasır Dönemi Mısır Örneği”, T.C. Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012, s. 33.

ve Yahudi-Arap sorunları olmasından dolayı başarısızdı. Türkiye, Irak'la görüştü ve genelge yayınlayarak Yakındoğu'da birlik kuracaklarını belirtti.⁴³²

İngilizler, T.C'yi Yakındoğu problemlerinden dolayı Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne almadı. Kore Harbi'nin olması sonucunda Amerika, İngilizleri kararından döndürmeye zorladı. Türkiye birtakım sözler vererek Örgüte alındı. Merkezi Antlaşma Teşkilatı Türkiye, Irak, İran, Pakistan ve İngiltere Hükümetleri'nin oluşturmasıyla birlik haline geldi. Amerika ve İsrail bu teşkilata katılmadı. Cemal Abdünnâsır, bu teşkilata muhalefet eden çeşitli Arap ülkelerini kendine bağladı.⁴³³

Cemal Abdünnâsır, Ürdün Hâşimi Krallığı ile yeni bir politika geliştirmeye başladı. Mısır Cumhuriyeti'nin tahrikleri sonucunda Ürdün Hâşimi Krallığı'ndan Avrupa ülkelerine protesto yapıldı. Ürdün Kralı I. Abdullah Bin Hüseyin'in, çevre bölgelerde kendi birliklerini düzenleyen İngiltere Görevlileri Danışmanı Korgeneral Sir John Bagot Glubb Paşa'yı azletmesi Cemal Abdünnâsır'ın başarısıdır. İngilizler, Ürdün Hâşimi Krallığı 'na karşı Arap ülkelerini etkileyerek kendi yanına çektiler. SSCB, Ürdün Hâşimi Krallığı'nı etkilemeye çalıştı, Ürdün Hâşimi Krallığı Mısır Cumhuriyeti'ne katılmadı ve Yahudilere karşı mücadele edeceğini bildirdi.⁴³⁴

Arap ülkeleri özgürlüklerine kavuşturuldu. Yakındoğu'da, ulusalcılık ile Avrupa karşıtlığı gelişerek bölgeyi SSCB müdahalesine hazırladı. Avrupa ülkeleri, Yakındoğu'da sömürgeci davranışlarından vazgeçmedi ve mücadelelerin güçlenmesine fırsat hazırladı. Fransızların, Cezayir'de uyguladığı politikayla bağımsızlığını vermemesi üzerine, 1956'da Arap Birliği'nin yayınladığı bildirgede katılımcı ülkeler Mısır Cumhuriyeti'ni destekledi. İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya, Cemal Abdünnâsır hakkında yeni politikalarını pekiştirdi. Mısır Cumhuriyeti, karşı politika geliştirerek Türkiye'yle mücadele etti. Londra ile Washington'un desteklediği Ankara'nın oluşturduğu

⁴³² Ahmet Karagüzel, "Yeni Yüzyılda ABD'nin Ortadoğu Politikası: Büyük Ortadoğu Projesi", **Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi**, C. 3, S. 2, Eylül 2020, s. 27 – 46. Bkz s. 31.

⁴³³ M. Bürkan Serbest, "Bağdat Pakti'nin Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü", **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 5, S. 3, Temmuz 2016, s. 401 – 424. Bkz s. 408.

⁴³⁴ Ahmet Ateş, "1952-2011 Yılları Arası Mısır Dış Politikası", T.C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2012, s. 12.

birliğe, Mısır Cumhuriyeti'nin muhalefet etmesiyle Suriye Cumhuriyeti, Lübnan Cumhuriyeti ve Ürdün Hâşimi Krallığı Hükümetleri yardım etmedi.⁴³⁵

Süveyş Kanalı, Fransa Kumpanyası'nca yapıldı ve kullanıma açıldı. Yürütme hakkı Fransa'da oldu ve Mısır Hükümeti'nin payı bulundu. Mısır iktidarı, ekonomik sorunlardan dolayı paylarını İngilizlere para karşılığı verdi. İngilizler, sömürgelerini denetlemek için Mısır'ı istila etti. Süveyş Kanalı'nın uluslararası kullanım özgürlüğü bulundu. Mısır'ın istilasını Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya'yı endişelendirdi ve kendi aralarında İstanbul'da uluslararası antlaşma yaptılar. Bu antlaşmayla ile çeşitli alanlarda düzen belirlendi ve farklı milletler tarafından oluşan kurulca su yolu yönetildi. Süveyş Kanalı'ndan petrol ticaretinde yararlanıldı. Bunun sonucunda İngilizlerle Mısır, Süveyş Kanalı sorununda çeşitli konularda anlaştı.⁴³⁶

İtalyanlar, Addis Abba'yı istila altına alınca İngilizlerin sömürgelerle bağlantısı kesildi. İngiltere bu durumdan endişelenerek Mısır'la anlaşmazlıklarını çözmek isteyip eyalete özgürlüğünü verdi. İngiltere, Süveyş Kanalı'nda silahlı kuvvetler bulundurma hakkına sahip oldu. Mısır'da yeniden yapılan bir antlaşma ile eyalete verilen özgürlük içeren maddeler kaldırıldı. İngiltere, ordularını Süveyş Kanalı'ndan çekeceğinin sözünü verdi ve bu antlaşma uyarınca AL, Mısır ve Türkiye'ye müdahale edildiği durumda İngilizler Süveyş Kanalı'ndan yararlanma, kuvvet yollama hükümlerini korudular. Mısır'da hükümete gelen Cemal Abdünnâsır, uygulayacağı politikaları, Merkezi Antlaşma Teşkilatı'nın kurulmasıyla gerçekleştirdi.⁴³⁷

Merkezi Antlaşma Teşkilatı, ülkeleri birbirinden ayırıp SSCB'yi Yakındoğu'ya soktu. Cemal Abdünnâsır, Avrupa sömürgeciliği ile mücadele edecek lider konumuna geldi ve yeni politikalarını Yahudilere karşı uyguladı. Çekoslavya'dan askeri malzemeler almak, Mısır Cumhuriyeti'ni iktisaden geliştirmek için yeni bent yapma kararı aldı. Cemal Abdünnâsır'ın bu kararları Süveyş Kanalı Krizi ve Arap-Yahudi Harbi'nin sebeplerini oluşturdu. Cemal

⁴³⁵ Gökhan Dönmez, "Arap Birliği: Siyasi ve Hukukî Niteliği", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 17, S. 1, Haziran 2015, s. 171 – 208. Bkz s. 175.

⁴³⁶ Tuba Çınar, "Süveyş Kanalı: Büyük Güçlerin Çatışma Alanı", Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, Altıncı Uluslar Arası Orta Doğu Semineri, Elazığ 11-13 Ekim 2012, s. 410.

⁴³⁷ Özhan Meriç, "Türkiye'nin Doğu Politikası Ve Bağdat Paktı", T.C Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009, s. 99.

Abdünnâsır, 1955'te üçüncü dünya ülkelerini toplayarak yeni bir Bağlantısızlar Birliği kurdu. Mısır Cumhuriyeti SSCB destekçisi haline geldi.⁴³⁸

Mısır Cumhuriyeti'nde, İstanbul Antlaşması'nca İsrail ticaret filolarının kullanım statüsü olması karşısında, Cemal Abdünnâsır bu şartları önleme politikasını uyguladı. Mısır Cumhuriyeti, iktisadi durumunu düzeltmek için Süveyş Kanalı'ndan geçiş fiyatlarını arttırmak istedi ve Avrupalı ülkeler fiyat artırımını önlemek amacıyla ceza uygulamasını düşündü. Bu şekilde çeşitli alanlarda Amerika'nın yardımı istendi. Süveyş Kanalı sorunu hakkında İngilizler, Fransızlar ve Amerikalılar İngiltere'nin başkentinde toplantı yapılacağını açıkladı. İstanbul Antlaşması'nı onaylayan ülkeler de bu toplantıya davet edildi.⁴³⁹

Süveyş Kanal görüşmelerinde bazı ülkeler Süveyş Kanalı'nın uluslararası duruma getirilmesini isterken, SSCB'nin arasında olduğu ülkeler bu kararı protesto etti ve Mısır Cumhuriyeti'ni görüşmelerde savundu. SSCB, su yolunu ulusallaştırma kararının Mısır Cumhuriyeti'nin meselesi olduğunu belirterek başka bir toplantıda görüşülmesini istedi. SSCB'nin bu kararını dikkate alan farklı ülkeler birleşerek Mısır Cumhuriyeti'yle uzlaşma isteklerini belirtti. Mısır Cumhuriyeti bu isteği kabul ederek sorunları görüştü. Cemal Abdünnâsır, görüşmeden çıkan sonuçları kabul etmedi ve İngiltere'de yapılan toplantıdan olumsuz sonuç çıktı. SSCB farklı ülkelerin fikirlerini reddetti.⁴⁴⁰

Bu başarısız toplantıların sonucunda İngilizler ve Fransızlar Mısır'da iktisadi ve orduyla ilgili tehditler yöneltti. Mısır Cumhuriyeti'ne yapılan tehditler İsrail, Fransızlar ve İngilizlerden SSCB'nin Avrupa'da meşgul olduğu sürece denk getirildi. İngiltere ve Fransa, SSCB'nin Ortadoğu ile uğraşamayacağını düşündü. İsrail askerleri, Süveyş Kanalı ve çevresindeki bölgeyi istila etmek amacıyla saldırı başlattı. İsrail'in bu operasyonunun sebebi İngilizler ve Fransızların su yoluna asker göndermelerini temin etmektir. İsrail'in diğer amacı

⁴³⁸ Deniz Yüce, "Soğuk Savaş'tan 2000'Lİ Yıllara Bağlantısızlar Hareketi Ve Avrasyacılık", T.C. Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Giresun 2023, s. 15.

⁴³⁹ Erhan Özayaşar, "Bandung Konferansı (Bağlantısızlar Bloğu)'nun, ABD – Sovyet Rusya'nın Bölge Politikalarına Etkisi", T.C. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2018, s. 28.

⁴⁴⁰ Murat Çınar, **Geçmişten Günümüze Süveyş Kanalı'nın Jeopolitiği**, Ankara, İksad Yayınevi, 2022, s. 125.

Cemal Abdünnâsır'ın saygınlığını bitirmektir, İngilizlerle Fransızlar 30 Ekim günü İsrail ve Mısır askerlerinin Süveyş Kanalı'na girmemelerini isteyen nota yayınlandı. Mısır Cumhuriyeti'nin bölgeyi terk etmelerini isteyen genelge kısa süreliydi. Yahudi kuvvetleri onayladı ancak Mısır onaylamadı. İngiltere ve Fransa hava kuvvetleri Mısır'ın ordu tesislerine saldırdı. Birleşmiş Milletler, Mısır Cumhuriyeti'ne uygulanan müdahale sonucunda silah bırakılması kararını açıkladı. BM gözetiminde kısa sürede İngiliz, Fransız ve Yahudi kuvvetleri Süveyş Kanalı Bölgesi'nden çekildi. SSCB bu sıra Avrupa'daki sorunlarını çözdü ve İngiliz, Fransız ve Yahudilere tehdit içeren mesaj yolladı.⁴⁴¹

Sovyetler Birliği, Amerika'yla birleşik asker yollayarak Mısır Cumhuriyeti'nde harbin engellenmesini istedi. Bu yapılmadığında yeni bir harp çıkacağını söyledi. Amerika, Sovyetler Birliği'nin zorlamasını ve birlikte müdahale isteğini reddetti. İngilizler için beklenmeyen davranış Amerika'nın politikası oldu. Amerika, bu istilayı onaylamadı ve İngilizler ile Fransızları Mısır Cumhuriyeti'nden çıkmaya zorlamak amacıyla siyasi ve ekonomik cezalar uyguladı. SSCB, Mısır sorununda davranışıyla Yakındoğu'da etkisini arttırdı. Harpte İngiliz, Fransız ve Yahudi askerleri SSCB yapımı savaş araçlarını yok etti. SSCB, yenilginin sebebi olarak Mısırlı orduları gördü. Devletlerarası zorlamalara karşı gelemeyen İngilizler ile Fransızlar Mısır Cumhuriyeti'nden çıktı. Yahudiler, kazanç sağlamadıkça Sina ile doğusundan çıkmayacağını açıkladı. Amerika, Yahudilerle görüşerek Sina ve çevresinden çıkmalarını istedi. Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna 22 Şubat 1957'de yollanan görüşte BM'de bulunan devletlerin İsrail Devleti'ne verdikleri desteği kesmeleri bildirildi. Yahudiler, baskılara dayanamayarak Sina ve doğusundan çıktı. Süveyş Kanalı ulusallaştırılınca Arap ülkeleri ulusal politikalar izledi. Ulusalcılık halkta gelişti.⁴⁴²

Cemal Abdünnâsır, Mısır Cumhuriyeti ile sömürgeciliğe karşı savaşan vatandaşların lideri oldu. İngiltere ile Fransa, harplerde Kahire'yi yendiğinde bölgedeki ayrıcalıklarına karşı çıkan Cemal Abdünnâsır'ı yönetimden indirmek amacıyla müdahale etti. Cemal Abdünnâsır bu müdahaleden güçlenerek çıktı ve

⁴⁴¹ Zeynep Güler, *Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği Mısır Ve Nasırcılık*, İstanbul, Yeni Hayat Yayıncılık, 2004, s. 166.

⁴⁴² Yevgeni Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, Çev. Olga Tezcan, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 64.

başarılı oldu. Cemal Abdünnâsır su yolunu zorla kendine bağladı. İngilizler Yakınoğu'da zayıflama sürecine girdi ve bölgede Amerika güçlendi. Bölgede bulunan Avrupa destekçisi hükümetler sarsıldı ve yönetimleri değişti. Filistin sorunun durumunu 1956 savaşı belirledi. Süveyş Kanalı'nda, İngiltere birlikleriyle mücadele eden Muhammed Abdurrahman Abdurrauf Arafat ile dostları, Al Fatah Hareketi'ni kurdu. Harbin yapıldığı 1956'dan sonra İngilizleri yöneten Robert, görevinden ayrılmak zorunda kaldı. ABD, Başkan Dwight David Eisenhower'ın doktrini yayınlamasıyla Yakınoğu'da yerleşmeye başladı. Süveyş Kanalı'nın kurtarılmasında SSCB etkili olarak Mısır Cumhuriyeti'nin Sina'yı kaybetmesini önledi.⁴⁴³

⁴⁴³ Seçil Özdemir, 'Eisenhower Doktrini Çerçevesinde Bölgesel Krizler: Suriye-Irak-Ürdün-Lübnan', *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 31, Haziran 2022, s. 205 – 228. Bkz s. 210.

VI. SONUÇ

Çalışmada Büyük Güçlerin ilgi odağı haline gelen Mısır'a odaklanılmış, amaca uygun olarak idare şekli kuramları ele alınmıştır. Tartışmalar ışığında 1882'de İngiltere'nin Mısır'ı askeri olarak işgal ederek idaresini dolaylı yönetim ve örtülü himaye anlayışı ile oturttuğu tespit edilmiştir. İngiltere Mısır'ı işgal ile diplomatik açıdan zor bir duruma girmişti. Bu işgal yönetimini Avrupalılara belli tavizler vererek onaylattı. Çalışmada, İngiltere'nin, Mısır'daki idare şekli ve yönetiminin Ortadoğu'daki etkilerini geniş olarak incelendi. 1882'den 1957'ye kadar devam eden İngiliz idaresinde Mısır'ın iç ve dış siyaseti ortaya kondu.

İngiltere'nin, Mısır'a olan ilgisinin sadece bölgenin askeri işgali ile sınırlı değildir. İngiltere'nin özellikle Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya gibi Büyük Güçler ile Mısır üzerinde çıkar çatışmalarında diplomatik olarak başarılı olduğu ve Süveyş Kanalı'nı uluslararası alanda merkeze yerleştirerek bölgede kontrolünü pekiştirdiği tespit edilmiştir. Süveyş Kanalı'nın güvenliğinin, İngiliz dış politikasında önemli bir yere sahiptir.

İngiltere'nin Mısır'a olan ilgisi ve işgali yalnızca ekonomik kaynakları yönetmek değil, aynı zamanda Hindistan ile Avrupanın ticaret yollarının güvenliğini sağlamak ve Süveyş Kanalı'nı denetimine alma politikalarının bir parçasıdır. İngiltere'nin bu amaçları doğrultusunda Mısır'da bir yönetim şekli oluşturulmuş, bölgede askeri ve diplomatik ilişkiler güçlendirilmiştir.

1883 ile 1914 tarihleri arasında İngiltere'nin idari, ekonomi, istihbarat ve kültürel olarak Mısır'da hangi idare şekilleri siyasetlerini uyguladığı tespit edilmiştir. İngilizlerin danışmanlar sayesinde hidivleri kontrol ettikleri, ekonomik açıdan tek el sistemini kaldırdıkları, kendilerinin faydalanacağı üretim merkezi haline getirdikleri görülmüştür.

İngilizler 1916'da Osmanlı Bölgeleri'ndeki Arapları, istihbari açıdan merkeze oturarak faaliyet gösterirken, Süveyş Kanalı'nı askerileştirerek Hindistan Deniz Yolu'nu güven altında tutmuştur. İngiltere'nin kültürel olarak eğitim sistemini

değiştirdiği, El Ezher Üniversitesi'ni geliştirdiği, Arapçayı ikiye bölerek ammiye ve fasih olarak uyguladığı tespit edilmiştir.

Çalışmamızda İngiltere'nin Mısır'da yürürlüğe koyduğu idare yönetiminin, Mısır'ın ekonomik ve sosyokültürel yapısı üzerindeki derin tesirleri geniş olarak incelenmiştir. Özellikle Mısır'ın tarım ekonomisi, İngiltere'nin sanayileşmiş ekonomisi doğrultusunda yönlendirilmiştir. Mısır Hammade kaynağı haline getirilmiştir. Bu durum Mısır'ın ekonomisini kötüye götürmüş ve halkı fakirleştirmiştir. İngiltere'nin Mısır'daki sosyokültürel ve eğitim politikaları batı kültürünün yerleşmesine neden olup, halkın yapısını değiştirmiştir.

İngiltere'nin Mısır'daki yönetim şeklini doğrudan yönetim yerine, yerel yönetim şeklini kullanarak dolaylı bir denetim sistemi ve örtülü himaye oluşturduğu saptanmıştır. Hidiv Mehmet Tevfik Paşa ve sonradan atanan yerel yöneticiler, İngiliz politikalarına hizmet eden bir anlayışın Mısır'da yerleşmesine neden olmuştur. Mısır'ın iç politikasının yönetimi İngilizlerin eline geçmiştir. Hidiv'in kukla bir yönetici haline getirilmesi, İngiliz sisteminin nasıl yerleştiği ve korunduğunun bir göstergesidir.

İngiltere'nin, Mısır'da askeri ve diplomatik politikaları çalışmanın önemli bir bölümünü kapsamaktadır. İngiltere, sadece Mısır'ı idare edebileceği bir yer değil, Ortadoğu'daki politik kazanımlarını koruyacağı bir üs olarak görmüştür.

İngiltere'nin, Mısır üzerinden yürüttüğü istihbarat faaliyetleri, Ortadoğu'daki diğer bölgelerde siyasi gelişmelere doğrudan müdahale etme imkânı vermiştir. Mısır, İngiltere'nin Ortadoğu'da askeri ve diplomatik çalışmalarının merkezi olmuş ve bu durum İngiltere'nin bölgede gücünü arttırmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin Mısır'daki varlığı Arap isyanlarını örgütlemek ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yerel halkı kışkırtmada önemli roller oynamıştır.

İngiltere'nin, Ortadoğu'daki siyasetinin devamı olarak Mısır yönetiminin bölgesel iç ve dış siyasetlerini nasıl etkilediğini ve Ortadoğu'nun siyasi yönetimlerinin şekillendirilmesinde oynadığı rolleri kapsamlı bir şekilde içermektedir.

1914-1952 tarihleri arasında İngiltere'nin Mısır'da himaye ve koruma adı altında anayasaya göre siyasal partiler ve parlamento oluşturduğu ve kültürel

açından yenilikler geliştirdiği görülmüştür. Bugün ise Mısır Kuzey Afrika'nın en gelişmiş ülkesi durumundadır.

Bu çalışmada, İngiltere'nin Mısır'daki idare şekli, hem iç hem de dış politika alanında ele alınarak incelendi. İngiltere'nin, Mısır'daki yerleşimi yalnızca idari yönüyle sınırlı kalmamış ekonomi, askeri, sosyokültürel ve istihbarat açılarından Ortadoğu'nun şekillendirilmesinde önemli rol oynamıştır.

Çalışmada Büyük Güçlerin Mısır'a ilgisinin sebepleri ile idare şekilleri arasında bir paralellik bulunduğu ortaya konmaktadır. Bu alanda İngiltere'nin ilgisi, liberalizm vurgusu taşısa, da pratikte çıkarları öncelediği için gerçekçi (realist) bir İngiliz politikası yürütüldüğü görülür. Dolaylı yönetim ve himaye sistemi liberal değerlerin salt ekonomik çıkarlar için manipüle edildiği bir sistemse, İngiltere'nin idare şekli halka huzurlu iyi bir yönetim sağlamamıştır. İngiltere'nin, Mısır'da liberal düşüncelerden farklı bir muhafazakâr sistem oluşturduğu görülmüştür. Günümüzde ise Mısır Arap Cumhuriyeti'nin otoriter askeri bir yönetim uyguladığı görülmektedir. Bu çalışmanın ortaya koymaya çalıştığı sonuç, İngiltere'nin Mısır'da uyguladığı dolaylı yönetimi, hidivlik, sultanlık ve krallık adı altında protectorate (koruma ve himaye yönetimi) gibi çeşitli uygulamalar içerdiği tespittir. İngiltere'nin, Mısır'da 1838 Baltalimanı Antlaşması'yla tekellecilik sistemini kaldırarak özel mülkiyet ve liberal serbest ekonomiye geçtiği saptanmıştır. İngiltere'nin Süveyş Kanalı hisselerini Hidiv İsmail Paşa'dan 1875'te satın aldıktan sonra ise Mısır ekonomisinin yönetimini ikili mali kontrolle Fransızlarla paylaştığı tespit edilmiştir. İngiltere'nin, Mısır Borçlar Sandığı'nı Rusya, Almanya ve başka devletlerle ortak olarak kurdukları görülmüştür. Bu yolla literatüre İngiltere'nin, Mısır'da tek ekonomik sistemden, çoklu ekonomik sisteme geçtiği sonucuna ulaşılmıştır.

VII. KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

ANTEPLİ SEYYİD MÜTERCİM AHMED ÂSİM EFENDİ (1755-1819), Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809) 2. Cilt, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Tarih ve Toplum Bilimleri Serisi, T 6014, T 6018.

BOA, A. {DVNSNMH.d, No 14, Gömlek No. 62, 12.

BOA, MKT. UM, No. 1698, Gömlek No. 44, 06.

BOA, DVN. MKL No. 22, Gömlek No. 26, 29.

BOA, MKT. UM, No. 1907, Gömlek No. 49, 20.

BOA, BEO, No. 3233, Gömlek No. 242454, 18.

BOA, MKT. UM, No.1618, Gömlek No. 49, 29.

BOA, MKT. UM, No, 1622, Gömlek No. 58, 07.

BOA, MKT. UM, No. 1696, Gömlek No. 99, 13.

BOA, MKT. UM, No. 1723, Gömlek No. 73, 04.

BOA, MKMT UM, No. 1793, Gömlek No, 102, 20.

BOA, A. }MTZ.(05), No. 14-A, Gömlek No. 28, 19.

BOA, MKM. MHM, No. 501, Gömlek No. 71, 12.

BOA, A. {DVNSNMH.d., No. 14, Gömlek No. 48, 25.

BOA, DVN. NMH, No. 30, Gömlek No, 3, 28.

BOA, MKT. UM, No. 1712, Gömlek No. 37, 27.

BOA, MKT. MHM, No 572, Gömlek No. 24, 05.

BOA, MKT. UM, No. 1714, Gömlek No. 3, 07.

BOA, DVN NMH, No. 43, Gömlek No 16, 01.

BOA, MKT. UM, No. 1625, Gömlek No. 91, 11.

BOA, DVN. MKL, No. 27, Gömlek No. 15, 15.

BOA, A. {DVNSNMH.d, No. 14, Gömlek No. 47, 15.

BOA, MKT. MHM, No. 501, Gömlek No. 71, 12.

BOA, DVN. NMH, No. 29, Gömlek No. 6, 16.

BOA, MKT. UM, No. 1639, Gömlek No. 90, 09.

BOA, A. }MTZ. GR, No. 27, Gömlek No. 25, 14.

BOA, MKT. UM, No. 1723, Gömlek No. 77, 4.

BOA, MKT. UM, No. 1722, Gömlek No. 61, 12.

BOA, BEO, No. 1078, Gömlek No. 80805, 18.

BOA, BEO, No. 1922, Gömlek No. 144142, 30.

BOA, MKT. UM, No. 1625, Gömlek No. 59, 07.

BOA, MKT. UM, No. 1724, Gömlek No. 66, 03.

BOA, MKT. UM, No. 1625, Gömlek No. 84, 10.

BOA, MKT. MHM, No. 502, Gömlek No. 76, 14.

BOA, MKT. UM, No. 1694, Gömlek No. 31, 27.

BOA, MKT. UM, No. 1687, Gömlek No. 77. 05.

BOA, MKT. MHM, No. 490, Gömlek No. 23, 09.

BOA, MKT. MHM, No. 492, Gömlek No. 21, 11.

BOA, DVN. MKL, No. 27, Gömlek No. 17, 25.

BOA, MKT. UM, No. 1909, Gömlek No. 96, 23.

BOA, MKT. UM, No. 1628, Gömlek No. 47, 06.

KİTAPLAR

- AKŞİN, Sina vd, **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908**, İzmir, Cem Yayınevi, 1997.
- ALTUNDAL, Şinasi, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı - Mısır Meselesi 1831-1841 / I.Kısım**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1945.
- ARI, Tayyar, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu Cilt 1 Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Mkm Yayınları, 2012.
- ARMAOĞLU, Fahir, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 16. BS, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017.
- BARNES, Fremont Gregory, **Napoleon Bonaparte - Osprey Büyük Komutanlar**, Çev. Barbaros Uzunköprü, İstanbul, Kronik Kitap, 2021.
- BASHANOV, Mikhail, **Tarihi Rus Haritalarında Osmanlı Devleti (1700-1917)**, Çev. İlyas Kemaloğlu, İstanbul, Seçil Ofset, 2023.
- BELGE, Murat, ARAL, Fahri, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi 1. Cilt**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.
- BİÇİCİ, Mehmet, **Osmanlı Devleti'nden Ayrılma Sürecinde Mısır'da Arap Milliyetçiliği**, Ankara, iksad yayınevi, 2020.
- BLACK, Jeremy, **Kısa İngiltere Tarihi**, Çev. Ekin Kuru, İstanbul, Say Yayınları, 2017.
- BOZARSLAN, Hamit, **Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El Kaide'ye**, Çev. Ali Berktaş, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- CAN, Hamdi Ahmed, DOĞRU, İhsan (ed), **Arap Edebiyatında Vatan ve Bağımsızlık Mücadelesi**, Nobel Bilimsel Eserler, Ankara, 2021.
- CEZAR, Mustafa, **Mufasssal Osmanlı Tarihi Resimli Haritalı 6. Cilt**, İstanbul, Güven Yayınevi, 1972.
- CHATEAUBRIAND, De A, **Napoleon Bonaparte-Mezar Ötesinden Anılar**, Çev. Yaşar Nabi, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1969.

- CLEVELAND, L. William, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2008.
- COLEMAN, John, **Rotschild Hanedanlığı Para Güç Ve İktidarın Sırları**, Çev. Mert Akcanbaş, İstanbul, Destek Yayınları, 2013.
- ÇETİN, Atilla, **Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır Valiliği Osmanlı Belgelerine göre**, Fatih Ofset, 1998.
- ÇINAR, Murat, **Geçmişten Günümüze Süveyş Kanalı'nın Jeopolitiği**, Ankara, İksad Yayınevi, 2022.
- DEMİR, Şehmuz Abu, **İsrail, Ortadoğu, Emperyalizm**, İstanbul, Eksen Yayıncılık, 2007.
- EDMONS, J C, **Kürtler, Türkler Ve Araplar**, Çev. Serdar Şengül, Serap Rüken Şengül, İstanbul, Avesta Basın Yayın, 2003.
- EFE, Recep (ed), **Nil: Eskiçağdan Ortaçağ'a Mısır'a Hayat Veren Nehir**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2015.
- FAHMY, Khaled, **Paşa'nın Adamları Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır**, Çev. Deniz Zarakoğlu, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- FERGUSON, Niall, **Rotschild Hanedanı Dünyanın Bankacıları 1849-1999**, Çev. Cem Demirkıran, İstanbul, Kronik, 2023.
- FERRO, Marc, **Sömürgecilik Tarihi Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine 13 Yüzyıl-20. Yüzyıl**, Çev. Muna Cedden, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2017.
- FRASER, G C. T. vd., **Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu**, Çev. Füsün Doruker, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2011.
- FULBROOK, Mary, **Almanya'nın Kısa Tarihi**, Çev. Sabri Gürses, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011.
- GOİTEDİN, D S, **Yahudiler Ve Araplar Çağlar Boyu İlişkileri**, Çev. Nuh Arslantaş, Emine Buket Sağlam, İstanbul, İz Yayınları, 2004.

- GRUNEBAUM, Von Edmund Gustave, **İslamiyet 2. Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan Günümüze Kadar – 1**, Çev. Esat Nermi Erendor, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993.
- GÜLER, Zeynep, **Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği Mısır Ve Nasırcılık**, İstanbul, Yeni Hayat Yayıncılık, 2004.
- HİNNESBUSCH, Raymond, **The international politics of the Middle East**, Manchester, Manchester University Press, 2003.
- HOBBS, J. Joseph, **Egypt Modern World Nations Hardcover**, New York, Chelsea House An imprint of Infobase Publishing, 2007.
- HOBBSAWM, Eric, **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1996.
- HOURLANİ, Albert, **Avrupa ve Ortadoğu**, Çev. Ahmet Aydoğan, Fahrettin Altun, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 2001.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin (ed), **Osmanlı Devleti Ve Medeniyet Tarihi Cilt 1**, İstanbul, Yıldız Matbaacılık, 1994.
- JENKINS, Simon, **Kısa Avrupa Tarihi Antik Çağ'dan Günümüze**, İstanbul, Kronik Kitap, 2023.
- KARADAĞ, Raif, **Şark Meselesi**, İstanbul, Turan Yayıncılık, 2020.
- KARAL, Ziya Enver, **Osmanlı Tarihi VIII.**, 6.BS, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.
- KARAL, Ziya Enver, **Selim III. ün Hatt-I Hümayunları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1942.
- KARPAT, H. Kemal, **Ortadoğu'da Osmanlı Mirası Ve Ulusçuluk**, Çev. Recep Boztemur, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2001.
- KASABA, Reşat, (ed), **Türkiye Tarihi (1839–2010) Cilt 4: Modern Dünyada Türkiye**, Çev. Zuhale Bilgin, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012.
- KAYNAR, Reşat, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Türk Tarih Kurumu basımevi, Ankara, 2010.

- KAZGAN, Gülten, ULÇENKO, Natalya, **Dünden Bugüne Türkiye Ve Rusya Politik, Ekonomik Ve Kültürel İlişkiler**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- KENNEDY, Paul, **Büyük Güçlerin yükseliş Ve Çöküşleri 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim Ve Askeri Çatışmalar**, Çev. Birtane Karanakçı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; 2001.
- KERR, Gordon, **Kısa Afrika Tarihi**, Çev. Mihriban Doğan, İstanbul, Say Yayınları, 2021.
- KÖSE, İsmail, **Büyük Oyunun Küçük Aktörü Şerif Hüseyin**, İstanbul, Kronik Yayınları, 2018.
- KURAT, Nimet Akdes, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- LEWİS, Bernard, **Ortadoğu**, Çev. Selen Y. Kölay, Ankara, Arkadaş Yayınevi; 2006.
- LEWİS, Bernard, **Ortadoğu'da Irk Ve Kölelik**, Çev. Enver Günsel, İstanbul, Truva Yayınları, 2006.
- LOCKMAN, Zachary, **Hangi Ortadoğu? Oryantalizm • Tarih • Siyaset**, Çev. Burcu Birinci, İstanbul, Küre Yayınları, 2012.
- LURAGHİ, Raimondo, **Sömürgecilik Tarihi**, Çev. Aydın Emeç, İstanbul; E yayınları, 2000.
- MANSEL, Filip, **Sultanların İhtişamı Osmanlıların Son Yılları**, 2. BS, .Çev. Nigar Alemdar, İstanbul, Everest Yayınları, 2010.
- MANSFIELD, Peter, **Ortadoğu Tarihi**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul, Say Yayınları, 2012.
- MARAL, Emrah, **Değişim Dönüşüm Ve Buhran Döneminde Osmanlı Devleti 1789-1807**, Ankara, İksad Yayınevi, 2023.
- MEYER, E Karl, BRYSA, Blair Shrean, **Ortadoğu Tarihi Kral Yaratanlar**, Çev. Emine Eminel, Ankara, Akılçelen Kitaplar, 2016.
- MİTCHELL, Timothy, **Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi**, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

- MİTCHELL, Timoty, **Colonising Egypt**, London, University of California Press, 1988.
- OSTERHAMMEL, Jürgen, **Dönüşen Dünya küresel 19. yüzyıl tarihi**, Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
- OWEN, Roger, Şevket Pamuk, **20.ci Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi**, Çev. Ayşe Edirne, İstanbul, Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002.
- ÖZEY, Ramazan, **Afrika Coğrafyası**, İstanbul, Aktif Yayınları, 2009.
- PAŞA, Cevdet Ahmed, **Osmanlı Tarihi Tarih İ Cevdet**, Çev. Dünder Günday, C. 1, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 1972, s. 45.
- PAŞA, Cevdet Ahmed, **Osmanlı Tarihi Tarih İ Cevdet**, Çev. Dünder Günday, C. 3, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 1972, s. 1675.
- PAŞA, Cevdet Ahmed, **Osmanlı Tarihi Tarih İ Cevdet**, Çev. Dünder Günday, C. 5, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 1972, s. 2601.
- PAŞA, Cevdet Ahmed, **Osmanlı Tarihi Tarih İ Cevdet**, Çev. Dünder Günday, C. 6, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 1972, s. 3000.
- PONTİNG, Clive, **Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi**, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Alfa Yayınları, 2011.
- PRİMAKOV, Yevgeni, **Rusların Gözüyle Ortadoğu**, Çev. Olga Tezcan, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.
- ROBERTS, M. J, **Avrupa Tarihi**, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılap, 2019.
- SAİD, Edward, **Oryantalizm Sömürgeçiliğin Keşif Kolu**, Çev. Nezih Uzel, İstanbul, Pınar Yayınları, 1982.
- SAKAOĞLU, Necdet, **Bu Mülkün Sultanları**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2015.
- SEVİNÇ, Eyüp, **Muhammed Kürd Ali Ve Arap Diline Katkıları**, Ankara, İksad Yayınevi, 2021.
- SİNOË, Gilbert, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa Son Firavun**, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, İstanbul, Doğan Kitap, 1999.
- ŞİNNAVİ, Fehmi, **Hilafet: Modern Arap Düşüncesinin Eleştirisi**, Çev. Sadık Ömeroğlu, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995.

- TİGNOR, L. Robert, **Kısa Mısır Tarihi**, Çev. Nilüfer Şen, İstanbul, Say Yayınları, 2022.
- UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih**, 10. BS, Der Yayınları, İstanbul 2015.
- WEBER, Eguen, **Köylülerden Fransızlara Fransa Kırsalı'nın Modernleşmesi 1870-1914**, Çev. Çağdaş Sümer, Ankara, Heretik Yayınları, 2017.
- WIENFORT, Monika, Prusya Tarihi, Çev. Arif Ünsal, İstanbul, Runik Kitap, 2020.
- WİEST, Andrew, Birinci Dünya Savaşı Tarihi Fotoğraflar Haritalar Çizimler, Çev. Selçuk Uygur, İstanbul, Kronik kİtap, 2022.
- WİNTER, Jay vd, **I. Dünya Savaşı Ve 20. Yüzyıl**, Çev. Tansel Demirel, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, 2012.
- YALÇINKAYA, Alaaddin Mehmet, KURTARAN, Uğur (ed) , **Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları Ve Tatbiki**, Ankara, Altınordu Yayınları, 2018.
- YILDIZ, Aysel vd, ed, **Payitaht Yeniçerileri: Padişahın Asi Kulları 1700-1826**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2022.
- YILDIZ, Dursun, Tarihi Geçmişi, **Stratejik Önemi ve Su Sorunu Açısından Akdeniz'in Doğusu**, İstanbul, Bizim Kitaplar Yayınevi, 2008.

MAKALELER

- AĞAOĞLU, Sami, ‘‘Birinci Dünya Savaşı’nda Gazze Muharebeleri’’, **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S, 2, Mart 2017, s. 307-335.
- AKALIN, Durmuş, PARLAZ, Selim, ‘‘Nil’de İktidar Mücadelesi Ve Kavalalı’’, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi**, S. 1, 2012, s. 115-134.
- AKALIN, Durmuş, ‘‘İngiltere’nin Imperial British East Africa Company’dan Uganda’yı alması ve Osmanlı Devleti’nin bölgeye bakışı (1887-1894)’’, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 36, S. 62, Ekim 2017, s. 133 - 172.

- AKALIN, Durmuş, ''Sina'da Yaşayan Kabileler ve İngilizlerin Sina İlgisi Karşısında Osmanlı Devleti (1841-1914)'', **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 14, S. 29, Aralık, s. 5 - 38.
- AKI, Burak, ''Diplomasi ve Ticaret XVI - XVIII Yüzyıllar Arasında Mısır'da İngiliz Tacirler'', **Studies of the Ottoman Domain**, C. 9, S. 16, Şubat 2019, s. 33-49.
- AKPINAR, Mahmut, '' Rüstem Paşa'nın Londra Elçiliği (1885-1895)'', **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. 36, S. 2, 30 Aralık 2021, s. 387 - 420.
- ALBAYRAK, Mustafa, ''Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi Ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı'', **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 6, Temmuz 1995, s. 1 - 38.
- ASL, Seyedi Seyedmohammad, ''Suudi Arabistan'ın Kafkasya Ve Orta Asya'da Vahhabilik Politikası'', **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 6, S. 1, Haziran 2022, s. 89 –102.
- ATA, Ramazan, ''Mısır Meselesi Ve Osmanlı Devletinde Paradigma Değişmesi'', **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 6, S. 2, Aralık 2011, s. 307-322.
- AŞAN, Melih Ahmet v.d, ''Lawrance'ın 27 Maddelik Raporu Bağlamında Ortadoğu'da İngiliz Siyaseti Üzerine Bir Değerlendirme'', **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 31, S. 1, Ocak 2021, s. 199 - 214.
- AY, Uğur Halil, ''Arap Birliğini Doğuran Temel İdeoloji Üzerine Bir Değerlendirme: Arap Milliyetçiliği'', **Ekonomi Politika Ve Finans Araştırmaları Dergisi**, C. 3, S. 1, Nisan 2018, s. 32 - 49.
- AYDIN, Mithat, ''Ali Fuad (Erden)'in Savaş Hatıratında I. Ve II. Süveyş Kanalı Seferi'', **Belgi Dergisi**, s. 13, Şubat 2017, s. 362 – 387.
- AYDIN, Tahirhan, ''Sömürgecilik Ve Dil: Batı Sömürgesinin Arap Diline Yaklaşımına Dil-Kimlik İlişkisi Penceresinden Bakış'', **Mukaddime**, S. 7, Temmuz 2013, s. 47 - 68.

- BABALIK, Abdulkadir, ‘‘Halil Rıfat Paşa'nın Rusya ile Görüşmeleri’’, **Türkiz**, C. 13, S. 62, Ağustos 2022, s. 17 - 32.
- BAKTIAYA, Adil, ‘‘II. Meşrutiyetin İlk Günlerinde Mısırlı Milliyetçiler, «Vataniyyun» ve Jöntürkler’’, **İktisat Dergisi**, S. 502, Nisan 2009, s. 51 - 74.
- BAKTIAYA, Adil, ‘‘El Müeyyed’in İttihat Ve Terakki’ye Cevabı Mısırlı Bir Gazetecinin Kanun-İ Esasi, İdare-İ Örfiye Ve Hilafet İle İlgili Görüşleri’’, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S. 38, Kasım 2011, s. 69-87.
- BARAN, Muhsin, ‘‘Britanya’nın Ekonomik Çıkarlar Ve Güvenlik Kaygıları Bağlamında Orta Doğu Bölgesine 20.Yüzyılın İlk Yarısındaki Angajmanları’’, **Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 1, Haziran 2019, s. 1 – 19.
- BAY, Can Doğan, ‘‘Mısır’ın Modernleşme Sürecinde Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın Reformlarının Yeri’’, **Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi**, C. 7, S. 2, s. 127 - 141.
- BAYSOY, Emre, ‘‘Modernleşme ve Jeopolitik Ekseninde Doğu Sorunu’’, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, C. 7, S. 13, Mayıs 2011, s. 43 - 72.
- BAŞ, Arda, ‘‘Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri Ve Günümüze Etkileri’’, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 31, S. 92, Temmuz 2015, s. 31 - 76.
- BEDİZ, Danyal, ‘‘Süveyş Kanalı’nın Önemi’’, **Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.9, S.3, Ocak 1951, s. 329 - 347.
- BEHÇET, Muhammed, ‘‘İkinci Dünya Savaşı Sonrası Mısır Siyasi Tarihi Üzerinden Arap Baharı’nın İncelenmesi’’, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 21, Ek Sayı (303-321), Ağustos 2019, s. 303 - 321.
- BEYHAN, Ali Mehmet, ‘‘Şanizade Tarihi'nin Kaynaklarından Cabi Tarihi’’, **Osmanlı Araştırmaları**, C. 5, S. 5, s. 239-283.

- BOZBAŞ, Gökhan, ''Ortadoğu'da Bölgesel Milliyetçilikler: Mısır Örneği'', **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C. 31, S. 18, Aralık 2016, s. 108-113.
- BULUT, Semih, ''Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri (1926-1938)'', **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 26, S. 78, Kasım 2010, s. 535 – 560.
- ÇABUK, Mustafa, ''İngiltere'nin Ortadoğu'daki İstihbarat Merkezi: Arap Büro 1916-1920'', **Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Belgi Dergisi**, C. 2, S. 12, Ocak 2019, s. 1130 - 1147.
- ÇALIŞKAN, Merve Hatice, ''Muhammed Abduh Ve Klasik İslam Modernizmindeki Yeri'', **Muhafazakar Düşünce Dergisi**, C. 12, S. 47, Nisan 2016, s. 109 - 119.
- ÇAVDAROĞLU, Erdal Burhan, ''Askeri Dönüşüm Çağında Mercidabık Ve Ridaniye Savaşları Üzerine Bir Tahlil, **Ulakbilge**, C. 5, S. 14, 2017, s. 1269-1284.
- CELEBİ, Mevlüt, ''Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri'', **Belleten**, C. 62, S. 233, Nisan 1988, s. 157 - 206.
- ÇELİK, Abulbaki, GÜÇYETMEZ, Tayfur Ferdi, ''Almanya'nın 19. Yüzyıl'da Yükselişi'nin Saldırgan Realizm Çerçevesinde İncelenmesi'', **İstanbul Kent Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi**, C. 1, S. 2, Eylül 2020, s. 1 - 28.
- ÇETİNSAYA, Gökhan, ''II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi'', **Osmanlı Araştırmaları**, C. 47, S. 47, s. 353 - 409.
- ÇEVİK, Umut, ''Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Valiliği Döneminde (1805-1848) Mısır'da Uyguladığı Tekel Ekonomisi'', **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi**, C. 3, S. 2, Aralık 2022, s. 245 - 265.
- ÇOLAK, Kamil, ''Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali Ve Tahliyesi (1798-1801)'', **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, C. 10, S. 2, 2008, s. 141-183.

- DALAR, Mehmet, ‘‘Mısır’da Müslüman Kardeşler Hareketinin Demokrasi Anlayışı Ve Sisteme Etkisi, **Alternatif Politika**, Özel Sayı, Kasım 2010, s. 48-73.
- DEMİR, Yaşar, ‘‘XIX. Asır Türk-Fransız İlişkilerinde Dönüm Noktası: Napolyon’un Mısır’ı İşgali ve Sonrası Oluşan Diplomatik Durum’’, **21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum**, C. 2, S. 5, Eylül 2015, s. 130 - 146.
- DEMİR, Yaşar, ŞEN, Kenan ‘‘Doğuş Dönemi İtibariyle Türk-Arap Milliyetçiliğı: İşbirliğinden Çatışmaya’’, **Akademik Ortadoğı Dergisi**, C. 5, S. 2, Ekim 2011, s. 118-128.
- DEĞERLİ, Sarıkoyun Esra, ‘‘İngiltere’nin Doğı (Şark) Politikası (1882-1914)’’, **Akademik Bakış - Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 14, Nisan 2008, s. 1-15.
- DOĞAN, Orhan, ERDOĞAN, Aysel, ‘‘The Place and Importance of India under British Rule in the Nineteenth Century’’, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, C. 16, S. 3, Temmuz 2017, s. 839 - 847.
- DÖRDÜNCÜ, Muharrem, ‘‘1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi’’, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 3, S. 1, 2001, s. 73-89.
- DÖNMEZ, Gökhan, ‘‘Arap Birliğı: Siyasi ve Hukukî Niteliğı’’, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 17, S. 1, Haziran 2015, s. 171 - 208.
- DUMAN, Özkaya Olcay, ‘‘Yakınçağlarda Osmanlı Fransa İlişkileri Ve Fransa’nın Ortadoğı Diplomasisi’’, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 16, S. 11, s. 523 - 542.
- EKİNCİ, Abdullah, ‘‘Bir Yol Ayrımına Doğru: Lübnan’da Mehmet Ali Paşa Yönetimi’’, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 44, Temmuz 2020, s. 225 - 240.
- ERBAŞ, Fatih, ‘‘19. Yüzyıl Doğı Akdeniz Donanma Mücadelesinde Öne Çıkan Devletler ve Faktörler’’, **FSM İlmi Araştırmalar İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 8, Aralık 2016, s. 133 - 158.

- ERDEM, Gökçen Ali, “Büyük Devletlerin Değişmeyen Mücadele Alanı: Ortadoğu”, **Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, C. 10, S. 2, Şubat 2016, s. 1 - 39.
- ERKAN, Süleyman, “Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkilerinin Özellikleri”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 2010, S. 22, Temmuz 2010, s. 93 - 115.
- ERKAN, Sedat Mehmet, “Paris Barış Konferansından Sonra Ortadoğu’yu Paylaşım Çalışmalarında İngiliz Ajan Ve Uzmanlarının 26 Mart 1919 Tarihli Toplantısı”, **21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum**, C. 12, S. 34, Mayıs 2023, s. 263 - 294.
- ERKUL, Çağrı İbrahim, “Başarısız Başbakan: Anthony Eden’in Süveyş Politikasının Analizi”, **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi**, C. 14, S. 1, Mart 2024, s. 253 – 271.
- EŞİYOK, Ali Bayram, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası:1838 Serbest Ticaret Anlaşması”, **Mülkiye Dergisi**, C.34, S. 266, Şubat 2014, s. 67 - 108.
- FAZLIOĞLU, Şükran, “'Öteki' Üzerinden 'Kendini' Ele Vermek: Ali Mubârek'in Alemuddîn'inde 'Ben-Anlatısı' Arkeolojisi”, **Ceride**, C. 1, S. 2, Ocak 2024, s. 102 - 120.
- GENCER, Fatih, “İbrahim Paşa'nın Anadolu’u İstilas (1832-1833)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 9, S. 42, Şubat 2016, s. 641-657.
- GENÇLER, Mustafa, “Avrupa’nın Unutulmuş Devlet Adamı Âli Paşa (Ali Pascha – Europas vergessener Staatsmann)”, **Tarih Kritik Dergisi**, C. 3, S. 4, Ekim 2017, s. 85 - 99.
- GÖKÇE, Toker Özlem, “Arap Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışı ve İlk Dönemleri”, **Yeni Fikir Dergisi**, C. 11, S. 22, Temmuz 2019, s. 55 - 71.
- GÖNENÇ, Senem “Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Bosna Ve Hersek’i İlhakı (5 Ekim 1908) Ve Müteakip Gelişmeler”, **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, C. 10, S. 10, Aralık, s. 509 - 556.

- GÜMÜŞ, Musa, KORKMAZ, Eren, “İsmail Paşa, Saray ve Babıali: Mısır İşgalinin Siyasi, İktisadî, Sosyal Ve İdarî Zemininin İnşası 1863-1879”, **History Studies**, C. 10, S. 10, Kasım 2018, s. 145-166.
- GÜNER, Selda, “Mısır’ın Son Memlûk Beyleri (1801-1806)”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 11, S. 22, Güz 2015, s. 227-266.
- GÜNER, Selda, “Londra’da Bir Memlûk Beyi: Muhammed Bey Elfi (Ekim-Aralık 1803)”, **Gazi Akademik Bakış**, C. 9, S. 17, Aralık 2015, s. 41 - 69.
- GÜNER, Özden Göksu, “Hıdiv İsmail Paşa’nın Döneminde Kahire: Asri Sanat Ortamı ve İmar Çalışmaları (1863- 1879)”, **Sanat Tarihi Dergisi**, C. 32, S. 2, Aralık 2023, s. 915 - 935.
- GÜZEL, Tevfik Hasan, “Hasta Adam” Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı”, **Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 1, Mart 2017, s. 78 - 118.
- HUT, Davut, “Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm Ve Arap Milliyetçiliği”, **Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 1, Ortadoğu Özel Sayısı, Ekim 2016, s. 105 – 150.
- IŞIK, Zekeriya, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Dış Politikası Üzerinde İngiliz Tesiri” ,**Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.4, S. 2, Mart 2014, s. 45 - 61.
- KARA, Gülnar, “XIX. Yüzyılın Sonunda Rus Büyükelçisi A. N. Nelidov’un Boğazları İşgal Projesi”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 8, S. 14, Nisan 2016, s. 404 - 414.
- KARABACAK, Fatma, “Kavalalı Ve Osmanlı Mısır Meselesi”, **Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 4, S. 1, Haziran 2022, s. 1 - 18.
- KARAER, Nihat, “Fransa’da İlk İkamet Elçiliğinin Kurulması Çalışmaları Ve İlk İkamet Elçimiz Seyyid Ali Efendi’nin Paris Büyükelçiliği (1797 – 1802) Sürecinde Osmanlı - Fransız Diplomasi İlişkileri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 31, S. 51, Mayıs 2012, s. 63 - 92.

- KARAGÜZEL, Ahmet, ‘‘Yeni Yüzyılda ABD’nin Ortadoğu Politikası: Büyük Ortadoğu Projesi’’, **Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi**, C. 3, S. 2, Eylül 2020, s. 27 - 46.
- KARAKAYA, Emre, ‘‘Mehmet Ali Paşa Zamanı Mısır’da Askeri Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Dinamikleri Ve Sonuçları (1805-1849)’’, **Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 7, Ağustos 2019, s. 290 - 301.
- KARAMAN, Ali Mehmet, ‘‘Fransız İhtilali’nin Osmanlı İmparatorluğu’na Etkileri’’, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 44, Ağustos 2018, s. 62 - 79.
- KARATAŞ, Mehmet, ‘‘Mehmed Ali Paşa Ve Mısır Meselesi’’, **Ekev Akademi Dergisi**, C. 10, S. 22, 2005, s. 265-282.
- KARTA, Nurullah, ‘‘Sultan III. Selim Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik Durumu ve Alınan Tedbirler’’, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 6, Ekim 2014, s. 21 - 50.
- KAŞIKÇI, Rıdvan ‘‘Ali Nizami Paşa’nın (1821-1893) Askeri ve Diplomatik Görevleri ve Osmanlı Siyasetindeki Yeri’’, **FSM İlmi Araştırmalar İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 20, Aralık 2022, s. 73 - 103.
- KAVAS, Ahmet ‘‘Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hakimiyeti: Kuzey Somali’de Zeyla İskelesinin Konumu (1265- 1334/1849-1916)’’ **İslam Araştırmaları Dergisi**, S. 5, Ocak 2001, s. 109 - 134.
- KOÇAOĞLU, Mehmet, ‘‘Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841)’’, **Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 4, 1997, s. 61-69.
- KOÇAOĞLU, Mehmet, ‘‘Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı(1831-1841) Ve Sonuçları’’, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 6, Temmuz 1995, s. 195 – 210.
- KOÇ, Engin, ‘‘1871’den Günümüze Alman Dış Politikasının Gelişimine Genel Bir Bakış’’, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 20, S. 80, Ekim 2021, s. 1695 - 1708.

- KIŞ, Salih, ‘‘Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın Anadolu Harekâtı Ve Konya Muharebesi’’, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. 23, Şubat 2015, s. 145 - 158.
- KIRKIZ, Mustafa, ‘‘El-Ezher Özelinde Mısır’da Klasik ve Modern Eğitim’’, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. 14, S. 1, Kasım 2014, s. 167 - 189.
- KIŞI, Erden, ‘‘1948’Den Bugüne, Tarihi Ve Siyasi Yönleri İle ‘‘İsrail- Filistin Sorunu’’, **Anlambilim MTÜ Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C. 3, S. 1, Haziran 2023, s. 262 - 274.
- KLAVEREN, Van Jakob, Çev., Ahmet Asker, ‘‘Mısır’da Rüşvetin Gelişimi: Muhammed Ali Paşa’dan Hidiv İsmail’e Kadar’’, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 22, s. 215 - 243.
- KUTLUOĞLU, Hanefi Muhammed, ‘‘1833 Kütahya ‘‘Antlaşma’’sının Yeni Bir Değerlendirmesi’’, **Osmanlı Araştırmaları**, C. 17, S. 17, Haziran 1997, s. 265-287.
- KUZUCU, Serhat, ‘‘Rus Çarı I. Pavel Dönemi Osmanlı-Rus Siyasi İlişkileri ve Napolyon’a Karşı Ortak Mücadele’’, **Karadeniz Araştırmaları**, C. 38, S. 38, Ağustos 2013, s. 75 - 87.
- MADEN, Fahri, ‘‘Büyük Güçlerin Berlin Antlaşması’nın Uygulanmasına Yönelik Baskıları’’, **History Studies**, C.5, S. 1, Ocak 2013, 267-286.
- MAKSUDOĞLU, Mehmet, ‘‘Tunus’un Osmanlı Devletinden Ayrılması’’, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 4, Ocak 2014, s. 137-169.
- Meral Kuzgun, Arap Birliğini Sağlama Sürecinde Bir Dönüm Noktası: Albay Cemal Abdülnasır Dönemi, Düünden Bugüne Uluslararası Orta Doğu Sempozyumu Elazığ 28-30 Mayıs 2015, 281-320, Elazığ, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2015.

- METE, Şengül, “Trablusgarp Savaşı ve İtalya'nın Akdeniz'deki Faaliyetleri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 3, S.8, Haziran 1998, s. 251-292.
- MURAT, Turgay, “İngilizlerin Mısır’da Uyguladığı İdari ve Ekonomik Politika 1882-1936”, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C. 8, S. 2, Şubat 2013, s. 133 - 150.
- MURAT, Turgay, “Kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar Mısır Siyasetinde Vafd Partisi”, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C. 9, S. 1, Temmuz 2013, s. 159 - 173.
- Musa Gümüş, “Sömürünün İstikrarı” Mısır’da İngiliz Sömürgesinin Maddi Paradigmaları”, Sykes-Picot Gizli Antlaşmasının 100.Yılında Ortadoğu Ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu 1-2 Aralık 2016, 537-564, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2019.
- NOUR, Mohamed Tarig, “İngilizler’in Sudan’da Türk Dönemine Son Vermesi”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 8, Ekim 2015, s. 115 – 124.
- Nükheth Eltut, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve İki Ülke Açısından Sonuçları, 38. ICANAS kongre bildirisi, Ankara, Türkiye, 10 - 15 Eylül 2007, s. 119-130.
- ODABAŞI, Yılmaz Hadiye, “Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi (1919-1922): Türk Millî Mücadelesiyle Ortaklıklar ve Ayrılıklar”, **Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 7, Kasım 2018, s. 173 - 209.
- OKUL, Turan, ASLITÜRK, Erbay Gül, “Gertrude Bell’in Anadolu Gezileri (1899-1911) Çerçevesinde Tur Önerilerinin Hazırlanması”, **Journal of Travel and Tourism Research**, S. 13, Haziran 2018, s. 19 - 52.
- ÖZCAN, Azmi, “İngiltere’de Hilâfet Tartışmaları, 1873-1909”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, S. 2, Temmuz 1998, s. 49 – 71.
- ÖZÇELİK, Fatih, Öztürk, Mustafa, “İngiltere’nin Mısır’ı İşgali Ve “Taçsız Hükümdar” Lord Cromer’in Mısır İdaresi (Eylül 1883-Mart 1907)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 31, S. 1, Ocak 2021, s. 477 - 494.

- ÖZÇELİK, Fatih, ‘‘Mısır Düyûn-I Umûmiyyesi: ‘‘Caisse De La Dette Publique D'egypte’’in (2 Mayıs 1876) Kuruluşunda Etkili Olan Faktörler’’, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 33, S. 3, Eylül 2023, s. 1423 - 1436.
- ÖZDAĞ, Abdullah ‘‘Doğu Afrika’da İngiliz Emperyalizmi: İngiltere’nin Sudan’ı İşgali 1896-1898’’, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 42, Ocak 2017, s. 117 - 148.
- ÖZDEMİR, Seçil, ‘‘Eisenhower Doktrini Çerçevesinde Bölgesel Krizler: Suriye-Irak-Ürdün-Lübnan’’, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C. 10, S. 31, Haziran 2022, s. 205 - 228.
- ÖZGER, Yunus, ‘‘Mısır’ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair II. Abdülhamit’e Sunulan Bir Layiha’’, **History Studies**, C. 2, 2010, s. 301-323.
- ÖZKAYA, Sevda, ‘‘XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin ‘‘Ortadoğu’’ Topraklarındaki Nüfuz Mücadelesi Ve Milliyetçiliğin Rolüne Bir Örnek: Arabi Paşa Ayaklanmasına İngiliz Müdahalesi’’, **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, S.60, Mayıs 2017, s. 279 - 290.
- ÖZKAYA, Sevda, ‘‘Lord Dufferin Tarafından Hazırlanan Mısır Islahat Programı (Manası, Etkileri, Sonuçları)’’, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 14, S. 40, Aralık 2017, s. 186 - 208.
- PINAR, Fatma, ‘‘ Hasan el-Benna ve Müslüman Kardeşler’’, **Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 5, Mayıs 2015, s. 133 – 153.
- POLAT, Gülsüm Ümmü, ‘‘I. Dünya Savaşında İngiliz ve Türk propaganda gazetelerinin etkinliği üzerine bir değerlendirme el-Hakika ve Musavver Çöl’’, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 36, Ocak 2014, s. 141 - 156.

- POLAT, Gülsüm Ümmü, ‘‘Türk-Alman Propagandası Karşısında Arap Bürosu’nun Kuruluşu’’, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 26, S. 76, Ocak 2010, s. 97 - 132.
- POLAT, Gülsüm Ümmü, ‘‘Geçmişin Gölgesinde Türk-İngiliz İlişkileri: Mısır’ı ‘‘Ayaklandırma’’ Algısı ve Türk Basını (1924-1927)’’, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, C. 7, S. 2, Aralık 2021, s. 426-440.
- POLAT, Gülsüm Ümmü, ‘‘Milli Mücadele Sürecinde Mısır İle Kurulan Bağ Ve ‘‘Kemalist Propaganda’’ Algısı, **Akademik Ortadoğu**, C. 8, S. 1, 2013, s. 51-70.
- POYRAZ, Özlem, ‘‘Ferdinand de Lesseps in Süveyş Kanal Projesi 1854-1856’’, **Yeni Türkiye Dergisi**, C. 5, S. 86, Haziran 2016, s. 164-170.
- Ramil Zalyaev, ‘‘Mısır İsyanı Sırasında Rus Tümgeneralı Nikolay Muravyöv’ün İstanbul’a Gelişi ve Askerî Konularda Yaptığı Görüşmeler ve Çalışmaları (Aralık 1832-Temmuz 1833)’’, XVIII. Türk Tarih Kongresi, kurumu Bildiri Özetleri, 1-5 Ekim 2018, s. 114-135.
- SERBEST, Bürkan M, ‘‘Bağdat Paktı’nın Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye’nin Rolü’’, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 5, S. 3, Temmuz 2016, s. 401 - 424.
- SERT, Ekrem, GÜÇ, Ahmet, ‘‘1952 Mısır Devrimi’nden Arap Baharı’na Kadar Geçen Süreçte Kıptiler’’, **Oksident**, C. 2, S. 2, Aralık 2020, s. 193 - 219.
- Sezai Sinanlar Uslu, ‘‘Lord ve Lady Dufferin’in İstanbul Günleri 1882-1885’’, Sakarya Üniversitesi OSARK Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongre bildirisi, Sakarya 14-17 Ekim 2015, s. 193-211.
- SONAT, Ramazan, ‘‘Kum Fırtınası Altında Siyaset: İngiliz Mandası Altındaki Irak Devleti’nin Kuruluşuna Giden Süreçte Şiilerin Konum ve Yönelimlerini Anlamlandırmak [1918-1921]’’, **Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, S. 16, Mart 2023, s. 173 - 196.
- SONYEL, Ramadan Sâlahi, ‘‘Albay T.E. Lawrence, Haşimi Araplarını Osmanlı İmparatorluğuna Karşı Ayaklanmaları için Nasıl Aldattı. İngiliz Gizli Belgelerine göre ‘‘, **Belleten**, C. 51, S. 199, Nisan 1987, s. 231 - 255.

- SÜSLÜ, Azmi, ‘‘Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri, 1798-1807’’,**Belleten**, C. 47, S. 185, Ocak 1983, s. 259 - 280.
- SÜSLÜ, Azmi, ‘‘Osmanlı İmparatorluğunu Paylaşma Projeleri 1807-1812’’,
Belleten, C. 47, S. 187, Temmuz 1983, s. 745 - 774.
- ŞAHİN, Hasan, ‘‘Doğu Sorunu Çerçevesinde Osmanlı-Fransız İlişkileri [Başlangıcından Paris Barışına (1856)]’’, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, C. 16, S. 40, Mart 2010, s. 277 - 315.
- ŞİMŞEK, Kamuran, ‘‘Mehmet Ali Paşa Ve Vehhâbîler’’, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 21, S. 42, Temmuz 2021, s. 19 - 46.
- TAŞ, Erdem Abdullah, GÖKGEDİK, İsa, ‘‘Garp Ocaklarında Çözölme: İngiltere ve Fransa’nın Garp Ocaklarıyla Yaptığı Antlaşmalarda Birliği Bozucu Maddeler (17. - 19. yy.)’’, **İSTEM**, S. 39, Haziran 2022, s. 251 - 275.
- TEBER, Hatice, ‘‘Mısırlı Bir Mücadele ve İlim Adamı: Abdülaziz Çâvîş’’, **Katre International Human Studies Journal**, S. 14, Aralık 2022, s. 183 – 201.
- Tuba Çınar, Süveyş Kanalı: Büyük Güçlerin Çatışma Alanı, Altıncı Uluslar Arası Orta Doğu Semineri, Elazığ 11-13 Ekim 2012, 393-414, Elazığ, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, 2012.
- TUNÇ, Salih, ‘‘I. Dünya Savaşı’nda Doğu Akdeniz Üzerinde İngiliz Ve Fransız Politikası’’, **Türk Dünyası Araştırmaları**, C. 121, S. 238, Şubat 2019, s. 65 - 82.
- UĞUR, Zorlu Hacer, ‘‘Türk Boğazlarının Önemi Ve Montrö Sözleşmesi İle Sağlanan Denge Rejimi’’, **Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi**, C. 1, S. 2, Aralık 2016, s. 36 - 47.
- ULUERLER, Sıtkı, ‘‘Fransız İhtilali İle Değişen Avrupa Düzeninde Osmanlı Devleti’nin Uygulamaya Çalıştığı Denge Siyaseti Ve Sonuçları (1795-1801)’’, **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 20, Güz 2020, s. 51 - 80.
- USLU, Ateş, ‘‘Yurttaşlığa Dayalı Ulus ve Ötesi: Fransa’da Ulus ve Ulusçuluk (XIX.-XX. Yüzyıl) / Civic Nation and Beyond: Nation and

- Nationalism in France (19th-20th Centuries)”, **Mülkiye Dergisi**, C. 37, S. 4, Ocak 2014, s. 79 - 117.
- UYGUR, Fatma, “Süveyş Kanalı Projesinde İstanbul’da Cereyan Eden Diplomatik Mücadeleler”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 22, S. 4, Aralık 2018, s. 699 - 720.
- UZUNÇARŞILI, Hakkı İsmail, “II. Abdulhamid Devrinde Kamil Paşa”, **Belleten**, C. 19, S. 74, Nisan 1955, s. 203 - 246.
- ÜLGER, Kaya İrfan, “Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi Ve Mısır Siyaseti Üzerindeki Etkileri”, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 6, S. 2, Ağustos 2016, s. 131 – 151.
- ÜLKER, Necmi, “XVIII. Yüzyılda Mısır ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa’nın Mısır Seferi”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. 9, S. 1, Haziran 1994, s. 1 - 30.
- Ümmü Gülsüm Polat, “İmparatorluğun Son Savaşında Sivil Seçkinler: Mısır Hıdiviyyet Ailesi ve Faaliyetleri”, XVIII Türk Tarih Kongresi bildirisi, 1 - 05 Ekim 2018, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s. 215-235.
- ÜNAL, Levent, “Birinci Dünya Harbi’nde Hicaz Cephesi Ve Medine Müdafaası”, **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, S. 49, Mart 2021, s. 126 – 153.
- YAŞAR, Ayşe, AKENGİN, Hamza, “İngiliz Sömürgeciliği ile Emperyalizminin Gelişimi ve Özellikleri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 57, Ocak 2023, s. 426 - 444.
- YENİDÜNYA, Süheyla, “Napolyon’un Şark Politikasını İhyâ Etmek: Horace Compte Sebastiani’nin İstanbul-Mısır Seyahatleri (1801-1802) ve Raporları”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, S. 12, Aralık 2019, s. 89 - 125.
- YOL, Fatih, GENÇOĞLU, Mustafa, “Kızıldeniz’i Avrupa Ticaretine Açma Girişiminde İngiliz-Fransız Rekabeti ve Osmanlı Devleti’nin Bu

Girişime Tepkisi (1773-1780)''', **International Academic Social Resources Journal**, C. 8, S. 47, 2023, s. 2302-2313.

YOZGAT, Nazmiye, KARTIN, Cengiz, ''Arap Bürosu'nun Gizli Raporları: Arap Bülteni'', **Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 5, S. 2, Kasım 2021, s. 247 – 286.

YURDUSEV, Esin, ''Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Hindistan Üçgeninde İngiltere'nin Boğazlar Politikası'',**Belleten**, C. 63, S. 237, Ağustos 1999, s. 559 - 596.

Yüksel Çelik, ''Üsküdar Sakinlerinden Son Hıdiv II. Abbas Hilmi Paşa {1874-1944) ve Hıdiv Kasrı'', Üsküdar Belediyesi Uluslararası Üsküdar Sempozyum Bildirisi 1-5 Kasım 2007, 480-196, İstanbul, Üsküdar Belediyesi, 2007.

ZENGİN, İlhan, ''Ali Dinar Dönemi (1898-1916) Osmanlı-Darfur İlişkileri'', **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. 33, S. 2, Aralık 2018, s. 593 – 624.

TEZLER

AHMED, Mohammed Maher Ahmed, I. Dünya Savaşında İngilizler 'in Mısır'a Yerleşmesi, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2016.

AKALIN, Durmuş, Süveyş Kanalı(Açılışı Ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882), Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Denizli 2011.

AKGÜL, Mücelya, Lâhiyalara Göre II. Abdülhamid Döneminde Mısır'ın Siyasi Durumu, T.C. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2019.

AKİFOĞLU, Vugar, Fransa'nın Doğu Akdeniz Ve Kuzey Afrika Politikası (18. Yüzyılın İkinci Yarısı) ,T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2019.

- AKMAN, Akif Mehmet, Kanal İstanbul'un Hidrolik Modellemesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2016.
- AKTUĞ, Akif, Rusya Osmanlı İlişkileri 1792 - 1815, T.C. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2015.
- ALTUNTAŞ, Ziya Yusuf, Otto Von Bismarck Ve Osmanlı'daki İmajı, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012.
- ARFAOUI, Salma, Akdeniz'de Bir Uluslararası Çekişme Alanı: Yedi Ada Sorunu (1797-1815), T.C. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014.
- ASAL, Selman, Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Ve Anadolu'ya Tesirleri, T.C. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2019.
- ATEŞ, Ahmet, 1952-2011 Yılları Arası Mısır Dış Politikası, T.C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2012.
- ATMACA, Mustafa, Süveyş Kanalı'nın Stratejik Önemi Ve Mısır Ekonomisi'ne Katkısı, T.C. Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmalar Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008.
- AYDIN, Ayşegül, Kanuni Döneminde Bir Veziriazam: Pargalı İbrahim Paşa, T.C. Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2019.
- BAĞÇECİ, Yahya, Sultan Abdülaziz'in Mısır Seyahati, T.C. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2013.
- BIYIKLI, Mustafa, İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları (1918-1938), T.C İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.

- BİLGENOĞLU, Ali, İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır Ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2013.
- BİLİNİR, Sedat, Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı'nın Şark Meselesii'ndeki Yeri, T.C. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis 2012.
- BULUT, Adem, 20. Yüzyıl Başlarında Arap Aydınların Osmanlı Ve Türk İmajı, T.C. Medipol Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2022.
- BÜRÜNGÜZ, Refik Mehmet, Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Sömürgecilik ve Emperyalizm Algısı, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2013.
- ÇALAN, Erel Gül Zeynep, İngiliz Kaynaklarına Göre Vefd Partisi'nin Kuruluşuna Kadar Mısır'da İngiliz Politikaları (1882-1919), T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2021.
- ÇALIKKILIÇ, Yıldız, Napolyon'un Akdeniz Politikası, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2019.
- ÇATALÇAM, Aytekin, 1923–1938 Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası'nda Lozan'ın Etkisi, T.C. Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008.
- ÇELİK, Hatice, Mühimme-İ Mektûme Defteri Nr. 1 (1203-1207/1788-1793) İnceleme – Çeviriyazı, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019.
- ÇELİK, Cemil, Birinci Dünya Savaşında Sina Filistin Cephesinde Birinci Kanalı Seferi, T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon 1999.

- ÇİÇEK, Talha M. Şerif Hüseyin İsyanının Türk Arap Kimlik İnşasına Etkisi'nin Analizi, T. C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2007.
- ÇITIR, Burak, Osmanlı-Alman Ticari İlişkileri (1900-1914), T.C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2023.
- DANIŞAN, Cengiz, Heterojen Toplumlarda Ulus Devlet Çıkmazı: Irak Örneği, T.C. Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2019.
- DEDE, Fahreddin, İngiliz İşgali Sonrası Mısır'da Siyasî Ve Fikrî Yapılanma (1882-1928), T.C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2019.
- DİLBAZ, Kutlu Burcu, Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910), T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014.
- DÜZEN, Cem, Hurşid Ahmed Paşa (1762? - 1822), T.C. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Edirne 2022.
- EFEOĞLU, Zekiye, Evliya Çelebiye göre Mısır Beylerbeyi'nin Mısır'a Gidiş Ve Gelişleri, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2021.
- EKER, Hümeysra, İngiltere'de Sanayi Devrimi ve Liberal Felsefe, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994.
- EMİN, Asuman, Mısır Siyasetinde Vefed Partisi (1918 – 1952), T.C. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2017.
- EMİR, Sercan, Avrupa'da İhtilaller Dönemi (1789-1848) Ve Mutlak Monarşinin Çöküşü, T.C. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 2020.

- EROL, İbrahim Halil, Şanizade Mehmet Ataullah Efendi'nin Tarih Anlayışı, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.
- ERDOĞAN, Tuba, Modern Suudi Arabistan Devleti'nin Doğuşu (1914-1932), T.C Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2006.
- EREN, Emine, Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Ve Mısır Meselesi, T.C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2008.
- ERKAN, Tuğba, Keçecizade Fuat Paşa Ve Mehmet Emin Âli Paşa'nın Siyasi Vasiyetnamelerinin Tanzimat Dönemi Mali Politikaları Açısından İncelenmesi, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019.
- ERTUĞRUL, Arzu, Kavalalı Mehmet Ali Paşa Dönemi'nde Mısır'da Edebi Ve Kültürel Hayat (1805-1848), T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018.
- ERTEKİN, Eğrioğlu Işık, Fransız Elçilik Raporlarına göre Osmanlı Fransız İlişkileri (1789 1802), T.C. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayımlanmamış Doktora Tezi), Edirne 2023.
- FIRAT, İhsan, Viyana Sisteminde Devletlerarası Münasebetlerde Osmanlı İmparatorluğu, T.C Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2003.
- GENÇ, Onur Osman, Osmanlı Mısır'ında Bir Yerel Hazine Örneği "Keşufiyye" (1711-1795), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2021.
- GÖRGEN, İsmail, Doğu Akdeniz'de İngiliz Fransız Mücadelesi, T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay 2013.

- GÖZÜBÜYÜK, Ali, Geçmişten Günümüze Arap-İsrail Savaşları Ve Sorunlu Bölgeler, T.C. Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük 2022.
- GÜL, Şerife Şeyda, 18. Yüzyılda Mısır'da Şeyhü'l-Beledilik, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2018.
- GÜLDEŞ, Dilek, Urabi Paşa Hareketi ve İngilizlerin Mısır'ı işgali (1881-1882), T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999.
- GÜMÜŞ, Musa, Sultan II. Abdülhamid'in Mısır Politikası, T.C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2013.
- GÜMÜŞ, İsmail, Şerif Hüseyin İsyanı, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013.
- HOCAOĞLU, Celalettin Mustafa, Gertrude Bell'in Ortadoğu Algısı Ve Irak'ın Kuruluşundaki Rolü, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2019.
- HÖKELEK, Şaban, Hidiv Tefik Paşa (1852-1892), T.C. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2016.
- İBİŞ, Mustafa, Arap Dilinde Âmmice Ve Fushâ Tartışmaları, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015.
- İFTAR, Ceyda, Napolyon Bonapart'ın Osmanlı Devleti ile ilgili politikası ve Akka Kuşatması, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2016.
- İS SANAFİRİ, Muhammed İbrahim, Osmanlı Mısır İlişkileri, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993.

- KAÇAR, Melikşah, Süveyş Kanal Şirketi'nin Kuruluş Dönemi Faaliyetleri Ve Buharlı Kazı Makineleri Teknolojisi (1854 – 1860), T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012.
- KAKHRAMANOVA, Sevin, Osmanlı - İngiltere Dış Ticaretinde Aktörler Ve Mal Kompozisyonu (1800-1838), T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2022.
- KAHRİMANOĞLU, Tuğba, El-HidâYE Dergisinin Arap Dili Ve Edebiyatı Açısından Değerlendirilmesi, T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019.
- KAMALOV, Ruslan, Ege Sorunları, T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.
- KARAGÖZ, Mevlüt, I. Dünya Savaşı'nda Menzil Hizmetleri: IV. Ordu Örneği, T.C. İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2019.
- KAYA, Sezgin, Rus Dış Politikasında Gelenekçi-Modernist Unsurların Analizi Ve Batı, T.C. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa 2008.
- KAYMAKÇI, Muhammed, Metternich Düzeni Çerçevesinde Osmanlı Devleti'nde Yunan İsyanı Ve Mısır Sorunu, T.C. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2014.
- KOÇ, Osman, Gaza-name-i Cezzar Gazi el-Hacı Ahmed Paşa, T.C. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri 1992.
- KOÇAK, Mahmut, Türk Ve Fransız Basınına Göre Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti, T.C. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilecik 2022.

- KORKMAZ, Mehmet, XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz’de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri, T. C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012.
- KORKUT, Hasan, İngiltere’nin Mısır’ı İşgali (1882), T.C. Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996.
- KİREMİTÇİ, Gamze Güner, Otoriter Rejimlere Karizmatik Meşruiyet: Nasır Dönemi Mısır Örneği, T.C. Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012.
- MERCAN, Hüseyin Muhammed, İslami Hareketin Kurumsallaşma Sorunu Işığında Müslüman Kardeşler Teşkilatı, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2017.
- MERİÇ, Özhan, Türkiye’nin Doğu Politikası Ve Bağdat Paketi, T.C Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009.
- MUTAHAR, Najwa, Doğu Afrika Sahillerinde Nüfuz Mücadelesi Ve Osmanlı İmparatorluğu: Musavva Örneği, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014.
- ÖNCER, Ali Mehmet, XX. Yüzyılda Osmanlı-Arap Coğrafyasının Paylaşım Planları Çerçevesinde Ortadoğu Haritalarının Şekillenmesi Ve Sykes-Picot Antlaşması, T.C Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2023.
- ÖZDEMİR, Celal Arif, II. Abdülhamid’in Afrika Siyaseti, T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar 2017.
- ÖZGÖKTAŞ, Ali, Kapalı Ve Yarı-Kapalı Denizlerde İşbirliği Ve Akdeniz, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2023.

- ÖZKOÇ, Özge, İmparatorluk İktidarının Sınırında Osmanlı Mısırı: Mehmet Ali Paşa Döneminden Hıdivliğe, T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2013.
- ÖZİPEKCAN, Meliha, Türk - Fransız İlişkileri (1525-1921), T. C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993.
- ÖZYAŞAR, Erhan, Bandung Konferansı (Bağılantısızlar Bloğu)'nun, ABD – Sovyet Rusya'nın Bölge Politikalarına Etkisi, T.C. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2018.
- PARLAÇOĞLU, Nurullah Muhammed, Gertrude Bell'in Türkiye Mezopotamyası'ndaki Seyahatleri Ve Faaliyetleri, T.C. Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Batman 2018.
- PRIATMA, Dion, 16. Ve 19. Yüzyıllar Arasında Osmanlı ve Açe Sultanlığı İlişkileri, T.C Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015.
- PÜRMÜSLÜ, Nazan, Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır Siyasi İlişkileri, T.C. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 2015.
- SABIRLI, Zuhale, Napolyon Savaşları Sırasında Osmanlı İngiliz Münasebetleri, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1973.
- SANNAV, Can Sabri, Yakın Dönem Tarihimize Sakız Adası (1821-1923), T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995.
- SEL, Mehmet, 19.Yüzyılda Osmanlı Coğrafyasında Batılı Ülkelerin Nüfuz Mücadelesi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale, 2018.

- SEYİDOĞULLARI, Ceylan, Mısır'ın İşgali Sırasında Bir İngiliz Asker Thomas Walsh Ve Osmanlılar Hakkındaki Gözlemleri (1800-1801), T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2022.
- SIRAJ, Ahmed Abdurrahman, İtalyan Sömürge Yönetimi Ve Etiyopya'nın Direnişi, T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2016.
- STİTİ, Mustapha, Tunus'un Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1878–1888), T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008.
- ŞEN, Sabahattin, Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi (Tarihi ve Sosyal Temelleri), T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1999.
- ŞİMŞEK, Kamuran, Tarih-i Cevdet'e Göre Napolyon Ve Mısır Meselesi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli, 2012.
- TANDOĞAN, Muhammed, Osmanlı Devleti'nin Afrika'da Avrupa Sömürgeciliğine Karşı Siyaseti, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2011.
- TAŞTEK, Talha, İngiliz Belgelerinde 20. Yüzyıl Başlarında Akdeniz Ve Balkanlarda Hakimiyet Tartışmaları 1900-1912, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019,
- TOK, Özlem, XVII. Yüzyılda Mısır Eyaleti, T.C. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri 2002.
- TOPRAK, Vakkas Seydi, Nuri Tarihi (Metin– İnceleme), T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2011.

- TURAN, Tufan, Osmanlı Devleti-İspanya İlişkileri (1774-1876), T.C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2013.
- UZ, Mustafa, Muhammed Ebû Zehre'nin Tefsirde Modernist Yorumlara Bakışı, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2016.
- ÜZEN, İsmet, Birinci Dünya Savaşında Kanal Seferleri (1915–1916), T.C. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007.
- YAVUZ, Esra, Memlûk Toplumunda Cariyelik, T.C. Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 2020.
- YALÇIN, Akif Mehmet, 1828-29 Osmanlı Rus Savaşı'nın Mali Sonuçları, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2020.
- YAŞAR, Ayşe, Ortadoğu Siyasi Coğrafyasının Şekillenmesinde İngiliz Yayılmacı Siyasetinin Rolü, T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2022.
- YAVAŞOĞLU, Nergis, Ğâlib Helesâ Ve EL-Ĥamâsîn Adlı Romanın Tahlili T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 2014.
- YAZICI, Nevin, Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu (1926–1955), T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.
- YEŞİLYURT, Yahya, Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2011.
- YILMAZ, Harun, 17. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz Ve Basra Körfezi'ne Karşı Politikası, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2017.

- YOL, Fatih, 19. Yüzyılda Sudan’da Osmanlı Yönetimi Ve İngiliz İşgali, T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay 2016.
- YÜCE, Deniz, Soğuk Savaş’tan 2000’li Yıllara Bağlantısızlar Hareketi Ve Avrasyacılık, T.C. Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Giresun 2023.
- ZENGİN, Zülal, Japon Ve Mısır Modernleşmesinin Etkileşim Süreci: Mustafa Kamil Paşa (1874-1908) Örneği, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2016.
- ZEYBEK, Pınar, Mısır’da Demokratikleşme Çabaları Ve Karşısındaki Engeller, T.C. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2015.
- ZIMBA, Murat, Sultan II. Mahmut Döneminde Avrupa Devletlerinin Dış Politikaları Ve Osmanlı Devleti, T.C. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2018.

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad: Selçuk AYDIN

Öğrenim Durumu: Lisans: 2018, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü.

